REDACTIEBUREAU: Rozengracht 58. — AMSTERDAM.

VADEMECUM

DER

BOUWVAKKEN.

ZEVENDE JAARGANG.

POLYTECHNISCHE SCHOOL

AMSTERDAM, 1892.

ZEVENDE JAARGANG 1892.

INHOUD.

Aflevering 1. **Detailteekening middendeel eener villa** door **L. Smit** (met plaat). Een Engelsch raadhuis (met plaat). Een kort woord bij de intrede van 1892. De vakwerkbouw te Meiningen. De tentoonstelling te Chicago. Morleysteen Electrische draadgeleidingen door kalk vernietigd. Van overal.

„ 2. **Gedenkteeken voor in den strijd gevallen soldaten** door **A. Niedling** (met plaat). Ontwerp van een stadspomp door **H. Aarsen** (met plaat). De vakwerkbouw te Meiningen. Evangelische kerk te St. Petersburg. Specifiek gewicht van steensoorten. Papier-kurksteenen. Om het verdroogen der modelleerklei te voorkomen. Cementwerken volgens het stelsel Monier. Eene gemakkelijke wijze om muurbekleedingsplaten in kleur te vervaardigen. Prijsvragen. Van overal.

„ 3. **Woonhuis bij het dames-instituut Erica te Baarn**, door **H. E. Hoegsma** (met plaat). Decoratie-schilderkunst. Hoe de timmerlieden en hunne kwestie in Engeland beschouwd worden. Artesische Putten, Verplaatste gebouwen. Een zich voortbewegende losplaats. Van overal.

„ 4. **Ontwerp van een café met Belvedère**, door **J. van Reijendam Cz.** (met plaat). Renaissance composities door **Jan Boerma** (met plaat). De hervormde kerk te Osnabruck. Waterdicht, vuurvast geïmpregneerd daklinnen en het gebruik daarvan. Glas- op draadweefsel. Gipscartonplaten. Van overal.

„ 5. **Ontwerp van een woonhuis aan de Roemer Visscherstraat te Amsterdam** door **L. Hartog** (met platen). Wedstrijd voor handwerkslieden. De Hervormde kerk te Osnabruck. Een boerenwoning van voorheen te Noorwegen. De stadsschouwburg te Amsterdam.

„ 6. **Ontwerp voor een Raadhuis** door **A. C. Boerma**, in teekening gebracht door **E. Verschuijl**. Speculatie of revolutiebouw. Gesmeed ijzerwerk. Het Heidelbergerslot. Vervoerbare torens.

„ 7. **Schetsen voor winkelhuizen**, door **L. Smit** (met plaat). Napleiten. Het Duitsche huis te Chicago. Een belangrijke wijziging in den scheepsbouw. Iets over het vastgieten onzer dookgaten. Een middel om hout te bewaren. Hooge gebouwen. Van overal.

„ 8. **Ontwerp van een kerkgebouw** door **Th. van Harderwijk** (met plaat). Brandweergebouw te Budapest. De Thiergarten-rijbaan te Berlijn. De arbeidersstand te Chicago. Een nieuwe kunstzandsteen uit de fabriek van Krutena en Möhle te Malstatt bij Saarbrücken. Iets over de bliksemafleiders. Prijsvragen. Van overal.

„ 9. **Twee gevels gebouwd te Amsterdam**. Gevel voor de Wilhelmina-Catharina-Stichting door **E. Breman** (met plaat). Gevel voor een woonhuis aan het Sarphatipark door **J. Wolbers** (met plaat). De Protestantsche Domkerk te Berlijn. Vereeniging voor Vak en Kunst te Dordrecht en hare Tentoonstelling. Van overal.

„ 10. **Ontwerp van een provinciaal Museum** door **C. Zander** (met plaat). De nieuwe concertzaal te Zurich. Regeeringsgebouw te Kamerun. Meester en gezel. Prijsvragen. Van overal.

„ 11. **Woonhuisgevels in het buitenland** (met plaat). Het raadhuis te Hamburg. Iets van Chicago's tentoonstelling. Aluminium. Zonderlinge tegenstellingen. Minimum loon en maximum werktijd.

„ 12. **Voor- en zijgevel eener villa voor een zeebadplaats** door **J. van Reijendam Cz.** Een terugblik op het gouden eeuwfeest der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst.

„ 13. **Oude Poorten** (met platen). Voor- en zijgevel eener villa voor een zeebadplaats door **J. van Reijendam Cz.** (met plaat). Gedenkteeken voor keizer Wilhelm op den Kyffhauser. Goedkoope toevluchtswoningen voor burgerlijke familien. De tentoonstelling te Chicago. Glas op draadweefsel. Wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen te Amsterdam. De tentoonstelling te Scheveningen. Van overal.

„ 14. **Ontwerp van een winkelhuis** door **M. A. Poel** (met plaat.) De Amsterdamsche boulevards. Cementonderzoekingen. Patent exhaust-ventilator. Lieren en kranen. De tentoonstelling te Scheveningen. Prijsvragen.

„ 15. **Ontwerp van een woonhuisgevel** door **L. Smit** (met plaat). Het jachthuis Gelbensande. Voorgevelbeschildering der Tucker'schen bierbrouwerij te Berlijn. 10 uurs werkdag. Prijsvragen. Van overal.

Aflevering 16. **Ontwerp eener villa** door **W. J. Brandts** (met plaat). Schoolgebouw te Jena. De bliksemafleiders op den Dom te Keulen. Basalt als grondstof voor glasfabrikatie aangewend. Een tentoonstelling in het jaar 1900. Tentoonstelling te Scheveningen. Prijsvragen. Van overal.

„ 17. **Restauratiegebouw met afrekeninglokalen** door **Jan Boerma** (met plaat). De bouwkunst te Neurenberg. De inrichting van J. Krupp te Essen. Herbouwing raadhuis New-York. Over vervalsching van portland cement. Een nieuw middel om kalk en zandsteen, mortel, cement, gips en terra cotta te verharden. Het Merwedekanaal. Van overal.

„ 18. **Woonhuisgevel tevens schildersatelier,** door **J. N. Landré** (met plaat). Chicago. Glasbouwsteenen stelsel Falconnier. Een slotengeschiedenis. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

„ 19. **Ontwerp van drie Woonhuizen aan de Nieuwe Plantaadje te Rotterdam,** door **P. G. Buskens** (met plaat). Engelsche arbeiderswoning voor vier gezinnen. Een kort uittreksel van het behandelde omtrent arbeiderswoningen op de 41ste algemeene vergadering der Vereeniging voor fabrieks- en handwerksnijverheid. De 10 uurs werkdag. Architectencongres te Chicago. De draadspoorwegen. Prijsvragen.

„ 20. **Verdienstelijke overblijfselen** (met platen). Monument, op te richten ter eere van Jeanne d'Arc. De ontwikkeling van het verkeer in de laatste vijftig jaren. Desinfectiemiddelen. Meubelpolitoer. Verbouwing troonzaal te 's Gravenhage.

„ 21. **Dubbele villa aan het Vondelpark te Amsterdam,** door **H. J. Wigman** (met plaat). Iets over de bouwspeculatie te Berlijn. Huizenbouw te Chicago. Een albumblaadje uit San Francisco. De gehoorzaal te Leiden. Een timmerliedencongres.

„ 22. **Regulateursgebouw der Gemeente-gasfabriek te Groningen** (met plaat). Waterverzorging van Liverpool. Inrichting tot het voortbewegen van voertuigen. Gunstige bestekswijzigingen. Prijsvragen.

„ 23. **Ontwerp voor een woonhuisgevel,** door **B. H. Stomps** (met plaat). Ontwerp van een annoncenbord, door **W. N. van Vliet** (met plaat). Spoorwegvervoer. Automatische koffiehuizen. Ontgraving van een huis uit de dagen van het Romeinsche Rijk. Het gedenkteeken voor koning Victor Emanuel te Rome. Houten kapconstructien. Verzinkt ijzeren dakpannen. De vereeniging tot bevordering der bouwkundige vakken te Eindhoven. Een belangrijke herstelling. Gesmeed ijzerwerk.

„ 24. **Ontwerp van een villa,** door **Th. van Harderwijk** (met plaat). Kerkgebouw te Radebeul, bij Dresden. Museum te Bazel. De tunnel op de Simplonbaan. Skytogen, een nieuw behangselpapier. Een ijzeren vaas met dito bloemen. Een kerk in een grot aangelegd. Chicago. Vereeniging tegen drankmisbruik. Prijsvragen.

„ 25. **Ontwerp voor een provinciaal museum van oudheden,** door **L. Smit** (met plaat). Een prijsvraag op electrisch gebied. De reuzentoren te Londen. Schouwburg met passage aan de Kalverstraat te Amsterdam. Verontreiniging van den openbaren weg. Bepaling van werkuren in het bouwvak. Huis- en straatnummers. Zonderlinge verhoudingen. Reisgeriefelijkheden.

„ 26. **Ontwerp eener eerepoort** door **J. P. Boerma** (met plaat). Spoorwegstation te Dresden. Een middel tot bevordering der akoustiek. Eene opmerkelijke uitlegging. Een zeer oud beeldhouwwerk. Een bestrating van kurk. De bouwkunst in Nederland elders beoordeeld. Prijsvragen.

Goedkoopst en meest gesorteerd MAGAZIJN van

BEHANGSELPAPIEREN.

DECORS IN ALLE STIJLEN

Spécialiteit in LINCRUSTA WALTON.

C. B. SCHNEIDER,

Leidschestraat 79 hoek Prinsengracht. Amsterdam.

SPÉCIALITEIT in giftvrij ongevernist

GEZONDHEIDS-BEHANGSELPAPIER.

Monsters steeds op aanvrage te verkrijgen.

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

SANITARY ENGINEER.

150 De Ruyterkade, Amsterdam, Filiaal: 36 Rokin.

HOOFD-AGENT voor Nederland en Koloniën van

SHANKS & Co., te Barrhead.

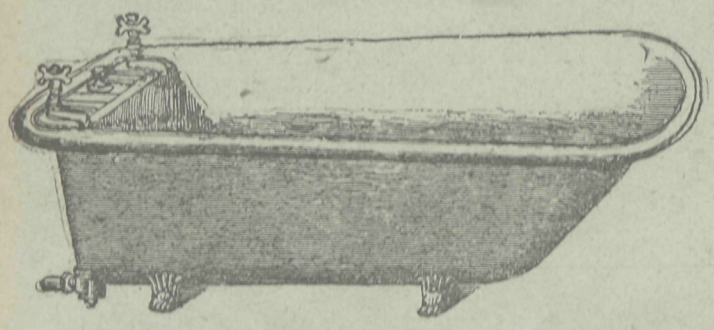

CLOSETS LAVATORIES. WASCHTAFELS

enz.

Geijsers en Badkuipen, „Times" bad,

Specialiteit voor Sanitaire Inrichtingen,

Levert complete Badinrichtingen.

CLOSETINRICHTINGEN.

PORCELEINEN BADKUIPEN,

IJzeren Koud- en Warmwater-Reservoirs,

geheel gegalvaniseerd na afwerking.

Patent Asphalt DAKVILT, Scheepsvilt, Haarvilt voor Ketelbekleeding enz.

BELAST ZICH MET DE PLAATSING EN INRICHTING DOOR GEHEEL NEDERLAND.

Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat

Druk van J. CLAUSEN, St. Jansstraat 40. Amsterdam.

Bij de Platen.

Detailteekening, middendeel eener dubbele Villa,

door L. SMIT te Nijmegen.

(Bij de plaat I A.*)*

De jaargang 1891, aflevering 21 van 8 October, gaf ons twee verschillende zaken. Eerstens een plaat, waarop het ontwerp eener dubbele villa, door den heer *L. Smit te Nijmegen.* Verder de mededeeling onzerzijds, dat wij aanvrage hadden gehad, om zoo het mogelijk was, af en toe enkele detailteekeningen te geven. Wij namen het in overweging. Dergelijke vermeerdering geeft aanmerkelijke verhooging van uitgaven. Toen ons besluit genomen was en wij om detailteekeningen aanvrage deden, was de hier bijgaande een der eersten en wij vonden het daarom het meest geschikt, waar het een zoo met het ander gelijk het levenslicht zag om ook daarmede aan te vangen. Teekening en ontwerp zullen voldoende getuigen of onze keuze goed is geweest. Onzen medewerker den dank voor zijne welwillendheid. Die detailteekeningen zullen wij minstens zes maal per jaar aan de uitgave toevoegen, misschien meer, maar wij mogen niet boven onze draagkracht gaan, anders zou ons einde nabij zijn. Wij bevelen ons echter voor toezending van details als deze gaarne in gedachten aan, ook waar het constructiën betreft.

Een Engelsch Raadhuis.

(Bij de plaat. I)

Het was in 1891, en wel 26 Februari, dat wij als plaat gaven den gevel van een raadhuis eener kleine stad in Engeland. De raadhuizenstijl, zoo eigenaardig, is in ons land en vooral in België nogal buitengewoon gelukkig bewaard gebleven. Wij tellen daarvan nog stichtingen uit vroegere eeuwen die voor ons steeds even nieuw blijven, en immer evenveel te aanschouwen geven, zelfs zoo, alsof zij pas gisteren voltooid zijn. Een stadhuis te Middelburg, Amsterdam, Brussel, 's Gravenhage en op zoovele andere plaatsen blijft altijd het pronkjuweel der bouwkunst in die verschillende gemeenten, en heeft onze eeuw, die belangrijke bladzijde der geschiedenis weinig meer voltooid. Wat er bij kwam behoorde tot het alledaagsche. Om tot den aanvang terug te keeren, in 1891 toonden wij aan dat vooral in den Engelschen bouwstijl veel is, dat den raadhuisbouw uit onzen tijd een meer verdienstelijk karakter geeft.

Al is het niet dat geacheveerde wat ons troetelkind de renaissance eigen is toch hebben de vormen iets monumentaals en voldoet het ontwerp. Wij geven thans weder een raadhuis in Engeland van denzelfden bouwmeester *H. A. Cheers*. Dit raadhuis heeft grooteren omvang, omdat ook de bestemming voor eene grootere gemeente is. Al komen de beide zijvleugels met de hooge glasramen en de voorsprong ons voor, niet geheel in overeenstemming met het overige te zijn, het middendeel daarentegen is gelukkig gekozen en doet ons aan den opgang van Leiden's stadhuis denken. Het ontwerp dat vele verdiensten [illegible] werd met den tweeden prijs bekroond, bij een onlangs gehouden concours.

Een kort woord bij de intrede van 1892.

Die op Nieuwjaarsdag het huis binnentreed zonder welkomstgroet, wordt als onwellevend op zij gezet. Daar hopen wij vrij van te blijven. Daarom een korte groet. *Het ga u allen goed in den werkkring*. Het bouwvak is in de laatste jaren wat kennis aanbetreft, ontzaggelijk vooruitgegaan. Onze bouwmeesters hebben vele ontwerpen geleverd, die voor de nakomelingschap waarde zullen hebben en onzen tijd dankbaarder zullen doen gedenken, dan dat wij terug mogen zien op dien van onze vaders en grootvaders. Daar is leven, smaak, wrijving van gedachten en ook veel ambitie, wat ons van de toekomst veel doet verwachten en over het heden tevreden zijn.

Dat is de theorie. De praktische kennis groeide niet altijd in die verhouding op, het wordt dan ook wel wat moeielijk bij de voortdurend nieuwe toepassingen van alles op de hoogte te blijven. Maar nu zijn ook de praktische mannen niet rustig gebleven. De ingenieurswetenschap nam ontzaggelijk in vermeerderde kennis toe, vooral waar het ijzer zulk een machtig woord medesprak. Ook onder andere standen verwierf de praktijk als gevolg daarvan bij velen betere behartiging, zoodat op menig werk de regeling aan onze onderbazen is toevertrouwd, die als praktische professoren zouden genoemd kunnen worden. De kennis stond niet stil, wij kwamen vooruit. Ook de industrie hield daar rekening mede. Hoe

leveren de fabrikanten niet allerlei artikelen die getuigen dat smaak en studie, den grondslag van hunnen werkkring vormen.

Hoe stonden wij om een enkel voorbeeld te noemen, twintig jaar geleden vol aanbidding voor een trapbaluster, een ijzeren spijl met zinken versiering onder en boven gelijk, nagenoeg geheel dichtgegoten, benevens twee knopjes dat ons een waarde van inventie toescheen, zonder welker bezit geen trap volmaakt was. Vraag nu eens! Iedere fabrikant wedijvert, komt bij *Braat te Delft, Becht en Dyserinck te Amsterdam*, trapbalusters, een regiment, gegoten, gedreven, gewrongen, gesmeed wat ge maar wilt en zooals die artikelen zijn er zoovelen. Treedt *Sand's* mozaiktegel-magazijn binnen. 't Is of Rembrandt daar aan het tooveren is geweest.

Welk een kleur en gloed in alles en welk een zuiverheid van teekening. Zie VAN HULST *te Harlingen* met groote verscheidenheid zich daar bij aansluiten, gevolgd door tal van anderen die ons eigenlijk de keus moeilijk maken zoo rijk is de voorraad. Dat zijn slechts een paar artikelen, zoo gaat het echter met velen. Metselmaterialen, wat zijn die ontzaggelijk beter dan voor een halve eeuw geleden. IJzerkramerijen tot zelfs het kleinste voorwerp getuigt van overleg — en wij zullen de dagen wellicht zien komen, dat sierlijke draadnagels het hout aaneen hechten, want ook hun vorm zal de beschaving van onzen tijd niet ontloopen. Daar is veel te loven. Maar er is ook een tegenhanger. Knap zijn is goed, maar knap zonder werk, 't is om ten onder te gaan. Met de vermeerdering van het verstand, nam de arbeid daarvan niet toe. Gaan wij na wat op werkelijk verdienstelijke wijze gebouwd wordt, dan is de verhouding tusschen aanbod en vraag zeer ongelijk. Kennis die verstikt is treurig. Een schilder kan zijn schilderstukken voltooien in afwachting op betere tijden, een bouwmeester tenzij hij rijk is (maar dan is het beter het baantje maar voor anderen te laten) kan nog bouwen en zijne gedachten vereeuwigen. Maar een knap bouwmeester zonder werk, 't is hard. *Zoo zijn er velen.* Dat is de keerzijde. Gaan wij de ladder wat afdalen en komen wij tot de industrie en eigenbouw, tot onze werkbazen, tot ons werkvolk, overal dezelfde bezwaren, *er is van alles te veel.* Er wordt te weinig gebouwd om ons allen ten minste een onbezorgden ouderdom te geven, en dat mag ons eindeloos martelen toch wel verwerven. Het bouwvak gaat kalm, het ware te wenschen dat wij er meer gang in konden brengen. Voor alles is werk noodig, wil de fabrikant goede en kunstige materialen leveren, hij moet verkoopen, dat moedigt aan, maar bij de meesten gaat het een gangetje, maar goed dan kan het beter zijn. Indien wij aan den krachtigen steun van onzen minister van waterstaat het zouden mogen dank weten dat onder zijn beheer Nederland van de Zuiderzee een nieuwe provincie verkreeg, dan zou er wijziging kunnen komen.

Daar moet iets van belang met ons gebeuren, wil er reactie komen. De eigenbouwerij is als in alle landen op het toppunt geweest, meer huizen dan menschen en de verhouding is geschokt. De tijd moet dit weer herstellen en dan komen er weder goede jaren. Maar voor het oogenblik leeft alles, maar niet in blijde verwachtingen, een enkele uitgezonderd, maar die kan niet opwegen tegen de velen die met hem het levenspad bewandelen, in de overtuiging dat zij even goed aanspraak hebben op dezelfde voorrechten.

Daarom wat in onze macht is gedaan om nieuwe plannen te scheppen, al gaat daar somwijlen kapitaal mede verloren, een kapitaal in eigen land omgezet *is niet verloren, het is gewisseld*, dat is beter dan buitenslands en waardeloos goed te koopen en te eindigen met niets over te houden of het te doen bewaren bij anderen, die dat zoo zeker doen dat ge er niets van terug ziet. Neen, wij moeten trachten ieder onzer te scheppen wat wij kunnen. Nieuwe bebouwingsplannen voor inrichtingen die noodig zijn. Amsterdam moet desnoods de overzijde van het IJ naar zich toetrekken, het zij onder of boven water toegangen vormen. Waarom zouden onze ingenieurs geen tunnels kunnen stichten, wij daar arbeiderskwartieren kunnen bouwen, waartoe de nog billijke gronden gelegenheid geven, huizen die den arbeider later toekomen, ieder op zichzelf met wat grond erbij, daar moeten industrieele inrichtingen verrijzen en zoo al meer.

De aanbouw om het Museum moet bevorderd, (de hemel behoede het voor eigenbouwerij) de schouwburg moet met spoed omhoog, Gijsbrecht moet op het Leidscheplein weer op de planken, en zoo zijn er van allerlei inrichtingen hier, te Rotterdam, 's Gravenhage, Utrecht en overal elders, die noodig zijn en waarmede niet gedraald mag worden, ieder in zijn gemeente sla de hand aan het werk en '92 kan zich beter doen worden dan de uitzichten zijn. Voor onze nakomelingschap behoeven wij geen werk te bewaren.

Ook wij hebben onze verwachtingen. Plaat 1 A doet u onzen goeden wil zien. Wij rekenen dat onzen vriendschapsband in '92 wat sterker aangehaald mag worden.

Wij rekenen op uw aller steun.

Uit den Vreemde.

De vakwerkbouw te Meiningen.

Daar zijn weinig architectonische denkbeelden die zoo algemeen voldoen als die van een huis te midden van eene schoone natuur geplaatst en gebouwd in den zoogenaamden vakwerkbouw, dat wil zeggen een bouw door vakken afgewisseld, welke vakken door houten stijlen en leggers worden gevormd en waartusschen de metselsteenen zijn opgesloten. Dat hout in verschillende kleur, dikwerf zeer afwisselend beschilderd, met kanten afgezet, sluit de hoog roode steen gezellig op, terwijl de voegen uit hun gewoon verband springen en medewerken om zoo klein als zij zijn toch hun aandeel te leveren in het eigenaardige van het geheel. 't Is typisch wordt wel eens gezegd en daarmede teekent zich het karakter van dien bouw. 't Zijn alle typische denkbeelden die dergelijke constructiën den bekwamen bouwmeester aan de hand doen. In een der buitenlandsche vaktijdschriften vonden wij de hierbijgaande woningen afgebeeld en wij dachten het wel de moeite waard enkelen daarvan op te nemen, omdat zij allen veel geven wat werkelijk de aandacht waardig is. Daar zijn de metselsteenen, ook wel verblindsteenen, geelachtig van grondtoon, die bij de meer donkere kleuren welke men dan aan het hout geeft, een groot contrast vormen, zonder echter schril te zijn. De daken worden meestal met platte pannen gedekt, donkerbruin van kleur. Ook pleistert men soms zooals figuur 5 te zien

geeft, het bovendeel en worden de vakken op dit pleisterwerk van een gekleurden rand voorzien, die zeer goed aansluit bij de stijlen. De plannen doen bovendien het gezellige van vele indeelingen uitkomen.

Talrijk zijn de sprongen, die het eene vertrek voorbij het andere doen schuiven, en juist daardoor vormt zich de gelegenheid om ook voor de constructie vele dankbare hoekjes te krijgen. De woningen die wij opgenomen hebben zijn meest allen te Meiningen enz. gebouwd.

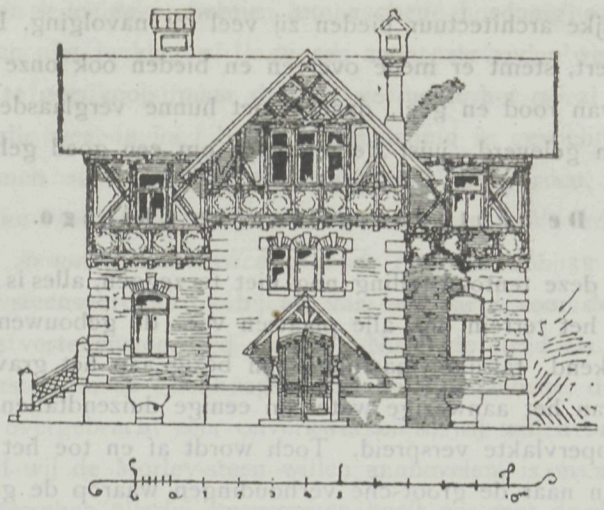

Huis te Meiningen. N°. 5.

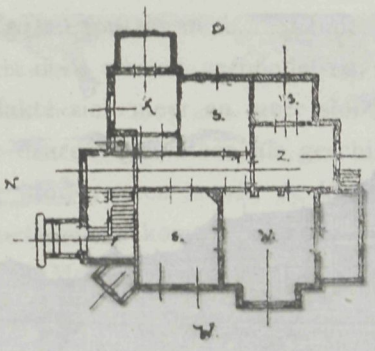

Plan van 4.

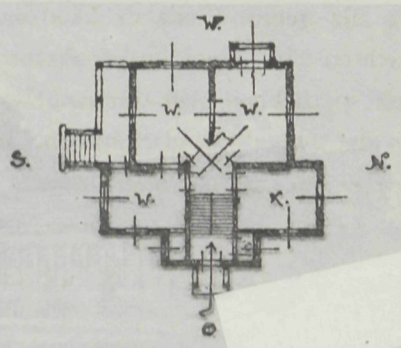

Plan van 5.

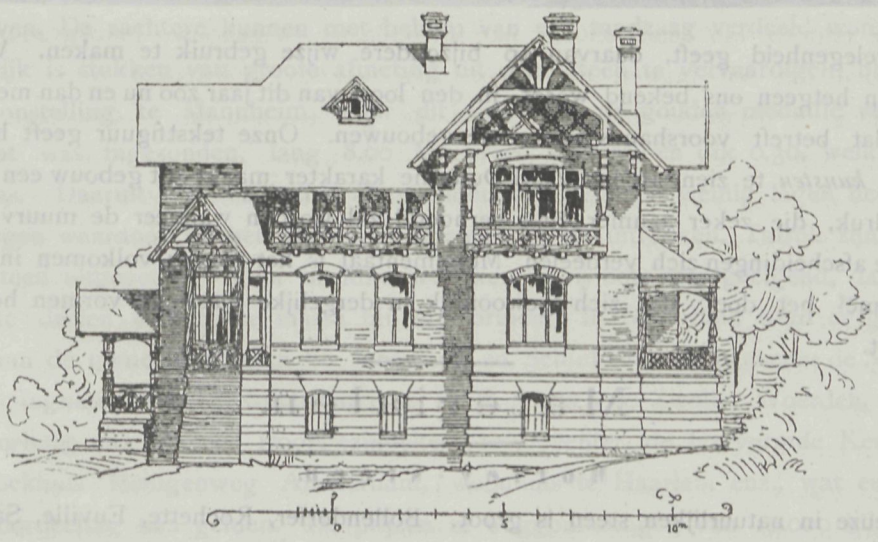

Huis te Meiningen. N°. 4.

Voor onze landelijke architectuur bieden zij veel tot navolging. De groote afwisseling die de natuur oplevert, stemt er mede overeen en bieden ook onze materialen in hunne veelkleurige vormen van rood en geel, daarbij met hunne verglaasde oppervlakten zooals de latere jaren hebben geleverd, juist de middelen om een goed geheel te verkrijgen. 1)

De tentoonstelling te Chicago.

Veel valt er van deze tentoonstelling nog niet te zeggen, alles is nog in voorbereiding. Men graaft en woelt het terrein om, alle plaatsen voor de gebouwen zijn aangewezen en door piketten afgebakend, talrijke machines zijn bezig aan het graven van kanalen, het op diepte brengen van het aanwezige water en eenige duizendtallen van werklieden zijn over de uitgebreide oppervlakte verspreid. Toch wordt af en toe het een en ander nader bekend en te oordeelen naar de grootsche verhoudingen waarop de gebouwen voor iedere afdeeling worden zaamgesteld, zal die tentoonstelling bij zijn Parijschen voorganger in veel niet ten achteren staan. Daarbij komt dat de ligging van het terrein aan het Michigan-

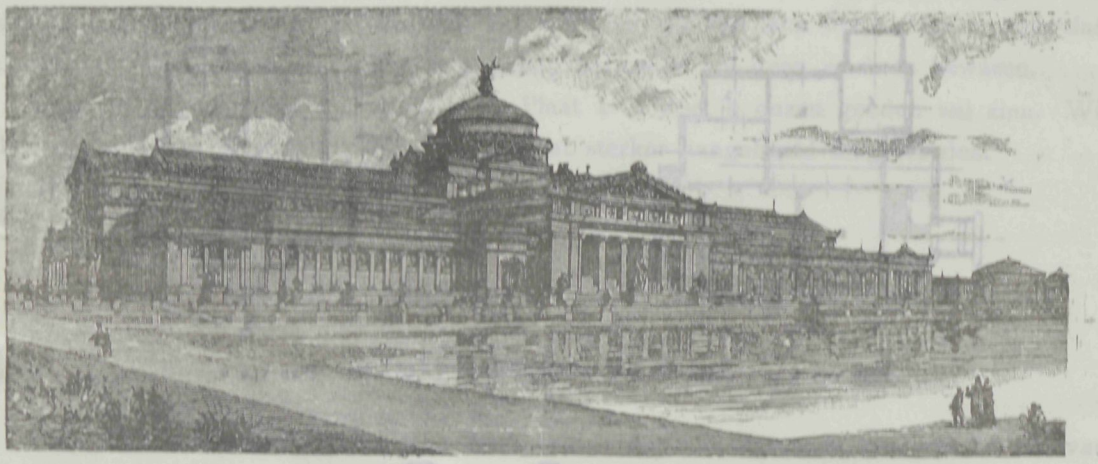

meer de gelegenheid geeft, daarvan op bijzondere wijze gebruik te maken. Wij zullen trachten van hetgeen ons bekend wordt, in den loop van dit jaar zoo nu en dan mededeeling te doen, dat betreft voorshands vooral de gebouwen. Onze tekstfiguur geeft het *Paleis der schoone kunsten* te zien. In het Zuid-Duitsche karakter maakt dit gebouw een bijzonder goeden indruk, die zeker aanmerkelijk verhoogd zal worden wanneer de muurvlakken in veelkleurige afscheidingen zich verdeelen. Monumentaal is het tevens volkomen in overeenstemming met het doel, dat zich gewoonlijk in dergelijke klassieke vormen het best te huis gevoelt.

Materialen.

Morley-steen.

De keuze in natuurlijken steen is groot. Bollendorfer, Rochette, Euville, Savonniere, Oberkirchner, Tuf en Morley steen, benevens een serie andere steensoorten komen tegen-

1) In de volgende aflevering komen nog enkelen van deze plannen en gevels voor.

woordig ter markt en ieder dezer hebben hunne goede hoedanigheden. De bouwmeester behoeft omtrent keuze niet te klagen. Is de een zacht, de ander weder te hard, de derde te duur, de vierde te goedkoop (maar dat zal wel nooit het geval zijn), die weder veerkrachtig en tegen alle weer-invloed bestand, dan zuinig in gewicht, waardoor onnoodige belasting kan voorkomen en de constructie vergemakkelijkt worden, allen hebben in meer of mindere mate hunne verdiensten en goede eigenschappen. Wij kregen dezer dagen een bezoek van den heer *Armand van Wylick, Rue du Progres, No.* 35 *te Brussel.* Uit al de hier bovengenoemde steensoorten trok hij als van zelf partij voor de Morley-steen, omdat de groeven door hem vertegenwoordigd worden. Nu is de strijd als bij de Cacaofabrikanten, die is de lekkerste, die de goedkoopste, die de duurzaamste, die weder de beste, op op ons bouwmateriaal overgebracht zeer onverkwikkelijk, wij willen ons daar buiten houden, alleen op de vraag of wij de Morley-steen willen aanbevelen, is ons antwoord: *gaarne.* Een twaalfjarige praktijk tusschen allerlei steensoorten heeft ons met de eigenschappen wel wat vertrouwd gemaakt, en wanneer wij de Morley-steen in bewerking namen, dan was dat met de overtuiging daarvan een kantig stuk werk zonder lagen en dicht aaneengesloten te kunnen leveren. Dan gaf de steen te kennen, dat hij eene vaste aaneengesloten massa fijn korrelig maar als door cement verbonden is, en wanneer het werk voltooid was scheen het alsof de oppervlakte zich meer en meer sloot, zij verhardde al naarmate het groefwater verdween en vormde daardoor de steen als geschikt om iedere weersgesteldheid te kunnen weerstaan.

De Morley-steen is wit, de kleur is niet warm of met gloed, integendeel kil. — Tegen onze metselsteen komt zij echter bijzonder goed uit. De steen komt uit de groeven van Terre de Morley, arrondissement Bar-le-Duc, departement la Meuse. De soorten worden onderscheiden in: harde, halfharde en zachte. Die drie soorten worden in verschillende groeven ontgonnen. Deze groeven beslaan 1200 hectaren oppervlakte. De dikte der lagen gaat van 0.75 op 1 Meter. De harde steen is zoo vast, dat men die kan zagen op de gewone wijze door een zaag zonder tanden, met water en zand. Ook laat zij zich gemakkelijk kloven. De zachtere kunnen met behulp van een tandzaag verdeeld worden. — Dat het mogelijk is stukken van groote afmeting uit deze steen te vervaardigen, blijkt dat op een tentoonstelling te Mannheim, waar dit materiaal de gouden medaille verwierf, een balkonplaat was ingezonden, lang 8.00 M., breed 2.50 M. en dik 0.30, welke steen gekloofd was. Daaruit valt eenigzins af te leiden dat de steen weinig lagen heeft of losse vereenigingen waardoor bij het kloven de deelen weg of intrekken. Talrijk zijn de werken in deze steen uitgevoerd. Voor beeldhouwwerken is zij ook zeer geeigend, daar tot zelfs de kleinste deelen eene vaste massa blijven vormen. In Nederland werd er gebruik van gemaakt aan de gemeentescholen St. Jansstraat en Schinkelstraat, eveneens de Noorderkerk en de H. Ingnatiuskerk te Rotterdam; de R. K. kerken te Zwolle, Woerden, 's Gravenhage, Voorburg enz. Nieuwe Doopgezindekerk te Deventer, de Hervormde Kerk te Apeldoorn. Hoekhuis Heiligenweg Amsterdam, woonhuis te Haarlem enz., wat eenigzins ter nadere beoordeeling kan gelden. De prijzen in waggonladingen van 10.000 kilo zijn voor

Amsterdam,	harde *f* 38.50,	halfharde *f* 37.50,	zachte *f* 31.00,
Rotterdam,	» » 38.00,	» » 37.00,	» » 30.00,

en alle andere plaatsen eenigzins vermeerderd of verminderd al na den afstand. — Hiermede hebben wij gemeend aan het ons gedaan verzoek voldaan te hebben, en zal gaarne de heer Armand van Wylick alle verdere inlichtingen willen verstrekken.

Korte Mededeelingen.

Electrische draadgeleidingen door kalk vernietigd.

Velen onzer woningen zijn voorzien van electrische geleidingen, die den werkkring voor de bewoners in veel vergemakkelijken. Een druk op de schelknop en de gewenschte waarschuwing klinkt helder, maakt het eindelooze gegalm onzer huismoeders onnoodig, wanneer een der gedienstige geesten moet optreden, of een waarschuwing en de telephoon stelt de huisgenooten die beneden of achter zijn met die van boven of voor in contact. Nu worden de geleidingen dikwerf ook al ter besparing van kosten, zichtbaar boven, langs de wanden van gangen of vertrekken aangebracht. Dat gaat alles goed. Maar Mei komt met zijn geriefelijkheden. Dan begint de schoonmaakwoede. Alle hoekjes en gaatjes krijgen een beurt, niets wordt gespaard. De stucadoor moet de plafonds en de gangmuren weder een onschuldig aanzien geven, op het platte land doet de metselaar het en bij veel anderen moet de schoonmaakster, want die luidjes kunnen gewoonlijk van alles maar de trap op en zien dat zij wat wittigheid op zolder en wanden brengt. De eersten werken met zorg. De laatste floddert maar voort, maar allen kunnen niet geheel voorkomen, de laatste het allerminst om de electrische draden tevens een streekje mee te geven. Van die gulheid is echter de leiding niet gediend; de witkalk dringt in de gutta percha oppervlakte, die het omhulsel der draden vormt, binnen en de vernietiging is uitgesproken. Niet lang daarna is het toestel defect. Men zoekt de oorzaak overal, maar te vergeefsch tot eindelijk het raadsel is opgelost. Omdat nu te voorkomen, wordt algemeen aanbevolen, bij het aanbrengen der geleidingen deze met schellak te overtrekken of met een vernis, dat een zeer verharde massa vormt. Daardoor wordt de vernietiging door de kalk voorkomen. De schellak heeft vooral in dit opzicht voldaan.

Van Overal.

DUSSELDORP. Het gemeentebestuur heeft een waarlijk vorstelijke som voor premiën en voor de uitvoering uitgetrokken, om de raadhuiszaal van decoratieve schilderwerken te voorzien. Het honorarium voor de uitvoering is ongeveer 36.000 gulden. Aan de beste ontwerpen op de daarvoor uitgeschreven prijsvraag, worden premiën van 2400, 1800 en 1200 gulden toegekend. 1 October 1892 moeten de ontwerpen ingeleverd worden. De prijsvraag heeft een nationaal karakter.

ATHENE. De leeuw van Chaeronea, beroemd grafgedenkteeken, opgericht ter eere van de 280 Atheensche en Thebaansche krijgers in den strijd tegen Philippus van Macedonië gevallen, is wedergevonden en zal nu in zijn geheel hersteld worden. De Grieksche regeering heeft zich daarvoor met het Archaeologische genootschap te Athene verstaan en is de som van 30.000 drachmen uitgetrokken, tot het doen van verdere nasporingen in het namaken der te Londen van vroegere ontgravingen aanwezige stukken. Voor de regeling dezer werkzaamheden zijn twee Grieksche en een buitenlandsche beeldhouwer in commissie vereenigd.

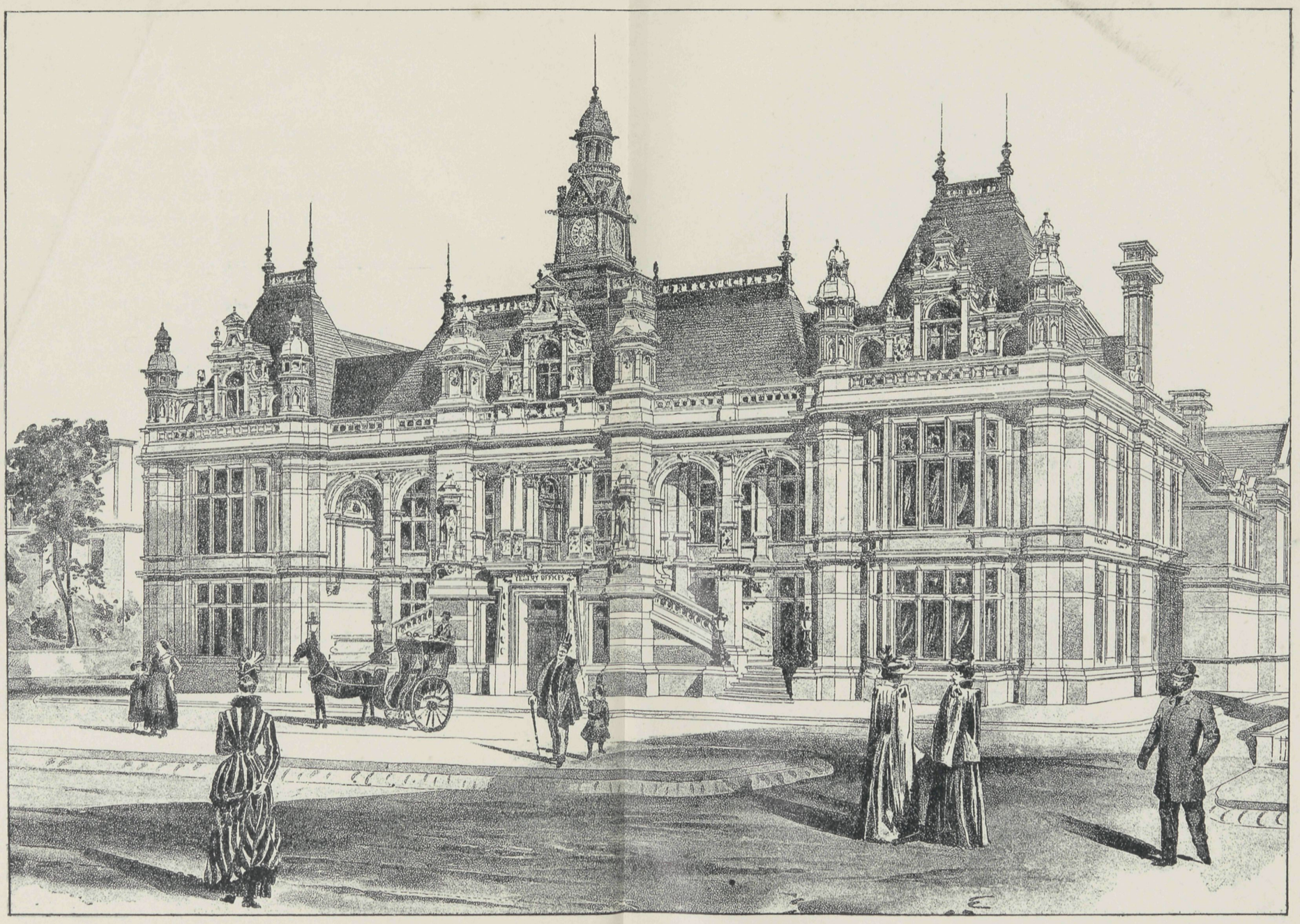

EEN ENGELSCH RAADHUIS.

ONTWERP
STADSPOMP

Middentravee.

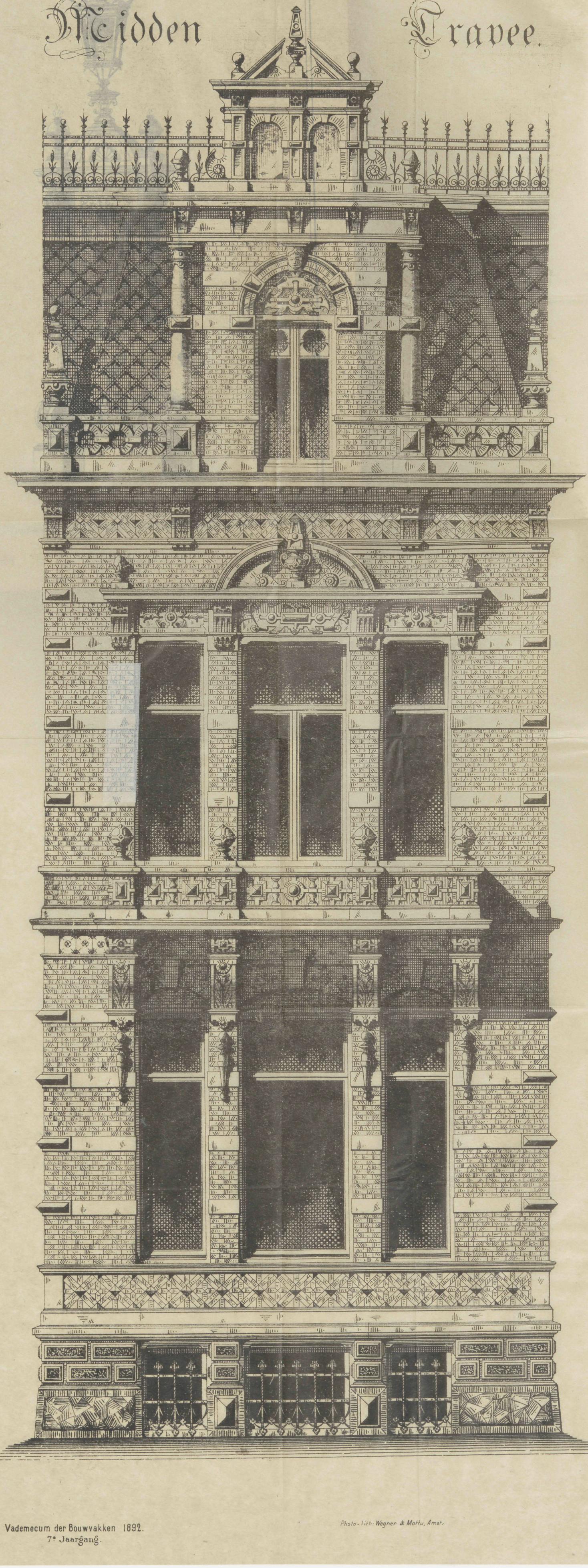

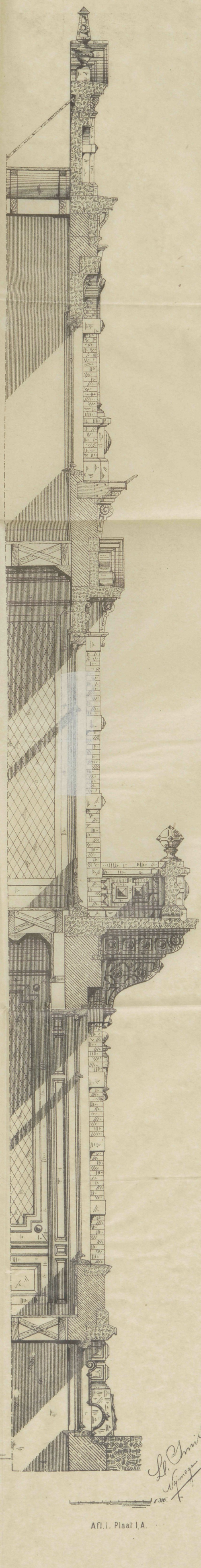

Vademecum der Bouwvakken 1892.
7e Jaargang.

Photo-lith: Wegner & Mottu, Amst.

Afl. I. Plaat I, A.

Bij de Platen.

Gedenkteeken voor in den strijd gevallen soldaten.

Ontwerp van Professor A. NIEDLING te Asschaffenburg.

(*Bij de plaat 2.*)

an een der buitenlandsche vak-tijdschriften ontleenen wij dit gedenkteeken. Ter herinnering van in den strijd gevallen soldaten gedacht, zijn de hiervoor vereischte attributen op de vlakken aangebracht. De hoofdvorm en de versieringen, maken een goed geheel. — Rank, zuiver van lijnen en niet overladen, heeft het een monumentaal aanzien. Grafmonumenten te ontwerpen gaat veelal met moeielijkheden gepaard, omdat de hoofdvormen elkander zoo spoedig gelijken. Dat is ook aan dit ontwerp eigen, maar geeft de verdeeling en de goed gekozen versiering daaraan echter een nieuw en verschillend karakter waarom wij tot de opname in ons Tijdschrift zijn overgaan.

Ontwerp van een stadspomp.

Door H. AARSEN te 's Gravenhage.

Bij de plaat 3.)

Alhoewel de stadspompen in het ongereede zijn geraakt, is een ontwerp daarvan niet overbodig. In vroegere jaren maakten zij een deel uit van de monumentale versieringen

onzer stadspleinen. Zij vormden een aardige groep voor menigen schilder, wanneer de buurvrouwen zamenliepen, om in het waterverbruik voor de huishouding te voorzien.

Menig lasterpraatje is van daar uitgegaan, ook menig jonkman en jongedochter leerden daar elkander kennen. Als die pompen spreken geleerd hadden en de macht van onthouden bezaten, wat zouden zij ons verhalen kunnen doen, van wat alzoo in de omgeving was voorgevallen. Dit is echter zoo niet, toch spreken zij op andere wijze tot ons, door ons te herinneren aan de kunstopvatting uit die dagen, die dikwerf de kleinste ontwerpen tot een meesterstukje schiep. Daarom betreuren wij het, dat die machtige ondergrondsche waterstroomen de pompen niet meer noodig maken, en daarmede zooveel eigenaardigs verloren gaat. Maar ook daarin kan wisseling komen. Reeds is er op gewezen dat in oorlogstijd, afsluiting van het toevoerkanaal, de geheele stad het drinkwater kan ontnemen, en is dat bezwaar, wat in vredestijd niet geteld wordt, dan ontzaggelijk in zijn gevolgen. Het maken van putten voor drinkbaar water, hetzij door grondboring, of door opzameling van regenwater verwierf opnieuw de aandacht, en zoo wordt het mogelijk dat het oude wellicht weder eens tot ons terugkeert.

Dan verkrijgt een ontwerp als dit opnieuw zijn waarde.

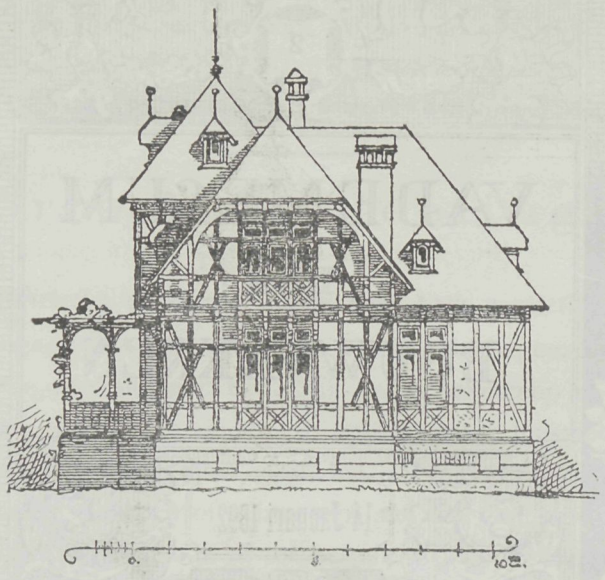

Huis te Marienthal. No. 1.

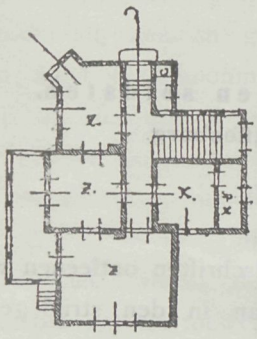

Plan van 1.

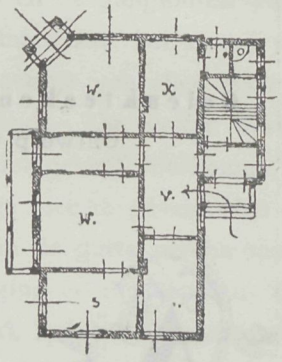

Plan van 2.

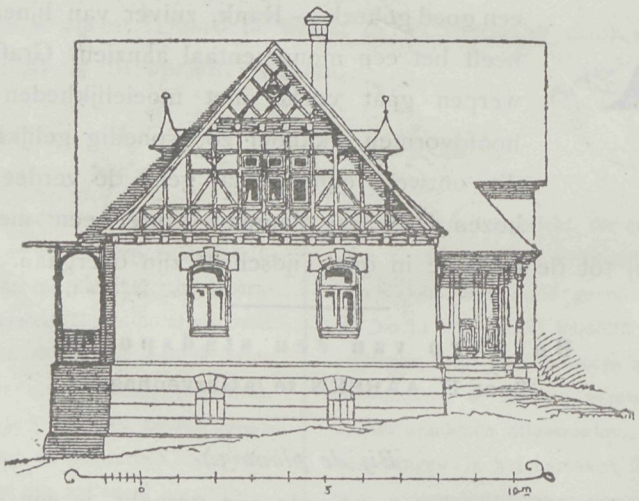

Huis te Meiningen. No. 2.

Uit den Vreemde.

De vakwerkbouw te Meiningen.

II.

Ook in de gemeenten *Marienthal* en *Heldburg* allen nagenoeg elkander begrenzend, is de vakwerkbouw vrij algemeen. Daar vooral heeft men verschillende kleuren in de metselsteenen te baat genomen om het eigenaardige te verhoogen. De plannen der woningen, die op het eerste gezicht door hunnen onregelmatigen vorm ongezellig schijnen, zijn echter juist zoo gekozen, dat aan het uiterlijk allerlei afwisseling te beurt kan vallen. Bij eenige bestudeering hebben die plannen eveneens veel dat gezellig is. Het licht valt in de gangen, van af de trapruimte goed binnen. Iedere kamer heeft eene flinke afmeting en zouden wij alleen in verzet kunnen komen tegen de schuine hoeken waarmede enkele vertrekken zijn

Huis te Heldburg. No 3.

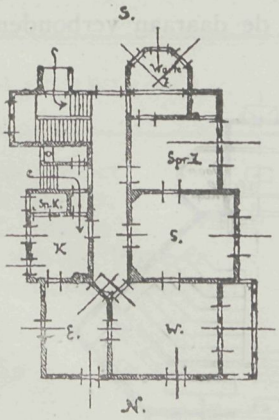

Plan van 4.

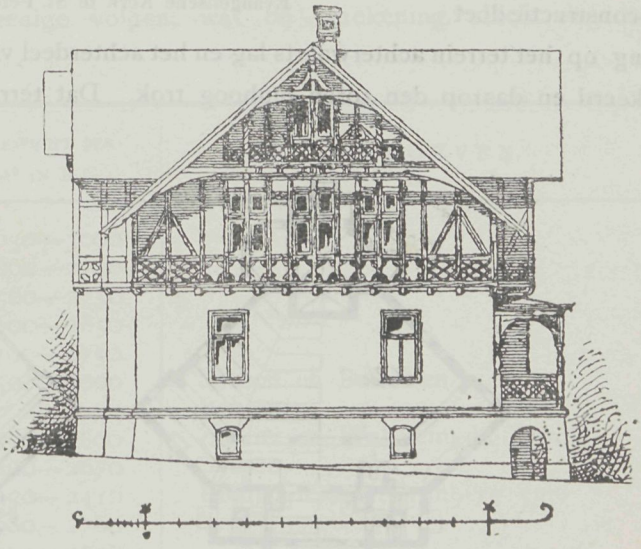

Huis te Meiningen. No. 4.

doorbroken, terwijl die tevens de toegangen vormen. Men won op die wijze ruimte met

de deuren, alhoewel het geen aangenaam rustpunt aan het einde van een gang vormt, twee deuren zoo gekruist vereenigt te zien. Dat hebben de plannen 1 en 2 niet.

Evangelische Kerk te St. Petersburg.

Op de Weener wereldtentoonstelling even als op de internationale jubileum-kunsttentoonstelling, afgeloopen jaar te Berlijn gehouden, zoo deelt de Deutsche Bauzeitung mede, trok vooral de aandacht het ontwerp voor eene evangelische kerk te St. Petersburg, van den bouwmeester Professor Victor Schröter. Wij geven hierbij de afbeelding in plan en opstand. Hoewel wij het kerkelijk karakter dat wij gewoon zijn er aan missen, heeft het geheel iets aantrekkelijks, terwijl de constructie doet zien dat met weinig kapitaal veel is verkregen.

Evangelische Kerk te St. Petersburg.

Zooals de situatie aanwijst, staat het kerkgebouw op den hoek van twee straten. Om den toren nu flink zichtbaar te maken, moest van dien hoek gebruik gemaakt worden. De verhoogde opgang kon daar toen niet aangebracht, waarom de ontwerper den ingang op het terrein achterwaarts lag en het achterdeel van de kerk, de sakristy naar de straten gekeerd en daarop den toren omhoog trok. Dat terrein en de daaraan verbondene bepa-

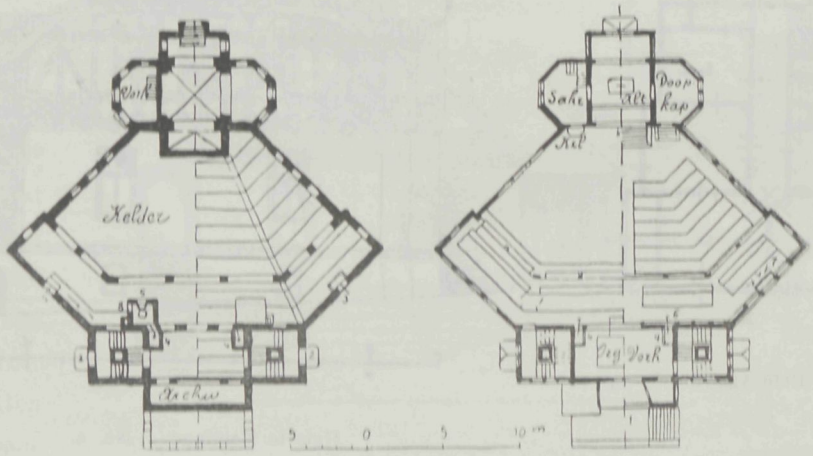

Sous-terrein. Kerkruim.

lingen, noodzaakte den bouwmeester een buitengewonen grondvorm aan te nemen. Het doet ons denken aan een der prijsvragen uit Leidens omgeving, waarbij nagenoeg dergelijke grondvorm voorkwam. In het sousterrein werden de inrichtingen voor verwarming gemaakt. De kanalen tot afvoer der rook dienden te gelijkertijd tot spillen, waaromheen de trap-

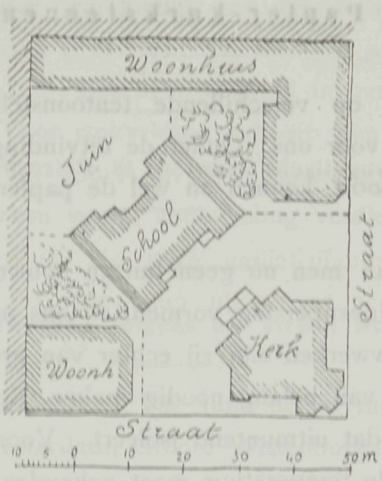

Situatieplan.

pen naar de gaanderij wentelen. Buiten daks gekomen vormen die rookkanalen de torenspitsen op de hoog opgaande puntdaken. Wanneer wij alles goed beschouwen, dan vormt het geheel een vernuftig zaamgesteld plan, waarbij alle gegevens compact zijn vereenigd. Ook het uiterlijk waarbij de Russische motieven zich met die der hout-architectuur vereenigen, heeft veel eigenaardigs en is wel geschikt om op het eerste gezicht voor zich in te nemen. In het sousterrein is een doodenkapel, archief, bergplaatsen enz.; in de kerkruimte sakristy, doopkapel, altaar, orgel, gaanderij enz.

Materialen.

Specifiek gewicht van steensoorten.

In de laatste jaren zijn velerlei nieuwe natuurlijke steensoorten in den handel gebracht. Nu geven alle geschriften die over materialenkennis handelen, het specifiek gewicht der materialen op, de laatst in gebruik genomene blijven echter daarvan dikwerf uitgesloten. Wij laten hieronder eenige volgen, wat bij berekening allicht van dienst kan zijn.

Materiaal.	Gewicht per M³ in K.G.	Groeven.
Zweedsch graniet	2630—3000	
Silezisch graniet.	2600—2700	
Beijersch graniet	2560—2750	
Graniet van de Vogesen. .	2600—2850	
Lausitzer Graniet (Saksen.) .	2700—2750	
Syeniet	2500—3000	Saksen en Bohemen.
Diorieth	2800	Bohemen.
Serpentijn	2560—2800	Zoblitz en Walsheim in Tyrol.
Porphijr.	2400—2670	Saksen.
Bazaltlava	2320—2410	Lich, Giessen, Grünberg enz.
Marmer	2680—2760	
Kalksteen	2400—2700	
Grauwacker zandsteen. . .	2520—2770	Thuringer en Schwarz Woud.
Jura zandsteen	2170—2200	Teutoberger Woud, Oberkirchen enz.
Cottaer zandsteen	2150	Cotta bij Dresden.

Papier-kurksteenen.

Kurksteenen hebben wij op verschillende tentoonstellingen reeds leeren kennen, zij zijn dus geen vreemdelingen voor ons. Onder de uitvindingen van den laatsten tijd, doet zich echter eene nieuwere soort kennen en wel de papier-kurksteenen van *H. R. Knoch te Alt-Chemnitz.*

Van die kurksteenen kan men nu geen huizen bouwen 20 verdiepingen hoog, want de zware druk zou gedurige ineenpersing vormen, zij ons met de verhoudingen in de war doen raken. Voor lagere bouwwerken zijn zij echter van groot nut, daar zij weinig gewicht hebben, dus geen fundeering van belang noodig maken. Bovendien hebben zij een groote deugd, een materiaal te zijn dat uitmuntend isoleert. Voor koelkelders, ijskelders, of alle inrichtingen waar een bepaalde temperatuur moet gehouden worden, zijn zij bijzonder geeigend. Wij laten hier volgen het resultaat van eenige onderzoekingen.

Het koninklijke proefstation voor bouwmaterialen aan de scholen te Dresden en Chemnitz bevestigen beiden, dat het materiaal volkomen isoleert, goed tegen vocht bestand is en bovendien een gering gewicht heeft. Vergeleken bij andere kurksteenen is het verschil in gewicht zelfs groot. Een kurksteen 250 × 120 × 60 mM.

Van Macks gipssteen, algemeen bekend, bedroeg	1160 gram.
Kurksteen van Grünzweig-Hartmann	560 »
Idem van Knoch.	350 »
en overtrokken met een asphaltlaag	630 »

Een verschil van 200 gr. is nog al beduidend. Daarbij namen zij na 48 uur in het water te hebben gelegen, slechts de halve hoeveelheid water aan, vergeleken met Grünzweig en Hartmann's kunststeen. Met het ineen persen lieten de steenen zich tot op de helft samendringen, zonder de massa te verbreken. Voor warmtegeleiding was hun vermogen gelijk aan de andere kurksteensoorten. Uit een en ander is op te maken dat de papier-kurksteenen, met de reeds bestaande kurksteenen een concurrentie aangaan, waarbij vele deugden in hun voordeel zijn.

Korte Mededeelingen.

Om het verdroogen der modelleerklei te voorkomen,

Die kan boetseeren, weet de bezwaren welke verbonden zijn aan het goedhouden der klei. Droogt het spoedig, de massa scheurt en het met zooveel zorg zaamgebrachte werkstuk valt in elkander. Vochtige doeken houden daarom op oogenblikken dat er niet aan gewerkt wordt, het materiaal lenig en aaneen. Al te vochtig heeft ook weder zijn tegen, want dan gaan de kantige vormen wegsmelten, en het begint een aanzien te krijgen, alsof het uit een versleten vorm gegoten is, Met die bezwaren heeft iederen modelleur te kampen. Nu wordt een eenvoudig middel aan de hand gedaan door het gebruik van

pastilin, een middel dat een ieder gemakkelijk kan gereed maken. Bij de klei voegt men 1/4 tot 1/8 van het kleigewicht aan glycerine; dat mengsel noemt men pastilin. De vorst heeft op de glycerine geen invloed; daarbij droogt zij in geringe mate op. Bij deze winterdagen geeft dit veel gerief. Voor stukvriezen behoeft men niet te vreezen en is daarentegen spoedige drooging noodig, zoo is dit door verwarming wel te verkrijgen. Het is een middel dat voor kleine werken vooral aanbeveling verdient.

Cementwerken volgens het stelsel Monier.

De uitbreiding dezer werken ook in ons land neemt meer en meer toe. Wij wijzen daarbij op de inrichting te Amsterdam, Groote Wittenburgerstraat 108, waar van allerlei artikelen worden vervaardigd volgens dit stelsel die bij den bouw noodig zijn. Ook in Duitschland vind het velerlei toepassing. Te Wetzlar heeft de fabrikant David Zisseler zich er voornamelijk op toegelegd, buizen op die wijze te vervaardigen. Die buizen blijken eene ongewone vastheid te bezitten, zij weerstaan den waterdruk en hebben van de zware belasting der daarop aangebrachten grond geenerlei nadeel. Eene nieuw daarvoor gedachte machine maakt de vervaardiging gemakkelijk. De wanden der buizen behoeven slechts geringe dikte te hebben. Buizen tot 50 cM. diameter worden voorzien van een enkele en grootere van twee rondgaande draadwerken. In alle verlangde afmetingen, worden tot zelfs eivormige buizen van flinke hoogten geleverd. Het verdient daarom wel overweging, bij onze bouwwerken die constructie, welke gerief met groote soliditeit paart, toe te passen.

Eene gemakkelijke wijze om muurbekleedingsplaten in kleur te vervaardigen.

Te Breslau woont de heer W. Groegor. Deze brengt een soort gekleurde glasplaten in den handel, zeer geschikt voor wandbekleeding. De daarstelling is hoogst eenvoudig. Op gewoon glas van goede dikte, worden kleuren aangebracht, hetzij aderen die het marmer teruggeven, of versieringen van allerlei aard. Daarna wordt over de aangebrachte kleuren de glasoppervlakte met waterglas bestreken. Nu volgt eene bestrooiing met fijn zand, dan een vochtwerende stof hetzij zwavel of asphalt. Weder een zandbestrooiing, waarna een laag cement het geheel afsluit. Bij het plaatsen wordt het cement verbonden met de specie en op het muurvlak aangebracht. De tusschenlaag van zwavel of asphalt dient alleen om de vocht te weren waardoor de verflaag ongeschonden en de kleuren frisch blijven. Het laat zich gemakkelijk begrijpen dat dergelijke zamenvoeging voldoet, vooral wanneer de kleuren met smaak zijn gekozen. Op deze wijze zou menigeen met weinig middelen de wanden zijner woning kunnen versieren met een materiaal van vrij duurzamen aard. Het glas is gemakkelijk te reinigen en verhoogt het glanzige van de zich daar onder bevindende verfstoffen, terwijl daar, uit stukken van weinig waarde de tegels kunnen gesneden worden, het materiaal geene groote uitgaven vereischt.

PRIJSVRAGEN.

Vereeniging Architectura te 's Gravenhage.

De eereprijsvraag-Schouwburg heeft algemeen van zich doen spreken. Het resultaat was tegenover de vele moeite daarvoor in het werk gesteld, zuinig. Drie antwoorden. Maar wat aan de hoeveelheid ontbrak, maakte de hoedanigheid goed. Het juryrapport met zorg opgesteld door de juryleden *Charles Garnier*, *Dr. P. J. H. Cuypers* en *A. Salm*, spreekt met lof over het ingezondene. De conclusie is dat N°. 1 1891, N°. 2 Fiat en N°. 3 Théâtre libre elkander in waarde opvolgen. Aan N°. 1 viel het eere-diploma niet, maar wel eene eervolle vermelding met medaille van verdienste ten deel. De ontwerpen waren van de heeren: N°. 1 Ant. J. Sanders, N°. 2 W. C. Bauer, N°. 3 A. W. van Malsen en W. L. Brückmann. Die ontwerpers verdienen in ieder geval den dank, dat in een prijsvraag, die voor de beoordeeling door de Vereeniging op al te gunstige verwachting wel wat te rijkelijk is opgevat, de eer voor de bouwkundigen *hier te lande hebben* opgehouden.

Van Overal.

AMSTERDAM. Omtrent de belangrijke bouwplannen waarmede Amsterdam zal begiftigd worden, valt nog maar weinig te zeggen. Van het schouwburgterrein, dat zoo langzamerhand met de schuttingen de tinnen bruiloft zal gaan vieren, lekte iets uit.

Enkele dagbladen deelen ten minste mede, dat het eindelooze werk gereed is gekomen. Het ondeugende *men zegt* wist te vertellen, dat het oponthoud kwam door te hooge raming. Wat minder illusien en men kwam gereed. De verbouwing van het postkantoor zal zeker wat doen wachten. Eerst moet men nog leeren een half uur queue te maken om een stuivers postzegel te verkrijgen. De houten loods op het Damrak die de noodhulpdienst moet waarnemen, is tijdelijk aan een kleerenmagazijn afgehuurd, zoolang die verbouwing dus niet voltooid is, is natuurlijk van verandering geen sprake, dan schieten wij al weder knap met het jaar op en het zou niets te verwonderen zijn als '92 alles nog bij het oude liet. De beursbouw is naar het schijnt den doodslaap ingegaan. Zoo worden wij zachtjes aan gewoon aan onze luchtkasteelen, tot de tijd ze wellicht niet meer noodig acht. De tramvragers in de omgeving der voormalige Raampoort, die door petitien hun wensch te kennen gaven om hun kwartier met het midden der stad aangesloten te zien, worden afgescheept met de boodschap, voor het oogenblik niet. Dat is alles zeer te betreuren.

Amsterdam heeft behoefte aan bouwplannen, daar is in verhouding te weinig en is het daarom onverantwoordelijk, dat werk wat toch aan de orde moet komen, op dergelijke wijze wordt opgehouden. In veler belang is wijziging gewenscht.

PHILADELPHIA. Dat aluminium hoewel nog hoog in prijs, meer en meer op het gebied der bouwkunst als materiaal optreedt, blijkt uit een bericht dat van Philadelphia komt. De koepel van den toren der nieuwe City-Hall aldaar wordt geheel uit aluminium daargesteld. Daardoor wordt het gewicht volgens het zeggen 400 ton minder, terwijl bovendien het materiaal dat niet aan oxyderen onderhevig is duurzamer blijft.

Ook te Pommeren is men bezig een reddingsboot uit dit metaal te maken en wel op de werf van den scheepsbouwmeester Kirchnof in Straalsund.

De Ideen

Vademecum der Bouwvakken 1882.
7e Jaargang.

ONTWERP
STADSPOMP.

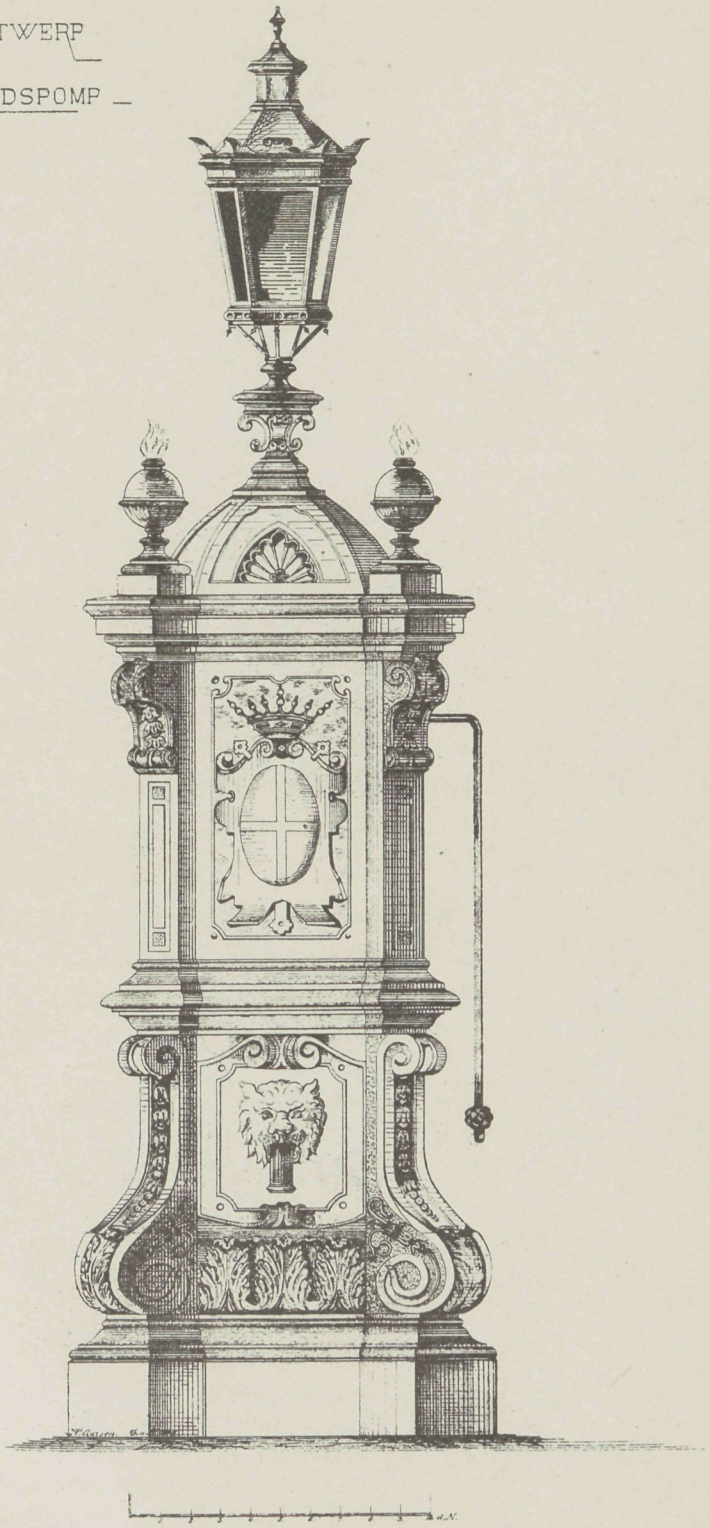

A. AARSEN
's Gravenhage

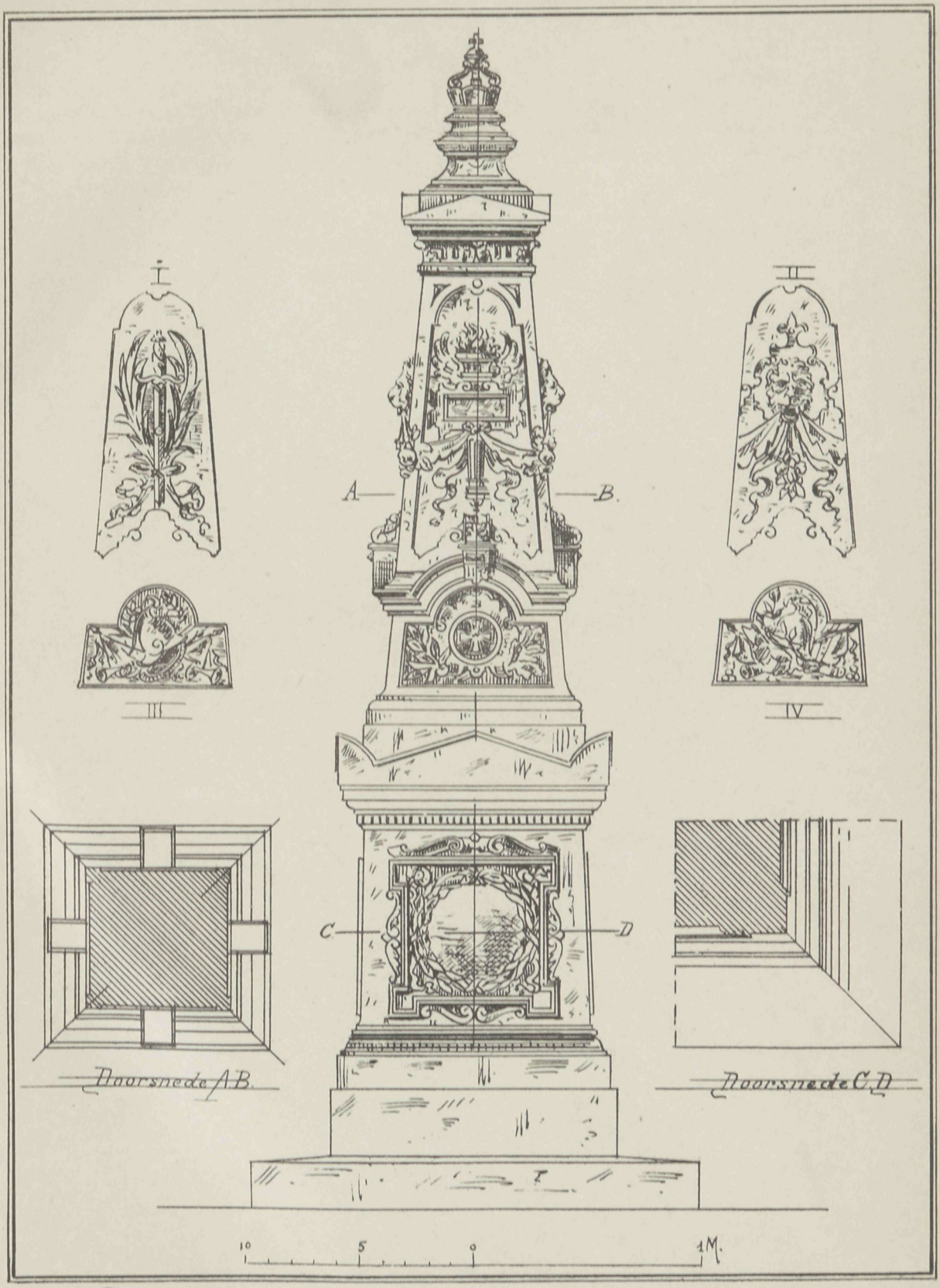

Gedenkteeken voor in den strijd gevallen soldaten

ONTWERP VAN PROFESSOR A. NIEDLING TE ASCHAFFENBURG.

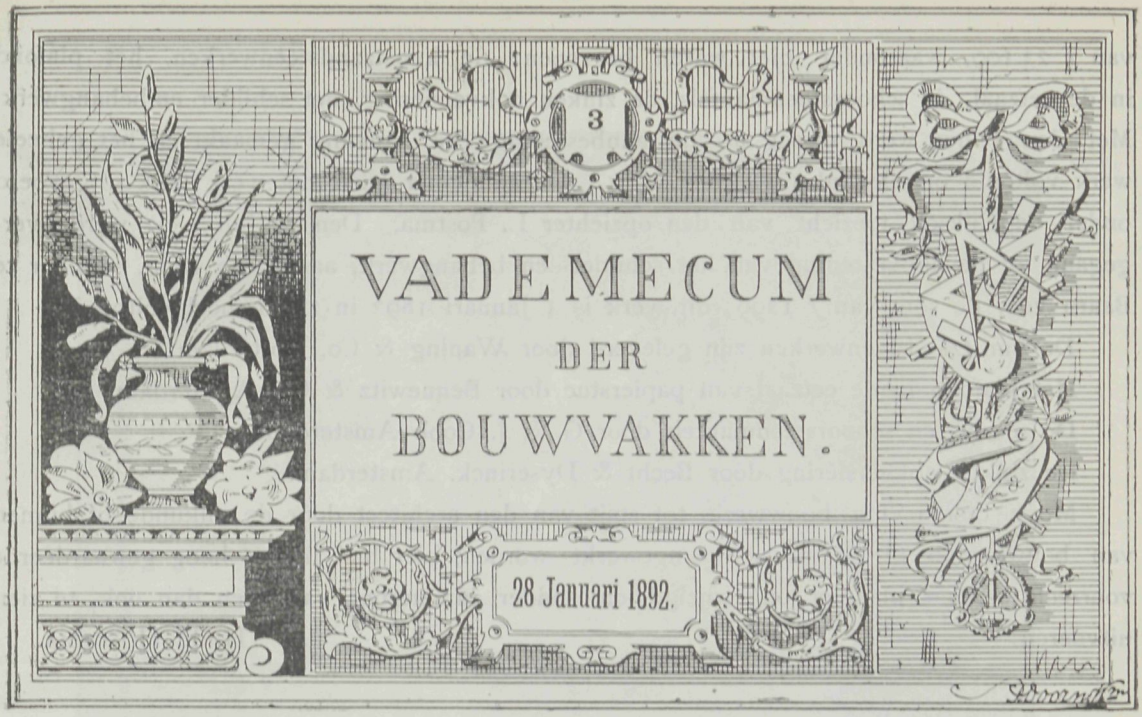

Bij de Platen.

Woonhuis bij het dames-instituut Erica te Baarn,
door H. E. HOEGSMA, gemeente-architect aldaar.

(*Bij de plaat 4.*)

Bij den aanvang van den zomer van het jaar 1890 werd door het Edelachtbaar Bestuur der gemeente Baarn mij opgedragen het maken van een ontwerp voor een nieuw woonhuis bij het instituut Erica.

Het voornemen was, om het bestaande woonhuis af te breken en op dezelfde plaats weder te bouwen, doch dit bleek zeer moeielijk te zijn, daar het gebouw pl. m. ⅓ grooter moest worden; aan de eene zijde de schoollokalen, aan de andere zijde de grensscheiding van het terrein; de lichtschepping aan de beide zijden was hierdoor zeer gering; waardoor de indeeling veel te wenschen overliet.

Als gevolg daarvan ontwierp ik een geheel nieuw woonhuis, dat door een beneden- en een bovengang in gemeenschap kon komen met de leer- en slaapvertrekken der bestaande schoollokalen. Dit plan, waarvan de bouwsom aanmerkelijk hooger was vond bijval en werd in de Raadsvergadering van 19 Februari 1891 met algemeene stemmen aangenomen. De aanbesteding van dit werk heeft plaats gehad 20 Maart 1891. De laagste inschrijving was van J. Hartog, aannemer te Baarn, voor de som

van *f* 23.109, waaronder niet waren begrepen: de kunstzandsteenwerken, het plafond in de eetzaal, de schoorsteenmantels, de zinken nokversiering, het schilder- en behangwerk. Met den bouw werd direct na de aanbesteding een aanvang gemaakt en het geheele werk voltooid opgeleverd 1 October 1891. De aannemer heeft het werk flink uitgevoerd onder dagelijksch toezicht van den opzichter L. Postma. Den 17 Juli 1891 werd overgegaan tot de aanbesteding van het schilder- en behangwerk, aan T. de Ruig, schilder te Baarn voor de som van *f* 1299; dit werk is 1 Januari 1892 in zijn geheel voltooid.

De kunstzandsteenwerken zijn geleverd door Waning & Co. Rotterdam.

Het plafond in de eetzaal van papierstuc door Bennewitz & Co. Amsterdam.

De marmeren schoorsteenmantels door G. & J. Cool. Amsterdam.

De zinken nokversiering door Becht & Dyserinck. Amsterdam.

Moge ook menig bouwwerk, tot spijt van den architect door de onkunde of luimen van bouwheeren of commissiën omgewerkt worden, hier had ik het hoog gewaardeerde voorrecht, mijne plannen ongewijzigd en zonder inmenging van wien dan ook, te zien uitvoeren.

H. E. HOEGSMA.

Uit den Vreemde.

Decoratieve Schilderkunst.

Wanneer een onzer oude woonhuizen zal onder den hamer komen om geveild te worden, gaan vele kennersoogen langs wanden en zoldering, om te zien of de meesterhand daar ook een verdienstelijk doek achterliet. Komt na den afslagshamer, de moker aan de beurt, om het oude door het nieuwe te vervangen en van achter het onaanzienlijk behang treed een schepping te voren, zoo schoon, dat het onbegrijpelijk is dat er een geslacht geleefd heeft dat zich niet ontzag, zooveel verdienste door een onbeteekenend overtrek te verbergen, dan worden vinders en liefhebbers gelukkig en razend over den weergevonden schat. Dat moet erkend worden, op decoratief gebied wist men in vroeger dagen wat uit te richten. Al waren de balken plomp en de muurvlakken veelal slecht betimmerd, het doek tooverde zulk een behagelijk geheel van de kamerruimte, dat het er echter goed was te zijn. Vele van die kamers waren kleine kunsttempels, waar de wanden veel te aanschouwen en te leeren gaven. Dien tijd keert weder. In onze dagen wordt het kille verdreven door dikwerf zeer verdienstelijken arbeid en al zijn dat nu allen geen meesters die aan het werk zijn, wij zijn op weg en kunnen daartoe geraken. Ook vele der groote geesten uit onzen tijd, hebben voorliefde voor dat decoratieve gedeelte, dat zulk een belangrijk deel onzer bouwkunst vormt.

Om een uit velen te noemen, wijzen wij op den Spaanschen schilder Francisco Pradilla. In 1849 te Saragossa geboren, was zijn eerste roeping naar een schilderswinkel. Vol energie wist hij zich spoedig te oefenen en het decoratiewerk dat aan den winkel kwam voor zich tot uitvoering te nemen. In de gelegenheid gesteld zich op de academie te

DE NYMPH, door F. PRADILLA.

Madrid te oefenen, was de weg gebaand en Pradilla staat thans boven aan in de rij der Spaansche schilderschool.

Ontzaggelijk groot is de waardeering en vereering waarop zijn werk van allerlei karakter in Spanje mag aanspraak maken. Het decoratieve gedeelte vond ook in hem een voorstander. Daartoe bood het Murgapaleis te Madrid ruimschoots de gelegenheid en talrijk zijn de vol leven, en vol van gedachten saamgestelde groepen die de zolderingen en wanden bedekken.

In ieder hoekje deed hij zijn kunst regeeren en gaf daaraan een ontzaggelijke waarde en de kracht om opgemerkt te worden.

Wij geven hierbij een paneelvulling, de Nymph voorstellende, die doet zien van welke edele opvatting al zijn werk getuigd.

Het is een gelukkig verschijnsel. Hoe machtig de bouwkunst ook is, zonder de hulp harer zusteren blijft zij onvolledig, wanneer op die wijze deze samenwerken dan wordt er een geheel gevormd, waarvan het jammer is, dat het aan de vergankelijkheid wordt overgegeven. Wanneer mannen als Pradilla voorgaan, moet het volgen van anderen komen. Wij leven in een tijd waarin een open oog gereed is toe te zien en wij zijn geneigd het goede in ons op te nemen. Daarom vestigden wij er gaarne de aandacht op.

Hoe de timmerlieden en hunne kwestie in Engeland beschouwd wordt.

Even als overal vinden in Engeland gedurig werkstakingen plaats met het doel om daardoor loonsverhooging te verkrijgen. Zelfs is Engeland daar zeer rijk aan. Toch wordt het minder, men ziet in dat al dat werkstaken eindigt met den werkman tot schade te zijn. Ten eenre geen verdienste, maar ten andere en dat weegt wel het zwaarste, zoekt elk groot werkgever de middelen op om zich in de toekomst minder van zijn volk afhankelijk te maken. Voor dat zoeken geeft machinale arbeid oplossing, het maakt handenarbeid overbodig en de patroon die er vroeger niet aan dacht enkele werkstukken machinaal te doen vervaardigen, eenmaal het geriefelijke daarvan ingezien hebbende, blijft bij die wisseling en op die wijze is de eindrekening schadelijk voor de werklieden. Daarom worden werkstakingen vrij algemeen ontraden en meer heil gezien in onderling overleg, in besprekingen en daden die den toestand in de toekomst beter maken. Dat verdient ook ons wel tot nadenken te stemmen. Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht, vooral nu wij zoo dikwerf op het punt staan bij een der bouwvakken tot een uiterste handeling over te slaan. Onze timmerlieden hebben grieven, voor hen zou een onderzoek zeker den besten weg tot verbetering vormen, vooral als dat onderzoek door mannen van verschillenden rang en stand in het bouwvak werd geleid.

Een commissie bestaande uit architecten, aannemers en timmerlieden als werkgevers, en eenige werklieden daartoe afgevaardigd, kwam te Londen in October en November van het afgeloopen jaar met hetzelfde doel herhaaldelijk bijeen en wel om de bezwaren der timmergezellen te onderzoeken die korteren werktijd verlangden. Nu is het loon in Engeland in

vergelijk van hier hoog, maar zijn de uitgaven ook al weder in verhouding, daarbij zijn de afstanden er zeer kolossaal, zoodat een werkman er veel tijd behoeft om van het eene eind der stad na het andere te komen, zelfs verplicht is dikwerf gebruik te maken van de vervoergelegenheden, wat billijkerwijze op hooger loon recht geeft. De vraag is voor het oogenblik echter geen verhooging, maar wel een andere verdeeling der werkuren en een daarmede in verband zijnd evenredig loon. De commissie ook het per stuk werken besprekende, zag geen reden dat af te schaffen. De werkuren wenschte men te regelen voor de 36 zoogenaamde zomerweken op 51¼ uur, op die voor de 16 des winters op 47 uur, zoodat gemiddeld 50 uur per week het geheele jaar zou gewerkt worden. De zomerweken rekenen te beginnen des morgens om 6.30 uur, die van den winter om zeven uur en te eindigen om 5.15 uur en 5 uur des namiddags, terwijl in den strengen winter om 4.30 uur de arbeid eindigt. De Zaterdag loopt altijd tot 12 uur voormiddags. Iederen dag wordt 's morgens een half uur en op het middaguur een uur schafttijd toegestaan gedurende de vijf eerste dagen van de week. In den winterdag is de middagschafttijd op een half uur gesteld. De winterweken rekenen 8 weken voor en 8 weken na Kerstmis. Het loon zal zijn ƒ 0.45 per uur (ongeveer het loon op het oogenblik). De overarbeid wordt betaald des zomers van af 5.15 uur en des winters van 5 tot 8 uur à ƒ 0.56. Van af 8 uur tot 10 uur à ƒ 0.70. Van 10 uur tot den volgenden morgen à ƒ 0.80. Des Zaterdags van 12 tot 4 uur à ƒ 0.45. Van 4 uur tot Maandag morgen à ƒ 0.80. Werklieden die naar buiten moeten om het werk te verrichten, ontvangen ƒ 0.45 per dag meer, benevens reis- en verblijfkosten en betaling van den tijd voor de reis noodig. Die gedaan krijgen hebben een half uur om hunne gereedschappen bijeen te brengen. In deze bepalingen is wellicht veel dat ons van dienst kan zijn in verhouding met een eenigzints verbeterden loonsvorm. Vooral het buitenwerken komt ons voor zeer goed geregeld te zijn, daar dit in vele gevallen bij de bouwambachten wel wat te wenschen overlaat en het toch gewoonlijk de beste werklieden moeten zijn die op eigen gezag het werk zelfstandig kunnen regelen. Nu de kwestie van verandering van werktijd zoo aan de orde is, heeft de mededeeling hoe het elders gaat, eenige waarde.

Korte Mededeelingen.

Artesische putten.

Het gebruik maken van artesische putten neemt meer en meer toe. De boortoestellen en leidingen zijn in de laatste jaren dan ook zoo verbeterd en gemakkelijk verkrijgbaar gesteld, dat dit de toepassing sterk in de hand werkt. Groot is het gerief dat er door verkregen wordt. In Duitschland zijn inrichtingen die op die wijze een ontzaggelijken watervoorraad aangevoerd krijgen. Niet altijd is dat water drinkbaar, daar dit afhankelijk is van de grondstoffen die zich om de bronader bevinden, doch voor het gebruik dat verschillende fabrieks-inrichtingen van water behoeven is het een welkome hulp. Zoo

heeft de stad *Zeulenroda* een diepboring waaruit per 24 uur 400 M³ stroomt. Een dergelijke te *Kassel* voert tienmaal zooveel in denzelfden tijd aan. De Niederkaufunger papierfabriek bij Kassel, ontvang uit een diepte van 90 M. 3000 M³. De papierfabriek te Weissenfels 2000 M³ op 120 M. diepte in dien tijd en zoo vinden velerlei fabrieken op die wijze een wateraanvoer die hun groote voordeelen oplevert. Ook in ons waterlandje is dat zeer gemakkelijk te verkrijgen, het spaart opvoeren of oppompen, het blijft immer frisch en stroomend en geeft dit voor koelkelders en vooral in de zomerdagen wanneer het water zeer kil is een niet genoeg te waardeeren medewerking. In het afgeloopen jaar, bij den bouw van een boerenplaats in Noord-Holland moest door ons voor het frisch houden van de melk, gemakkelijke wateraanvoer verkregen worden. In den kelder werd de boring gedaan en op elf meter diepte stroomde het water met een 4 cM. straal krachtig te voren. De aanvoerleiding werd met een kraan gesloten en steeds blijft het water even krachtig in den koelbak aanzetten en levert op die wijze aan den verbruiker een groote tijdsbesparing. Bij de geringe kosten die dergelijke aanleg vordert, verdient het wel overweging dezen zoo algemeen mogelijk te maken. Het water is niet drinkbaar maar was dat ook voor het doel niet noodig.

Verplaatste gebouwen.

In Amerika is het verplaatsen van een gebouw geen zeldzaamheid, meermalen hebben wij dat aangetoond. Meer en meer neemt het daar echter grootere verhoudingen aan. Bij ons is het zeldzaam; vandaar dat een huis te Halfweg dat in vorige eeuwen verrold werd, dat belangrijke feit in zijn gevel door een gedenksteen blijft vermelden. De Amerikanen gaan liever er toe over, het gebouw te verschuiven dan af te breken en opnieuw op te bouwen waardoor de kosten belangrijk lager worden. Te New-York en in de omgeving daarvan zijn twee opmerkelijke verplaatsingen van dien aard geschiedt. De een was een hotel geheel van gehouwen en metselsteen opgetrokken; de voor- en zijgevels waren 29 en 21 Meter. De benedenverdiepingen rusten aan elk dezer gevels op 8 kolommen van graniet hoog 4.65 M. Het gewicht van het gebouw werd geschat op vijf duizend ton. De geheele benedenverdieping

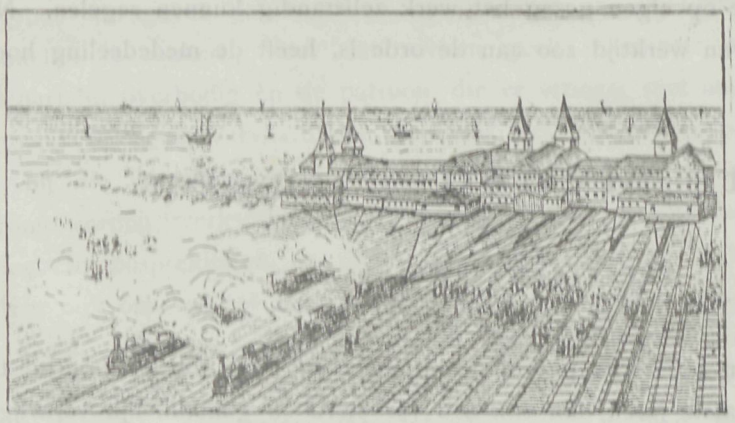

werd op eene fundeering van kunst- en metselsteen geplaatst en als één massa daarin opgesloten. In die fundeering waren stangen met schijven aangebracht om de beweging over de rails te bevorderen. Tachtig dagen lang duurde het werk, met voorbereidende maatregelen en vervoer. De afstand bedroeg 4.25 M., de kosten ongeveer 73 duizend gulden. Zonder eenig letsel werd het doel bereikt er was niets beschadigd. Al het ameublement was op de plaats gebleven en gelijktijdig medegetransporteerd. Onze afbeelding is die van een hotel dat van de zeekant meer binnenslands moest gebracht worden. De afstand bedroeg 150 Meter. Het gebouw zelf was 150 M. breed en 15 M. diep. Na volkomen ondersteuning werden de palen afgezaagd en het geheele gebouw, dat uit hout geconstrueerd was, geplaatst op een houten bevloering van leggers, waaronder platte wagens voor het vervoer. Al die wagens werden door vooraf beproefde kettingen verbonden aan de locomotieven. Deze in twee afdeelingen ieder van zes, trokken het gebouw voort. Het geheele vervoer leverde geenerlei stoornis op en kan wel aangemerkt worden als een der grootste ondernemingen van dien aard.

Een zich voortbewegende losplaats.

De Amerikanen zijn vindingrijk. Bij alles wordt gezocht naar den kortsten weg om tot het doel te geraken. Tijd is geld, is voor hen de machtspreuk en die wetenschap werkt mede om allerlei vernuftige werktuigen daar te stellen.

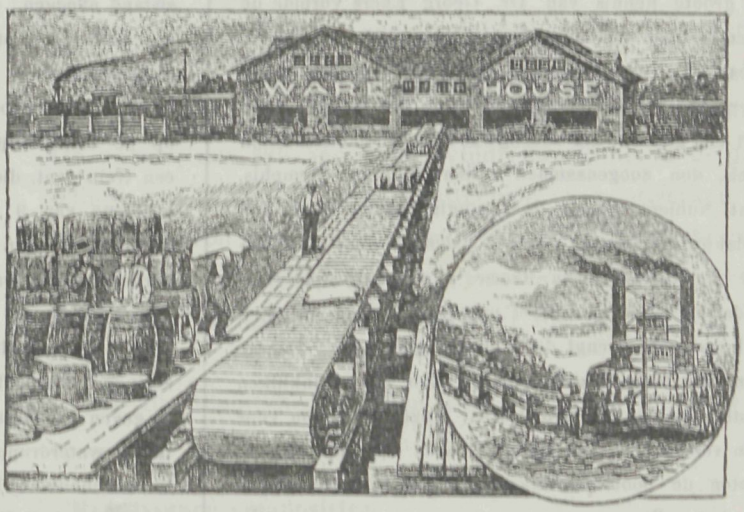

Onze tekstfiguur geeft een wijze aan om goederen te vervoeren, die op eenvoudige wijze zaamgesteld, echter ontzaggelijke kosten bespaart. De inrichting bestaat uit twee sterke kettingen, waarvan de geleidingen om den anderen verbonden zijn aan stevige houten leggers, die aaneengesloten, een vaste bevloering vormen. Ieder deel van de ketting is voorzien van een rol. Al die rollen loopen over een spoorbaan. Nu wordt het zamenstel in beweging gebracht. De lading wordt steeds maar aangevoerd en op de beweegbare houtvlakte gelegd. Is het uiteinde bereikt, dan dompt de bevloering om de onderwaartsche loop te vervolgen en aan het andere einde weer boven te komen. Dat dompen doet de last, zonder dat daarvoor hulp noodig is,

in het magazijn kanteelen, waar de werklieden spoedige opruiming houden. Op die wijze is het mogelijk met een klein personeel, ontzettend veel werk te verrichten en geeft die inderdaad eenvoudige constructie, gerief en kostenbesparing. Het denkbeeld zal ongetwijfeld spoedig bij ons navolging vinden.

Van Overal.

BERLIJN. De bouwwoede is in Berlijn aan het afnemen, na talrijke slachtoffers te hebben gemaakt. Minder gemakkelijk te verkrijgen hypotheekgeld bragt wijziging. Van 1 October 1890 tot 30 September 1891 zijn 100 huizen minder gebouwd als in hetzelfde tijdperk het jaar daarvoor. Dat komt, daar de bevolking steeds sterk toeneemt, de ledig staande woningen ten goede. Die zijn anders nog al talrijk, 20718. Doch men heeft vertrouwen, wanneer er minder gebouwd wordt, dat die spoedig in aantal zullen afnemen.

LONDEN. In de Niagara-Hall Westminster is een cyclorama te zien. De voorstelling is de stad Memphis op het tijdstip dat de Israelieten uit Egypte trokken. Edmund Beringer, een gunstig bekend schilder, is de ontwerper daarvan en tot algemeene tevredenheid. De stad is volgens de overleveringen, nauwkeurig gevolgd. De groote kennis van Dr. Georg Ebers vormde de talisman, om die oude geschiedenis te doen herleven. Alles moet met bizondere frischheid van kleur zijn weergegeven. Het platvorm waarop het publiek staat, stelt een gedeelte der vestingwal voor van het koninklijk paleis, den zoogenaamden witten muur van Memphis. Acht Nubiers dragen de koningin gezeten onder een baldakijn, de trappen van het paleis af waar de kolossale standbeelden van Ramses II zijn opgesteld. De hofdames volgen allen met palmtakken voorzien. Een rij harpenaren brengt de voorbijgangers hulde. Pharao Meneptha bevindt zich, omgeven door zijn koninklijken luister, op den voorgrond waar Mozes en Aäron voor hem verschijnen. Aan een ander deel ziet men de Israelieten de poort uittrekken onder de verwenschingen van het volk.

Tijden zijn voorbij gegaan, toestanden echter nog niet veranderd. Wat Pharao voor eeuwen deed doet men in Rusland nu. Wat Pharao heilig achtte en met eerbied begroef gaat ons geslacht, zoo gaven niet lang geleden de dagbladen te kennen, aan die graven ontstelen. Er werd onlangs een mummie uit Pharao's huis in openbare veiling te Londen voor ongeveer driehonderd gulden verkocht. Er is vooruitgang maar ook achteruitgang te bespeuren. Zulke feiten moesten in onzen tijd niet voorkomen.

CHICAGO. De tentoonstellingscommissie heeft zich verstaan met de Maatschappij *Barre Sliding Railway Co.* voor den aanleg eener spoor door saamgeperste lucht voortgedreven, ook wel glij-baan genoemd. De lengte is 1600 M. Het kapitaal is ruim zeven ton. De directie stelt zich voor 90.000 reizigers per dag of in 14 uur tijds te vervoeren. De baan heeft twee lijnen, een voor de treinen, die op de snelst mogelijke wijze den afstand afleggen, en wel 130 a 140 kilometer per uur. De andere met stations op afstanden van 500 M. De snelheid daarvan is 34 kilometer per uur, het oponthoud er onder begrepen. Twee treinen zullen steeds op de baan loopen, terwijl op de eerste lijn slechts een trein gaat, die om iedere 2½ minuut vertrekt. Vijf waggons van 9 meter lengte, ieder voor 60 reizigers ingericht, vormen een trein. Des avonds geschiedt de verlichting der waggons door electriciteit.

Een zeer groot mikroskoop is voor de Tentoonstelling gereed. Ontzaggelijk is de vergrooting, elfduizend maal: zelfs is het mogelijk de lens een sterkte tot vergrooting te geven van zestienduizend maal. Een wormpje zooals in de waterdruppels leeft en met het bloote oog niet te aanschouwen is, wordt een slang van dertig meter lengte en het fijnste meel wordt groote keien. Door middel van een booglamp, 11.000 kaarsen sterk, worden de beelden op een scherm aangetoond.

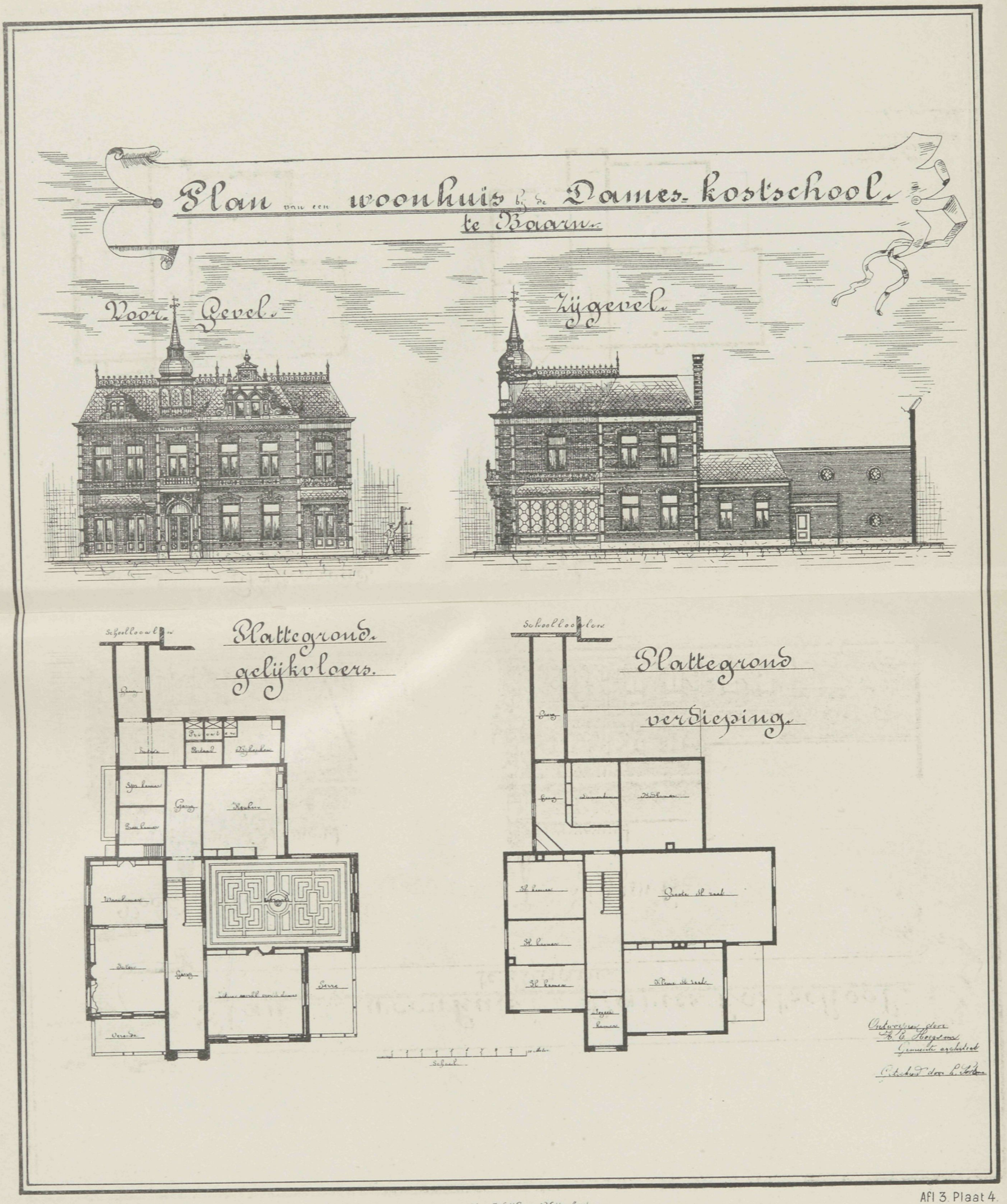

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Ontwerp van een Café met Belvedere.

door J. VAN REYENDAM Cz.

(*Bij de plaat 6.*)

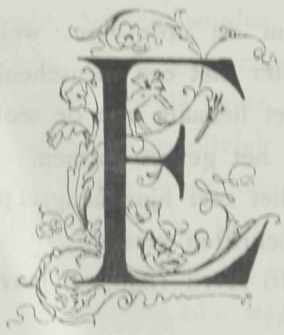

en aangenaam zitje en een fraaie uitkijk tevens levert het ontwerp. Hout- en steenconstructie brengen het hunne bij om de overeenstemming met de omgeving te behouden. De natuur, zoo rijk aan kleur, vindt navolging in de afwisseling die veelkleurige metselsteenen en houtwerken aanbieden. Hierbij gevoegd de met gekleurd glas bezette ramen en het een en ander maakt het ontwerp, wanneer het tot uitvoering gekozen wordt, voorzeker tot een aantrekkelijk rustpunt.

De details doen zien dat ook de kleinigheden allen met de vereischte zorg zijn zaamgesteld. (Zie pag. 33.)

Renaissance composities.

(*Bij de plaat 5*) door JAN BOERMA.

Als vrije composities mogen we de ontwerpen beschouwen, waaraan de fantasie hare losse teugels kan bot vieren, zonder groot gevaar te loopen in banaliteit te vervallen. We verstaan er in hoofdzaak de luxe voorwerpen onder.

Het tweetal ontwerpen op bijgaande plaat voorgesteld, meende ik daaronder te mogen rangschikken, te meer, daar de voorgestelde deurklopper in het Rijksmuseum, afd. (*Ned.? kunst*) in plechtige ruste (dus buiten functie), is tentoongesteld.

De titel van Eeredegen geeft, dunkt mij, genoeg aan, dat we met een artikel van weelde te doen hebben en daarom wellicht nimmer tot vijandelijke bedoelingen zal getrokken worden.

Alvorens ik echter verder ga, wensch ik te doen opmerken, doordien beide ontwerpen als 't ware in één adem genoemd worden en naast elkander zijn geplaatst, dit niet geschiedt, omdat ik derzelver kunstwaarde wil vergelijken, daar dit wel wat al te naïef zou zijn; toch vond ik het niet onaardig een tweetal ontwerpen van zulk eene uiteenloopende bestemming, — zoowel in eenvoud als rijkdom, naast elkander te plaatsen, om daardoor tevens beter te doen uitkomen dat smaakvolle vormen immer kunnen worden verkregen.

Zooals ik reeds zei, is de deurklopper aanwezig in het Rijksmuseum en in bruikleen afgestaan door den Heer C. A. Garnier. De oorspronkelijke opvatting trok mij aan, vandaar dat ik bijgaande schets maakte, waaruit men kan zien dat de hoofdvorm, door bevallige lijnen begrensd, een hercules omsluit, geflankeerd door een tweetal leeuwen, die op eene schulpvormige greep, (voor het aanvatten bestemd) rusten.

Het geheel aldus samengesteld, geeft naar mijne meening geheel en al de gedachte van geweld weder, die de bestemming van dat voorwerp immers moet uitdrukken.

Dan nog noem ik de schoone compositie van den eeredegen in de eerste helft van deze eeuw vervaardigd, en een Fransch generaal aangeboden.

Deze degen heeft niet minder dan 20.000 francs gekost, is ontworpen door M. de Nieuwerkerke *) en gemodelleerd door Klagmann.

De greep (handvatsel) stelt onder een allegorischen vorm de orde voor, welke de hydra der regeeringloosheid neervelt, — een hybrides monster met een menschenhoofd, waarvan de vleermuisvlerken en de gekrulde staart, evenals het lichaam van de scolopander door eene geestige samenstelling al de bizonderheden van het gevest vormen.

Het lemmet van dit schitterend wapen, samengesteld uit het zeer fijne mengsel platina en staal, is aan de vlakke zijden met de volgende gulden opschriften versierd:

»Les défenseurs de l'ordre du général Changarnier, 16 Avril 1848, 29 Janvier et 13 Juin 1849."

De schede waarin dezelve sluit is van zwart chagrin.

27 Januari 1892.

---

*) De naam van M. de Nieuwerkerke aan dit kunststuk verbonden, is wellicht zeer nauw verwant aan die, waarover „de Opmerker" van 23 Januari ll. het volgende bericht.

De graaf Emile de Nieuwerkerke, die in zijn villa te Gattajola nabij Lucca (Italië) op 82-jarigen ouderdom is overleden, is bekend niet alleen om de rijke verzameling van kunstschatten die hij bezat, maar bovenal om zijne groote verdiensten als beeldhouwer en hoofdambtenaar bij het Departement van Schoone Kunsten gedurende het tweede Fransche Keizerrijk.

Tot zijn belangrijkste werken behooren het bekende ruiterstandbeeld van Willem den Zwijger in den Haag, de standbeelden van Napoleon I en Napoleon III en de borstbeelden van Prinses Mural, mevr. Fould, Prinses Mathilde en mevr. Conneau. J. B.

Uit den Vreemde.

De Hervormde kerk te Osnabruck.

Niet onbelangrijk is hetgeen dezer dagen de Deutsche Bauzeitung mededeelde in verband, met het ontwerp voor een Hervormde kerk te Osnabruck. Hervormde kerkenbouw is jaren achtereen nagenoeg onbesproken gebleven; men teerde steeds nog op het oude, en wat er nieuw bij kwam was de aandacht niet waard. De meerdere vraag in Duitschland, deed de aandacht hierop vestigen en wij laten hierbij in hoofdzaak volgen hetgeen Cornelius Gurlitt daaromtrent zegt.

De prijsvraag voor een kerkgebouw te Osnabruck heeft daarom eene bizondere beteekenis, omdat daarbij streng gewezen word op de vereischten die in acht genomen moeten worden. Het program vraagt allereerst een kerk, geschikt voor het doel, waar de predikant van overal gezien en gehoord kan worden. Het protestantisme vindt zijn kracht in de verklaring van het woord. Altaardienst bestaat er niet, zoodat hiervoor geene inrichtingen behoeven te zijn. Daardoor kan ook het koor vervallen, en meer aandacht geschonken worden aan een geschikt orgel en preekstoel in een nisvormig gedeelte. De predikant is lid der gemeente, daarom behoeft de preekstoel niet afgezonderd te staan, maar moet deze van uit het kerkruim beklommen kunnen worden en de opgang zichtbaar zijn. De opgang naar het orgel kan verborgen blijven. Voor de ouderen der gemeente en genoodigden moeten een twintigtal eereplaatsen beschikbaar zijn, zoo geplaatst, dat die, predikant en gemeente kunnen zien. Voor de preekstoel moet de avondmaalstafel opgesteld kunnen worden. Die tafel dient gelijktijdig voor den doop. Dan wordt daar een doopbekken op geplaatst. Bij het avondmaal wordt de tafel verlengd zoodat de aanzittenden aan de beide lange zijden komen. De grootte der kerk wordt bepaald door het beschikbare grondvlak en het vereischte aantal plaatsen.

Het terrein voor den bouw, in de nabijheid der wandelwegen, eigent zich bizonder voor het doel. De kerk moet bevatten 800 zitplaatsen van 55 bij 85 cM. waarvan 500 zich in het schip van de kerk moeten bevinden. Voor cathechisatie of andere doeleinden moet een ruimte zijn, waarin 80 tot 100 plaatsen. Een toren is gewenscht. Keuze der bouwstijl vrijgelaten. De kap moet van hout zijn, en gemakkelijk gelegenheid geven tot herstelling. Het geheel moet eenvoudig zijn, en van gebakken en natuurlijke steen opgetrokken. Een sacristy, kosters- en predikantswoning moet op het terrein geschikt geplaatst en aan den kerk verbonden worden. De eenheidsprijs voor den kerkbouw is begroot op 15 Mark ongeveer *f* 9,875, voor den toren op 25 Mark ongeveer *f* 14.50. De bouwsom mag 100.000 Mark bedragen of ongeveer *f* 58.500. De eenheidsprijs voor predikantswoning enz. is 10 Mark ongeveer *f* 5.80 en is daarvoor 25.000 Mark ongeveer *f* 13.350 beschikbaar. Als de besten onder de deelnemers werden de ontwerpen verkozen van den bouwmeester C. Doflein te Berlijn en Otto Marsch te Charlottenburg. Een dezer

ontwerpen geven wij hierbij in de tekst — het ander in de volgende aflevering. Zij geven ieder een overspannen ruimte waar de preekstoel het middenpunt vormt.

Wij laten de enkele beschouwingen achterwegen die de beide verdienstelijke plannen en gevels vergezellen. Ieder zal daaromtrent zijne eigenaardige zienswijze hebben. Het

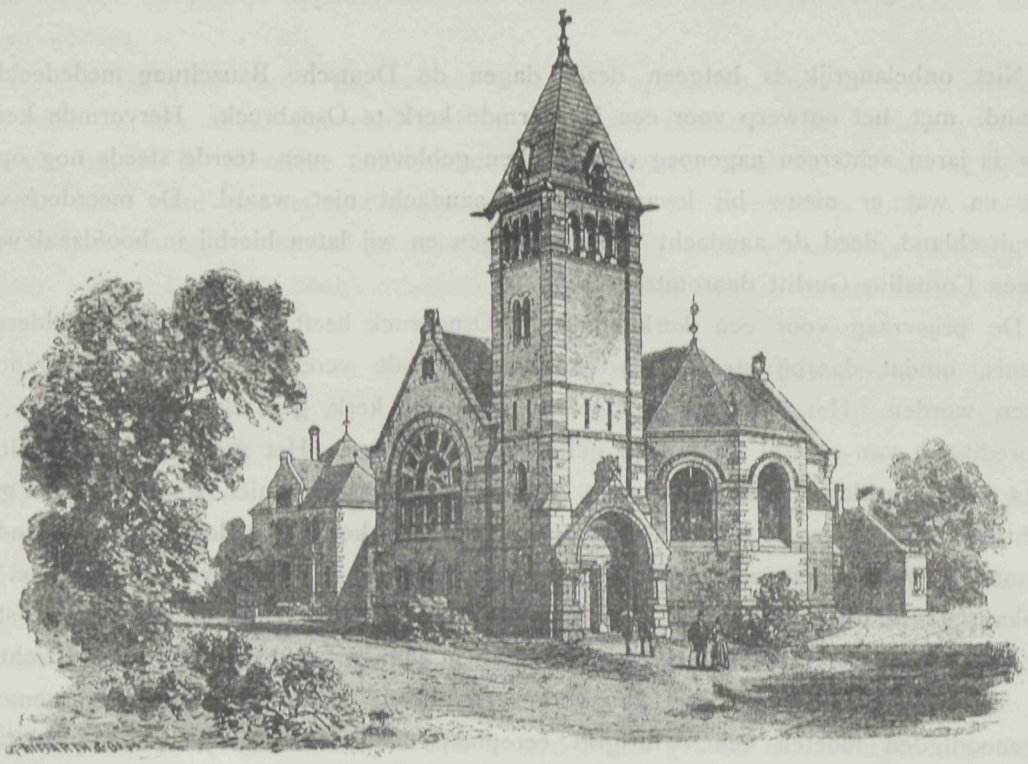

Ontwerp van den bouwmeester C. DOFLEIN te Berlijn.

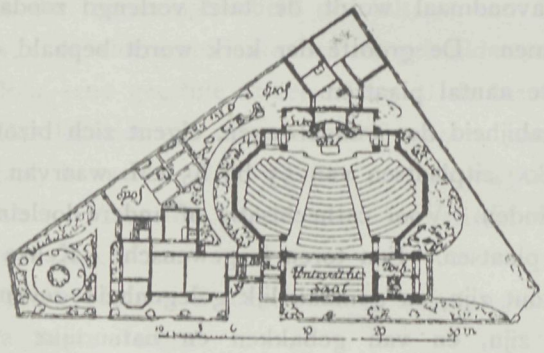

is ons dan ook meer te doen om te wijzen op een streven dat voor 'dien kerkbouw bij onze naburen op den voorgrond treedt. Eenvoud is een der voornaamste factoren maar komt het ons voor dat aan al te groote eenvoud ook veel kan opgeofferd worden. De torens van beide ontwerpen nemen tegenover de lage kerkruimte een zwaarmoedige houding aan. Dat kerkruim zelf zou zeker meer bevredigen wanneer meerdere hoogte daaraan ten deel viel. Juist dat verheffende, onze reeds lang bestaande kerkmuren eigen stemt, en gaat dat verloren wanneer kap en grondvlak elkander zoo spoedig naderen.

Al moge de dienst geheel andere vormen voorschrijven, toch zien wij in de oude kerkgebouwen met hunne ranke torens en muren veel dat even goed voor den Hervormden eeredienst kon behouden blijven, vooral wanneer het bouwcijfer niet karig gesteld is.

Materialen.

Waterdicht, vuurvast geïmpregneerd daklinnen en het gebruik daarvan.

Het is de firma Weber Falckenberg (Keulen en Weenen) voor omstreeks twaalf jaren in alle opzichten gelukt een geïmpregneerd waterdicht daklinnen te vervaardigen.

In het begin, toen dit materiaal in den handel gebracht werd, viel het wegens de eenigszins hoogere prijzen buitengewoon moeielijk koopers te vinden, maar men heeft zich toch zeer spoedig overtuigd van de vele goede eigenschappen der stof. Zij werd herhaaldelijk bekroond, vele brieven van goedkeuring van besturen en van talrijke gerenommeerde firma's erkennen op de meest waardeerende wijze het deugdzaam fabrikaat. De kwestie van prijs en de eerst eenigszins grootere uitgave traden geheel op den achtergrond wegens de uiterst geringe onderhoudskosten, die het daklinnen vereischt. Men zag langzamerhand voortdurend meer de bruikbaarheid in, niet alleen voor iedere soort van dakbedekking (ook zonder dakbeschot), maar ook voor alle mogelijke dergelijke doeleinden, als: onderlaag voor leiendak, binnen- en buitenmuurbekleeding (beschutting tegen vochtige muren), vloerbedekking, vervaardiging van transportable huizen, barakken, enz.

Het linnen is lucht- en waterdicht, sterk en duurzaam en blijft daarbij steeds lenig en elastisch. Het wordt in alle gewenschte kleuren vervaardigd. Het waterdichte linnen is het lichtste dakbedekkingsmateriaal en is bij de eenvoudigste houtconstructien vlug en gemakkelijk aan te brengen. De weerbestandheid in ieder klimaat is beproefd, alsook het weerstandsvermogen bij de zwaarste stormen. Bewijs daarvoor, is het gebruik van het linnen, ter bekleeding van commando-bruggen op zeeschepen.

Een bijzonder uitstekende eigenschap van het linnen is zijn weerstandsvermogen tegen vuur. De ruwe stoffen kunnen meer of minder onverbrandbaar vervaardigd worden; de waterdichte impregneerstof zet zich spoedig als steen vast en is ongevoelig voor overslaande vlammen.

Daar de stoffen geheel luchtdicht zijn, bieden zij aan van binnenkomend vuur den grootsten weerstand en beletten de verdere uitbreiding.

1 M². linnen weegt ongeveer 1.5—1.8 Kilo. De stoffen worden vervaardigd in lengten tot 60 M., in breedten tot 180 c.M. De meest courante maten zijn breedten van 100, 110 en 120 c.M. en lengten van 30 tot 40 M. in lichtgrijs.

Het geïmpregneerde waterdichte linnen is bijzonder geschikt voor de bedekking van blijvende gebouwen, als woonhuizen, stallen, remisen, schuren enz.; tot bedekking van Monier- en Rabitzdaken, zoowel als voor onderlaag van leiendak en binnenbekleeding van bestaande leien- en pannendaken; bedekking van tijdelijke gebouwen, als tentoonstellingsgebouwen, van hooimijten, enz., tot gevelbekleeding, bekleeding van binnenmuren, ter

bescherming der houtconstructie tegen opstijgende dampen (in wasscherijen, brouwerijen, enz.), ook ter isoleering van ijskelders, tabakspakhuizen, moutzolders, enz., ter bekleeding der onderzijde van plaatijzeren daken, tegen lekken, als onderlaag voor behangsel bij vochtige muren, als vloerbedekking, enz.

Voor blijvende gebouwen is de dekking door middel van roeflatten de veiligste. Deze komt overeen met de bekende asphaltpapierdekking (geringe dakglooiing 1 : 20 geëorloofd) en kan op gewoon dakbeschot aangebracht worden, zooals figuur 167 aanwijst.

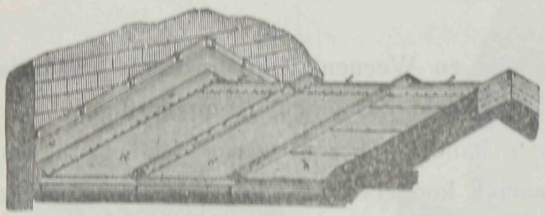

Figuur 167. Roeflattendekking op dakbeschot.

a. Is de aansluiting aan de muur, *b*. zijn roeflatten, *c*. het beneden-einde van een dekstrook toegevouwen en vastgenageld, *d*. de vastgehechte stof, *e*. de gevelafsluiting, *f*. de bedekking aan de nok, *h*. het dakbeschot.

De bevestiging der lange zijden van het linnen (door spijkeren op afstanden van pl. m. 40 cM.) geschiedt op de roeflatten. Zij worden rechthoekig tot den dakvoet met spijkers van minstens 78 mM. lengte vastgenageld en wel parallel in afstanden, die met de breedte van het linnen zoodanig overeenkomen, dat deze tot aan den bovenkant der latten reiken. De stofbanen worden met de sterker geïmpregneerde (glimmende) zijde naar beneden aangebracht en wel met eene speelruimte van pl. m. 1½ cM. De daardoor ontstane kleine vouw verdwijnt spoedig, terwijl iedere latere spanning daardoor uitgesloten is. De afzonderlijke banen kunnen in de geheele lengte van de dakgoot tot aan den nok gelegd werden en overal waar een voeg noodig is, komt eene overdekking van pl. m. 10—12 cM. breed. Het dichtmaken op de roeflatten geschiedt door middel van pl. m. 11 cM. breede zoogenaamde dekstrooken. Deze worden vóór het aanbrengen, alsook het daarmede te dekken gedeelte, met bizonder daartoe vervaardigde lijm bestreken, zoodat zij na het opspijkeren goed vastkleven. Het spijkeren geschiedt met verzinkte nagels van 28 mM. lengte met sterke breede koppen, ongeveer 3 cM. van elkander en wel enkel in de roeflat ongeveer 1 cM. boven den rand der dekstrook. De dekstrooken worden aan het benedeneinde door dichtvouwen gesloten en vastgespijkerd. Na geheele dekking volgt eene bestrijking van de dakoppervlakte met bizonder daartoe vervaardigde lak (impregneerstof). Met 1 kilo bestrijkt men 8 à 10 M². Daar de reeds dubbel geprepareerde zijde van het daklinnen naar beneden ligt en door geenerlei weersinvloeden kan aangetast worden, zoo verkrijgt men door deze bestrijking als het ware een dubbele dekking, waarbij het, zelfs wanneer de verf aan de buitenzijde begint te verdwijnen, niet kan doorregenen. Een herhaalde bestrijking na 5 à 6 jaar, maakt de bedekking weer als nieuw.

De bedekking met roeflatten kan ook gemakkelijk zonder dakbeschot toegepast worden. Alsdan moeten op de spanribben op kleine afstanden (pl. m. 30 cM.) evenwijdig met de dakgoot latten aangebracht worden. Hierop worden de roeflatten bevestigd en alsdan geschiedt de geheele dekking als boven aangegeven.

Deze manier is bijzonder geschikt.

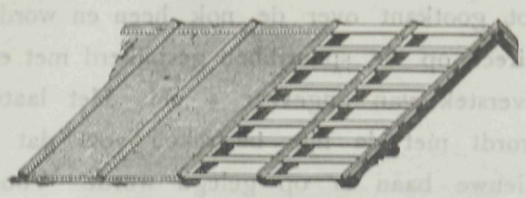

Figuur 166. Dekking met roeflatten zonder dakbeschot op latten.

Wanneer men een pannendak wil vervangen door daklinnen dan zijn daardoor de gebreken van een pannendak, als doordringen van sneeuw, slagregen, ongelijkmatige temperatuur, enz. op de eenvoudigste en vlugste manier uit den weg geruimd.

Bedekking volgens figuur 165 vereischt geheel droog dakbeschot en eene helling van minstens 1 à 8. De uitvoering is over 't algemeen zeer eenvoudig en kan bijna door iederen werkman bewerkstelligd worden. De banen worden parallel met de goot met een overstek van 6 á 8 cM. over elkander vastgespijkerd.

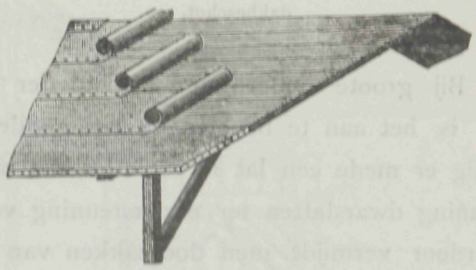

Figuur 165. Gladde dekking.

Voordat op de reeds liggende stofbaan de volgende gelegd wordt, wordt het te overdekken gedeelte (6 à 8 cM.) eerst met de lijm bestreken. Dan volgt het vastspijkeren op afstanden van pl. m. 3 cM. Ook hierbij wordt, zooals altijd, de sterker geprepareerde (glimmende) zijde naar beneden gevolgd, en na geheele dekking het dak bestreken met de impregneerstof.

Het linnen is ook geschikt voor dekking zonder dakbeschot, daar het wegens zijne vastheid belangrijke spanningen verdragen kan. Daarom is het gebruik bizonder aan te bevelen voor tijdelijke gebouwen, als tentoonstellingsgebouwen, enz., te meer daar de stof bij het afbreken gemakkelijk afgenomen en verder gebruikt kan worden.

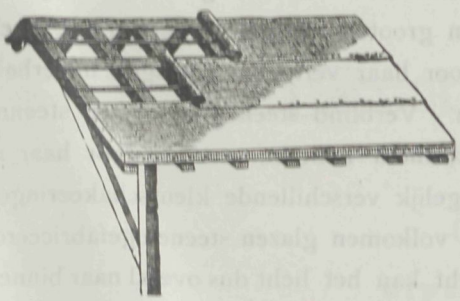

Figuur 164. Horizontale dekking zonder dakbeschot.

Deze wijze van bedekking geschiedt volgens verschillende methoden. Fig. 164 vertoont ze in horizontale richting. Deze methode vereischt, dat op de spanribben evenwijdig met de gootkant ongeveer 15 cM. breede planken aangebracht worden op afstanden overeenkomstig de breedte van het linnen, min 8 cM. voor overstek, evenzoo aan de nok tegenover elkander liggend twee zulke planken en aan de gootzijde een plank of sterke lat. De spanribben kunnen bij deze manier van dekking ook uit rondhout bestaan en ver (tot 1,50 M.) van elkaar liggen. De te overdekken deelen worden met de lijm bestreken.

De bedekking in verticale richting direkt op de spanribben, met geringe dakglooiing vertoont figuur 169.

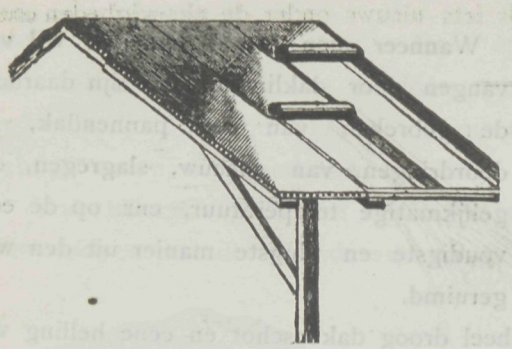

Figuur 169. Verticale bedekking zonder dakbeschot.

Hierbij loopen de banen van gootkant tot gootkant over de nok heen en worden direct op de spanribben gespijkerd met een overstek van ongeveer 5 cM. Het laatste wordt met de lijm bestreken voor dat de nieuwe baan er op gelegd wordt. Vooraf wordt aan den gootkant een plank aangebracht en aan de nok tegenover elkaar twee smalle planken in de spanribben ingelaten.

Bij groote onderlingen afstand der spanribben is het aan te bevelen, in het midden evenwijdig er mede een lat in te laten, die bij groote spanning dwarslatten ter ondersteuning vereischt. Daardoor vermijdt men doorzakken van het linnen hetgeen anders plaats vindt; zie figuur 168, dakbedekking en wandbekleeding van een loods zonder houten beschot.

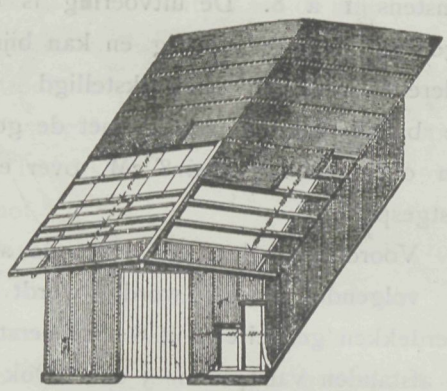

Figuur 168. Lichte loods met linnenbedekking.

Glas op draadweefsel.

Het stelsel Rabitz en Monier is vrij algemeen bekend, en heeft zich op deugdelijke wijze het burgerrecht onder onze bouwmaterialen verschaft. Het is een draadweefsel waaromheen de cement gegoten wordt, en daardoor een bijna onverbreekbaar geheel vormt. De firma Siemens in Dresden, die omtrent velerlei inrichtingen, vooral op het gebied der verwarming en verbranding zich zulk een grooten naam heeft verworven, heeft ook de glas-industrie tot een der takken van de door haar vertegenwoordigde nijverheid genomen en maakt daarin zeer groote vorderingen. Verblind steenen of glazen steenen met gekleurde oppervlakte, die een ontzaggelijke hardheid hebben, worden door haar in groote hoeveelheden geleverd; daardoor is het mogelijk verschillende kleurschakeeringen in het metselwerk te brengen. Nu echter hebben zij volkomen glazen steenen gefabriceerd, waarvan men doorzichtige muren maakt; zonder tocht kan het licht dus overal naar binnen vallen. Tot een der nieuwste vindingen behoort echter die in navolging van het bovengenoemde systeem.

Het maken van draadvlechtwerk, waaromheen een glasoppervlakte wordt gegoten. Die draadoppervlakte verleent aan het glas een buitengewonen weerstand en buigzaamheid — zelfs is bij eventueel barsten nog geen los gaan mogelijk, daar de deelen om de draadopeningen gesloten blijven. Op die wijze kunnen geheele bevloeringen van glas worden gemaakt en tusschen de ijzeren balken vervat. Tevens is het mogelijk het licht van hoogere verdiepingen herhaaldelijk te benuttigen. De genomen proeven moeten zeer

voldoen en mag dat wel aangemerkt worden als iets nieuws onder de nieuwigheden onzer materialen.

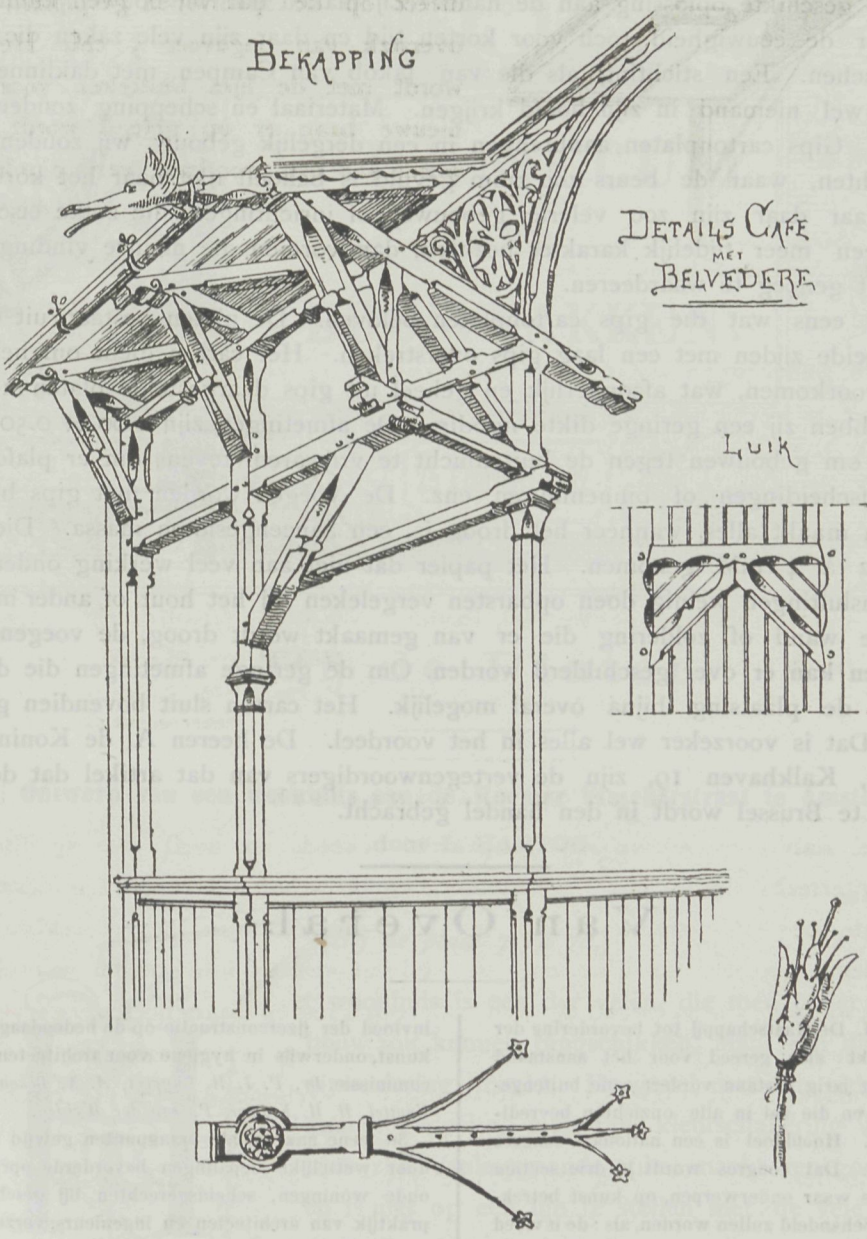

(Zie pag. 25).

Gipscartonplaten.

De uitvindingen nemen met het oogenblik in aantal toe, en wordt daardoor de keuze voor den bouwmeester niet gemakkelijk. Hier linnen, daar papier, wie had ooit kunnen denken, dat wij die stoffen onder onze materialen zouden opnemen. Zoo gewoon aan het massieve van kalk en steen, hout en ijzer, hebben wij er nooit aan gedacht. Hoe zou Storm van 's Gravensande zijn boekdeel wel mogen verdubbelen, als aan alles een plaatsje werd gegund. Dat is der concurrentie schuld. De strijd om het bestaan schrijft voor dat de een boven den ander moet uitmunten, wil hij verkozen worden, zoowel in soliditeit als

billijkheid in prijs. Waarom zouden de nieuwe vindingen niet soliede kunnen zijn, de onbekendheid maakte hen tot heden onbemind, maar nu zij er zijn geven zij in vele gevallen eene geschikte oplossing aan de hand. Zij maken dat wij bouwen kunnen, al is het niet voor de eeuwigheid, toch voor korten tijd en daar zijn vele zaken die ook dat slechts vereischen. Een stichting als die van Jakob van Campen, met daklinnen te bedekken, zal wel niemand in zijn hoofd krijgen. Materiaal en schepping zouden immer strijd voeren. Gips cartonplaten aanbrengen in een dergelijk gebouw, wij zouden het niet raadzaam achten, waar de beurs zoo ruim gevuld is behoeft niet naar het kortstondige uitgezien. Maar daar zijn zoo velerlei gebouwen of inrichtingen, die zulke eischen niet hebben en een meer tijdelijk karakter bezitten, dan vormen die nieuwe vindingen hulpmiddelen, niet genoeg te waardeeren.

Zien wij eens wat die gips cartonplaten beloven. De platen bestaan uit een blad carton, aan beide zijden met een laag gips overstreken. Het carton dient om het breken der gips te voorkomen, wat afzonderlijk en geheel uit gips daargestelde platen meer eigen is, daarbij hebben zij een geringe dikte noodig. De afmetingen zijn 1.00 × 0.50 × 0.018. Hun doel is om gebouwen tegen de buitenlucht te vrijwaren, tevens om er plafonds van te maken, afscheidingen of binnenmuren enz. De voegen worden met gips behoorlijk dichtgezet en maakt alles, wanneer het droog is, een aaneengesloten massa. Die voegen worden op 2 à 4 mM. genomen. Het papier dat niet aan veel werking onderhevig is zal de aaneensluitingen weinig doen opbarsten vergeleken bij het hout of ander materiaal; daarbij is de wand of zoldering die er van gemaakt wordt droog, de voegen trekken spoedig bij, en kan er over geschilderd worden. Om de geringe afmetingen die de platen behoeven, is de plaatsing bijna overal mogelijk. Het carton sluit bovendien geluid en warmte af. Dat is voorzeker wel alles in het voordeel. De heeren A. de Koning & Zn. te Dordrecht, Kalkhaven 19, zijn de vertegenwoordigers van dat artikel dat door eene maatschappij te Brussel wordt in den handel gebracht.

Van Overal.

AMSTERDAM. De Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, maakt zich gereed voor het aanstaand jubilé. Het vijftig jarig bestaan vordert eene buitengewone handeling en die zal in alle opzichten bevredigend geschieden. Hoofddoel is een nationaal congres voor bouwkunst. Dat congres wordt in drie sectiën gesplitst: 1e eene waar onderwerpen, op kunst betrekking hebbende, behandeld zullen worden, als: de invloed van de samenleving op de ontwikkeling van de bouwkunst, het artistieke eigendom, de instandhouding van monumenten, het verband tusschen bouwkust en kunstnijverheid, het ideale en het reëele in de kunst enz. Die sectie wordt geregeld door *Prof. E. Gugel, J. R. de Kruyff, T. J. Nieuwenhuis, H. P. Berlage Nzn, Henri Evers, J. J. van Nieukerken.*

2e eene waar onderwerpen van constructieven aard besproken zullen worden als de hygienische inrichting der woonhuizen, het onderzoek van bouwmaterialen, de invloed der ijzerconstructie op de hedendaagsche bouwkunst, onderwijs in hygiene voor architecten, regelingscommissie *Dr. P. J. H. Cuypers, A. A. Bekaar, D. E. C. Knuttel, H. H. Kramer, P. van der Weiden.*

3e eene aan sociale vraagpunten gewijd als bijv. de door wettelijke bepalingen bevorderde opruiming van oude woningen, scheidsgerechten bij geschillen in de praktijk van architecten en ingenieurs, verzekering van werklieden tegen ongevallen, de onteigeningswet enz. regelingscommissie *Prof. M. P. H. Pekelharing, T. H. van Malsen, R. P. J. Tutein Nolthenius, Jos. M. J. Cuypers, P. du Rieu Tzn., M. A. J. Cohen Stuart.*

Voorzeker tal van belangrijke onderwerpen, waartoe uitnemende krachten zijn gekozen. Het is dus mogelijk dat 27 en 28 Mei belangrijke dagen voor de Maatschappij zullen worden, die ondanks alle stormen die zij beleefde in haar vijftigjarigen werkkring ontzaggelijk veel goeds stichtte en bijeen bracht.

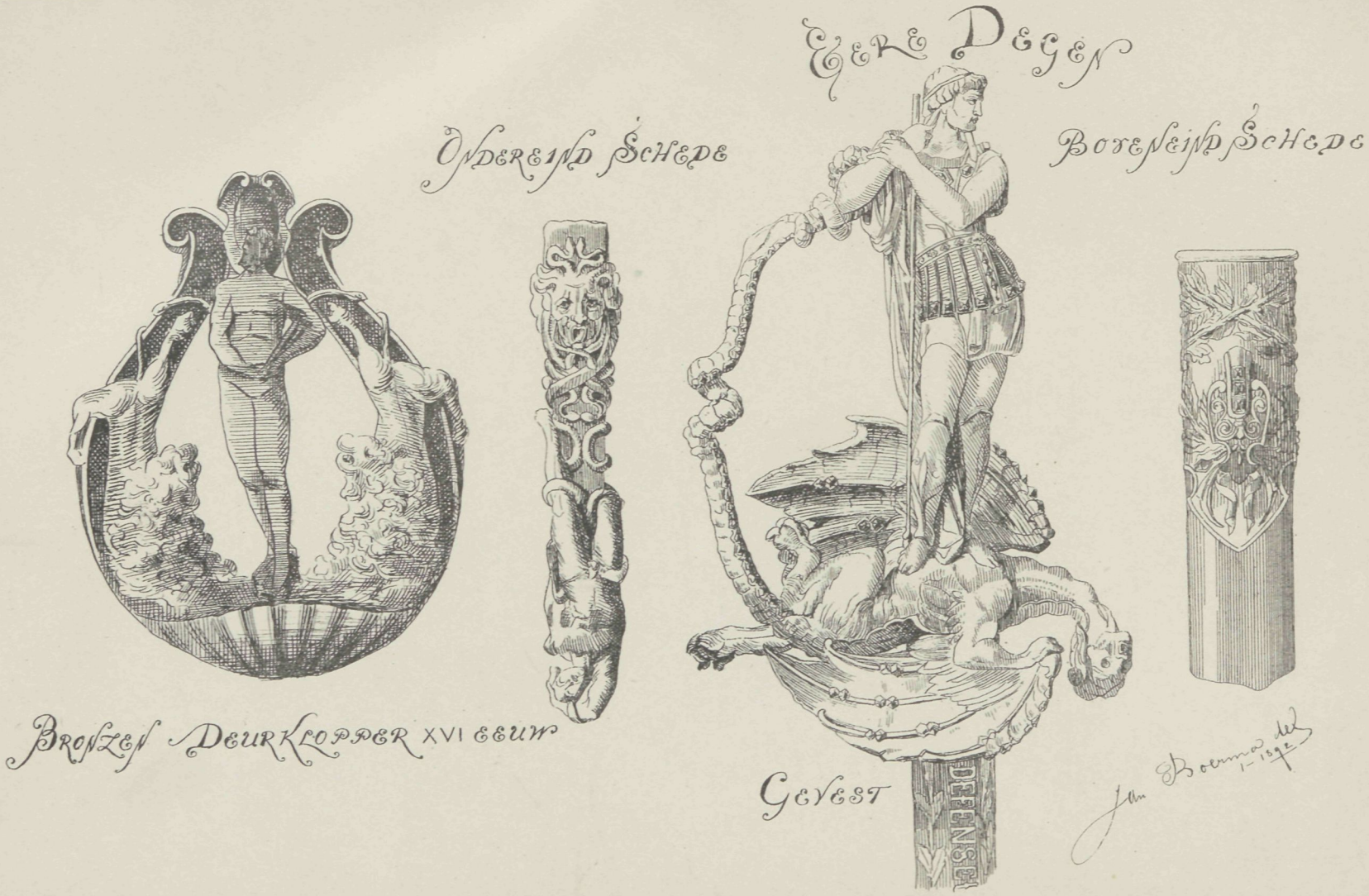

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Ontwerp van een woonhuis aan de Roemer Visscherstraat te Amsterdam,

door L. HARTOG.

(*Bij de plaat 7 en 7a.*)

Het woonhuis is een der velen, die men onder den speculatiebouw zou kunnen rangschikken. Maar een dat een gunstige uitzondering maakt. De gevel met zijn uitbouw en teruggaand gedeelte, met zijn kleurschakering van materialen, met zijn rankopgaande spits, maakt een goede vertooning en is niet op een lijn te stellen met de vele producten ons door dien bouw geleverd.

Wij hebben, om aan het verzoek van velen te voldoen, ditmaal een groote plaat en daarvoor als detail de deur hierbij opgenomen, waaruit blijkt dat de onderdeelen allen met evenveel zorg zijn behandeld. De deur is gevat in een deur en is zeer gecompliceerd en eigenaardig gevonden. Daarbij vertoont de gangzijde een enkele deur, terwijl de bewerking daar meer eenvoudig is. 't Getuigt wel voor liefhebberij in het timmervak, en wanneer, zooals in het hierop volgende wordt behandeld, een onzer timmerlieden dergelijk werkstuk als model op de Tentoonstelling van Handwerkslieden inzend, kan hij zeker zijn, dat zijn werk de

aandacht zal trekken, zoowel om de bewerking als om het ingewikkelde aan de constructie eigen.

Wedstrijd voor Handwerkslieden.

Dat de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst besloot dit jaar eene Tentoonstelling te houden, van werkstukken door den werkman in vrijen tijd vervaardigd, en deze Tentoonstelling te doen zamenvallen met het vijftigjarig jubilé der Maatschappij is algemeen bekend. Het werkelijk gunstig geval waarin de afdeeling Leiden zich heeft mogen verheugen, spoorde tot navolging aan. Dergelijke Tentoonstellingen zijn niet nieuw, echter kan de wijze van inrichting daaraan een geheel eigenaardig karakter geven en het reeds bekende in een nieuwen vorm doen verschijnen. Uit dat oogpunt is het feit toe te juichen en verdient steun en waardeering. De wijze van uitvoering beslist gewoonlijk over alles. Dat blijkt ook hier. Het komt ons voor, dat het uitvoerend Comité te veel rekening gehouden heeft met wat te Leiden is geschiedt. Het scheen alsof afwijking, in plaats van de zaak jeugdiger te maken, mislukking voorspelde. Wat voor een kleine gemeente voldoende is, verzinkt tot niet bij een grootere, wat gindsch welig tiert, kan zich op onzen bodem dikwerf niet zetten. Dit vindt zijn oorzaak daarin, dat hier de opvattingen zoo merkelijk verschillen, met die van elders, ook de werktijden zoo geheel anders ingericht zijn; bovendien het vereenigingsleven hier zoo uitgebreid is in allerlei vorm en daardoor de gelegenheid geeft, door onderling overleg over het wel en wee der zaak te beslissen. Zooals met alles moet, wil men slagen, *de onderneming in den smaak vallen.*

Toen onlangs door het uitvoerend Comité besloten werd, eene openbare vergadering te houden, om de zaak nog eens te bespreken, en wel op een tijdstip het sluitingsuur nabij, vroeg menigeen zich af: *is de deelneming dan zoo gering*, dat op het laatste oogenblik de groote trom nog geroerd moet worden, dan staat de zaak zwak, en het denkbeeld om toen het belang der Tentoonstelling, in het gebouw der Vrije Gemeente te prediken, gaf, en terecht bij onze werklieden weinig vertrouwen. Op die vergadering kon men zien, welk verschil Leiden en Amsterdam opleveren. Degeen die daar gehoord werd was hier onverstaanbaar. In die mate is de geheele toestand verschillend.

Wij willen het karakter, dat die vergadering verkreeg, onbesproken laten, maar alleen dit aanstippen, dat zoowel uit rumoerige als kalme gesprekken bleek, dat de belangstelling bij hen voor wie de zaak op touw gezet is, niet groot is en velen tegen de wijze van uitvoering hunne bezwaren hadden.

Ook van den aanvang af hebben wij een zaak betreurd, dat is deze:

Men wil eene Tentoonstelling *voor* den werkman. Goed. Dat die dan ook gehouden worde *door* den werkman. Men had de elementen noodig voor het welslagen voorop moeten laten gaan, raad en daad moeten verleenen, zelf slechts gidsen op den aangevangen tocht moeten zijn, niet meer; en de vorming daar moeten laten waar deze behoort, dat is

bij den werkman zelf. Daartoe zijn zij in staat. Ziet hun eigen vereenigingsleven, niet daar waar een mopperaar de banierdrager is, maar daar waar het kalme woord wordt gesproken en gezonde handelingen verricht worden. Die vereenigingen zijn talrijk en leveren het bewijs dat de werkman als het er op aan komt even goed kan organiseeren als ieder ander. Alleen deze Tentoonstelling heeft eischen, waardoor zamenwerking met meer bevoegden wenschelijk is. Hier wordt niet alleen gevraagd werk ten toon te stellen, maar werk dat verdienstelijk is, waarin kunstzin en vindingrijkheid zich vereenigen.

Wanneer wij in onzen eigen stand eens opmerken hoeveel wansmaak iederen dag geboren wordt door de onkunde van hen die door opvoeding beter hadden *kunnen weten*, dan is het niet te verwonderen, waar onze tegenwoordige werklieden in hun jeugd in vergelijk bij nu zoo veel moesten ontberen, dat hun kunstzin nog zoo weinig ontwikkeld is.

Daar treedt het uitvoerend comité tot hulp op en die zamenwerking *sticht.* Onze werklieden weten te arbeiden, zij houden den strijd tegen nimmer vermoeide werktuigen vol; zij willen gaarne hooger op, mede zoeken en denken waarbij de machine machteloos staat, slechts één vingerwijzing op dien weg en zij gaan waar gij hun wenscht. Zij zullen zich aansluiten en op de Tentoonstelling het antwoord geven op een deel der vraag van onzen tijd *»hoe zullen wij onzen toestand verbeteren."* Hun belang is in den moeielijken strijd des levens naar het nieuwe te trachten en de denkbeelden daarvoor zijn oneindig, zij moeten het smaakvolle toepassen, zoowel in eenvoud als in rijkdom en al moge dan eens de concurrentie met de werktuigen aangegaan, hun zenuwachtig voort doen jagen, het eind zal de kroon geven, want de mensch blijft door zijn veelzijdige kennis meester over alles. Van dat besef zijn velen onzer werklieden doordrongen.

Het doel der Tentoonstelling vindt dus bij hen geen bestrijding, maar wel de uitvoering. Om zamenwerking te verkrijgen is meer noodig dan een oproeping in de dagbladen, het afstaan van plaatsruimte op de Tentoonstelling, het verschaffen van geldelijke hulp, enz. De vorm waarin dat aangeboden wordt moet welgevallig zijn. Maakt den werkman deelhebbend in de onderneming, die de koe aangaat pakt hem bij de horens en ge hebt u een zekere hulp verschaft. Dan had het anders kunnen loopen. In elke vak- en werkliedenvereeniging had de zaak behandeld kunnen worden als hunne zaak, en iedere vereeniging had de moeielijkheden en de bezwaren kunnen bespreken die ieder vak oplevert, men had vragen kunnen stellen, die op de Tentoonstelling opgelost, teruggevonden zouden zijn. Daar was iets nieuws tusschen al het oude ontstaan. De timmerlieden hadden wellicht gezegd, niet wat gij ons aanbied te maken zullen wij leveren, dat is aardig, maar al reeds zoo dikwerf vertoont; neen, wij hebben iets anders, moeilijk bezien zoowel van het standpunt der kunst als dat der constructie; helpt ons daarmede op weg, laat ons zamen denken gaan. De metselaars hadden gewezen op het verschil tusschen het verleden en het heden en mogelijk de vraag gesteld: hoe construeerde men die gewelven? licht ons het toe en wij zullen u doen zien dat wij meer kunnen dan de wenschen der revolutie-bouwers bevredigen. Zoo hadden de smeden, steenhouwers, scheepstimmerlieden, schilders en zoovele andere vakken, ieder in hun kring zich afgevraagd: *waar hebben wij nut van, wat kan ons tot leering zijn?* en door de zaak op die wijze

voor te bereiden, was er liefde en belangstelling voor ieder der onderwerpen gekomen, was de Tentoonstelling het brandpunt der gesprekken geworden en haar welslagen verzekert. Hoe aangenaam, om de volksterm te gebruiken, »het bedje ook voor ons opgeschud is, het antwoord is, *de onderlagen zijn harder dan de onze*, en eigen bed, het moge dan al wat minder fraai zijn, heeft zooveel voor. Daarin heeft het uitvoerend comité te weinig voorzien, rekening te houden met hen, *door* en *voor* wien de zaak moet slagen en bestaan.

Nu is dat niet meer te herstellen en is het daarom een van onze werklieden niet genoeg te waardeeren handeling dat zij op een gecombineerde vergadering van vele vakvereenigingen onlangs gehouden een goed woord tot bevordering der Tentoonstelling spraken. Al verbeterd het de zaak niet onmiddelijk, toch de onderlinge verhouding. De Tentoonstelling zal wel wat worden. Voor iedere zaak zijn tijdelijke geneesmiddelen. Zoo vormt, en in de bestaande omstandigheden een goed genomen besluit, de opengestelde deelname voor kunstnaaldwerk eene afdeeling die veel belangstelling zal trekken en mildgevend is. Daardoor zal van ledig zijn wel geen sprake komen. Maar hoe geheel anders is het uitgangspunt geweest wat had het kunnen zijn wanneer het uitvoerend comité de Tentoonstelling niet kant en klaar had voorbereid maar slechts adviseerend was opgetreden. Ook dan hadden zij die altijd met den moker in de hand gereed staan om met sloopen aan te vangen gezwegen, want waar de kracht van den werkman zelf uitgaat, wordt de bestrijding moeielijk, zoo niet onmogelijk. Nog is er veel dat hersteld kan worden. Al is de twaalfuursklok reeds eenmaal geslagen, het comitè laat op 1 Maart de wijzers nog eens voorkomen, en wij vertrouwen dat er nog velen zullen gevonden worden, die na de gedachtenwisselingen hierover gevoerd, zich tot medewerking zullen aangespoord gevoelen. Welk belang levert het op? Wanneer ge die vraag op den voorgrond stelt, het antwoord is veredeling van den arbeid, verheffing van dien, ook dat brengt zijn voordeel, al is het niet dadelijk wanneer de Tentoonstelling hare poorten sluit. Maar vandaar gaat toch de roep uit, met hoeveel verdiensten veel werk was gedacht en uitgevoerd, en de zaadkorrel op die wijze gestrooid, komt ten goede van den arbeidersstand in het algemeen.

Wilt ge voor elkander den weg verbeteren, dat is een middel en voldoet aan uwe sociale behoeften. Wilt ge voor u zelf genieten als een egoïst, de voordeelen in uw eigen omzetten, dadelijk liefst, dan is de tentoonstelling niet voor u geschikt, want wat gij zoekt zult ge ook daar niet vinden, maar wel zal een eendrachtig samenwerken, een goed geslaagde poging, medewerken, om te doen zeggen: ziet wat ons eigen volk vermag; het zal de concurrentie van buiten weren, en dàt reeds is een voordeel, dat mochten wij het kunnen verkrijgen niet onaanzienlijk te achten is.

Uit den Vreemde.

De Hervormde kerk te Osnabrück.

Aflevering 4 gaf eene omschrijving van de prijsvraag voor eene Hervormde kerk te

Ontwerp van den bouwmeester OTTO MARSCH te Charlottenburg.

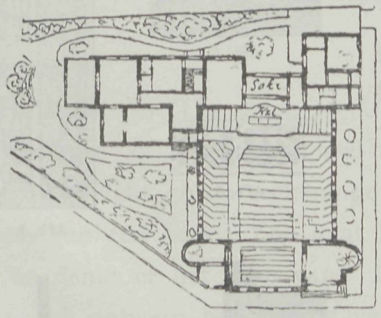

Osnabrück, met het ontwerp van den bouwmeester E. Doflein te Berlijn. Het tweede ontwerp van den bouwmeester Otto Marsch te Charlottenburg laten wij nu volgen. Beide ontwerpen hebben veel overeenkomst in de uiterlijke hoofdvormen.

Een Boerenwoning van voorheen te Noorwegen.

Allerwegen zijn de woningen bekend, die in vele plaatsen van Duitschland, vooral ook in Zwitserland nog aanwezig zijn en een beeld geven van de eigenaardige houtarchitectuur, in vroegere eeuwen toegepast. Vooral in Noordelijk Europa, waar het hout

zoo in overvloed te verkrijgen is, vond dien bouw navolging, en is in Rusland de aanbouw van geheel van hout geconstrueerde woningen, met de meest karaktervolle versieringen getooid, nog in volle kracht.

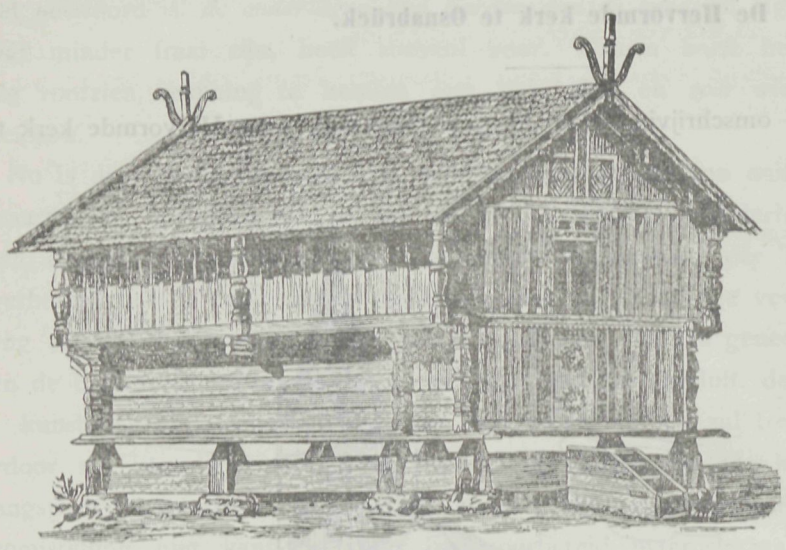

Afb. 1.

De hierbijgaande afbeelding, geeft een huis dat in het zuiden van Noorwegen heeft gestaan, echter sints eenige jaren van daar naar de omgeving van Christiania is overgebracht en opnieuw geplaatst, om daar als zeldzaamheid bewaard te blijven. Dit huis dagteekent uit de 16de of 17de eeuw. Ruwe steenblokken werden voor fundeering gebruikt. De onder- en bovenvlakte behakt om gelijke dracht te verkrijgen. De indeeling van zulk een woning was een voorportaal, zooals afbeelding 4 in plan aangeeft; daar was dan ook de trap naar het hooger gelegene deel onder de kap. Vreemd is het dat een tweede omhulsel het innerlijke afsluit. Waarvoor die omgang diende is onbekend gebleven. Licht viel er bijna nergens in, daar alleen de voordeuropening dat binnenlaat. Voor de droogte en ook om tegen ongedierte, als veldmuizen enz., zich te vrijwaren, werd de bevloering boven den grond verheven aangelegd en kon de wind naar hartelust onder de woning door gieren. Toch moet de hoogsteigenaardige constructie nog al sterk zijn geweest, om zoovele eeuwen weerstand te kunnen bieden. Zooals afbeelding 10 van de voeting aangeeft, zijn de leggers naar boven afgeschuind. De hoekstijlen pakken de beide hoekleggers en krijgen

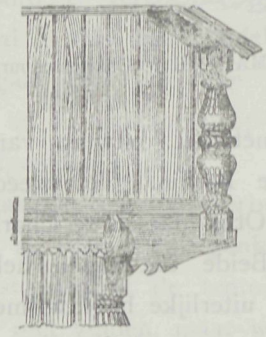

Afb. 2.

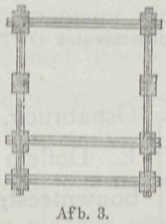

Afb. 3.

Afb. 5.

Afb. 6.

Afb. 7.

Afb. 8.

Afb. 9.

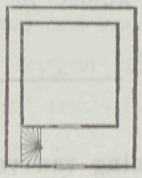

Afb. 4.

Afb. 10.

Afb. 11.

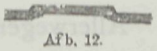

Afb. 12.

zoodoende veel voor hunne rekening, daar de gedurige druk deze hoe langer hoe vaster zet en tot opscheuren dwingt. Over de lange zijden zijn op die stijlen leggers van zeer eigenaardig profiel aangebracht, waarop het bovengedeelte is bevestigd. De trap is geheel vrij van de woning gelaten, zoodat aansluitende deelen overal zijn vermeden, waarschijnlijk ook al om tegen het veldgedierte te beschermen.

Wat echter het voornaamste van deze kleine gebouwen vormt, dat is het snijwerk, waaraan inderdaad meesterlijk de hand werd gehouden. De afb. 2, 5, 6, 7, 9 geven daarvan eenige details, waarin werkelijk groote verdienste zit. De woning, zoo eenvoudig in zijn eisch, heeft een zuiverheid van vorm, waarop menig hedendaagsch stadspaleis jaloersch kan zijn. Ook het smeedwerk getuigd van hetzelfde; afb. 13 geeft een deurhengsel, waarbij meer gedacht is dan bij al het werk waarmede de deuren zijn afgehangen in onze nieuwe stadswijken. Waar dus de eischen voldoende door dien bouw waren bevredigd, daar leverde men het bewijs het te huis door bevalligen vorm gezellig te kunnen maken, en zeker zal die binnenruimte, die ons een cel toe schijnt, veel in zich bevat hebben dat het maakte, daar binnen goed te zijn.

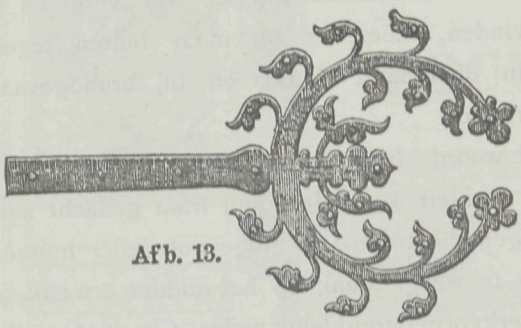

Afb. 13.

Om opvatting, constructie en smaakvolle uitvoering verdienen deze woningen werkelijk de aandacht.

Korte Mededeelingen.

De Stadsschouwburg te Amsterdam.

Hij komt. — 't Is zeker. — Uitbesteding en gunning hebben plaats gehad. De twijfel is opgeheven of Amsterdam wel ooit weer een schouwburg terug zou krijgen. Hoe ziet hij er uit? Hebt ge de teekeningen al gezien? Ik heb hooren zeggen met torens, 't had wel iets van een kerk. Zoo gaat het onderwerp van den een op den ander en een ieder zegt en denkt er het zijne van. De Opmerker was het eenige vakblad dat in de laatste dagen het ontwerp besprak. Over het uiterlijk lezen wij: »We zien in de eerste plaats »dat de ontwerper is afgeweken van de traditioneele vormen, die langzamerhand den »zoogenaamden schouwburgstijl in het leven geroepen hebben en het zou ons niet ver»wonderen als er conservatieve bewonderaars van de klassieken gevonden worden, die »eene zoodanige afwijking als ketterij brandmerken." Dat wil haast zooveel zeggen als gij die aanmerking komt maken, want dat hebben wij voorzien, gij zijt verouderd, zwijgt,

in de doofpot er mede. Wij willen niets op de waarde van het ontwerp afdingen, alleen als ontwerp beschouwd, daar zijn groote verdiensten in. Wij weten dat de ontwerpers verhouding, stijl, smaak, alles wat voor een goed gebouw noodig is, in hun bezit hebben. Alleen dit. 't Is ons onbegrijpelijk hoe zulk een *volkomen symetrisch* grondplan, een koffiekamer aan een der gevels toegevoegd kreeg zonder eenige de minste zamenhang met het overige te vormen. Wij hebben altijd gemeend, dat de deelen van een plan zoodanig in elkander moesten sluiten, dat het ontnemen van een dezer deelen het geheele plan zou verbrokkelen. Dat zou hier niet het geval zijn, wanneer die koffiekamer niet bestond. De zamenhang als nu doet een ieder veronderstellen dat er wat vergeten is geworden en, wat binnen geen plaats kon vinden, moest er nu maar buiten tegen aangebracht. Dat maakte de hoofdtrappen aan dien kant donker en bij brandgevaar niet beter. 't Is een aanbouw, zonder eenig verband.

Ten opzichte van de bestemming een enkel woord. Juist door na het al te oorspronkelijke te jagen, dwaalt men wel eens van den rechten weg. Iets kan fraai gedacht zijn zonder voor het doel geëigend te zijn. Nu brengen die torens, al moge ook ieder hunner 30 meter hoog zijn, een groote spraakverwarring te weeg. Maak op het midden een enkele hoofdingang en die kleine wijziging brengt de kerkvorm onmiddelijk nader. Charles Garnier had bij zijn nog steeds geroemde opera geen torens noodig om zijn gebouw zich te doen aanmelden. Het geheele gebouw roept u uit alle deelen de bestemming toe. Dat had de oude schouwburgomkleeding van dezelfde ontwerpers voor boven dit ontwerp. Die nu met het uiterlijk rekening houd, raad het innerlijk nooit. Nu spreken wij niet van ketterij, zooals de Opmerker, maar waartoe is onze vraag; juist dergelijken vorm gebezigd, zoo geheel in strijd met alle gegevens die den schouwburgbouw tot heden aanbood, dat kan alleen zijn om aan de zucht naar het vreemde te bevredigen, maar wordt daardoor ook de bestemming voor velen gelijktijdig vervreemd. Waartoe die hoog opgaande torens twee in getal, terwijl de vraag is naar een geschikt tooneel, terwijl het doel daar binnen ligt en dat alleen in een passend omhulsel moet gestoken worden. Is het om de bezoekers van af den torentrans door wijzers en klokgelui te verkondigen dat het scherm zal rijzen, 't is breed begrepen en voorzeker nieuw, maar waarlijk, dan hadden eenvoudiger middelen even goed kunnen voldoen. Wij herhalen nogmaals, in het ontwerp zijn vele verdiensten als architectonische opvatting, wel rammelt het eenigsints, omdat te veel en te weinig vlak aan elkaar grenzen, maar er zijn fraaie partijen in. Wij breken niets af wat dat aanbelangt, maar met het oog op het doel vatten wij de combinatie niet.

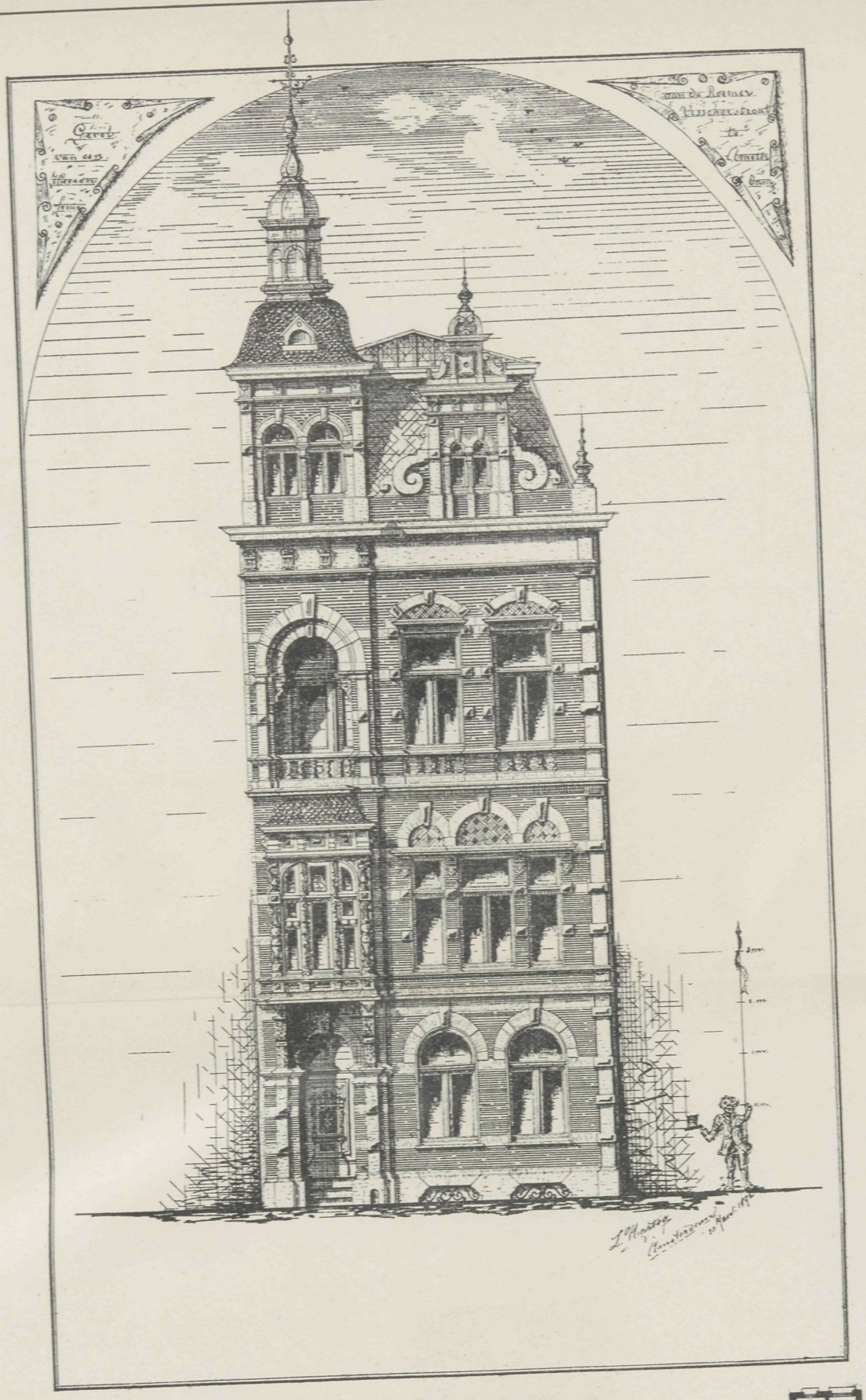

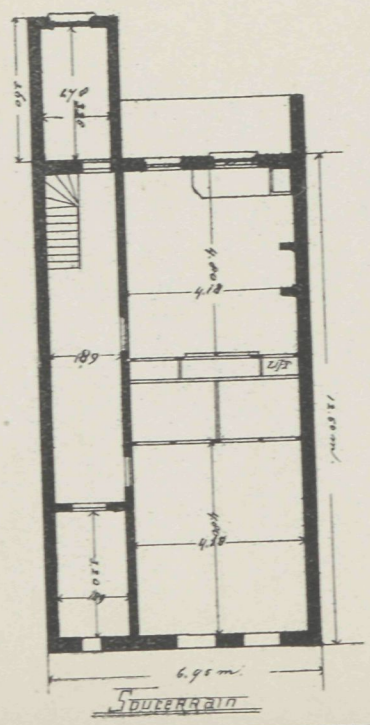

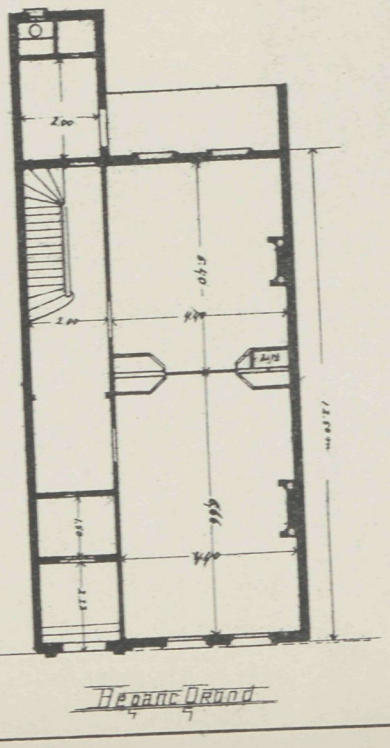

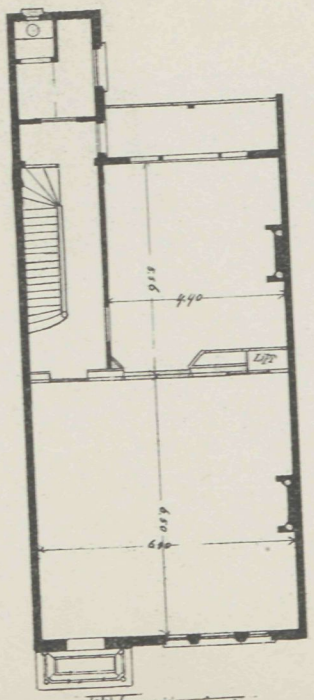

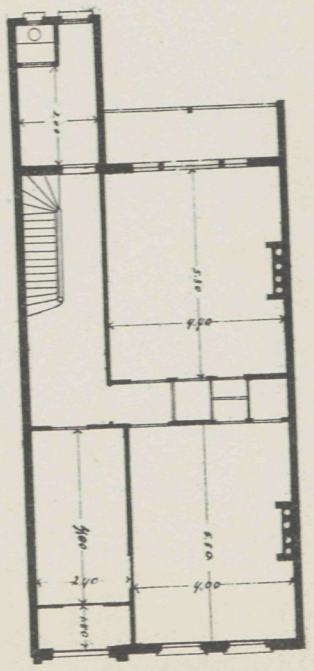

Afl. 5. Plaat 7.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

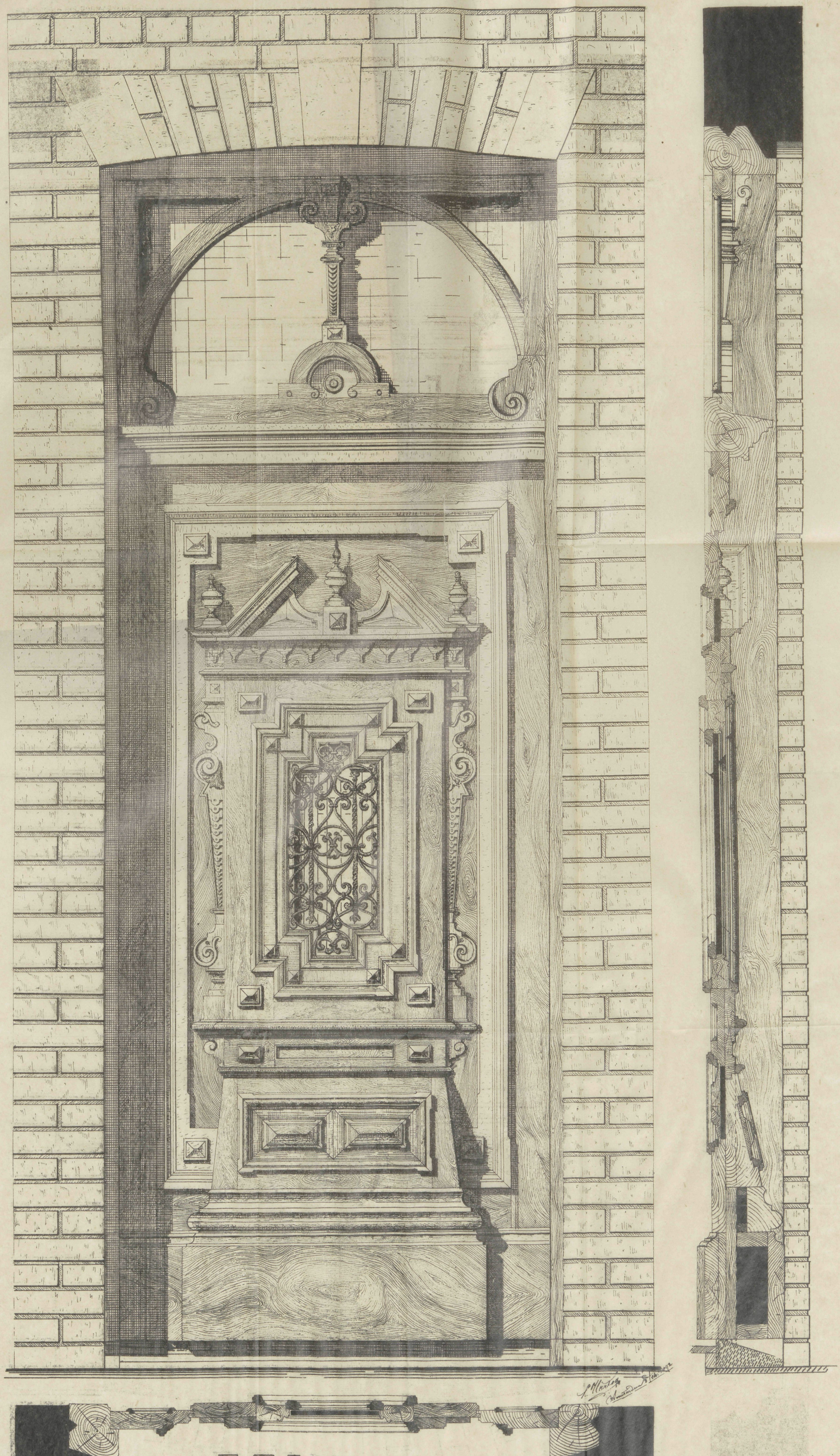

DETAIL VOORDEUR

Vademecum der Bouwvakken 1892.
7e Jaargang.

Photo-lith: Wegner & Mottu. Amst.

Bij de Platen.

Ontwerp voor een Raadhuis,

door A. C. BOERMA, in teekening gebracht door E. VERSCHUIJL.

ort geleden, afl. 1. 1892, gaven wij in plaat een raadhuis in Engeland. Op het karakteristieke in den raadhuisbouw is toen door ons gewezen.

Het ontwerp op de hierbij gaande tekstfiguren in plan voorgesteld en waarvan de gevels op de plaat in perspectief zijn overgebracht, heeft gediend als antwoord op een der prijsvragen uit den laatsten tijd; een raadhuis voor een onzer steden van den tweeden rang. De motieven onzen Hollandschen bouwstijl eigen, zijn er rijkelijk in vertegenwoordigd.

De zamenvoeging van metsel- en natuurlijke steen, zal ongetwijfeld het reeds levendig aanzien verhoogen. Het is een ontwerp verdienstelijk saamgesteld, waarin naar veel afwisseling is getracht.

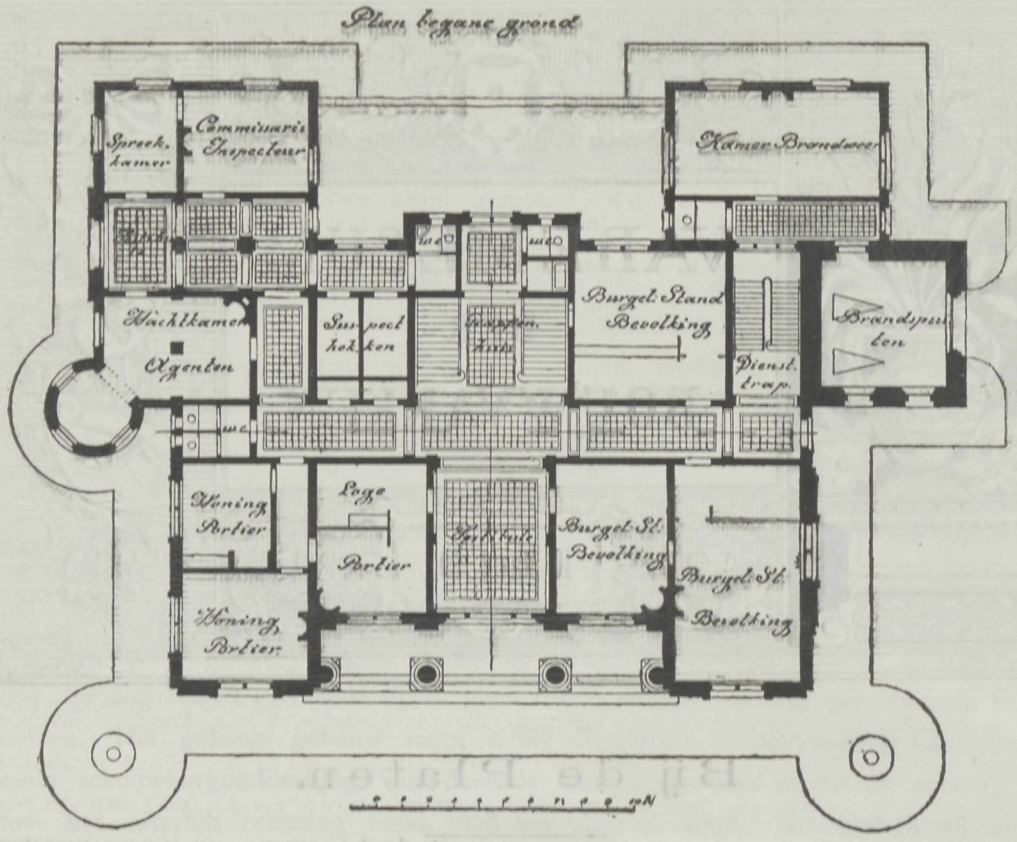
Plan begane grond
Spreek-kamer
Commissaris Inspecteur
Kamer Brandweer
Wachtkamer
Agenten
Suspect hokken
Burgel. Stand Bevolking
Dienst. trap.
Brandspuiten
Woning Portier
Loge Portier
Burgel. St. Bevolking
Woning Portier
Burgel. St. Bevolking

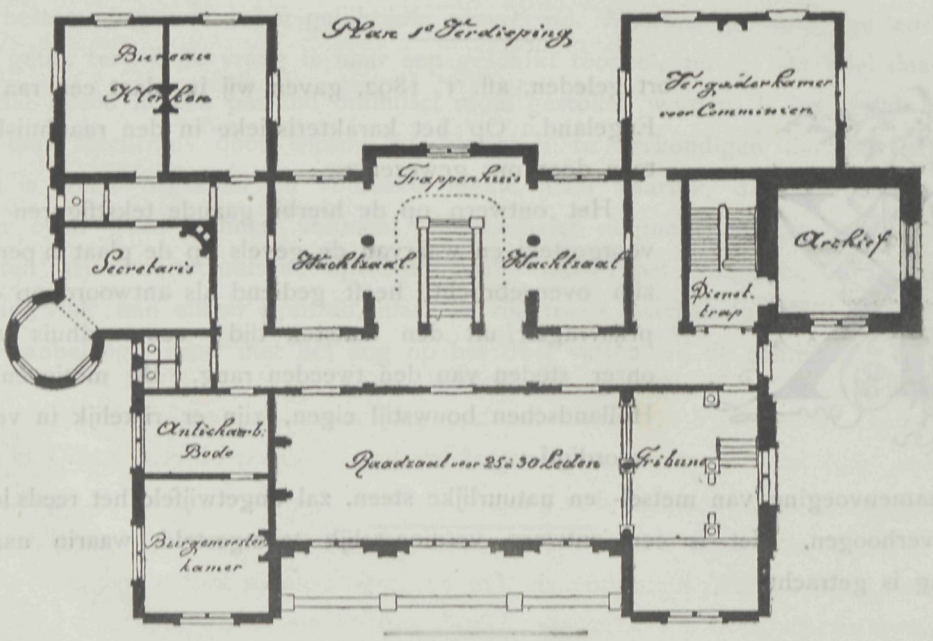
Plan 1e Verdieping
Bureau Klerken
Vergaderkamer voor Commissien
Trappenhuis
Secretaris
Wachtzaal
Wachtzaal
Dienst. trap
Archief
Antichamb. Bode
Raadzaal voor 25 à 30 Leden
Tribune
Burgemeesterkamer

Speculatie of revolutiebouw.

Een goed gemeend woord kan somtijds zeer verkeerd begrepen worden. — Op die wijze is al heel wat leed voor menigeen ontstaan. Dat zou ook ons deel kunnen zijn, wanneer wij met kleingeestige personen te doen hadden. Dat is gelukkig echter niet het geval. Daarom kunnen wij het onderwerp ter sprake brengen. In onze vorige aflevering gaven wij een ontwerp van een woonhuis aan de Roemer Visscherstraat te Amsterdam, door L. Hartog. In de omschrijving rangschikten wij het woonhuis onder den *speculatiebouw*. Nu zijn er velen die zeggen, een dergelijk ontwerp behoort niet tot dien bouw, en met die mededeeling bedoelen zij dan eigenlijk behoort niet tot den revolutiebouw, want bij hen is speculatie en revolutie een woord, dat door de gelijkluidendheid ook dezelfde beteekenis verkrijgt. Trachten wij eens even het onderscheid aan te toonen. Revolutie is de boel het onderste boven keeren. — Revolutie in den bouw is dus hetzelfde, dat wil zeggen handelen in strijd met elke wettelijke bepaling. — Onze bouwkunst heeft die. Gedurende haar bestaan heeft zij wetten gemaakt, die eerbiediging eischen. In de klassiek, gothiek, renaissance of welke stijl ge ook kiest, heeft de gedurig voortgezette studie regelen vastgesteld, aan wetten gelijk, die ons het werk vergemakkelijken wanneer wij in een van die richtingen willen bezig zijn. Daar is voor alles een bestemming, niets is aangebracht dan om te voldoen aan de reden die het bestaan vordert. Daartoe is onze kunst te redegevend. Evenzoo de constructie. — Die constructie is nog strenger in de wettelijke voorschriften, waar draagkracht veelal den boventoon voert. Die nu bouwt, zonder zich aan de regelen der kunst te storen, die construeert zonder te rade gaan met wat de constructieleer aanwijst, die bouwt tegen alle regelen in, maakt alle voorschriften krachteloos, brengt revolutie teweeg. Zijn bouwwerk is een revolutiewerk. Wanneer ge op uwen weg platgelijste huizen aantreft met dakvensters, waarop frontons, driemaal te zwaar, gevels met ramen, in de zonderlingste verhoudingen, muurvlakken smaak- en kunstloos, dammen als pijpensteelen om bij de minste windruk te bezwijken, balken als baleinen, die u met het geheele gezin steeds in zwevende beweging houden, zegt dan gerust dat is echt revolutiewerk, door de opengetrokken paneelen van de deuren kan men een praatje houden, door de loos tegen de muren geplakte schoorsteenen is het woonvertrek gelijk een bokkinghang, alles vergaat in den rook, door de achtermuur jaagt de regen even willig heen als er tegen, omdat de steen als een spons is, die zich naar binnen uitknijpt. De trappen kraken bij elken tred, omdat één draadnagel wonderen doet. De ramen houden de temperatuur binnen en buiten gelijk en rammelen bij den minsten wind, om zenuwachtig te worden en zoo zijn er talrijke gebreken, die wanneer het huis niet voor dat het af is ineenzakt (wat een zegen zou zijn) het gedurende een dertigtal levensjaren eigen blijven, want dan moet bij de meesten de slooper toch aan den gang.

Al zulke wonderen op het gebied onzer bouwkunst, rekenen wij gewoonlijk onder den revolutiebouw, die eigenlijk niets anders is dan een middel om in korten tijd geld in kalk en steen om te zetten en daardoor enkelen winst, anderen verlies te bezorgen. Die bouw is geen kunst. 't Is een gevolg der onwetendheid. Nu heeft ons leven dat tegen zich, dat

helaas de onwetendheid dikwerf het meeste zegeviert, en het aloude gezegde Hans komt door zijn domheid voort, is bij den revolutiebouw een gulden waarheid voor menigeen, en nog niet in het vergeetboek geraakt, waarom zeker de volgelingen van Hans zoo welig aangroeien. Wanneer onze eigenbouwers, die de revolutie willen, eens konden begrijpen, dat wat meer smaak en wat meer soliditeit, ook hun smaak en soliditeit bevordert, dan zouden wij waarlijk op beter terrein komen. Waarom niet een der velen (en er zijn er zoo veel) gevraagd, die gaarne voor een bagatel een aardige teekening en een flinke constructie willen leveren, dat zou heel wat gemartel aan het menschelijk oog onttrokken hebben. Want waarlijk, die de geschiedenis van onzen tijd moet schrijven, die het schoon in onze nieuwe wijken aanwezig, moet opsommen, die mag wel niet over dag gaan, of zijn geschriften komen niet af. 't Is een niet te herstellen fout zoo als er gewerkt is. Wel echter kan in de toekomst verbetering dagen, door de revolutie buiten te sluiten en den arbeid meer der kunst waardig te maken. Dien weg gaan velen op. Wij zijn beterende. Waardoor, omdat zoo velen die op speculatie bouwen, dat doen met oordeel. Omdat zij beseffen dat een goede vorm waarde behoud, dat degelijke constructie het kapitaal verzekert. Speculatiebouw is dus geheel iets anders dan revolutiebouw. Bij speculatiebouw is de vraag naar soliede geldbelegging. Is de bouw onsoliede of smakeloos, de speculatie is mislukt Is de bouw goed, met oordeel betracht en kan de vereischte rentestandaard verkregen worden, dan is de speculatie gelukt. Velen onzer bouwmeesters, wij gelooven wel van allen, hebben hun aandeel in dien speculatiebouw en al het goede dat wij in de nieuwe uitbreiding onzer steden aantreffen, is te danken aan dezen bouw. Ook het ontwerp dat wij opnamen regelden wij gaarne daaronder, daaraan wordt constructief niets achterwege gelaten, de goede vormen zijn evenzoo in acht genomen en daar de bouw moet dienen voor soliede geldbelegging, zoo rekenden wij deze onder het speculatieve deel onzer kunst, waartoe kerken en andere gebouwen niet behooren. Wie de uitbreiding van Keulen, Brussel, Antwerpen enz. kent weet dat alles geschiedde met het oog op voordeel, maar onder de bescherming der kunst en het bleef harer waardig. Daar is verschil als dag en nacht tusschen revolutie en speculatiebouw en daar onze mededeeling aanleiding gaf het ontwerp liefderijk in te deelen bij den revolutiebouw, want bekrompene inzichten houden niet zoo nauw rekening, komen wij hiertegen ernstig op.

Wij beschouwen den speculatiebouw als een noodzakelijk deel onzer kunst, dat rekening houdende met het voordeel, volstrekt niet kunstloos behoeft te zijn. Wij beschouwen speculatiebouw niet als een vloek voor onze kunst, integendeel, dat is de revolutiebouw.

Wij sluiten daarom met den wensch, dat het goede dat den speculatiebouw kenmerkt, meer en meer moge toenemen, dan zijn wij aan de mannen, die dien bouw voorstaan, veel verplicht, want zij maken onze omgeving tot iets, waar anders de naargeestigheid getroond zou hebben. Zij schiepen vormen daar waar vormeloosheid in al haar armoede zou ontstaan zijn. — Zonder ondernemingsgeest komen wij tot niets, die geest gaat van hen uit, en wanneer zij dat betrachten op de wijze, als ook in dat ontwerp is weggelegd, welnu, dan is het even groote eer speculatief te bouwen, als het schande is het in revolutiegeest te volbrengen.

Gesmeed ijzerwerk.

Daar was een tijd dat ieder huis door een eigenaardig uithangbord het beroep van den bewoner aanwees. — Dat waren geen doodgewone reclamemiddelen zooals een vierkant of een langwerpig houten bord voorzien van een plintje of koplijst; soms uitgezaagd alsof het den topgevel van het huis wilde nabootsen, maar daarbij geheel in het ongereede geraakt, zooals de laatste twintig jaren zoo veel opleverden. — Het waren veelal van ijzer gesmeede en gedrevene borden; echte kunststukken van den vervaardiger, die aan stangen waren opgehangen waar de bloemen zich zoo kwistig langs en om heen strengelden alsof de natuur daar aan het werk geweest was. De smid was in vroegere eeuwen een man van gewicht. Zijn werk verdiende om de kunstvolle bearbeiding aandacht en waardeering, en het had daar recht op. Daar komen wij weer toe. De laatste vijf jaren gaven zoo hier en daar een staaltje te zien, waarin het bewijs lag, dat wanneer goede vormen gekozen worden, de werklieden er nog wel zijn om die van de teekening tot de werkelijkheid te doen overgaan. Daar is menigen gevel die een uithangbord heeft, dat verdienste bezit; en al zijn er ook velen die beter gedaan hadden met het maar liever naar binnen dan naar buiten te steken, toch is de algemeene opvatting veel gunstiger, en gaan wij voorwaarts. Zoo ook al het overige, het smidswerk vormt een belangrijk deel van onze architectuur, een deel dat veel tot verfraaing bijbrengt. Raam- en balkonhekken, deurpaneelen, traplcuningen en balustrades, waaraan voor een kwart eeuw geen aandacht geschonken werd, worden weer onderwerpen van studie, en daardoor herleeft de kunstnijverheid en is de welvaart gebaat. Wanneer wij een blik op het verledene slaan, dan vinden wij daar zulk een nieuwe keuze van motieven, dat het de studie voor ons in veel vergemakkelijkt.

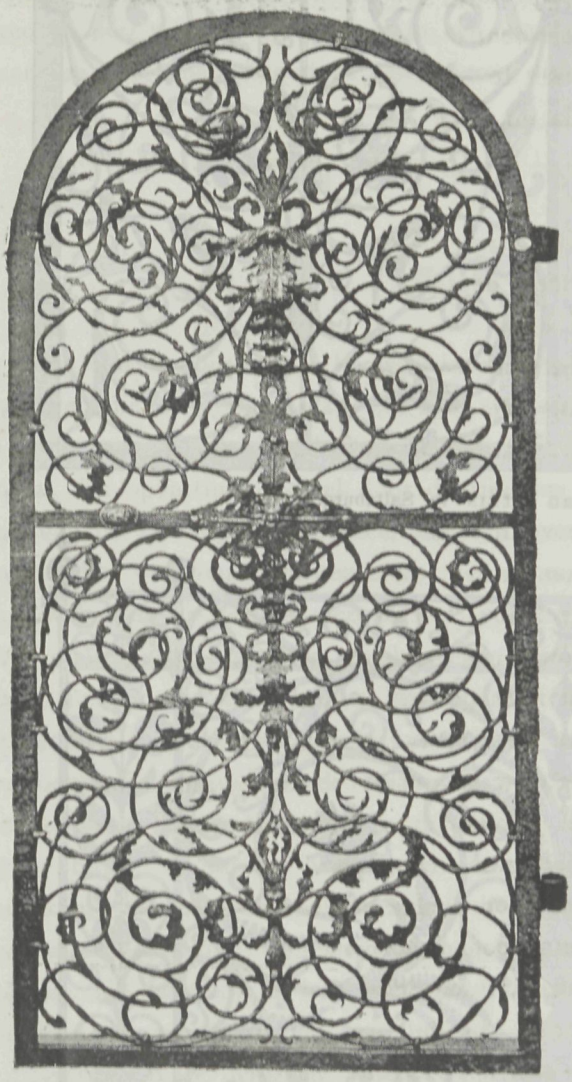

Raamafsluiting.

Wij geven hierbij twee ijzeren hekken, het een is het werk van den smid Georg Klain te Salzburg, die het in het begin van de zeventiende eeuw daarstelde. — Los van

Hekwerk door GEORG KLAIN te Saltzburg.

Balkonhek Paleis Castiglone Milaan.

vorm geeft het volle der bladen daaraan een ongekende levendigheid. Het andere is een balkonhek van het Paleis toebehoorend aan den Markies Castiglione te Milaan, dat is van ouderen datum en ongeveer een eeuw vroeger. Het is niet zoo vrij in al de bewegingen, wat voornamelijk de vierkante opsluiting veroorzaakt, daarbij is de bewerking van geheel anderen aard, zoodat beiden niet op een lijn bij de beoordeeling kunnen gesteld worden. Daar is echter in lijnen, zoowel als in wijze van uitvoering veel dat het onderwerp verdienstelijk maakt, een rijkdom van gedachten, waardoor dat werkelijk kleine onderdeel zich in onzen bouw tot een aantrekkelijk hoofdpunt weet te vormen. Ook de raamafsluiting geeft een voorbeeld dat de smid in dien tijd voor een bocht niet vreesde, zoo talrijk als deze hier in een kort bestek door elkander wentelen, is bijna zeldzaam en doet ons het geduld bewonderen die de saamstelling vereischte.

Uit den Vreemde.

Het Heidelberger slot.

Er zijn weinig oude bouwwerken op Duitschen bodem zoo bekend bij de bouwkundigen die de grenzen van ons land overschreden hebben, om bij onze naburen kennis te vergaren, als de overblijfselen van het Heidelberger slot. Schoon in ligging, maar vooral van opvatting, zoowel door de rijkdom der versieringen als de fraaie verhoudingen, waarvan de Duitsche renaissance zulk een overvloed bezit, is het zeker een der beste werken ons uit het verledene overgebleven. Ieder jaar knaagt de vernielende tand des tijds verder aan wat jammer is dat vergaat en vocht en vorst zouden door den tijd weinig meer doen overblijven. Dat trok terecht veler aandacht. De Tweede kamer van den landsdag heeft nu voorgesteld 250.000 Mark te bestemmen, om verder verval te voorkomen. In de eerste plaats zal voor goede waterafvoer gezorgd worden, daarvoor en tot herstel van den bouw zijn 230.000 Mark bestemd en 27.000 Mark voor de omgeving. Men was het lang oneens hoe het herstel op te vatten, de een wilde de geheelen vroegeren toestand weder terug, de andere bewaren en in eere houden wat bestond en juist deze vraag gaf aanleiding tot veel gehaspel, waardoor de zaak schade leed en verschoven werd. Nu was volkomen herstelling nagenoeg onmogelijk, omdat daartoe een schat van gegevens ontbraken. Na dat door de bouwmeesters Koch en Seitz een zeer nauwgezet onderzoek was ingesteld, vereenigden zich verschillende kunstenaars van naam, om op dien grondslag van gedachten te wisselen. Het resultaat daarvan was: 1. Van eene volkomene of gedeeltelijke herstelling van het slot kon geen sprake zijn. 2. De werkzaamheden moeten bestaan uit behoud van het aanwezige en eerst dan wanneer er gedeelten worden aangetroffen die niet ineen gehouden kunnen worden, moet door vernieuwing daarin voorzien. 3. Hoofdzaak moet zijn het water van den bouw en het terrein zooveel mogelijk af te voeren. 4. Moet zoo spoedig mogelijk aangevangen worden met af te vormen wat nu nog in vrij goeden staat is, opdat die vormen behouden blijven. De slottuin moet

voor het rijtuigverkeer gesloten en de omgeving weder in overeenstemming gebracht worden, ook moet de oude fontein weder opgesteld. Er bestaat dus vooruitzicht dat een der merkwaardigste overblijfselen onzer kunst, onder goede zorgen wordt gesteld. 't Werd ook meer dan tijd, want jaarlijks ging er veel verloren, verweerde en viel ineen, waartoe de omgeving zoo veel bijbrengt, door het natuurschoon daar aanwezig. Wanneer het najaar intrad, hechtten zich de bladeren in vette massa op de oude brokstukken en bespoedigden het verval. De Badensche regeering verdient den dank van alle kunstliefhebbers en vakmannen voor haar besluit.

Korte Mededeelingen.

Vervoerbare Torens.

Hooge torens worden te algemeen, nu komen de vervoerbare aan de beurt. Daar die een geheel ander aanzien hebben, zijn zij voor het oog minder bevallig, doch zeer geschikt voor praktische doeleinden. Bij de laatste manoeuvres in Oostenrijk werden zij voor het eerst toegepast, en is hun doel voornamelijk, om vandaar verre afstanden te kunnen overzien, of door de hoog in den top geplaatste lichten waarschuwingen te geven. De toren bestaat uit drie deelen, een groote en breede platte wagen, waarvoor een dubbel span paarden komt en die door 8 wielen voortbewogen wordt. Op de wijze als onze kinderen met de Neurnberger speelgoederen omgaan, de ruitertjes geplaatst op een uitschuifbaar raamwerk, gevormd door kruiseling over elkander gelegde houtjes, zoo gaat het met ieder der zijvlakken. De toren is vierkant, ieder zijvlak schuift op die wijze omhoog, en heeft alles, wanneer het ineengevouwen is, weinig ruimte noodig. Aan de uiteinden der kruisingen, bevinden zich losse rechtstanden, die in elkander gekoppeld de stijlen vormen waarin het raamwerk is vervat. Al de koppelingen worden aaneengeschroefd en binnen zeer geringen tijd is de geheele toren gereed. Voor het omhoog brengen, dat natuurlijk nog al eenige kracht vereischt, is een lier op den wagen aanwezig. Daar de deelen successivelijk in elkander sluiten, verkrijgt de toren overal vastheid. Voor bespoediging wordt ook een mast op de wagen opgesteld, in welker top een hijschblok is, waardoor de toren spoedig tot de vereischte hoogte kan opgeheven. Is alles in elkander, dan wordt op den top de vlag geplaatst en het door zeildoek overdekte huisje voor waarnemingen opgesteld. De verschillende kruisingen, die zoowel tusschen de te vormen stijlen als binnenwaarts door den toren gaan, dienen bovenop om de bevloering te dragen. Kruisschoren worden aan de vakken bevestigd voor eventueele kanteling en het tegengaan der beweging en worden de schoren verbonden aan palen in den grond geslagen, evenals de touwen onzer heistellingen. De genomene proeven moeten zeer goed voldaan hebben en het zal niet lang meer duren of iedere legerafdeeling gaat met een toren toegerust op reis.

ONTWERP VAN EEN RAADHUIS.

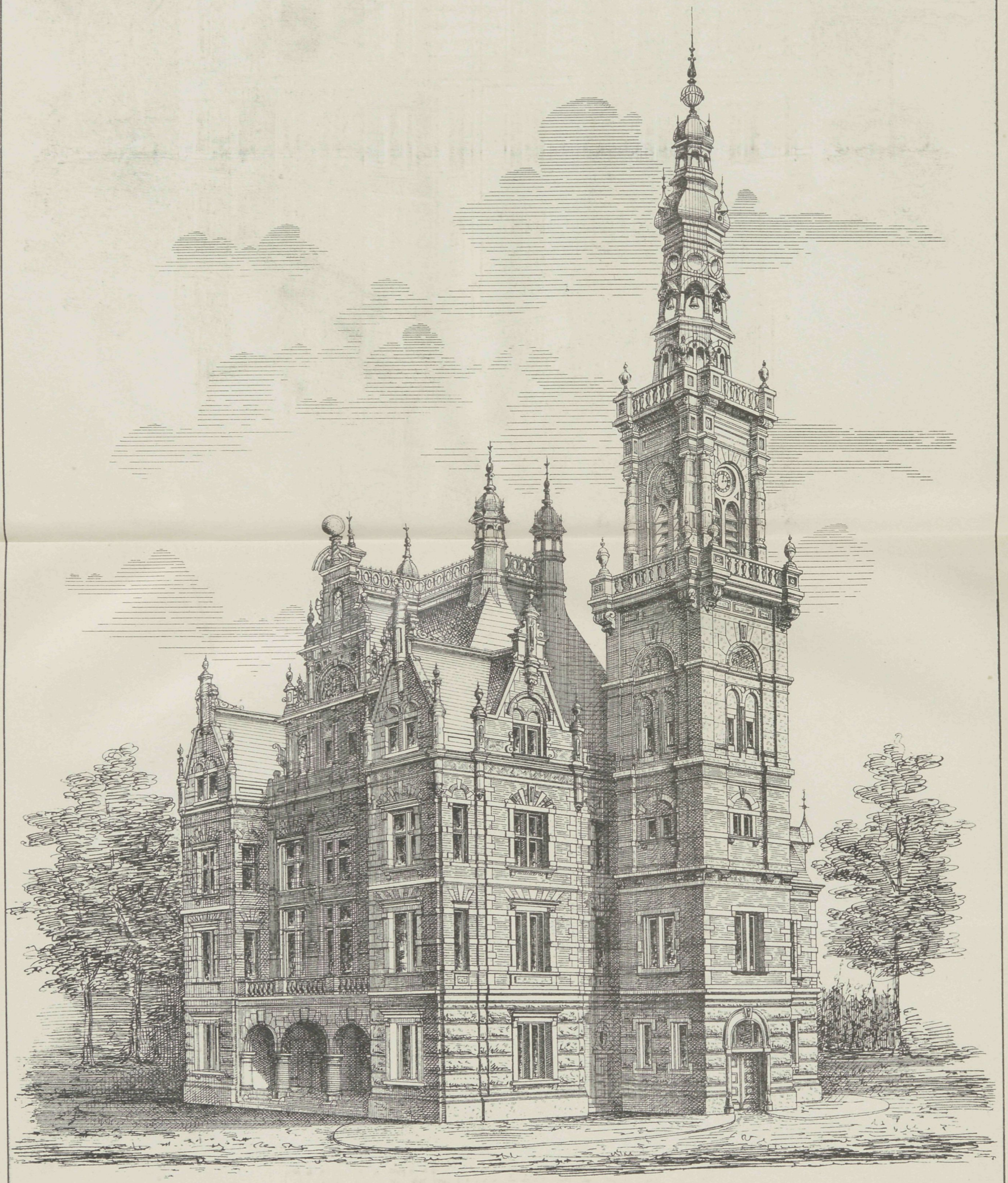

Ontworpen door O. C. Boerma

In perspectief gebracht door E. Verschuyl

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Schetsen voor Winkelhuizen,

door L. SMIT, te Nijmegen.

Indien wij een smal bouwterrein hebben, en dat gebeurt, vooral in onze hoofdsteden, nog al dikwerf, dan is spoedig het bezwaar: daar kan niet veel van gemaakt worden. Die uitdrukking is echter niet juist. Deze schetsen leveren het bewijs, dat wanneer de ontwerper met een vindingrijke geest is toegerust, dat in zulk een geval de grootte van het terrein weinig afdoet. De acht verschillende geveltjes bieden de meest mogelijke afwisseling aan in verdeeling, vorm enz. en geven tal van denkbeelden, die de vraag, hoe zullen wij de weinige gevelbreedte indeelen, gemakkelijk helpen oplossen.

Napleiten.

't Was guur op den avond van den elfden dezer. De klok sloeg half tien.

't Werd stil daarbuiten, en de sneeuw vloog langs en tegen het raam, waarschuwend door een zacht getik. Op zoo'n avonduur wordt de kamerwarmte juist bevredigend, is alles zoo rustig gestemd en de gelegenheid zoo schoon om veel te kunnen overdenken.

Dat doet een bouwkundige gaarne, dan bouwt hij zich in gedachten huizen, waartoe zijn werkkring hem nooit riep; dan schept hij zich idealen, die allen dezelfde ondeugd bezitten, en wel om nooit tot de werkelijkheid te komen. Toch is die inspanning veelal de grootste ontspanning. Daar klinkt de bel, wie nog zoo laat? Inderdaad een Vademecum-belangstellende. Daar staat in levende lijve een der eerste inteekenaren, die jaren lang de uitgave volgde. Wat voor belangrijks maakt dat bezoek noodzakelijk? is de eerste gedachte die zich voordoet.

Ik kom eens praten naar aanleiding van het laatste stukje over speculatie- en revolutiebouw. Hebben wij ons versproken? Neen, dat niet, maar dat ge de eigenbouwers de raad geeft zich voor een bagatelletje een teekening te laten maken; hoe is het mogelijk, ik dacht dat ge de kunst hooger schattet, om haar niet voor bagatelletjes te verhandelen. Wordt er al niet genoeg gemodderd door de marktbedervers, en moet nu het Vademecum, dat in veler handen komt, dat nog aanbevelen? dat is kras; en nu had ik van avond een oogenblik vrij, en 't pak moest mij van 't hart. Hoe zijt ge daartoe gekomen?

Wij zagen dat onze bezoeker vol vuur was voor de zaak, daar moest noodzakelijk reactie komen, en met de vermaning: kom nu eerst eens tot bedaren, dan zullen wij rekenschap geven en ge zult het billijken, kwam er een oogenblik rust in de woordenvloed. Terwijl de sigarendamp de afstand tusschen ons denkbeeldig vergrootte en de kamerruimte in nevelen hulde, begon onze pleitrede.

In hoofdzaak hebt ge de redeneering geheel verkeerd opgevat. Het is waar, dat er sprake is van een bagatel. Maar de waarde die wij daaraan toekennen is verschillend. 't Hangt er van af wat een bagatel genoemd wordt. Toen de bankier A. zijn zaken in ontredderden toestand achter liet, en de Oceaan overstak, bleek het te kort 3 millioen te zijn. De man nam twee ton mede, een bagatel in verhouding van het te kort, een schat voor velen. Toch was het hier een bagatel. Dat was ook onze bedoeling. In verhouding van het honorarium een bouwmeester uitbetaald, kan de eigenbouwer over zijn om te zetten kapitaal met een bagatel volstaan, zonder daarom aan een fooi te denken. Het was volstrekt niet om de eigenbouwers te prediken, daar zijn personen genoeg, die voor een muntje, zooals ge ons daar zoo even mededeeldet, er je wel door willen helpen, dat in het geheel niet. Rondweg gezegd, wij hadden nog zooveel vertrouwen in de menschen, dat het niet bij ons op kwam, dat de mogelijkheid bestaat, om onze kunst voor zoo weinig te verkwanselen.

In een tijd, waarin de loonsverhooging zoo tehuis behoort, valt het moeilijk aan zulk een niets beteekenende afrekening te denken. 't Bleef dus geheel uitgesloten. Een bagatel noemen wij, wanneer de eigenbouwer een honorarium betaald, ongeveer gelijk aan een maand salaris van dengeen, die het ontwerp maakte, dat dan toch minstens op vijftig a zestig gulden kan geschat worden. Ons verschil zit dus geheel in de waarde, die wij aan de woorden toekennen. Eerlijk als mijn bezoeker was, gaf hij hierin gelijk en het onderwerp gaf tot verdere gedachtenwisseling aanleiding. Is het werkelijk zoo, dat op die wijze verdienstelijke krachten worden omgezet, dan is het treurig en het boekje van

onzen gast telde een groot zonderegister van velen. Dat is jammer en kan onze zwakke kracht daartoe medewerken, dan zouden wij onze vakgenooten, die dat bevorderen, wel met luide stemmen willen toeroepen, verlaat dien weg, waarbij ge zelf gering gebaat wordt. Het verschil tot eene billijke betaling is zoo gering op de bouwsom, dat dit best daarop geleden kan worden. Het komt er maar op aan of er eenstemmigheid is. Om der kunst wille zijn allen dat verplicht. Wanneer theorie en praktijk elkander dus op dien weg zullen treffen, laat het dan zijn, zoo, dat beiden er niet belachelijk door worden. Nu wij, door het woord bagatel te noemen, aanleiding zouden kunnen geven de markt nog drukkender te maken dan deze reeds blijkt gesteld te zijn, past onzerzijds de verklaring, dat wij met zulke onmogelijke toestanden geen rekening hielden.

Zamenwerking is noodig, zonder daarom ten koste van elkander te behoeven te gaan, zamenwerking bevelen wij aan, omdat de kunst er door gebaat is; maar dan ook moet de verdienste erkend en voldaan worden. Is er iets in den toestand niet richtig, de bedekte vingerwijzing werke mede om het euvel weg te nemen.

Wij zouden waarlijk beginnen te gelooven revolutie onwetend bewerkt te hebben. Daar komt een paar dagen later, volgend gewaardeerd schrijven:

Mijnheer de Redacteur!

Vergun mij eene opmerking naar aanleiding van het artikeltje in het laatst verschenen nommer »Speculatie- of Revolutiebouw". Omtrent het groote verschil dat tusschen die beide soorten van bouw zou bestaan, moet ik met de daarin uitgesproken meening verschillen. »Speculatiebouw" wil dunkt mij zeggen — het woord zelve zegt het trouwens — *bouwen met de bedoeling het gereedgekomen werk met winst te verkoopen.* Gewoon winstbejag dus. Iemand die speculeert aan de beurs, handelt in artikelen of effecten die aan snel en groot koersverschil onderhevig, den man de kans bieden daardoor voordeel te behalen, iets wat bij soliede geldbelegging bijna niet mogelijk is. Vandaar dan ook het woord »Speculatiefondsen" waarmede precies het tegenovergesteld wordt verstaan van »Solide Fondsen". Men kan in alles speculeeren, ook in huizen en aan dat winstbejag hebben wij in hoofdzaak de geheele bouwerij in de nieuwe wijken te danken, waar vele huizen reeds waren verkocht. voordat zij nog maar half waren afgewerkt. Zij die nu op speculatie bouwen moeten natuurlijk trachten de huizen zoo goedkoop mogelijk in elkaar te zetten, anders hebben zij weinig kans hun kapitaal te vergrooten. Hierdoor ontstond als vanzelve datgene wat de spraakmakende gemeente met het woord »revolutiebouw" heeft gebrandmerkt, te herkennen aan de hoogopgaande steens buiten- en halve steens binnenmuren, de »deelen op zijn kant" voor balklagen enz., zaken die als het huis is afgewerkt, toch niet zichtbaar zijn. Waar dus in genoemd artikeltje wordt gezegd »*Is de bouw onsolide of smakeloos, de speculatie is mislukt*", zou ik eerder geneigd zijn het tegendeel te gelooven. Hoe lichter de materialen, hoe meer winst kan worden gemaakt, hoe meer dan ook de speculatie kan gelukken en wat dat »smakelooze" betreft, de tegen-

woordige eigenaars verhuren de huizen er niet minder om. De speculatiebouw in de nieuwe wijken is maar al te goed gelukt.

JONAS INGENOHL.

Ook hierin heeft de letter heel wat schuld. Wij gaan van het beginsel uit dat alles wat gebouwd wordt om rente van te trekken, een bouw is, aangevangen met het doel om winst te maken — of dat nu revolutie- of speculatiebouw is, is op dit punt, de grondslag voor beiden dezelfde. Niet alzoo de toepassing. De een haalt er uit wat er in zit ten koste van soliditeit, goede smaak enz. en veroordeelt ons om steeds op onze wandeling op te zien, naar de gevolgen van dat winstbejag-systeem, de ander eerbiedigt, geeft kunst en constructie hare eischen, maakt de omgeving door ons gezocht, waardoor beiden, hoewel op denzelfden bodem geteeld, in wasdom oneindig verschillen. De geachte schrijver haalt een voorbeeld aan, dat in ons oog juist de grootste nekslag vormt voor alle industrie, dat is het beursspel waarop meer de kans dan het reëele of de nauwgezetheid aan het woord is, dat is een misgewas waardoor de handel gefnuikt wordt; die speculatien vormen daar een even groote ondeugd als bij onzen bouw, en beperking daarvan zou zeer ten algemeenen nutte zijn. Volkomen erkennen wij dat vele huizen reeds verkocht zijn voor zij gebouwd worden en wel op teekening, waar over soliditeit dikwerf niet genoeg kan geoordeeld worden waar nu dergelijke gevallen zich voordoen, is de speculatiebouw het middel geworden waardoor menig kooper zich bedrogen heeft gezien, die dacht muren en balken te krijgen en werd afgescheept met schotten en latten. Wanneer de bouw onsoliede of smakeloos is schreven wij, dan is de speculatie mislukt. Dat blijven wij volhouden. Het is waar dat die gelukt is voor degeen die het prul de wereld inzend, daarin geven wij den geachten schrijver volkomen gelijk, maar het is even waar dat hij volkomen mislukt is voor hem die dacht een goede speculatie met zijn geld te doen, door het op die wijze te beleggen, en zich nu totaal bedrogen ziet. In dien zin blijft de speculatie dus mislukt. De eigenaars mogen de huizen er niet te minder om verhuren dat zij smakeloos zijn, dat is alleen omdat er geen andere keus is, omdat de een gelijkt op den ander, maar was dat niet het geval, was er keus, dat zou dat axioma vervallen. Als een krachtiger verzet van de bouwkundigen steeds meer had uitgegaan dan hadden wij ons niet te schamen over ons Amsterdam dat eenmaal de trots van het Noorden, door de ongelukkige verbouwing vrij wel het spookbeeld is geworden.

Uit den Vreemde.

Het Duitsche huis te Chigaco.

Nu Chicago het algemeene onderwerp der gesprekken gedurende geruimen tijd zal vormen, kan het van belang zijn, een staaltje der daar gevolgde bouwwijzen mede te deelen. Het Duitsche huis behoort tot de laatste plannen. Daarin wenscht men een schouw-

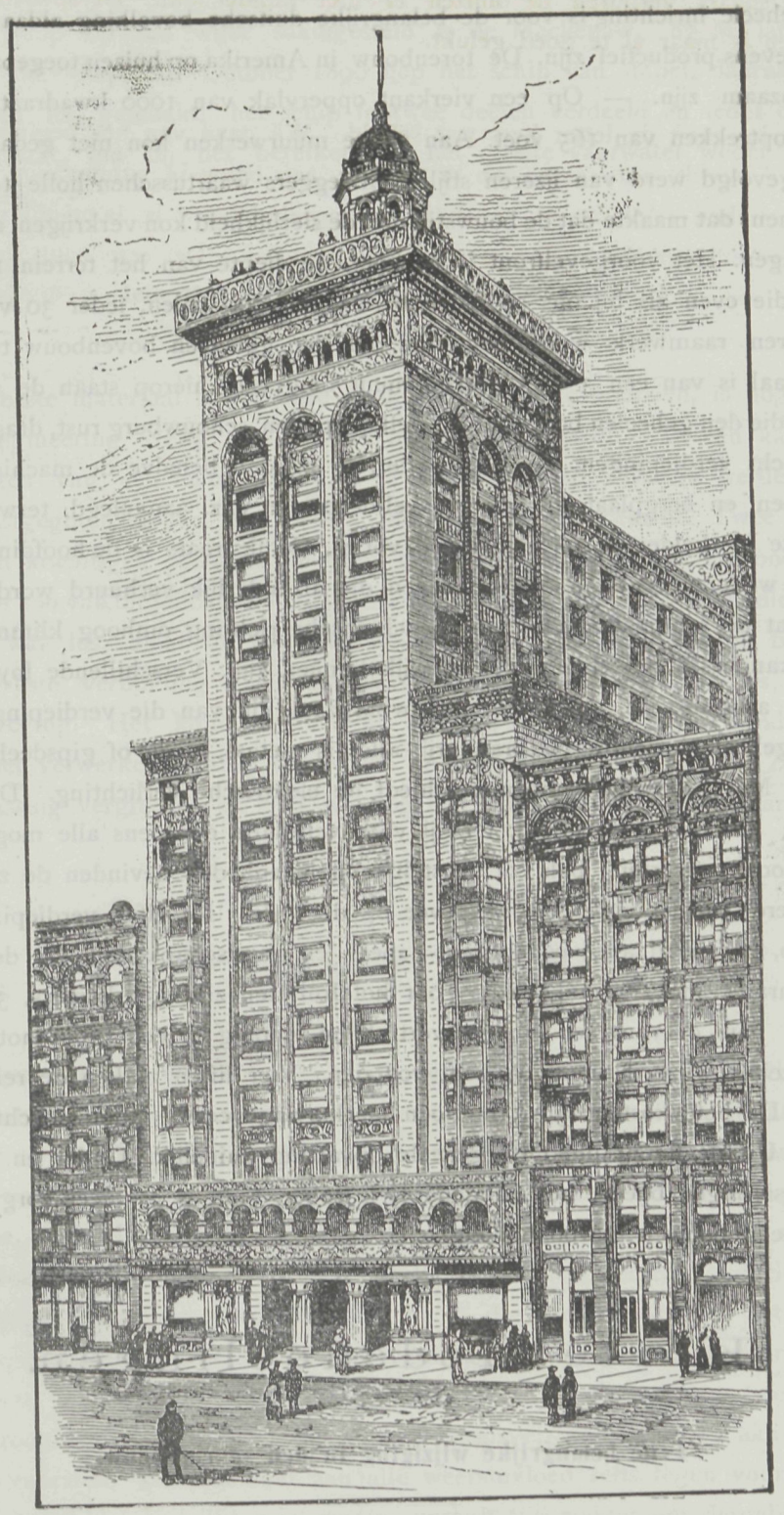

HET DUITSCHE HUIS TE CHICAGO.

burg benevens de noodige ruimten voor het geven van concerten of andere vermakelijkheden, de geheele inrichting is voor de belangrijke duitsche bevolking aldaar aanwezig. De bouw moet tevens productief zijn. De torenbouw in Amerika op huizen toegepast, moet daarvoor behulpzaam zijn. — Op een vierkant oppervlak van 1000 kwadraat voet wil men een hoogte optrekken van 165 voet. Aan zware muurwerken kon niet gedacht, zoodat de constructie gevolgd werd van ijzeren stijlen en leggers waartusschen holle steenen de muurmerken vormen; dat maakte dat de bouwstijl niet de sierlijkheid kon verkrijgen, aan gemetselde gebouwen eigen. Het voorgevelfront is 80 voet, de diepte van het terrein 181½ voet. De fundeering, die even als bij ons op palen berust, telt 900 palen, ieder 30 voet lang, waarop een ijzeren raamwerk wordt bevestigd om den geheelen bovenbouw te dragen. De schouwburgzaal is van een 3 voet dikken muur omgeven, hierop staan de 25 voet hooge stalen pijlers die den geheelen bovenbouw, welke op den schouwburg rust, dragen. Die bouw bestaat uit acht verdiepingen. In het sousterrein worden behalve de machinekamers, ook de garderoben en bergplaatsen voor tooneel-decoratief enz. aangelegd, terwijl een smaakvol ingerichte bierkelder de restauratiezaal vormt. Gelijkstraats is de hoofdingang, 40 voet breed en ter wederzijden daarvan magazijnen die afzonderlijk verhuurd worden. 1257 zitplaatsen bevat de schouwburgzaal, die in schuinsche richting omhoog klimmen zoodat de bezoekers elkander in het zien niet hinderlijk kunnen zijn. Verschillende foyers zijn op de verdiepingen aangebracht, daar de schouwburgzaal vijf van die verdiepingen in hoogte beslaat. De geheele inrichting is brandvrij, alles is metaal, steen of gipsdeelen volgens het stelsel Mack. Met 1400 gloeilampen geschiedt de elektrische verlichting. De lucht wordt verwarmd in de zaal toegevoerd, terwijl voor ventilatie eveneens alle mogelijke zorg is genomen. Voor concerten, bals of feestelijke gelegenheden bevinden de zalen zich alle op de hoogere verdiepingen en wel twee op de 12de. De elfde verdieping is voor de duitsche Club, en zijn daarbij een billard-, speel- en gezelschapszalen. Op de 10de is een groote restauratie met eetzaal enz. Voor hotelruimten zijn 131 kamers, 38 badkamers, benevens tal van ontvang en andere vertrekken, noodig in een groot hotel. Ook hier wordt op dezelfde wijze in lucht en licht voorzien. Vier liften maken de reis naar boven gemakkelijk. De bouwkosten zijn 3 millioen mark; ongeveer 1 millioen acht honderd duizend gulden. Uit de figuur blijkt de geheele opvatting duidelijk. Onder en boven komen wel alle versieringen bijeen, het middendeel is sober, toch is er meer zorg aan gegeven dan die hooge gebouwen gewoonlijk eigen is.

Korte Mededeelingen.

Eene belangrijke wijziging in den scheepsbouw.

De firma Wheeler & Co. in den staat Michigan hebben op het gebied van scheepsbouw eene belangrijke constructie ondernomen. Zij bestaat om een schip in twee helften

over de lengte van elkander te scheiden. Daardoor is het mogelijk de meren te kunnen bevaren. Het schip op die wijze saamgesteld is de Mackenaw. 87 M. lang 12.25 M. breed en 8.80 M. diep. In October 1890 liep het schip van stapel, daarna werden de verbindingsplaten los gemaakt, het schip in twee deelen verdeeld en ieder dezer deelen waterdicht gemaakt, om bij het bereiken van het groote vaarwater weder tot een vereenigd te worden.

Iets over het vastgieten onzer dookgaten.

Wat het beste materiaal is om onze dookgaten mede te voorzien, is nog niet uitgemaakt. De Engineering News deelt echter het volgende mede: In een kalksteengroef werden 14 gaten van een meter diepte in de steen geboord. Daarin werden ijzers van 2 cM. dikte vastgegoten en wel met zwavel, met lood en met cement. Twee weken later werden met een krachtigen hefboom de ijzers gelicht. Die met zwavel en lood verbonden waren kon een er zoo van uitgelicht en lieten de anderen gaandeweg los. Van die met cement gaf een zich wat los, maar de overigen brak het ijzer af zoodat daaruit bleek, dat de cement de sterkste verbinding is. Waar nu cement zooveel goedkooper is, verdient dit feit wel overweging. Het komt er maar op aan dat cement de goede bindkracht heeft behouden bij het verwerken waarop bij zwavel en lood niet behoeft gelet. Zeker zal het de cementtoepassing vergrooten en zien wij nog eens den ouden loodpot naar de musea's verhuist.

Een middel om hout te bewaren.

De vindingen zijn velerlei, toch zijn er dikwerf onder, die om de zonderlinge zamenstelling doen betwijfelen of men met ernst of kortswijl te doen heeft. Dit laatste zouden wij geneigd zijn toe te passen op hetgeen de Baugewerks Zeitung mededeelt. Cement om het hout voor bewaring mede te overstrijken. Het hout moet geene gladde maar eenigszins ruwe oppervlakte hebben. Men maakt zooveel te gelijk gereed als noodig is om in een half uur te gebruiken. De zamenstelling is 1 deel cement, 2 deelen fijn gezift zand, 1 deel kaasstof van pas gewonnen melk en $^3/_4$ deel botermelk. Bij het aanbrengen moet het mengsel steeds geroerd, om het verdikken van het zand te voorkomen. De aanstrijking moet niet vet zijn; nadat deze gedroogd is, is het zaak een tweede te laten volgen. Na drooging is het goed, een groene vernisverf er over heen aan te brengen. Op die wijze voorzien, kan het hout aan alle weersinvloed zelfs tegen vuur wederstand bieden. Als het middel onfeilbaar is, was er vernuft toe noodig om dergelijke vreemde combinatie te verkrijgen.

Hooge gebouwen.

In verband met de mededeeling over het Duitsche huis te Chicago, is het mogelijk volgens het tijdschrift American Architect, dat de reuzenbouw een krachtige beperking wordt gesteld. De verzekeringsmaatschappijen komen er tegen in verzet. De vereeniging door die maatschappijen gevormd, heeft in haar laatste vergadering besloten, geene verzekeringen meer te sluiten over gebouwen die hooger zijn dan anderhalve maal de straabreedte, dat is zoo wat 36.6 meter, terwijl de gebouwen die niet brandvrij geconstrueerd zijn, geen meerdere hoogte mogen hebben dan 25.2 meter.

Daar dit besluit vooral ook voor de hypotheekgevers van belang is, daar deze gewoonlijk na de assurantiepolis zich regelen, is het te voorzien dat er een groote verkleining in den huizenbouw in aantocht is. Zes en dertig meter blijft echter nog een kapitale hoogte.

Van Overal.

AMSTERDAM. De Vereeniging Architectura et Amicitia heeft in hare laatste vergadering den wagen weder in het rechte spoor gebracht. Door het aftreden van den voorzitter was in diens plaats gekozen den Heer A Salm G.Bz. Hoewel die keuze op zichzelf zeer gelukkig was, omdat de gekozene tot een onzer verdienstelijkste bouwkundigen behoort. zoo was toch daarmede de billijkheid in strijd, die vorderde, dat de vice-voorzitter, die getoond heeft ten allen tijde veel voor de vereeniging te kunnen en willen zijn, gekozen werd voor de opengevallen plaats. Het bedanken van den Heer A. Salm G.Bzn. gaf gelegenheid een werkelijk verzuim te herstellen, en waar wij reeds de vereeniging 30 jaar lang als lid vergezellen en haar lief en leed konnen, daar was ook ons die keus niet onverschillig en deed het ons genoegen dat op die wijze de zaak zich regelde naar behooren. Wij wenschen den Heer J. Ingenohl voor de vereeniging een even langdurigen werkkring toe als zijn voorganger ten einde bracht.

BERLIJN. De firma M. L. Schleicher, ook in Nederland op het gebied der steen-industrie wel bekend, is in het ongereede. De reeds 45 jaren bestaande firma werd voor 10 jaar door den tegenwoordigen bezitter Gustaaf Schleicher, overgenomen. De bezittingen werden toen op zeven millioen Mark geschat. Onder het actief behooren steengroeven in Vilbel bij Frankfurt a/M. Granietgroeven bij Rostock, de gebouwen in de Lehrterstrasse te Berlijn 27—30, het huis Lutsowstraat 82, dat voor circa 1 millioen Mark aangeschaft is, nadat het vroegere perceel in de Koningin-Augustastrasse 27, voor 1½ millioen Mark aan de regeering was overgegaan. Verder behoort daartoe ook nog het landgoed Dusterfoerde, dat op 60.000 Mark geraamd word. Het tekort moet echter zeer belangrijk zijn. De exploitatie der luchtdrukwerktuigen, ook meermalen door ons besproken, vormen eene afzonderlijke maatschappij. Daarvan wordt gemeld dat 470.000 Mark daarin geplaatst is, zonder dat de werktuigen eenige afname ondervonden, waardoor ook die maatschappij het moeielijk te verantwoorden heeft.

SEATTLE, WASHINGTON. In Amerika maakt de electriciteit groote vorderingen. De stad Seattle in den staat Washington spant de kroon. Daar is het gebruik van electrisch licht zoo groot, dat zelfs de werkman in zijn woning twee van die lampen bezit. Er zijn zes electrische trambanen in werking. Drie gebouwen zijn er van waar de electrische verlichting uitgaat en waarmede 8500 gloeilampen en 900 booglampen voorzien worden. De verschijnende dagbladen worden door electriciteit bewerkt. Meest alle fabrieken tot de kleiindustrie toe, danken de beweegkracht aan de electriciteit. Terecht kan op dit gebied dit nagenoeg geheel onbekend oord zich als nummer een doen gelden.

Schetsen voor Winkelhuizen.

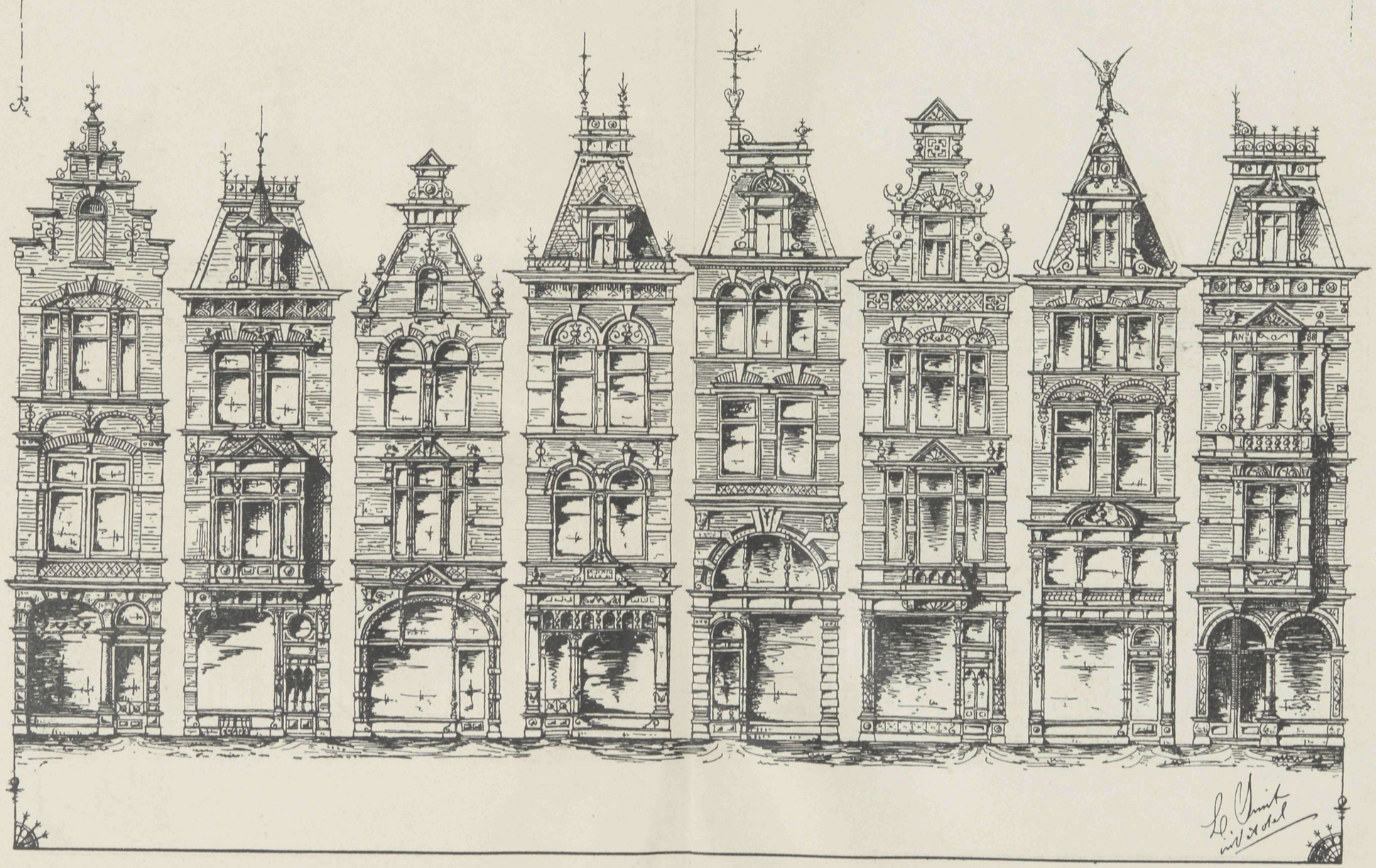

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Ontwerp van een Kerkgebouw.

door Th. VAN HARDERWIJK.

Voor eene kleine O. R. K. Gemeente hier te lande was een nieuw kerkgebouw noodig Door het Bestuur werden eenige architecten uitgenoodigd plannen hiervoor in te leveren. Wegens de zeer beperkte middelen moest het gebouw zoo eenvoudig mogelijk worden ontworpen, en moest het plan tevens zoo zijn saamgesteld, dat op gemakkelijke wijze daaraan uitbreiding kon gegeven worden. De ontwerper zond twee geheel verschillende ontwerpen in, waarvan de plaat er een te zien geeft. Het gebouw moest pl.m. 300 zitplaatsen kunnen bevatten. De gevels zijn gedacht van kleurig hardgrauw, het plint en enkele lijstwerken van grijze klinkers, terwijl voor banden, sluitsteenen, deklijsten, raamdorpels enz. op zandsteen is gerekend.

Inwendig is alles zeer eenvoudig. De kap blijft ten deele zichtbaar, alleen de achterwand is eenigszins decoratief behandelt. De raamopeningen zijn voorzien van kathedraalglas in lood met getinte randen.

Zoowel zuinigheidshalve als om den kerkgevel meer tegenover de pastorie te doen uitkomen, is deze laatste aan de kerkzijde tot verdiepinghoogte opgetrokken. De pastorie

bevat kelder, zes kamers, keuken en zolder. De raming was, met inbegrip van meubilair, *f* 18.000. In het jaar 1889—90 is het ontwerp, hoewel merkelijk gewijzigd, uitgevoerd

Uit den Vreemde.

Brandweergebouw te Budapest.

Tot een voornaam gedeelte onzer bouwkunst kan men de vele gebouwen rekenen voor de dienst der brandweer benoodigd. Het is geheel en al een vraag uit den laatsten tijd. — Waar vroeger de bluschmiddelen in bekrompen huisjes werden opgeborgen, en de regeling berustte in weinig georganiseerde handen, daar is dat nu geheel anders. Alles is vereenigd in gebouwen die werkelijk als modellen kunnen dienen, en de dienst zelf is zoo geregeld dat betere samenstelling nagenoeg niet denkbaar is. Kunnen wij vooral te Amsterdam op kazernes van de brandweer wijzen, die de stad in menig opzicht verfraaid hebben, ook in andere landen is dat het geval. — Wij wijzen daarbij op de centrale post der brandweer te Budapest, gebouwd volgens het ontwerp van den bouwmeester Josef S. Kauser te Parijs. Het gebouw dient als kazerne, stalling en bergplaats voor de bluschmiddelen. Juist tegenover de kazerne is eene volksschouwburg, en heeft men de ketel en machine daar niet onder dak gebracht, maar bij de brandweer, waardoor veel gevaar vermeden is en tevens het toezicht vergemakkelijkt wordt. De hoog opgaande toren heeft daardoor tevens de betrekking te vervullen van stoomschoorsteen. Het kanaal gaat midden door den toren 70 Meter omhoog. Bovendien bevindt zich in den toren een waterreservoir, om bij het minste ongeval den volksschouwburg met water te vullen. — Inderdaad groote voorzorgen die waardeering verdienen. Zouden de Amsterdamsche schouwburgtorens ook eene dergelijke positie kunnen gaan innemen, dan zou hun daarzijn nog een nuttige beteekenis verkrijgen, want voorkoming van brandgevaar heeft daar weinig studie gevraagd. Alles wordt bij gevaar in een cirkelgang gedrongen om daar wellicht achter te blijven, zoodat voorzorgen hier volkomen op hunne plaats zouden zijn. — Toen wij de brandweerkazerne te Budapest zoo met het volkstheater praktisch vereenigd zagen, trad van zelf die vraag op den voorgrond.

De Thiergarten-rijbaan te Berlijn.

Bij den aanleg van een rijbaan te Berlijn stuitte men op het groote bezwaar, dat het terrein daarvoor bestemd, gelegen aan de Königin-Augusta-Strasse, No. 39[a] te weinig ruimte aanbood.

De bouwmeester Ernst Schmidt dacht zich toen de baan op een geheel nieuwe wijze, en nu deze voltooid en in gebruik genomen is, zijn de mededeelingen daarvan zeer bevre-

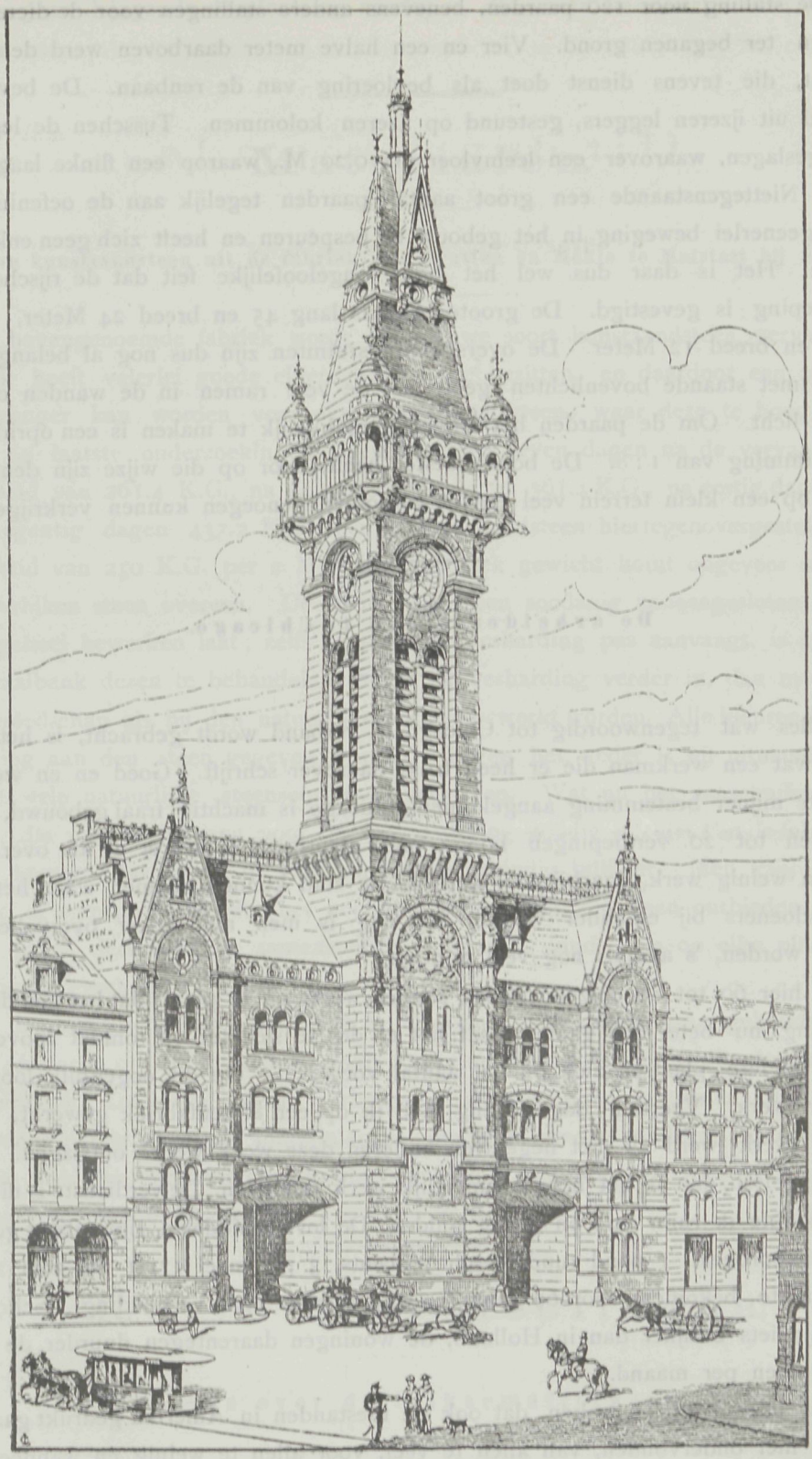

DE BRANDWEER TE BUDAPEST.

aan te nemen, dat de electrische verhouding van de aarde en hare atmospheeren zich in dien tijd zoodanig veranderd heeft, eerder zou men het kunnen toeschrijven aan de toenemende hoogte der gebouwen, de meerdere bebouwing of wel, de menigvuldige toepassing van het ijzer, enz. Waar is het echter, dat de gevallen van inslaan vermeerderen en is het daarom noodig meer zorg te nemen voor de bliksemafleiders, als wel gewoonlijk geschiedt. Franklin's uitvinding zou anders beginnen in miscrediet te geraken, want vele gebouwen van afleiders voorzien, worden niet meer gespaard, waardoor het praatje in de wereld komt dat dergelijke hulpmiddelen meer kwaad dan goed doen,

Een nauwkeurig onderzoek heeft echter aan het licht gebracht, dat aan onvoldoend onderhoud dit alleen is te wijten, het is niet genoeg de leiders aan te brengen en daarmede de zaak als afgedaan te beschouwen, integendeel, deze moeten tevens goed in onderhoud genomen worden. Zien wij eens even waaruit iedere leider bestaat, een opvanger, de leiding en de grondleiding of afvoerder. Ieder dezer is van even groot belang. Vooral de spitsen en grondleidingen vereischen de meeste zorg. De spits moet de in de aarde voorhanden zijnde negatieve electriciteit tegen de in de lucht aanwezige positieve verwisselen eer het tot een gewelddadig inslaan van den bliksem komt. Slechts door de spits stroomt de electriciteit uit. Is die spits door inslaan of door andere invloeden, rook of oxydatie verstompt, zoo kan zij haar werk niet meer vervullen. In zulk een geval is dergelijke spits eerder tot gevaar dan tot bescherming van het gebouw. Ook het solderen der spitsen aan de opvangstang schijnt niet aanbevelenswaardig te zijn, beter is het verbinding zonder solderen zoo als op de Frankfurter electrische tentoonstelling te zien was in spitsen van Georg Harrach uit Munchen. IJzeren spitsen zijn spoedig weg, beter zijn koperen in het vuur verguld. Voor de opvangstangen zijn gasbuizen voldoende, 3 meter boog van onder 30, van boven 22 mm. wijd. De spits moet in de vorm van een bajonet op de stang zijn verbonden. De hoogte der stang boven daks, moet niet boven de 3 meter gaan, daar anders de stormwind er te veel schade aan veroorzaakt.

Twee opvangstangen kunnen des noods met een afvoerleiding volstaan. Waar de leiding in den grond overgaat moet 1.50 à 2 meter boven den grond deze door een buis zijn ommantelt. Het is nog niet uitgemaakt of aansluiting van ijzer aan de geleiding gevaar oplevert tot overplanting van den bliksem. Voor de grondleiding moet gezorgd, dat het eind steeds in het grondwater zich bevind; daarop mag niet gerekend worden dat regen dat water aanvoert, daar niet alle onweer met regen vergezeld gaat, het water moet dus aanwezig zijn.

Er is dus steeds op te letten, dat de spits krachtig blijft, door niets heeft geleden, dat de leiding niet onderbroken wordt door sterk afleidende materialen, dat vooral de grondleiding volkomen in orde is. Want juist gemis van een goeden toestand doet daarvan elke uitwerking missen en den bliksem op het perceel overslaan.

Is de leiding soms naar men gelooft door den bliksem getroffen, dan moet deze volkomen onderzocht en is het buitendien noodzakelijk, dat elke leiding om de drie jaren wordt gecontroleerd of alles nog goed ineen zit. Juist door dat zulks verzuimd wordt, doordien men geloofd dat wanneer de leiding er eenmaal is, voor goed alle gevaar geweken is, daardoor ontstaat de slechte werkkracht en de weinige voldoening der aange-

brachte leidingen. Even als elk ander voorwerp heeft dergelijke leiding onderhoud noodig, zonder hetwelk niets voor vernietiging beschermd is. — Dat is wel van belang te worden overwogen door allen, die op hun huis een bliksemafleider hebben doen plaatsen.

PRIJSVRAGEN.

VOORGEVEL VAN EEN PLATTELANDSGEMEENTEHUIS.

Het rapport der Jury voor deze prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, waarop dertien antwoorden zijn ingekomen, is als volgt:

N°. 1. *H. v. R.* Doordat de ontwerper blijkens zijne meening in het plan van het gemeentehuis een woning voor den concierge in een sousterrain heeft gedacht en dit sousterrain tevens in den gevel heeft uitgedrukt, heeft deze eene meerdere hoogte verkregen, dan naar het oordeel der Jury, volgens het programma wordt bedoeld. Het teekenwerk is goed uitgevoerd.

N°. 2. *XIX eeuw.* Dezen gevel acht de Jury niet geschikt voor een gemeentehuis ten plattenlande. Hij heeft te veel het karakter van een stedelijk gebouw.

Het teekenwerk is niet onverdienstelijk.

N°. 3. *Primula Veris.* Evenals het vorige ontwerp voldoet het karakter van dezen gevel niet aan hetgeen men aan een gevel voor een plattelandsgemeentehuis wenscht toe te kennen.

Het teekenwerk is goed.

N°. 4. *M in cirkel* (figuur). Dit ontwerp is niet onverdienstelijk en beantwoordt beter dan de vorige ontwerpen aan de eischen van het programma. Het teekenwerk is zeer goed.

N°. 5. *W.* De stijl, waarin dit onwerp is gedacht, is vrij goed volgehouden. De ontwerper is, wat het karakter betreft, vrij wel geslaagd. Ook het teekenwerk is zeer goed.

N°. 6. *Vroedschap.* Dit ontwerp maakt een zeer goeden indruk. Het teekenwerk is met zorg behandeld en uitgevoerd. De entree is goed gedacht. Het is een smaakvol geheel, dat als een zeer verdienstelijk werkstuk kan worden aangemerkt.

N°. 7. *Passer, driehoek en teekenhaak in een cirkel* (figuur). Dit ontwerp voldoet veel minder dan het vorige. De vervaardiger is er niet in geslaagd om het karakter juist weer te geven; de topgevels zijn niet gelukkig van opvatting. Het teekenwerk is overigens vrij goed.

N°. 8. *Aanzien doet gedenken.* Deze gevel is zeer sober van opvatting. De raamlichten vooral geven hem het karakter van een burgerwoonhuis. Het teekenwerk is goed.

N°. 9. *De gustibus est disputandum.* Dit ontwerp munt niet uit door goede verhoudingen. Met lette slechts op de zware topgevels en de ramen met hunne ronde lichten en sluitsteenen. Het teekenwerk is vrij goed.

N°. 10. *Ja.* De verhoudingen van dezen gevel zijn beter dan die van het vorige ontwerp. Wanneer de lichtopeningen wat ruimer waren opgevat, zou de indruk, dien deze gevel maakt minder massief en voor een plattelandsgemeentehuis meer passend zijn. Het teekenwerk is vrij goed.

N°. 11. *De gustibus non est disputandum.* Deze gevel is een der beste van de ingezondene. De landelijke stijl, waarin hij is gedacht kan in vele plattelandsgemeenten op zijn plaats zijn. Ook het teekenwerk is zeer goed en met zorg behandeld.

N°. 12. *N. B.* De indruk, dien deze gevel maakt, is niet aangenaam. Het kloosterachtige in stijl en uitdrukking maakt hem weinig geschikt voor een gemeentehuis ten plattenlande. Het teekenwerk is vrij goed.

N°. 13. *Trijntje.* Ook deze gevel heeft het gebrek, dat hij evengoed voor een stadswoonhuis past. De toren met zijne dubbele lichten maakt geen aangename indruk. Het teekenwerk is goed.

Ofschoon niet alle ontwerpen eene gelijke aanspraak op eene loffelijke vermelding kunnen maken, meent toch de Jury in het algemeen hulde te moeten brengen aan alle mededingers voor de wijze waarop zij aan deze prijs-

vraag hebben gearbeid. Uit alle ontwerpen blijkt toch, en niet het minst uit het teekenwerk, dat met lust en ernst gestreefd is om het beste voor den dag te brengen. De Jury meent daarom te mogen voorstellen zoowel den prijs als de premie uit te reiken, en is eenparig van oordeel, dat de prijs gewonnen is door den ontwerper van ontwerp ingezonden onder het motto *Vroedschap*, en dat de premie moet worden toegekend aan den ontwerper van den gevel, ingezonden onder het motto *De gustibus non est disputandum.*

De Jury,
J. van Gent.
J. P. Hazeu.
Molenaar.
K. Hoekstra.
G. Nijhuis.

Groningen, Maart 1892.

Van Overal.

AMSTERDAM. Wij ontvingen dezer dagen eene uitnoodiging om een nieuw fabrikaat te bezichtigen. In het Muntgebouw waren een aantal vaasjes en pullen opgesteld, die om hunne grillige kleuren de aandacht trekken. Dat nieuwe het gevolg van toevallige omstandigheden waargenomen bij de vervaardiging der zoo algemeen bekende en geroemde tegels uit de Delftsche Aardewerkfabriek, verkreeg natuurlijk een nieuwe naam in de vorm van Berbas. Het is een toevallige speling door verschillende ineenloopende kleuren verkregen. Alhoewel onder het ten toongestelde artikelen waren waarbij die speling wel wat al te grillig was geworden en juist niet bepaald fraai is te noemen, zoo waren er ook anderen onder die daarmede volkomen verschilden. Ongetwijfeld zal het begin dezer toevallige kunst verder voeren, waar de arbeid in zulke bekwame handen berust.

Het komt ons voor dat wij in het werk der Rozenburger fabriek veel overeenkomst vonden, ook daarvan zagen wij dikwerf versieringen die hun ontstaan te danken hadden aan het toeval. Of de vinding nu zoo geheel nieuw is kunnen wij moeielijk beoordeelen. Zou de losbandigheid in deze echter ons niet van de goede weg brengen, wanneer wij nederknielen voor wat het toeval doet, gaat zoo dikwerf datgene wat door studie verkregen is op den achtergrond omdat het hoewel verdienstelijker, minder toevallig is. Onzen tijd is geneigd veel voorliefde voor dergelijke opvattingen te koesteren, en zou het wel eens kunnen gebeuren dat de smaak zich zoo wonderlijk uitte, dat ook het geacheveerde onzer tegels eens verdrongen werd door de verwen die het toeval vereenigden.

AMSTERDAM. Voor korten tijd geleden behandelden wij het verdienstelijke aan onze oude stadspompen verbonden. De monumentale pomp die te Vianen in 1891 werd afgebroken, wordt thans opgesteld in den tuin van het Rijks-Museum. De pomp draagt geen opschriften, doch daar zij versierd is met de gebeitelde wapenschilden van Brederode, van Solms, Braunsfeld en van Vianen, is het zeer waarschijnlijk dat de oprichting geschiedde op last van Louisa Christiana van Solms, weduwe van Johan Wolfert van Brederode, die in 1641 tot veldmaarschalk der troepen van den Staat werd aangesteld en in 1655 overleed.

De pomp is 5 meter hoog en geheel van gehouwen steen, het jaartal der stichting 1662 staat er op. Het dekstuk is versierd met een vaas gevuld met vruchten waartegen vier dolfijnen rusten. De wapenschilden zijn indertijd in kleuren afgezet geweest. Wanneer alles weder in den ouden staat is teruggebracht, zal de omgeving van het museum een belangrijke aanwinst verkregen hebben.

CHICAGO. In navolging van de laatste electrische tentoonstelling te Frankfurt gehouden, waar men de waterkracht zich ten nutte maakte der rivier Lauffen, zoo wil men te Chicago de Niagara voor de tentoonstelling dienst laten doen. Op een afstand van 700 kilometer wil men 100.000 paardenkracht overbrengen. Wanneer het ondernomen en verkregen wordt, is het inderdaad een reusachtigen arbeid.

Ontwerp voor een Kerk met Pastorie.

J. Swanth. archt.
1.8.88.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Twee gevels, gebouwd te Amsterdam.

Gevel voor de Wilhelmina Catharina-school, door E. BREMAN.

Ditmaal geven wij twee verschillende gevels, die in den laatsten tijd te Amsterdam zijn opgetrokken. Die van de W. C.-school aan de Weteringschans geeft flinke en breed opgevatte vormen. De Heer H. G. Huisman, thans te Groningen, maakte van dezen gevel eene opmeting, en stond ons die ter opname af. In de verhoudingen is een aangename aaneensluiting. Daar de school tevens tot woonhuis moet dienen, waarvoor een der ingangen bestemd is, moest hiermede door den ontwerper worden rekening gehouden.

Een geheel anderen gevel geeft plaat 12.

Gevel voor een woonhuis aan het Sarphati-park, door I. WOLBERS

Ook dit is eene opmeting, gedaan door den Heer C. Spiers te Amsterdam. Het komt ons voor dat de ontwerper wel wat te veel door het verledene geïnspireerd is. Wat wij gewoonlijk voor de fraaiste verdieping of wel Bel-étage bestemmen, is hier geheel gelijk aan een zoogenaamde insteekverdieping of entresol. Dat maakt het benedendeel drukkend, waar daartegenover het bovendeel juist zeer goed gedachte partijen levert, in overeenstemming met de meer landelijke ligging tegenover het Sarphati park. Ook de hoofdingang geeft, in vergelijk met de top-afdekking, hetzelfde te denken. Zoo leveren

Zonen te Zwolle, Gebr. Voogel te Amsterdam, alle meubelen die voor een deftige woning passen en waaronder zeer goed werk voorkomt. Niet altijd echter gaat goed werk en goede vormen gepaard en troffen wij onder anderen bij de inzending T. H. Schoemaker & Zonen te Zwolle een buffetkast aan, die kunstvol bearbeidt, niet alzoo gedacht was. Het boven en benedendeel is in weinig harmonie, daar te zwaar en te licht daarin strijd voeren. De kroon onder alles spant C. H. Eckhart te Rotterdam die een kleine ruimte geheel tot kamer had ingericht. Het buffet in zuiveren renaissance was op meesterlijke wijze bewerkt, het beeldhouwwerk, met zooveel zorg behandeld dat de kast terecht de bizondere aandacht voor zich inriep. Daar was in die kleine ruimte veel dat de overtuiging deed vestigen, dat het werk daar volkomen begrepen was. Ook het overige als tafel en stoelen, voldeed evenzoo. Geschilderde meubelen waren door L. P. Holst & Zonen te Amsterdam, Marinus Nooijen te 's Gravenhage, C. H. Teurlinx Meijers te Oirschot ingezonden. Bizondere vermelding verdient Nooijen's inzending; het schilderwerk was uitnemend behandeld, vast, tevens met zachte kleur en toepasselijk gedecoreerd. De marmeren bladen in hun grijs zwarte kleuren kwamen ons voor niet gelukkig daarbij gekozen, de tegenstelling was te schril maar overigens was het een fraaie collectie. Waarlijk de keuze wordt moeilijk waar natuur en schilderwerk op die wijze wedijveren. Een geheel andere maar opmerkelijke inzending is die van C. H. Teurlinx Meijers. Die stoomfabriek levert Amerikaansche stoelen, banken, enz. Wij zagen daarvan allerlei houten stoelen, voor luie, gemakkelijke, ijverige, ook voor zonderlinge menschen, en voor hen die pas de eerste dagen van het gelukkig levenslicht bewonderen. Maar wat een prijsje, een sterke houten stoel voor hen die eens echt lui willen schommelen ƒ 8.75, een leuningstoel voor ƒ 3.35, zelfs zeer aardige stoelen voor ƒ 2.—. Ons dunkt wanneer dit werk meer bekend wordt moet het zijn weg vinden want voor haast geen geld, kan men zich daar van eenvoudige meubelen van dien aard voorzien.

In dezelfde afdeeling was het decoratieve schilderwerk opgenomen. De meeste stukken hingen tegen de gaanderij-ballustrade en moesten dus op grooten afstand worden gezien. Daar was veel goeds ook veel onbegrijpelijks bijeen. T. C. J. van Soest te Utrecht, had een imitatie, gobelin ingezonden, voorstellende een Italiaansche dans. Daar is zeer veel aantrekkelijks in de opvatting, ook de imitatie is lang niet kwaad, alleen de lijkwitte aangezichten der figuren, kwamen wat te veel uit, een weinig tint er over en er zou meer harmonie ontstaan. Daar hing ook werk van Egmond en Garms te Amsterdam. 't Kwam ons voor een pagode te zijn omringd door een Italiaanschen lucht. Lang turen deed er eindelijk schapen en een herderin uit herkennen, 't was de nieuwe kunst bij de decorateur aangeland, een webbe waarachter zeker veel schoons verborgen is maar dat voor kortzichtigen als wij zijn niet op te merken viel. Dan kiezen wij liever de heldere en frische kleuren die meer opwekkend stemmen. Van Aardenne te Dordrecht, J. Amiabel te 's Gravenhage, K. Kos Koolhaalder te Rotterdam en vele anderen maakten de decoratieve inzending belangrijk. Jan H. L. Hanau te Utrecht gaf een geëncadreerd fries, een grauwtjes navolging waar in een zeer goede toon heerschte. Zoo nauw hieraan verbonden is de glasschilderkunst. J. L. Schouten te Delft, die op de bovengang een plaats had

gevonden levert werk dat getuigd van ontzaggelijke vooruitgang. Dat donzige in de kleuren, het gulde licht dat overal binnenstraalt, de goede conceptie van alle gekozene onderwerpen doen zien dat Schouten iemand moet zijn met een goeden blik voor het schoon en dat in zijn werk weet terug te geven. Er zijn waarlijk juweeltjes onder. Daar zijn er nog meer, maar is de verdienste bij hen niet zoo hoog gesteld daar de arbeid niet oorspronkelijk is. In Schouten heeft het geschilderd glas een zeer te waardeeren kracht aangewonnen. Gaan wij nog eens naar groep I terug. Kunst toegepast op de versiering van gebouwen, bevattende werken in steen enz. Charles Louis de Grave, beeldhouwer te Rotterdam gaf een twaalftal reliefs (pleisterplaten) die voor een schijntje te bekomen zijn. Zij waren allen verdiept en het het licht viel er zoo tooverachtig in, dat het aanvankelijk grauwtjes geleken. De prijzen van *f* 0.55 tot *f* 2.75 maken aanschaffen voor een ieder mogelijk. Wanneer ge in uw kamer een pleisterversiering wenscht, kiest er daarvan een uit en ge zult u dikwerf verlustigen in de aangename kleurschakeering die het steeds wisselend licht in het groepje aanbrengt. De bewerking was bij uitnemendheid kantig en met zorg verricht. De Grave kan zijn werk.

De Haagsche Plateelbakkerij Rozenburg staat niet ver van daar. Een schoorsteenstuk van tegels, een boezembekleeding. Vol leven is die krachtige sepia tegelteekening. Wel is het ontwerp van onderen wat woelig en al te vrij opgevat, tegenover het fraaie bovendeel, waarin het middenpaneel, een waterpartij, ontzaggelijk goed uitkomt, maar 't is een degelijk werk, dat voor de inrichting u toeroept, ziet mij eens even, want het aanzien verdien ik ten volle, dat is ook zoo; ook de vazen met hunne veelkleurige, dikwerf gedachtenloos neer geworpen tinten.

De firma Jurgens & Co. en H. Dobken, stukadoors te Dordrecht, gaven zeer goede monsters Graffitto gevelversieringen, de kleuren waren sterk en de versieringen met breede hand opgezet. Op het tegelgebied spande de firma de Lint & Co. te Rotterdam de kroon, daar waren bizonder fraaie tegels, allen engelsch fabrikaat. A. Singels te Dordrecht had eenige beelden ingezonden. 't Waren Italiaansche beelden die allen zoo onmiddelijk doen denken, alsof zij uit een vorm gegoten zijn, dat waarschijnlijk het gevolg is van het vele namaken van dezelfde groep. Hoewel met veel verdiensten was daarin ook veel waardoor het gevoel nu juist niet hartstochtelijk wordt in beweging gebracht. G. J. Hamer te Deventer zond terra cotta versieringen. J. de Jong te Utrecht beeldhouwwerk in zandsteen. De firma Knijff — Hoebee te Dordrecht in bouwmaterialen, talrijke bouwmaterialen waaronder tegels die zich door hun zacht blauw onderscheiden, de Vroege te Alblasserdam cementtegels. Stoeller te Arnhem terra cotta ornementen en zoo al meer te veel om uitvoerig in onze ruimte te kunnen bespreken. Ook op elk ander gebied gaf de tentoonstelling een rijke voorraad. Opgetuigde paarden, fraaie rijtuigen en alles wat daarbij behoort, kostbare pendules met een gelui dat aan een dorpsklok doet denken en met het gezang van vogels, dat u tusschen het heerlijkst groen doet gelooven, geplaatst te zijn. Huisvlijt, als snijwerk, waarvan werkelijk veel goeds, door knutselaars was bijeengebracht. Tapijten en behangsels, kortom, er is van alles een keuze wel waard gezien te worden. Ook op het gebied onzer smeedkunst handhaaft G. J. Vincent & Co. te Schiedam haar alouden roem.

Daar is een luchtrooster voor de paleizen van den sultan te Deli bestemd, een koperen gedreven rand waarover het ijzer zich strengelt en waarvan het middenvak gevuld is met ijzeren bloemwerk waar het ijzer geen ijzer meer is, daar is de kunst zoo machtig geworden, alsof de plant daar op dat vlak in al haar natuurlijkheid is neergelegd. Wat een fraaie arbeid vormt dat, zoo los en ongedwongen, inderdaad Vincent doet de oude smeedkunst herleven, en wàt eens de Metzy's in het verledene waren, vind in hem navolging. — Al het overige werk doet hetzelfde ervaren. Kransen van ijzeren blaadjes gevlochten, of liever de waarheid uit ijzer gedreven, zijn merkwaardige proeven wat een voortdurend streven tot vooruitgang vermag. Ook het onderwijs geeft er belangrijke proeven te zien. De school van kunstnijverheid te Haarlem, directeur C. von Saher, heeft een verzameling teekeningen ingezonden, die een adreskaart voor het onderwijs vormt, nagenoeg eenig. Daar zit in alles een uitnemende gang, kleur, verhouding, alles spreekt tot den beschouwer en waarlijk het doet zien dat het onderwijs daar in volkomen gerechtigde handen berust. 't Is een fraaie collectie. Ook de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam sluit zich daarbij welverdiend aan, daar zijn studien onder die bij herhaling tot bezien aansporen. Wat is het onderwijs in 20 jaar toch ontzaggelijk vooruitgegaan. — Nu overal kleur, leven, goede opvatting, zuiverheid in stijl, toen de macht van passer en teekenhaak en de eenige kleur, die de O. I. inkt aanbood. Inderdaad onze tijd heeft veel goeds, daar is voor die wil, op billijken weg te zien en te leeren, daar is volop gelegenheid waar vroeger zich ieder moest behelpen en zelf oefenen, als het nu maar naar waarde geschat wordt. — Het onderwijs, waarvan te Dordt een beeld is opgehangen, verdient alle erkenning. — Zoo zal ook alles wat Vak en Kunst te zien geeft, ongetwijfeld indrukken nalaten, zoo zal het de kunstzin veredelen, de geest scherpen, de smaak verfijnen, het zal bijdragen tot verheffing der nijverheid, dat moet ongetwijfeld volgen. Als dat zoo is zal het een dankbare hulde zijn aan hen die met zooveel onverdroten ijver alles bijeen brachten. Wij zeggen de vereeniging Vak en Kunst dank voor de groote wilskracht die zij bij haar vijfjarig tijdperk ontwikkelde, dat zij zelve daaruit nieuw leven moge putten om het tweede vijfjarig tijdperk even glansrijk te doorloopen.

Van Overal.

LEIPZIG. Op de tentoonstelling van 4—12 Februari l.l., door het Roode Kruis gehouden, werd aan de cementplankenfabriek van Otto Boklen en Lauffen am Neckar eene medaille toegekend. Door deze inrichting was een militaire barak ingezonden geheel uit cementplanken saamgesteld. De nieuwe repeteergeweren bleken krachteloos te zijn tegen dit fabrikaat waarop de kogels geen invloed uitoefenen. De barak is zeer gemakkelijk te vervoeren, zoodat met die ervaring meer algemeene toepassing wel zal volgen. Alhoewel de Lauffenerfabriek slechts ongeveer 1½ jaar bestaat, zijn sints dien tijd reeds 17 fabrieken opgericht, waar cementplanken vervaardigd worden. De planken worden dan ook voor verschillende doeleinden gebruikt, als baanwachtershuisjes, stallen en velerlei andere kleine inrichtingen bij het landbouwbedrijf noodig. Vooral op den uitvoer legt men zich toe, daar voor warme luchtstreken dergelijke constructien van veel nut zijn.

GEVEL AAN DE WETERINGE SCHANS
TE AMSTERDAM

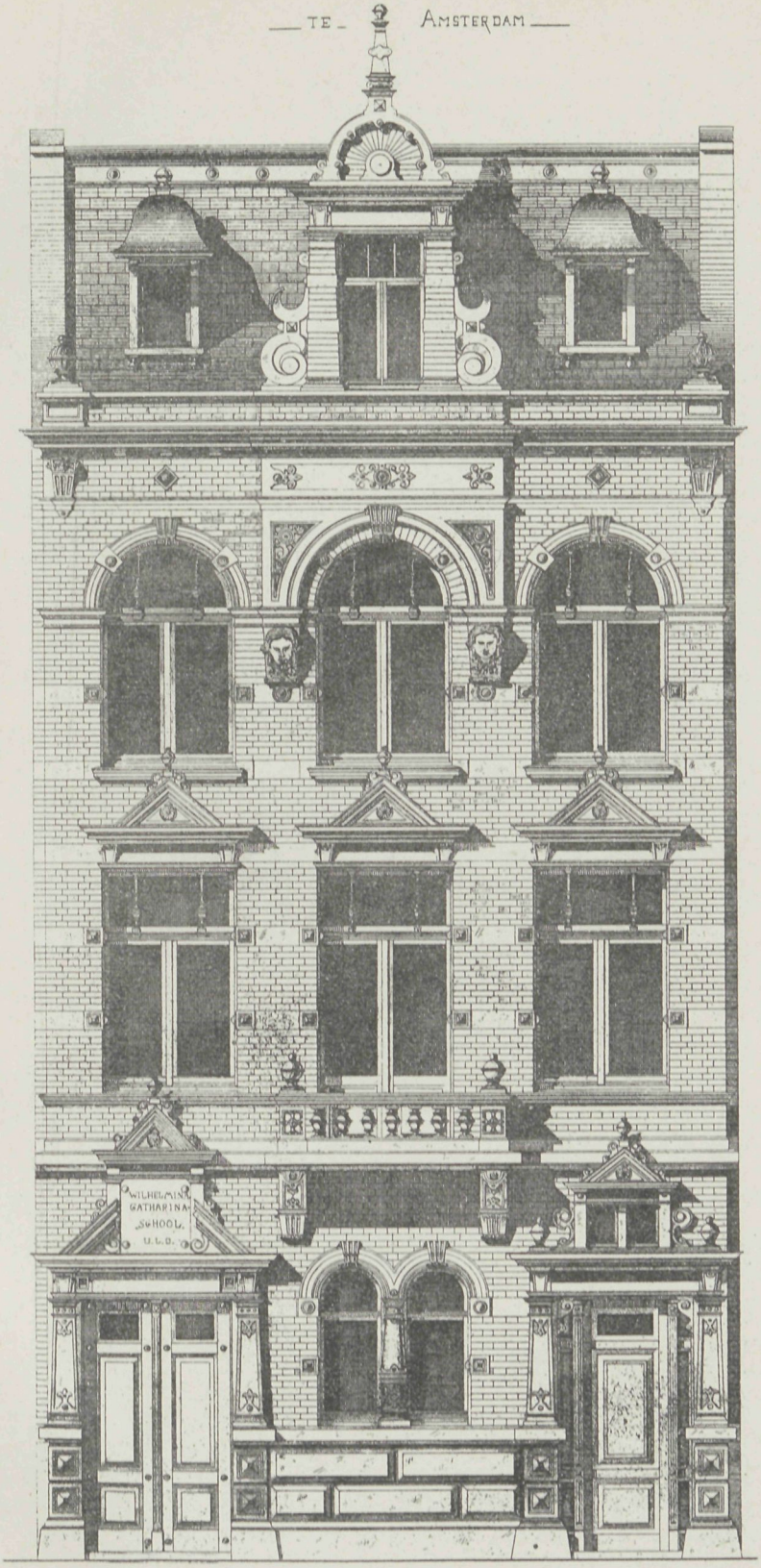

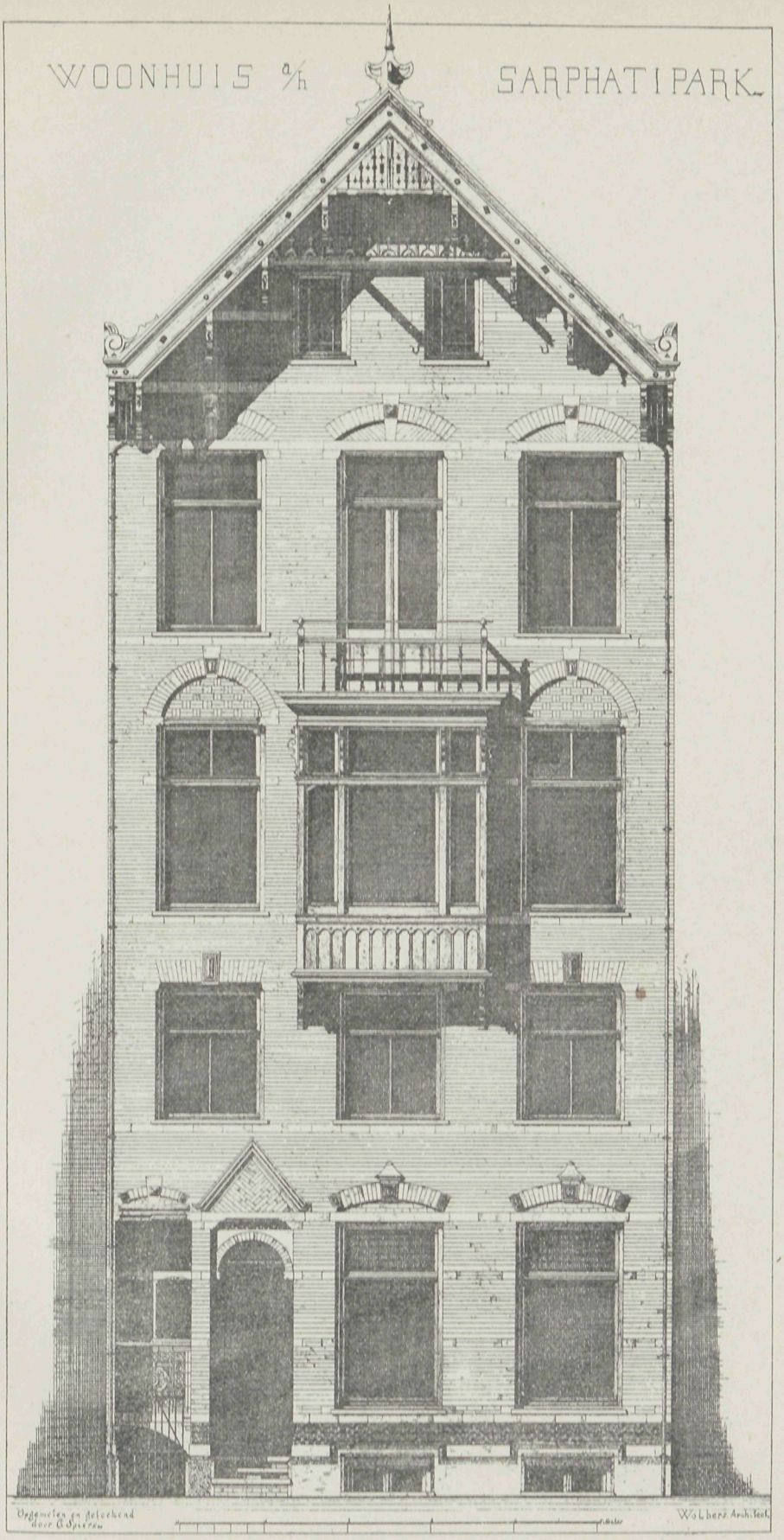

Vademecum der Bouwvakken 1892.
7e Jaargang.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Afl. 9. Plaat 12.

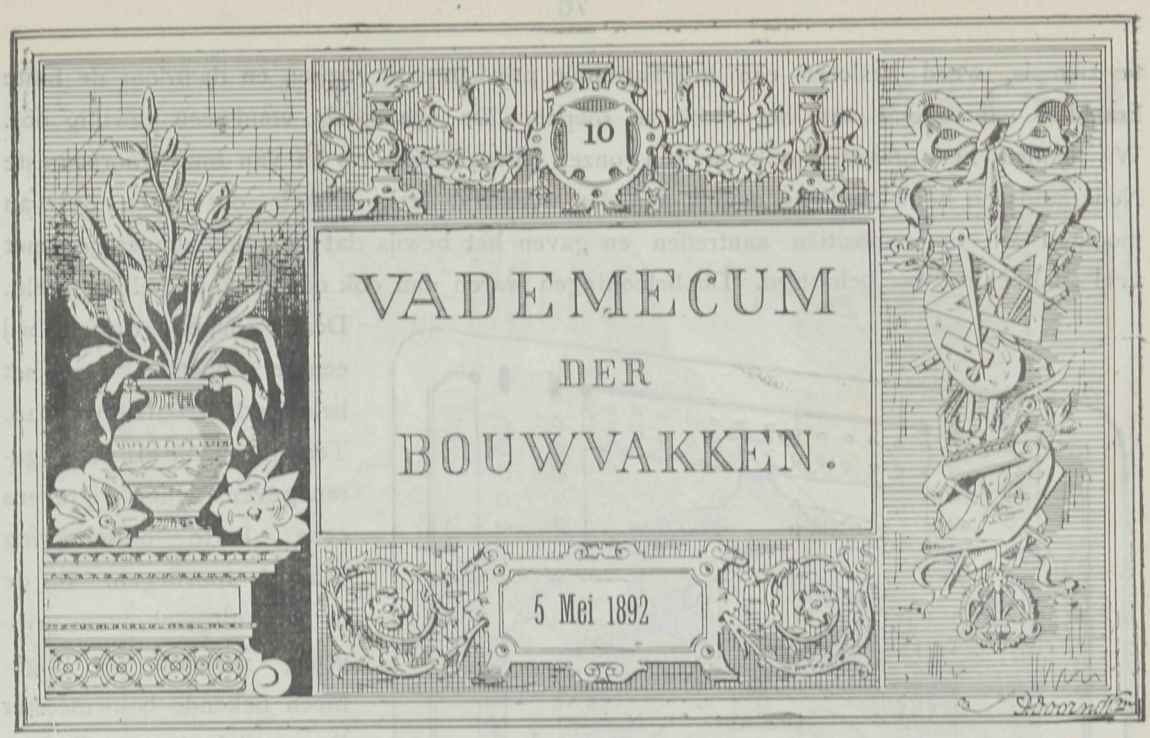

Bij de Platen.

Ontwerp van een provinciaal Museum,

door C. ZANDER.

In het jaar 1890 schreef de Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen een prijsvraag uit voor »een ontwerp van een Provinciaal Museum van oudheden." Daarop kwamen 15 antwoorden in, waaronder ook het ontwerp dat de plaat oplevert. Wij ontleenen in hoofdzaak aan het juryrapport het navolgende :

»De opvatting dat het gebouw aan matige eischen moet voldoen, is goed begrepen, »evenwel kan het gevoelen niet worden gedeeld dat monumentaliteit inzonderheid wint »door strenge symetrie en dat daardoor het gebouw zich gemakkelijk laat onderscheiden »van particuliere bouwwerken. Het trapportaal had ruimer kunnen zijn. De inwendige »verlichting is goed. In de verhouding der gevels is iets tusschen de rez de chaussee en »etage dat niet aangenaam aandoet, de etage had meer uit moeten komen. Overigens is »de architectonische behandeling smaakvol en verleent aan het geheel een ernstig karakter."

Uit den Vreemde.

De nieuwe concertzaal te Zurich.

Toen de stad Zurich, die in zijn nieuwen aanleg zeer veel schoons bied, zich met een concertzaal wilde verrijkt zien, die kon wedijveren met wat op dit gebied in Europa

te zien is, werd besloten een internationale prijskamp te openen en daardoor de beste krachten van overal aan het werk te roepen. De oproeping vond een gewillig oor. Wij namen het program ook in een onzer afleveringen op en van onze voornaamste Nederlandsche bouwkundigen namen aan den wedstrijd deel. Enkele ontwerpen daarvan mochten wij op expositiën aantreffen en gaven het bewijs dat de zaak hunnerzijds met veel zaakkennis was behartigd. De belooningen waren dan ook nog al aanlokkelijk gesteld.

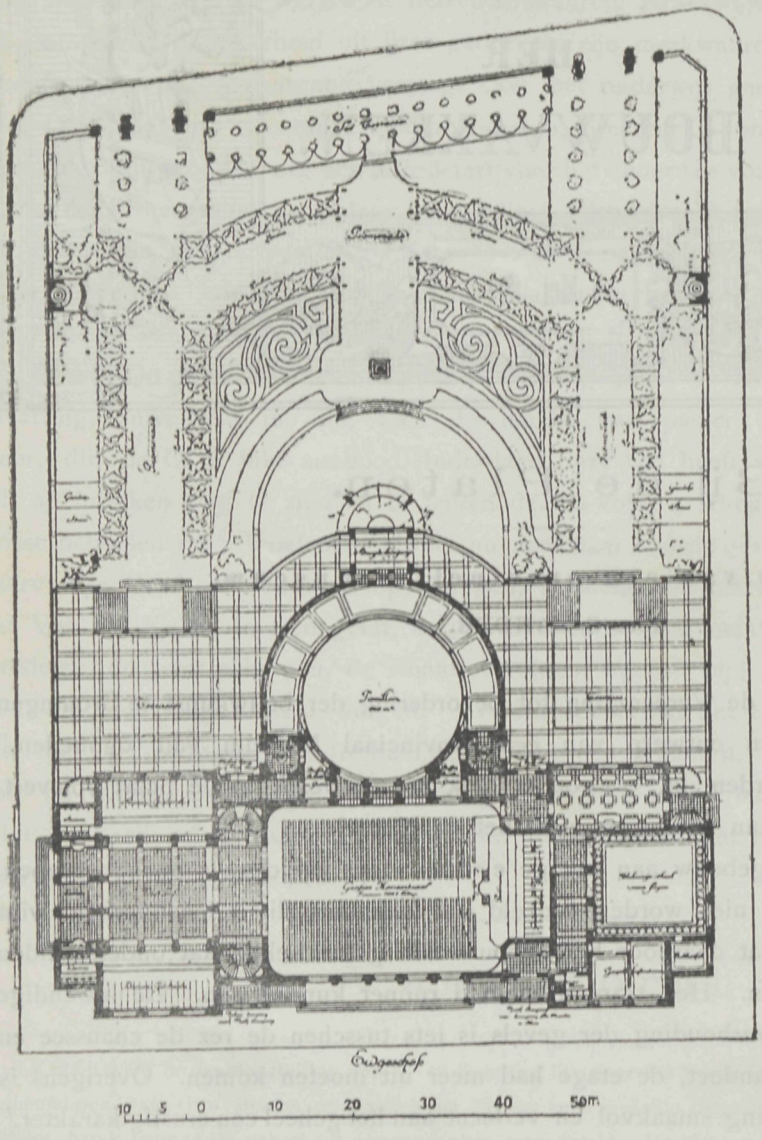

Plan gelijkstraats.

Dezer dagen troffen wij eenige schetsen van het bekroonde ontwerp aan. Terwijl wij die als tekstfiguren geven, willen wij tevens eene korte omschrijving daaraan toevoegen. Bij de in 1887 uitgeschrevene prijsvraag verwierf de algemeen bekende bouwmeester Bruno Schmitz te Berlijn, den eersten prijs. Waarschijnlijk omdat de bouwkosten te hoog waren ongeveer zes ton, werd het ontwerp niet gevolgd. In 1888 werd, nadat vergrooting van het bouwkapitaal was aangenomen, tot eene nieuwe prijsuitschrijving besloten tusschen eenige daartoe uitgenoodigde bouwmeesters. Op nieuw was dezelfde bouwmeester de bekroonde. Dit ontwerp geven wij in plan en opstand. Door de onmiddelijk aangrenzende ligging van het Zuricher meer is eene groote oppervlakte van het terrein ingenomen voor tuin en terrasaanleg, omdat men van daar uit een bijzonder schoon overzicht heeft. Dat maakt de ruimte die voor het gebouw overbleef zeer beperkt. De hoofdingang bevindt zich ter zijde links. Door een ruime vestibule waarin de loketten voor de plaatsbureaux enz., komt men in eene vierkante ruimte ter wederzijde door kleedkamers begrensd. Daarnaast volgt het trappenruim en tevens de toegangen tot de gaanderijen en de groote concertzaal. Deze zaal heeft beneden 1042, op de gaanderijen

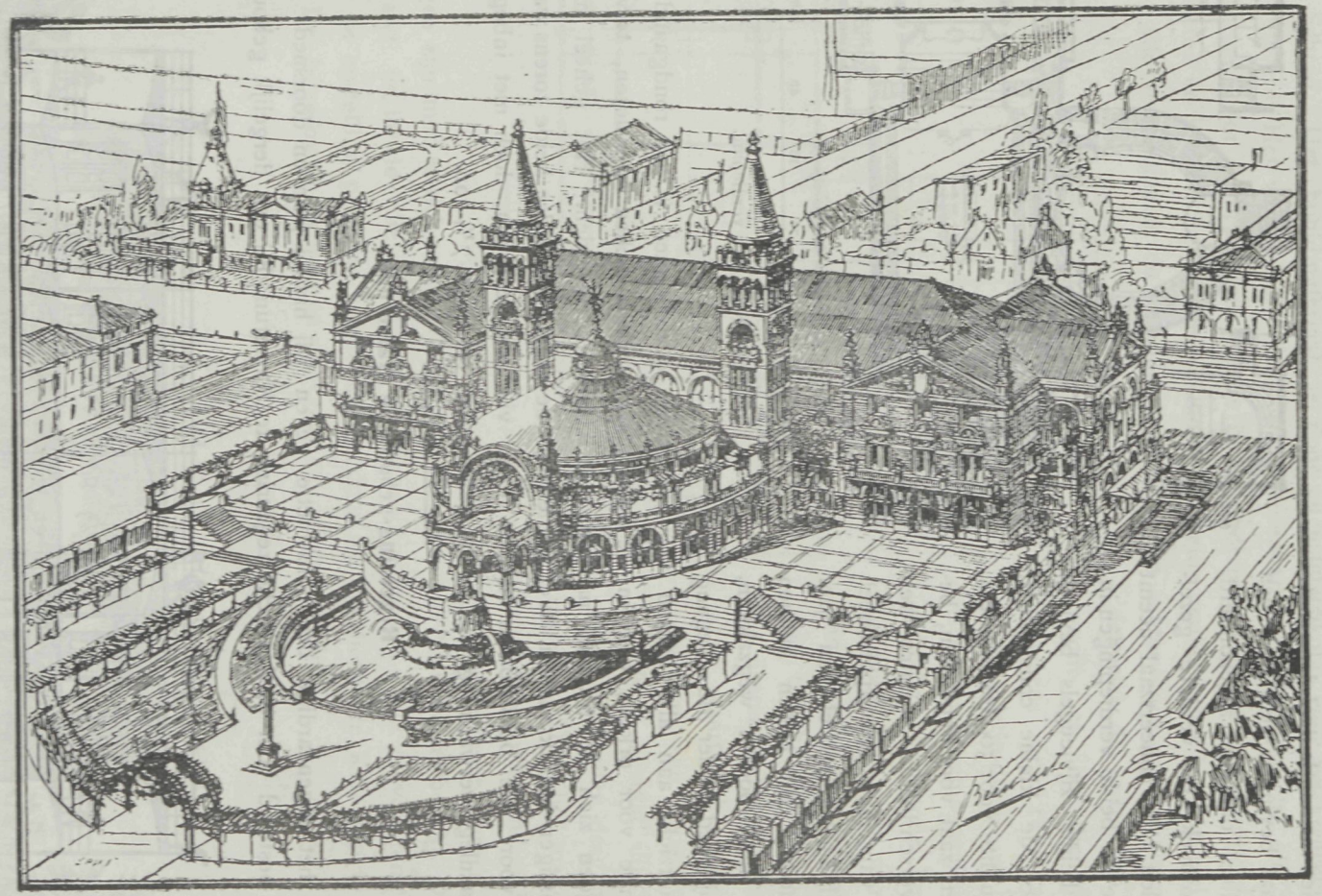

De Nieuwe Concertzaal te Zurich.

364 zitplaatsen. Tegenover de ingangen bevindt zich het orkest met orgel. Aan de straatzijde heeft de zaal 5 groote lichtopeningen, daartegenover is het paviljoen voor kleinere concerten bestemd.

In het verlengde deel der groote concertzaal bevinden zich door een gang geheel daarvan afgezonderd, de bibliotheek en verdere gezelschapszalen. Die concertzaal neemt in hoogte de beide verdiepingen in. Op de beide zijvleugels bevindt zich links de kleine concertzaal, waarin ruimte voor 500 toehoorders, rechts een zaal voor repetitiën, benevens verschillende ruimten ten dienste van het orkestpersoneel. Het paviljoen is geheel van ijzer geconstrueerd. De ramen kunnen allen in den bodem wegzakken, zoodat bij goed weder de toegang en het uitzicht aan alle kanten vrij is. Boven deze ramen is een rondgaand terras. Een ruimte voor orkest, ook in de open lucht is daartusschen opgesloten, terwijl aan beide zijden zich de trappen naar de uitzichttorens bevinden. Het geheel moet een zeer gunstigen indruk maken. Wel komen ons de afdekkingen der beide torens wat zwaarmoedig voor. De bouwkosten hebben even vijf ton bedragen, doch met inbegrip van den tuinaanleg, verwarming enz. is dit geklommen tot ruim 7¼ ton.

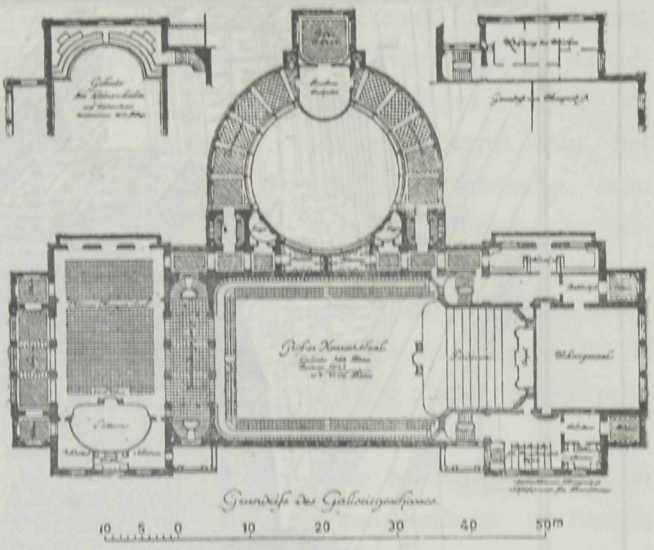

Plan 1ste verdieping.

Regeering-gebouw te Kamerun.

Om het eigenaardige der constructie geven wij hierbij plan en doorsnede van een gebouw, bestemd voor de Duitsche regeering te Kamerun. Bij een dergelijk gebouw komt

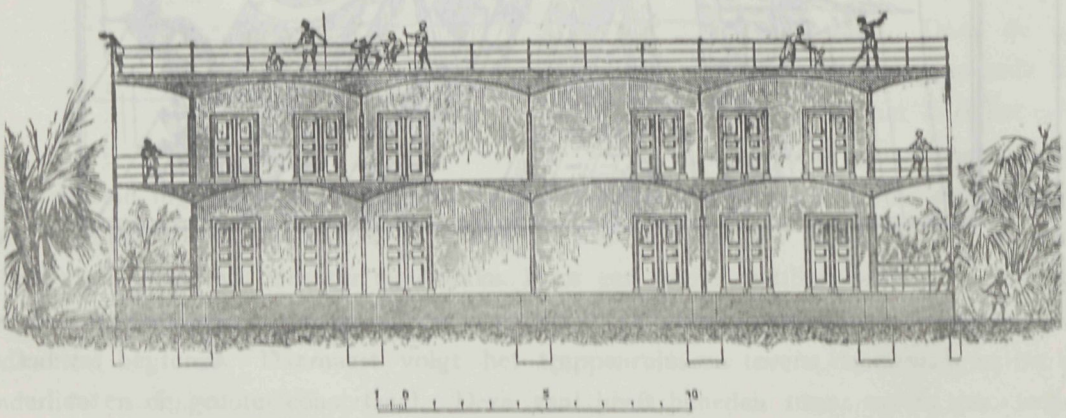

het er allereerst op aan bescherming te verleenen voor de brandende zonnestralen. Het gebouw moet koel zijn, daarbij bestand tegen de hitte. In Maart van het afgeloopen jaar werd het op de plaats der bestemming opgesteld, volgens het ontwerp van den bouwmeester Schran. Het hoofdmateriaal is door de maatschappij voor bouwwerken, stelsel Monier, geleverd. Het voorgedeelte heeft een verdieping, het achtergedeelte niet. Beneden zijn de kamers voor de beambten. Op de bovenverdieping is de woning voor de commiezen postbeambten en justitie. Een gaanderij loopt om beide verdiepingen heen, breed 2.80 M., waardoor alle vertrekken in de schaduw liggen. In den achterwaarts gelegen vleugel bevinden zich de vertrekken voor de wacht- en het dienstpersoneel, benevens een twaalftal cellen, want ook in die nieuwe omgeving is de gevangenis onmisbaar. De geheele constructie bestaat uit gesmeed ijzer. De wanden zijn van gipsdeelen, dubbele dikte, met tusschenruimte van 7 c.M. De ijzeren stijlen dragen de leggers, waartusschen de Monier-gewelven zijn opgesloten. De grondslag bestaat uit beton, de stijlen en wanden dragen op metselwerk. Door het maken van die aaneengeslotene massa heeft men alle ongedierte geweerd. De bevloeringen zijn met estrich-cement bestreken. Het dak met hout-cement bedekt. De geheele buitenwand is in de olie gezet om het binnendringen van vocht te voorkomen. Alles is voor de opstelling pasklaar verzonden, en door de werklieden te Kamerun in elkander gezet. De bouwkosten bedroegen ongeveer 21 duizend gulden.

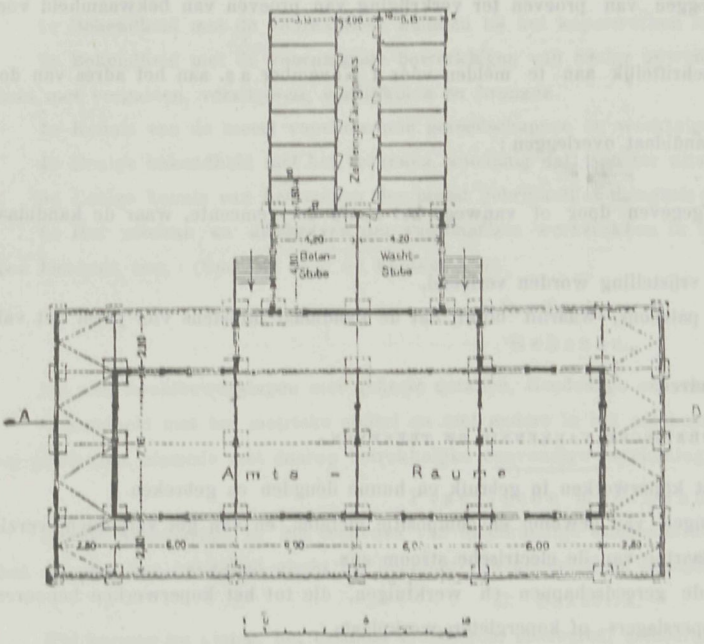

Korte Mededeelingen.

Meester en gezel.

's Gravenhage zet zich in vele gevallen gunstig op den voorgrond. Vind de kunst ernstige beoefening en aanmoediging, de nijverheid niet minder. De samenwerking der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der nijverheid en de Vereeniging Arti en Industriae heeft verkregen dat het afleggen van proeven van bekwaamheid tot het verkrijgen van het meesterschap geen droombeeld meer is. 't Is een terugkeer tot het ver-

ledene, maar waarom kan dat niet; waar juist daarin zooveel goeds is opgenomen, zoodat wij nog dikwerf de verdiensten bewonderen, wat vooral aan den onderlingen naijver te danken was. Dat het program, dat wij hierbij doen volgen, het loffelijk streven moge loonen. Algemeene bekendheid verdient het.

Veredeling van het Ambacht. Proeven van bekwaamheid.

OPGAVE VAN DE VEREISCHTEN TOT HET VERKRIJGEN VAN EEN BEWIJS VAN BEKWAAMHEID ALS „MEESTER" IN HET KOPERWERKEN.

In 't laatst van December dezes jaars zal, op aan de candidaten nader te bepalen dagen, te 's Gravenhage gelegenheid worden gegeven tot het afleggen van proeven ter verkrijging van proeven van bekwaamheid voor „meester" en voor „gezel".

Kandidaten daarvoor gelieven zich schriftelijk aan te melden vóór 1 November a.s. aan het adres van den Secretaris der Commissie.

Om toegelaten te worden moet elke kandidaat overleggen:

1e Een geboortebewijs.

2e Een bewijs van goed gedrag, afgegeven door of vanwege het hoofd der gemeente, waar de kandidaat woonachtig is.

Voor bijzondere gevallen kan hiervan vrijstelling worden verleend.

3e Eene voldoende verklaring zijner patroons, waaruit blijkt, dat de kandidaat minstens vier jaren het vak zijner keuze practisch heeft uitgeoefend.

4e Een nauwkeurige opgaaf van zijn adres.

A. Theoretische vakkennis en teekenen.

1e Grondige kennis der metalen bij het koperwerken in gebruik en hunne deugden en gebreken.

2e Kennis der verschillende bewerkingen van gewone- en compositie metalen, en van het vergulden, verzilveren, vernikkelen, bronzen, het gebruik daartoe van de electrische stroom enz.

3e Kennis van de meest voorkomende gereedschappen en werktuigen, die tot het koperwerken behooren, benevens de algemeene inrichting eener koperslagers- of kopergieters-werkplaats.

4e Het uitslaan en afschrijven van de voornaamste werkstukken tot het vak behoorende, met kennis van hunne samenstelling; zooals een spuit, pomp, kraan, koppeling, enz.

5e Het ontwerpen van eenig werkstuk, als: haardstel, lamp, presenteerblad, beslagwerk aan meubels, enz.

6e Het boetseeren van een eenvoudig vlak en reliefornament op het koperwerken toepasselijk.

7e Eenige stijlkennis is eene aanbeveling voor de *Koperslagers* doch is een vereischte voor de *Kopergieters*. Laatstgenoemden zullen bovendien bewijzen moeten geven van:

8e Kennis in het maken van mengsels of legeeringen en hare toepassingen en de kopergieter daarenboven eenige kennis van de chemicaliën en van het maken van verschillende baden bij hun vak in gebruik.

B. Theorie.

Rekenen.

De vier hoofdbewerkingen met geheele getallen, tiendeelige en gewone breuken. Bekendheid met het metrieke stelsel en met andere in het ambacht van den kandidaat voorkomende maten en gewichten, als met daarop betrekking hebbende eenvoudige berekeningen en herleidingen.

Practische Meetkunde enz.

Vaardigheid in het teekenen van meetkundige constructiën en in het maken van berekeningen; die het vak van den kandidaat eischt ter bepaling van oppervlakte, inhoud en gewicht.

Boekhouden.

Kennis van practisch boekhouden overeenkomstig de eischen, die men stellen mag voor het geregeld en juist beheer van een ambachtszaak.

C. Praktijk.

Het boetseeren in klei en was, het maken van gietmodellen, (meer bijzonder voor de kopergieters). Het vormen en gieten, het draaien, monteeren, ciseleeren en soldeeren.

Het soldeeren met koper, het intrekken, het strekken, het uit de hand drijven van alle bochten en vormen in rood en geel plaatkoper, en het vertinnen (meer bijzonder voor de koperslagers).

OPGAVE VAN DE VEREISCHTEN TOT HET VERKRIJGEN VAN EEN BEWIJS VAN BEKWAAMHEID ALS „GEZEL" IN HET KOPERWERKEN.

Eischen van toelating tot de proef als voor den „Meester".

A. Theoretische vakkennis en teekenen.

1e Bekendheid met de voornaamste metalen bij het koperwerken in gebruik en hunne deugden en gebreken.

2e Bekendheid met de voornaamste bewerkingen van eenige gewone- en compositie metalen en eenige bekendheid met vergulden, verzilveren, vernikkelen en bronzen.

3e Kennis van de meest voorkomende gereedschappen en werktuigen in de koperbewerking van toepassing.

4e Eenige bekendheid met het teekenen, zoodanig dat men ter uitvoering bestemde teekeningen kan begrijpen.

5e Eenige kennis van het maken der meest gebruikelijke mengsels of legeeringen. (Speciaal voor de kopergieters.

6e Het uitslaan en afschrijven der voornaamste werkstukken in het vak voorkomende, zooals een knolketel, een hazepan, enz. (Speciaal voor de koperslagers).

B. Theorie.

Rekenen.

De vier hoofdbewerkingen met geheele getallen, tiendeelige en eenvoudige gewone breuken.

Bekendheid met het metrieke stelsel en met andere in het ambacht van den kandidaat nog gebruikelijke maten en gewichten, alsmede met daarop betrekkelijke eenvoudige berekeningen en herleidingen.

Practische meetkunde.

Eenige vaardigheid in het teekenen van meetkundige samenstellingen en in het maken van berekeningen, die het vak van den kandidaat eischt ter bepaling van oppervlakte, inhoud en gewicht.

C. Praktijk.

Het vormen en gieten, het draaien, monteeren, ciseleeren, soldeeren, enz. (meer bijzonder voor de kopergieters.)

Het soldeeren met koper, het intrekken, het strekken, het uit de hand drijven van alle bochten en vormen in rood en geel plaatkoper, en het vertinnen (meer bijzonder voor de koperslagers.)

TOELICHTING TOT DE OPGAVEN VAN VEREISCHTEN VOOR HET VERKRIJGEN VAN EEN BEWIJS VAN BEKWAAMHEID ALS „MEESTER" EN ALS „GEZEL".

De beoordeeling van elken kandidaat zal plaats hebben door het geven van punten voor elk der genoemde onderdeelen. Het kan dus voorkomen dat de kandidaat een gering aantal punten voor eenig onderdeel verkrijgt, doch daarentegen uitmunt in andere onderdeelen. Verkrijgt hij nu bijeengeteld het aantal punten dat als minimum bepaald is ter verkrijging van den graad van „meester" of van „gezel" en is bovendien zijn algemeene kennis van het vak voldoende, dan wordt hem het diploma toch uitgereikt.

Desgewenscht kan een meer speciaal onderzoek naar bekwaamheid in een of meer hoofddeelen van het vak geschieden. Voldoende bekendheid met de overige deelen van het vak, om den graad van „meester" of „gezel" te kunnen erlangen, blijft echter een vereischte.

In het diploma zal elk deel genoemd worden, waarin de kandidaat voldoende blijken van bekwaamheid heeft gegeven, met vermelding der hem daarvoor toegekende punten.

Kandidaten voor den graad van „meester" zijn van het afleggen der proef in de praktijk vrijgesteld, indien zij vooraf het diploma voor „gezel" verworven hebben.

Het materiaal benoodigd voor het maken der werkstukken, wordt verstrekt door de Commissie en de gemaakte werkstukken blijven haar eigendom.

Nadere inlichtingen zijn te verkrijgen bij den Secretaris J. J. VAN NIEUKERKEN, Architect, Elandstraat 48 te 's Gravenhage.

's GRAVENHAGE, April 1892.

De Commissie benoemd door „de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Nijverheid" en de Vereeniging „Arti et Industriae" te 's Gravenhage:

J. F. W. CONRAD, *Voorzitter*. Lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal, Lid van het Hoofdbestuur van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Nijverheid, Oud-Hoofdinspecteur van den Waterstaat, enz.

H. L. BOERSMA, *Onder-Voorzitter*. Directeur der Ambachtsschool te 's Gravenhage. Voorzitter der Vereeniging „Arti et Industriae".

P. J. VAN HOUTEN, *Penningmeester*. Lid van het Hoofdbestuur der Ned. Maatsch. tot bev. der Nijverheid.

J. J. VAN NIEUKERKEN, *Secretaris*. Architect. Oud-Voorzitter van „Arti et Industriae".

De deskundigen belast met het onderzoek: In het koperwerken.

C. H. PETERS, Rijksbouwmeester.

E. W. F. KERLING, Hoofdleeraar aan de Academie van beeldende kunsten, afd. Kunstnijverheid

N. B. LOGHER, H. B. VAN WIJK, J. B. CARON, Koperwerkers.

De deskundigen belast met het onderzoek: In de Theorie,

Dr. L. BLEEKRODE, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool met driejarige cursus.

E. F. EHNLE, Architect, Voorzitter der Vereeniging „Architectura".

P. C. MOINAT, Leeraar aan de Ambachtsschool te 's Gravenhage.

PRIJSVRAGEN.

Maatschappij tot bevordering der bouwkunst.

Eere-prijsvraag. Onderwerp een vorstelijk verblijf, in de nabijheid eener groote stad. Omtrent deze prijsvraag, die van nog al omvangrijken aard is, kan de Maatschappij zich over het zeer gunstig resultaat verheugen. Elf antwoorden kwamen in, waaronder zeer verdienstelijken. — De Mottos zijn:

1. Alle 9. — 2. Or-ange. — 2. Palace. 4. Rex (in cirkel.) — 5. E (in cartouche). — 6. Een hond en een aap (figuren). — 7. Saxa Loquuntor. — 8. 1842—1892. — 9. X. — 10. Beël. — 11. Studie.

Van Overal.

BERLIJN. Aldaar zijn ongeveer 11.000 metselaars zonder werk. Timmerlieden half zoo veel, terwijl steenhouwers gevraagd worden. Er is dus een zonderlinge wanverhouding tusschen de verschillende bouwvakken. Een getal als het hier voren genoemde is echter schrikbarend groot en geeft wel bewijs dat de bouwwoede ook daar het hoogste toppunt heeft bereikt en de reactie gekomen is. Daarbij zijn noch van gemeentenoch van rijkswege eenige werkzaamheden van belang onderhanden, of in vooruitzicht, zoodat de toestand zeer moeielijk is.

ONTWERP VOOR EEN PROVINCIAAL MUSEUM

VOORGEVEL

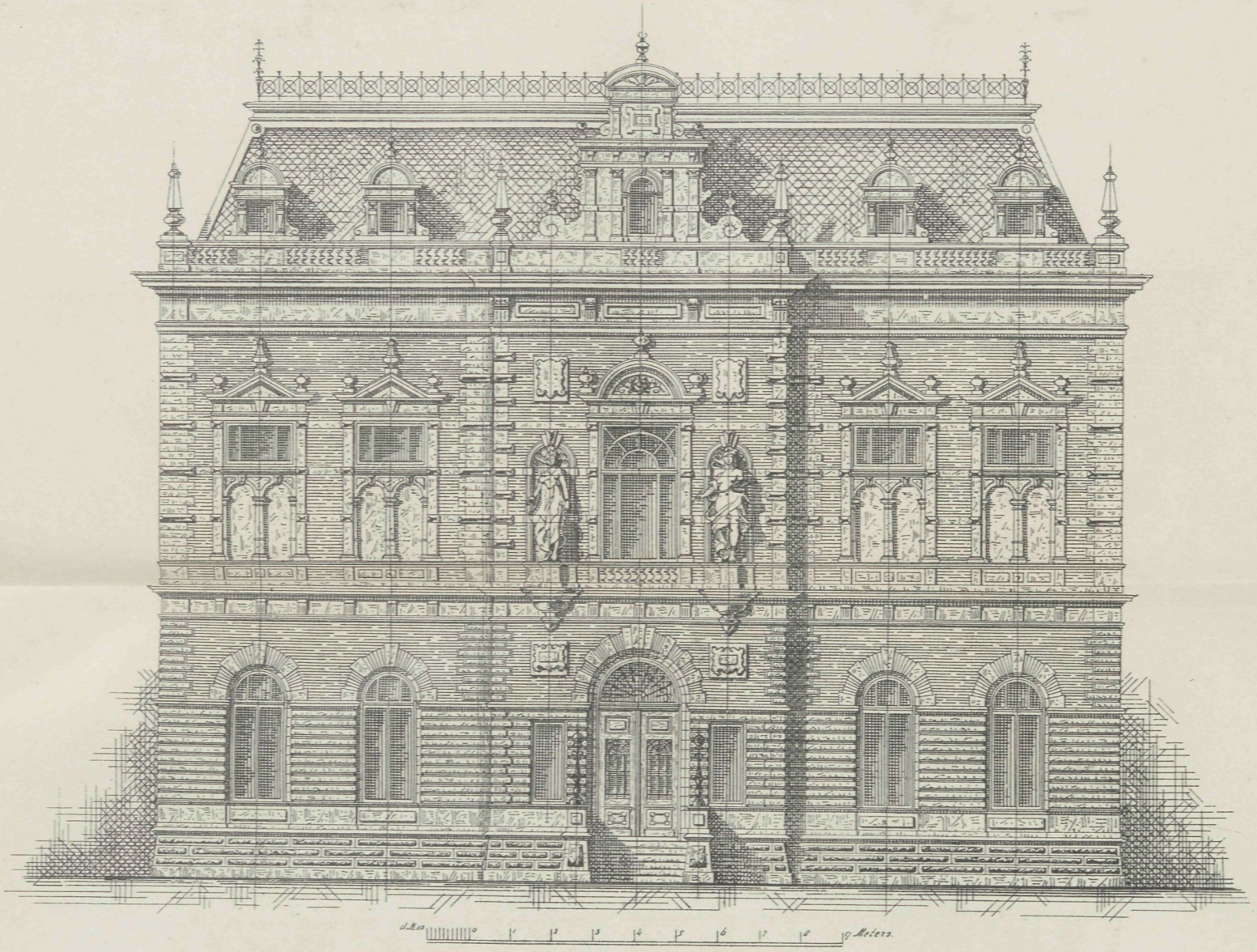

PLATTE GROND GELIJKVLOERS

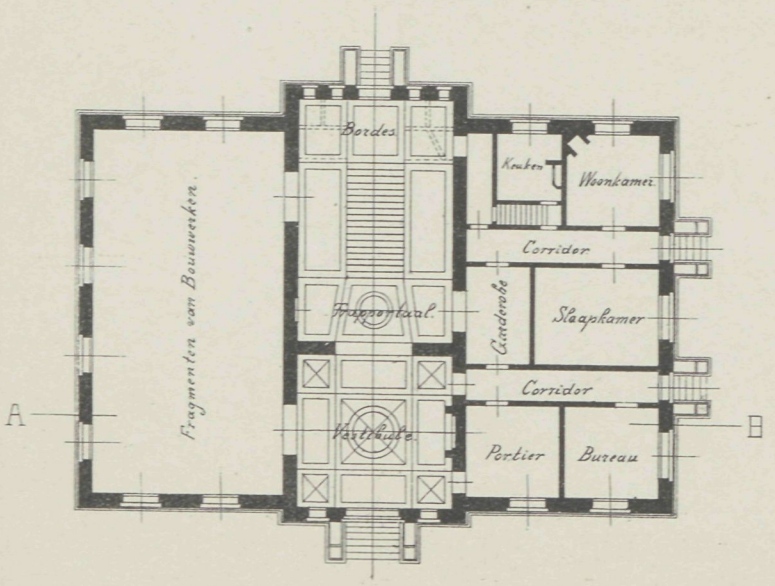

PLATTE GROND 1STE VERDIEPING

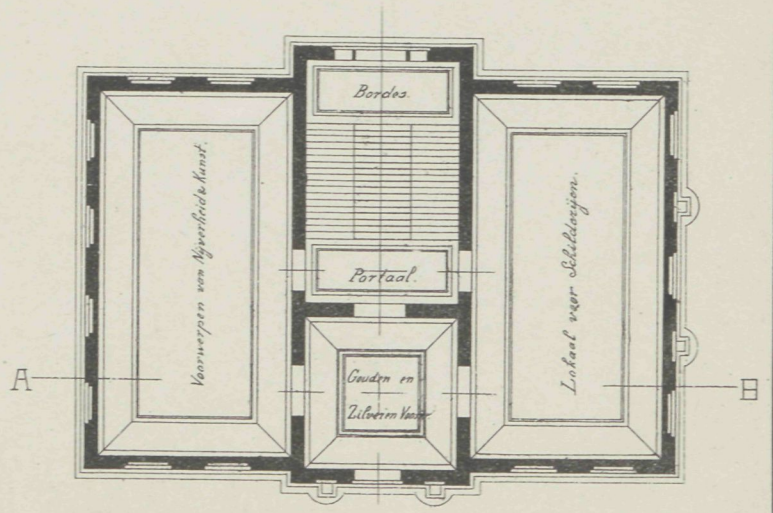

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 Meters.

Photo Lith. Wegner & Mottu, Amst.

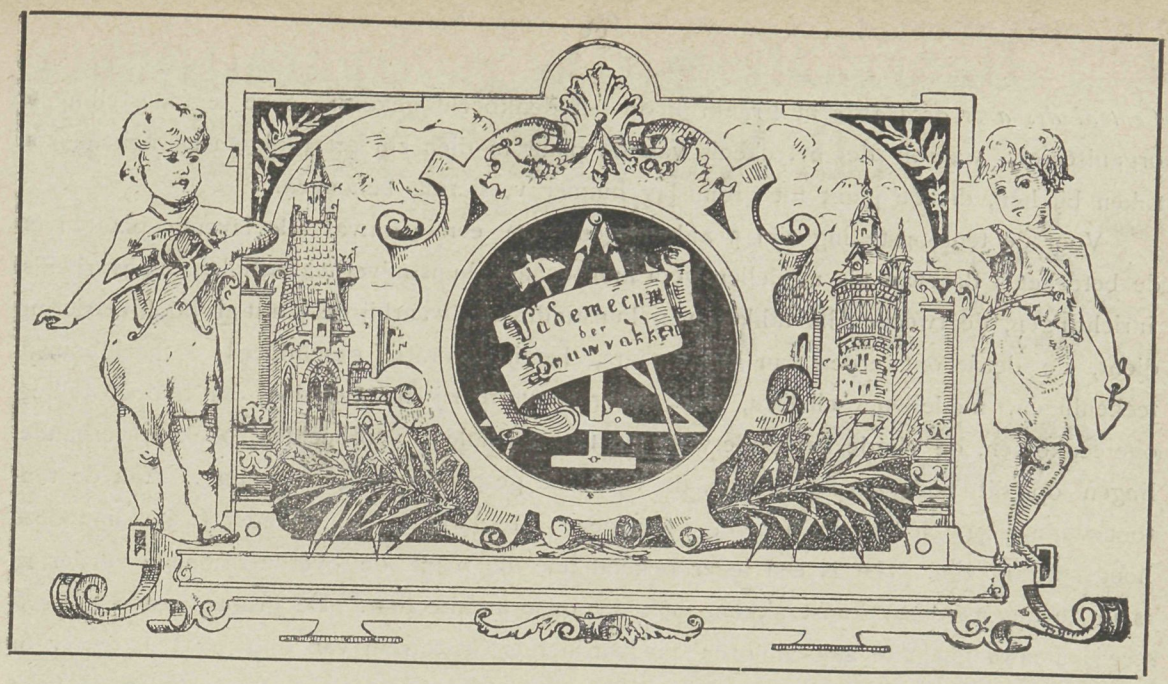

№ 11. ZESDE JAARGANG. 21 Mei 1891.

BOUWKUNST.

Topgevels van woonhuizen in de vierde Boerhavestraat te Amsterdam.

(Bij de plaat.)

De beide topgevels zijn naar bestaande opgemeten en in teekening gebracht door den heer A. Hofman. Zij vormen een overgang tusschen de architectuur van de stad en het platte land. De houtconstructie op die wijze aangebracht voldoet, en geeft aanleiding ook van het metselwerk wat meer dan gewoonlijk te maken. Wanneer de eigenbouw overal op die wijze betracht was geworden, zou nieuw Amsterdam een geheel ander karakter verkregen hebben.

Een Plantententoonstelling tot bevordering der Kunstnijverheid.

Sinds de vroegste tijden heeft de plant in haar menigvuldigen vorm en kleur, als boom, bloem, blad, wortel, zaad of vrucht, voor de kunstnijverheid de rijkste denkbeelden aangeboden. Vooral de glas- en aardewerk-industrie, de weverijen, goudsmidskunst, decoratie allen ontleenden aan die onuitputtelijke bron, zonder ooit elkander gelijk te zijn.

In het volle besef van de hooge waarde die de plant heeft, is de vereeniging *Union*

Central des arts décoratifs in Frankrijk op het denkbeeld gekomen eene tentoonstelling te organiseeren, waarbij de beteekenis van de plant in dien zin meer algemeen bekend zou raken bij hen, die de plant tot grondslag hunner versiering behoeven.

Voor de tentoonstelling zijn 5 afdeelingen. De eerste omvat alle levende planten en de beteekenis daarvan als modellen voor kunstenaars, kunstnijverheidsscholen en nijverheidsinrichtingen, de tweede alle takken van kunstindustrie, waarbij de plant als hoofdversiering dient, de derde ontwerpen van kunstenaars, hetzij decoratief geschilderd; gebeeldhouwd, teekeningen, modellen, schetsen, enz., voor zooverre zij met het doel der tentoonstelling overeenkomen, de vierde het onderwijs, de teekenscholen, voorbeelden, boeken, verhandelingen op dit onderwerp passende, de vijfde de geschiedkundige afdeeling. Aan de tentoonstelling kan ieder deelnemen, daar deze internationaal is. Zonder twijfel kan deze hoogst nuttig zijn. Het is een ieder bekend hoe de plant de overheerschende versiering is in de meeste onzer kunstvakken, ook in onze architectuur. De groote wisseling geeft steeds nieuwe lijnen te aanschouwen en daardoor is dit terrein van onbeperkten grens voor iedere studie.

Wij gelooven dan ook dat het aan inzendingen niet zal ontbreken. Aan de belangrijkheid is niet te twijfelen en de Union verdient lof voor dit oorspronkelijk denkbeeld, dat zeker goede vruchten zal afwerpen.

Ondergrondsche electrische Spoorbaan te New-York.

New-York is ongetwijfeld de stad onzer eeuw. De uitbreiding neemt er steeds grooteren omvang aan, zoodat de middelen van vervoer die daarmede in verhouding moeten blijven, gedurig verandering moeten ondergaan. Gedurende vijf jaren is het personenvervoer langs de straten 46 pCt. gestegen. In 1884 bedroeg het verkeerscijfer 272 millioen, in 1889 397 millioen. Gaat dat zoo voort, dan berekent men dat in 1895 dit 580 millioen zal bedragen. Over de East-River-Brug passeerden in 1888 ongeveer 30⅓ millioen en in 1890 37⅓ millioen personen. Met de stoombooten die gedurig van oever tot oever heen en weer varen, werden in 1890 vervoerd over de East-River 88.663.509, over de North-River 84.663.400 personen. Neemt men dit alles in aanmerking, dan geeft dit wel vertrouwen om eenige onderneming tot vervoer aan de bestaande toe te voegen. De ingenieur Austin Corbin heeft nu een plan gereed voor een ondergrondsche electrische spoorbaan, die verscheidene stadsdeelen zal vereenigen, ook tevens de oevers der rivieren. Daartoe vestigde zich eene Maatschappij de Metropolitan Underground Railway Company, die met een kapitaal van 3 millioen dollars aanvangt. De verschillende boringen die op lengten van 150 M. werden ondernomen, gaven aan dat de bodem vast en van rotsachtigen aard is, alleen een lengte van 732 M. was daarvan uitgezonderd. Dit maakt de onderneming des te gunstiger, daar nu geen kunstmatige ondergrond noodig is, ook de werktuigen niet zoo kostbaar behoeven te zijn. Tot het plan behooren het maken van tunnels, 6 M. hoog en 8 M. breed, daarin leggen twee sporen. De kruin van het tunnelgewelf ligt bij New-

York, 27 M. bij Brooklijn, 35 M. onder de straat, zoodat de ontgraving nimmer in verband kan komen met de gas-, riool- of waterleidingen enz. De onderaardsche stationsgebouwen zijn 100 M. lang, 18 M. breed en 9 M. hoog, zij staan door schachten in verbinding met de bovenwereld. Die schachten zijn van 24 tot 40 M. hoog en 5 M. breed, waarin hydraulische liften loopen en een steenen trap om bij mogelijk ongeval te kunnen dienen. In deze liften gaan 56 personen met een snelheid van 30 M. in 15 seconden omhoog. De afstand van het eene eind der tunnel naar het andere onder de rivier wordt in 5 minuten afgelegd, terwijl de overtochtprijs gelijk staat aan die van het bruggen- of bootgeld. Om de rook te vermijden nam men de toevlucht tot electriciteit. Voor de tunnel worden de bouwwerken begroot op 1.250 000 dollars voor de Engelsche mijl (1.609 K.M.), waarbij nog de kosten voor de stations komen, benevens verlichting, ventilatie enz. Onder de ondernemingen van den laatsten tijd mag voorzeker deze wel genoemd worden.

Buitenlandsche Brandweerposten,

door JAN BOERMA.

Het tweetal geveltjes voorstellende brandweerposten, voorkomende in de American Architect and Building News, trokken in het bijzonder mijne aandacht en, wel in dier mate, dat ik mij onwillekeurig ging verdiepen in onze Amsterdamsche geveltjes architectuur en, alvoort philosopheerende er wel gaarne een massa had willen afbreken, doch besloot het bij 't willen te laten.

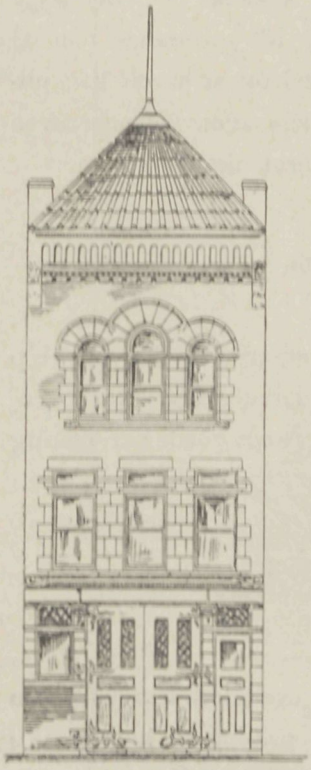

N: 1

De lust evenwel ontwaakte om dit tweetal geveltjes onder de oogen te brengen van hen, die bovengenoemd tijdschrift niet ontvangen daar ik vertrouw, dat nog al velen zijn.

Ik heb ze gecopieerd, om dat de typen (om over geen stijl te spreken in onze stijlvrije eeuw) orgineel van opvatting zijn en zich met onzen Hollandschen baksteenbouw in vele opzichten goed zouden kunnen vereenigen en bovendien wellicht het Duitsche element eenigszins tegengaan.

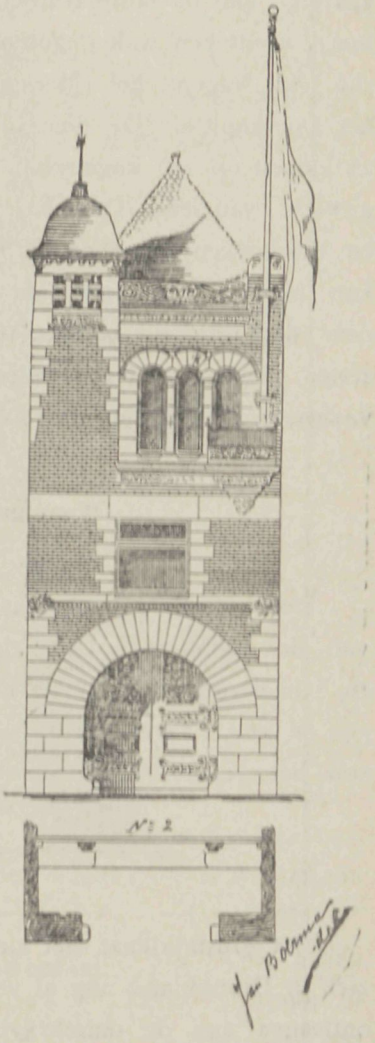

N: 2

Jan Boerma del.

N°. 2 vooral zal mijnsinziens in werkelijkheid een juweeltje kunnen zijn, te meer nog, wanneer er met het aan te wenden materiaal ietwat rekening gehouden wordt en men bijv. daartoe het Centraal-Station tot voorbeeld nam, dat niet minder aardige fragmenten voor *onze* geveltjes bevat.

Ten slotte laat ik aan het oordeel van den geachten beschouwer over of deze typen met hare rustige profileering en spaarzame ornamenteering niet beter zullen aandoen, dan die, waaraan men in navolging van anderen, buitensporige kroonlijsten, sprongen en niet minder flink in 't oog loopende cartouches heeft aangebracht, welker afmetingen en bestemming ons meer aan reclame doen denken, dan wel aan het doel, waaraan zij moeten beantwoorden.

De bronzen deuren aan den Dom te Keulen.

De dom heeft aan het zuidelijke portaal bronzen deuren gekregen. Zij werden vervaardigd aan de fabrieksinrichting van C. L. Becher te Iserlohn. Het bovenlicht, 1.50 M. hoog, is uit een stuk gegoten en van rijke geledingen voorzien. Aan den voet van het raam zijn vier wapens, het rijkswapen, dat van Pruissen en het vroegere en tegenwoordige van het Domkapittel. De deuren, hoog 4 M. zijn aan twee zware speunen afgehangen, terwijl zij loopen op een kogelschijf. Zij draaien zeer gemakkelijk, dat veel wil zeggen waar het gewicht van ieder 1500 KG. bedraagt. De bronsbekleeding bestaat uit kleine kwadraten en driehoeken, die even als de leibekleeding op een dak elkander dekken. Op die wijze kan het water nimmer naar binnen dringen en invloed hebben op het inwendige van de deur dat uit hout bestaat, terwijl bovendien de warmte nu elk deel op zich zelf kan uitzetten, evenzoo niet ten nadeele van de deur uitwerkt. De platen zijn allen met schroeven vastgezet, die tegelijk als roset dienen en daardoor een deel der vorm uitmaken.

Woonhuis aan de Prinsengracht te Amsterdam.

Deze gevel zal eerstdaags worden opgetrokken onder beheer en naar het ontwerp van den architect S. G. Wesseling Gz. Het perceel is bestemd voor afzonderlijke boven- en benedenwoning. Nu de hooge stoepen zeldzaam worden, zal deze een goede herinnering zijn en geven tevens de klassieke vormen met het ietwat renaissance bovendeel des gevels aan het geheel een stil en deftig karakter, wat ook aan zoovele oude perceelen eigen is.

Estrich-Gips.

Het gipsfabrikaat ziet zich sints eenigen tijd vermeerdert met een merk waarvoor men zich in Duitschland nog al veel moeite geeft om tot algemeene toepassing te komen. Wij ontleenen aan de omschrijving van den fabrikant Albert Voss te Ellrich (Harz) kortelijk het volgende.

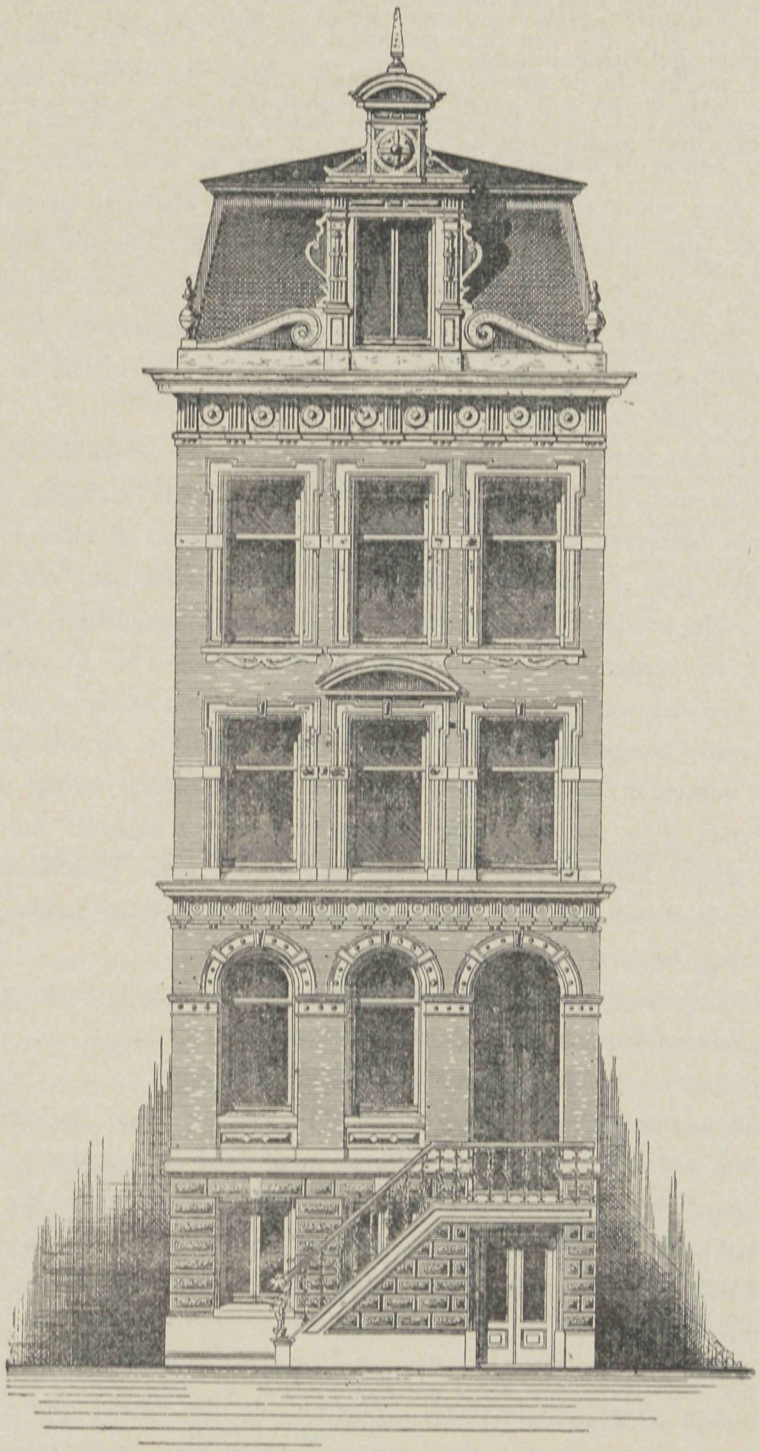

Woonhuis aan de Prinsengracht te Amsterdam.

S. G. WESSELING Gz. Architect.

In den laatsten tijd tracht men er na hout zooveel mogelijk bij den bouw door ander materiaal te vervangen. — Hout is kostbaar, neemt zeer gemakkelijk de vochtdeelen op, gaat spoedig tot verrotting over en biedt aan het vuur geen weerstand. Daarom bezigde men ijzer, cement en gips, die van deze gebreken vrij zijn. Gips is al zeer oud in gebruik, dat is nog op te merken in de mortel bij de oude ruïnen, die dikwerf nog vaster dan de steen is aaneengesloten. Vooral de gipsvloeren daarin aanwezig, kunnen zelfs nog heden moeielijk met de hamer verbrijzeld worden, hoewel weer en wind daarop grooten invloed gehad hebben. Men vind echter dergelijke overblijfselen alleen in de nabijheid van die plaatsen waar de gips inheemsch is, omdat het vervoer het gebruik elders belemmerde door de daaraan verbonden hooge kosten. — Dat werkte ook mede om het gipsverbruik meer plaatselijk te houden. Nu echter het hout voor vele doeleinden niet zoo veelvuldig meer genomen wordt, treedt de gips daarvoor in de plaats — en in allerlei vormen komen de gips-constructiën zich aanmelden.

Uit de gipssteenen worden door het branden twee geheel verschillende materialen verkregen, namelijk de snel, dat is in 5 à 10 minuten verhardende stuckgips en de langzaam na vele uren zacht bestervende Estrich- (afgeleid van Estrikken) of vloergips.

De natuurlijke gips verliest bij het verhitten het grootste deel van het daarin aanwezige water. — In poederachtigen vorm weder daarmede aangelengd, verbindt het zich hiermede geheel en verhardt tot een massa. Gips tot 120—130° C. verhit, verliest dan slechts een deel van het water, in dien toestand verkrijgt men stuck- of beeldhouwers gips. Op nieuw met water aangelengd, vangt de verharding met 5 à 10 minuten aan en heeft na 30 minuten volkomen plaats gehad. Daar bij het verharden weinig uitzetting plaats heeft, gebruikt men gips op die wijze verkregen voor het afgieten van versieringen in lijmvormen. De dunne brei waartoe deze gips zich vormt, vloeit gemakkelijk in alle openingen. Tegen invloed van weer en wind is zij echter niet bestand zoodat zij alleen voor inwendige versiering, beelden enz. kan gebruikt worden.

Voert men echter de verhitting op tot roodgloeiend, dan krijgt men gips met geheel andere en betere eigenschappen, deze gips is de Estrich-gips.

Bij het roodgloeiend worden is het water geheel verdampt.

De gips dringt zich in den droogen toestand vast en zwaar op elkander en neemt daardoor moeijelijk weder het water op. Werpt men deze gips in water, dan bezinkt zij onmiddelijk en moet door het mengen zich verdeelen. De nu verkregen pap blijft lang week en is eerst dikwerf na enkele dagen volkomen bestorven, doch dan ook is de hardheid zonder vergelijk en tegen alles bestand, terwijl zij zich tevens gemakkelijk verbindt met steen, pannen enz.

Uit een en ander blijkt, dat gips die moet dienen als degelijk bouwmateriaal, ook met de noodige zorg dient gefabriceerd. Vloeren uit de Estrich-gips gemaakt, sluiten vocht af, zijn brandvrij enz. Zij zijn sterk aan te bevelen voor ondergrond van Linoleum, daar dergelijke ondergrond vlak en als een aaneengesloten massa blijft. Dan kan men, wanneer het voor zulke aanwending moet dienen, daarbij nog wel een derde kolenasch aan toevoegen. Ook laat het zich goed met kleurstof aanlengen, waardoor het mogelijk is

den vloer in verlangde kleur te maken. De gips met slakken en asch bijeengewerkt geeft een goed materiaal voor gewelven, veel met cement overeenkomende, terwijl het gewicht geringer is. Het is altijd geraden voor de balken, wanneer deze van hout zijn, en van onder en boven tusschen de gipsbewerking worden opgesloten, wat lucht te laten, die zich door eene opene ruimte langs den muur kan verspreiden.

Aanmenging van zand of kiezel is steeds te ontraden, alleen asch, slakken enz. binden, het overige niet.

Al deze ervaringen en gedurig onderzoek bij de daarstelling, brachten den fabrikant tot de gipssoort, die onder de benaming van Estrich-gips in de wereld trad, en blijkens de talrijke aanbevelingen van vakmannen zich bijzonder onderscheidt. Ook voor ons kan dat zijn waarde hebben, omdat dergelijke constructien niet kostbaar zijn. Vooral in de provincien leven de leemvloeren talrijk, zij scheuren echter dikwerf of verbrokkelen, omdat het materiaal niet altijd van die gehalte is, die voor de bestemming gevraagd wordt. Met zulke gips, juist voor het doel verkregen, is dat anders en behoeft men geen ervaren werkman te zijn om dan het werk te verrichten, wat zorg en oplettendheid en de kunst om vloeren of wat ook aan te brengen is geleerd, een kunst die juist buiten voor velen waarde heeft.

PRIJSVRAGEN.

Gesticht ter verpleging van behoeftige krankzinnigen.

Eindelijk is van deze prijsvraag dan toch iets bekend geworden. De talrijke informatiën hier en daar genomen gaven weinig licht, zoodat het hieronder volgend rapport dit schenkt. De uitslag is niet bevredigend. Eene gedeeltelijke bekrooning onder voorbehoud, een weinig gemotiveerd rapport, zij zijn in volkomen verhouding tot de geheele geschiedenis, die blijk heeft gegeven met weinig kennis van zaken te zijn opgevat. Het rapport zegt, in eene missive aan de leden der Provinciale Staten van Drente verzonden door Gedeputeerde Staten.

Bij onze missive van 27 Juni 1890 nº. 11 deelden wij aan uwe vergadering mede, in hoeverre destijds door ons uitvoering was gegeven aan het besluit van uw college van 12 November 1889 nº. 18, tot beschikbaarstelling uit de provinciale fondsen eener som van ƒ 500, als belooning voor het best gekeurde ontwerp van begrooting, bestek en teekening voor een eventueel in- en door de provincie op te richten krankzinnigengesticht en hoe het toenmaals met den stand dier zaak gesteld was.

Wij deden daarbij de toezegging, om wanneer door ons uit de in antwoord op de uitgeschreven prijsvraag ingekomen vijf plannen, die voor mededinging in aanmerking kwamen, eene keuze zou zijn gedaan of eene beslissing zou zijn genomen, u nader met den stand der zaak in kennis te stellen, en casu quo de noodige voorstellen te doen.

Dat wij dit eerst thans en niet vroeger hebben kunnen doen, is het gevolg van omstandigheden van onzen wil onafhankelijk, die tot ons leedwezen de afdoening der zaak hebben vertraagd.

Bepaaldelijk staat dit in verband met de omstandigheid, dat het rapport van den ingenieur van den Provin-

cialen Waterstaat, wien wij de beoordeeling van eenige der antwoorden hadden opgedragen, zoo lang op zich heeft laten wachten, gevolg hiervan, dat deze ambtenaar, overstelpt als hij is met andere werkzaamheden, geruimen tijd noodig had om aan die opdracht, die bovendien buiten het kader zijner gewone werkzaamheden valt, te kunnen voldoen.

Voorgelicht door de inspecteurs van het staatstoezicht op krankzinnigen en de krankzinnigengestichten en genoemden ingenieur, zijn wij, bij de beoordeeling der in ons gemeld schrijven van 27 Juni 1890 nº. 11 bedoelde vijf ontwerpen tot de volgende slotsom gekomen:

dat twee ontwerpen, ingezonden onder de motto's „Fortuna" en „Eenvoud", met het oog op de door het staatstoezicht op krankzinnigen gestelde eischen, geheel onvoldoende zijn te achten;

dat de overblijvende drie ontwerpen, ingezonden onder de motto's „M", „Betsy" en „Morodomium," hoewel aanmerkelijk beter en hooger in waarde, eveneens aan bedoelde eischen niet voldoen;

dat bij een eventueele oprichting van een gesticht, deze drie ontwerpen, niet dan na belangrijke wijzigingen zouden kunnen worden gevolgd;

dat bij geen der ontwerpen, behalve bij het ontwerp „Eenvoud", een bestek is overgelegd en bij het ontwerp „Fortuna" mede geen begrooting is aangetroffen;

dat alzoo geen der ontwerpen beantwoordt aan de eischen bij de uitschrijving der prijsvraag aan de in te zenden plannen gesteld, bepaaldelijk niet aan punt 1 en 2 der bij ons meergemeld schrijven van 27 Juni 1890 overgelegde „inlichtingen", waarbij is bepaald, dat de in te leveren plannen zullen moeten bevatten eene begrooting, bestek en teekening van een gesticht en van de daarbij behoorende getimmerten en de ontwerpers zich zullen moeten vergewissen geen ontwerpen in te leveren, die door het Staatstoezicht op krankzinnigen zouden kunnen worden afgekeurd.

Wij hebben derhalve aan geen der ontwerpen den uitgeloofden prijs mogen toekennen en aan de vervaardigers wier namen, nu geene bekroning kon plaats hebben, geheim gehouden zijn, aan de opgegeven correspondentie-adressen teruggezonden, met uitzondering van de plannen ingezonden onder het motto „Fortuna," waarbij geen correspondentie-adres overgelegd is en die ter provinciale griffie bewaard zullen worden, tot de belanghebbende, na zijn naam en woonplaats bekend gemaakt of zijn correspondentie-adres opgegeven te hebben, ze zal hebben teruggevraagd.

Intusschen meenen wij hieraan te moeten toevoegen, dat van bedoelde vijf plannen het ontwerp „Morodomium" met de meeste zorg en veel zaakkennis is ontworpen en het meest aan de bij de uitschrijving der prijsvraag gestelde eischen nabij komt. Niettegenstaande zijne gebreken zal daarvan, voor het geval te eeniger tijd tot oprichting van een gesticht mocht worden overgegaan, in het belang der provincie partij kunnen worden getrokken.

En om die reden èn omdat het provinciaal bestuur — al verrichtte de ontwerper zijn arbeid ook met het oog op *zijn* belang — hem dan toch door de uitschrijving van de prijsvraag genoopt heeft veel tijd en moeite aan zijnen verdienstelijken arbeid te besteden, achten wij het billijk en wenschelijk hem — al wordt zijn ontwerp ook niet het eigendom der provincie — ter zake eener belooning, die wij op *f* 300 meenen te mogen stellen, toe te kennen.

Deze uitkeering zal echter niet mogen plaats hebben dan nadat uw college zijn besluit van 12 Nov. 1890 no. 18 wijzige in dien zin, dat aan ons college de bevoegdheid worde toegekend, om voor een der antwoorden, ook al mocht dit niet geheel voldoen aan de gestelde voorwaarden, een gedeelte van de uitgeloofde som, en wel een bedrag van *f* 300, uit te keeren.

Wij hebben de eer uwe vergadering tot die wijziging te adviseeren.

Voor het geval tot die wijziging wordt besloten, nemen wij ons voor, bedoeld bedrag van *f* 300 aan den vervaardiger van het ontwerp „Morodomium" uit te betalen, wanneer hij ons zijn naam zal hebben bekendgemaakt.

Bij de Platen.

Woonhuisgevels in het buitenland.

Wij maken ditmaal een geweldigen sprong, dan hier dan ginds in den vreemde, doch tevens eene geschikte combinatie, van vier gevels die allen niet zonder verdiensten zijn. N°. 1 is een woonhuis te Mainz, ontworpen door den bouwmeester Ph. Baum. Het is een fraaien, zelfs monumentalen gevel, waarbij verhouding en vorm wedijveren. Aan het benedendeel zijn de versieringen matig, aan het bovendeel in grootere verhoudingen aangebracht en geven zonder overlading aan het geheel een rijk aanzien. N°. 2 woonhuisgevel te Lubeck, bouwmeester Julius Grube. De opvatting is hier geheel verschillend. De verschillende kleurige materialen vormen een hoofdversiering van het gevelvlak. De bovenste verdieping heeft een kolossale hoogte aangenomen, wat het kapgemis eenigzints vergoed. Deze wijze van kapafdekking meer met de zuidelijke streken in overeenstemming heeft voor ons altijd waar wij zoo gewoon zijn aan de grillige speling der topgevels tegenover de dakvlakte, iets dat niet dadelijk tot navolging aanspoort. Toch zijn er in den laatsten tijd, ook in de hoofdstad, dergelijke gevels opgetrokken, waarbij dan sterk sprekende kleuren leven moesten bijbrengen. N°. 3 zijn twee woonhuizen aan de Boulevard Pereire te Parijs, bouwmeester Brisson. Hier is de kap het hoofdgedeelte, en levert voor den vrij hoogen topgevel geschikte gelegenheid zich te ontwikkelen. Op het lage deel is tot atelier de bovenste verdieping bestemd, dat zich op die wijze ook wel afteekent. 't Zijn aardige geveltjes, waarin heel wat meer leven zit dan gewoonlijk de Parijsche bouw oplevert, in de hooge en vrij eentonige gevels die elke boulevard insluiten. N°. 4 is een

der nieuwe woonhuizen waaraan Keulen zoo rijk is en wel gebouwd naar de plannen van den bouwmeester C. Peiffhoven te Berlijn. Die gevel sluit zich het best bij N°. 1 aan. Flinke vormen die wel het karakter van een deftig woonhuis bepalen.

Uit den Vreemde.

Het raadhuis te Hamburg.

Het nieuwe raadhuis nadert zijn voltooiing en daarmede zal Hamburg zich op waardige wijze aansluiten bij de steden waar de raadhuizen gewoonlijk een der aantrekkelijkste en meest monumentale stadsgedeelten vormen. Het ontwerp, resultaat eener prijsuitschrijving vormt een overgang van den ouderen op den nieuweren bouwstijl en maakt een zeer

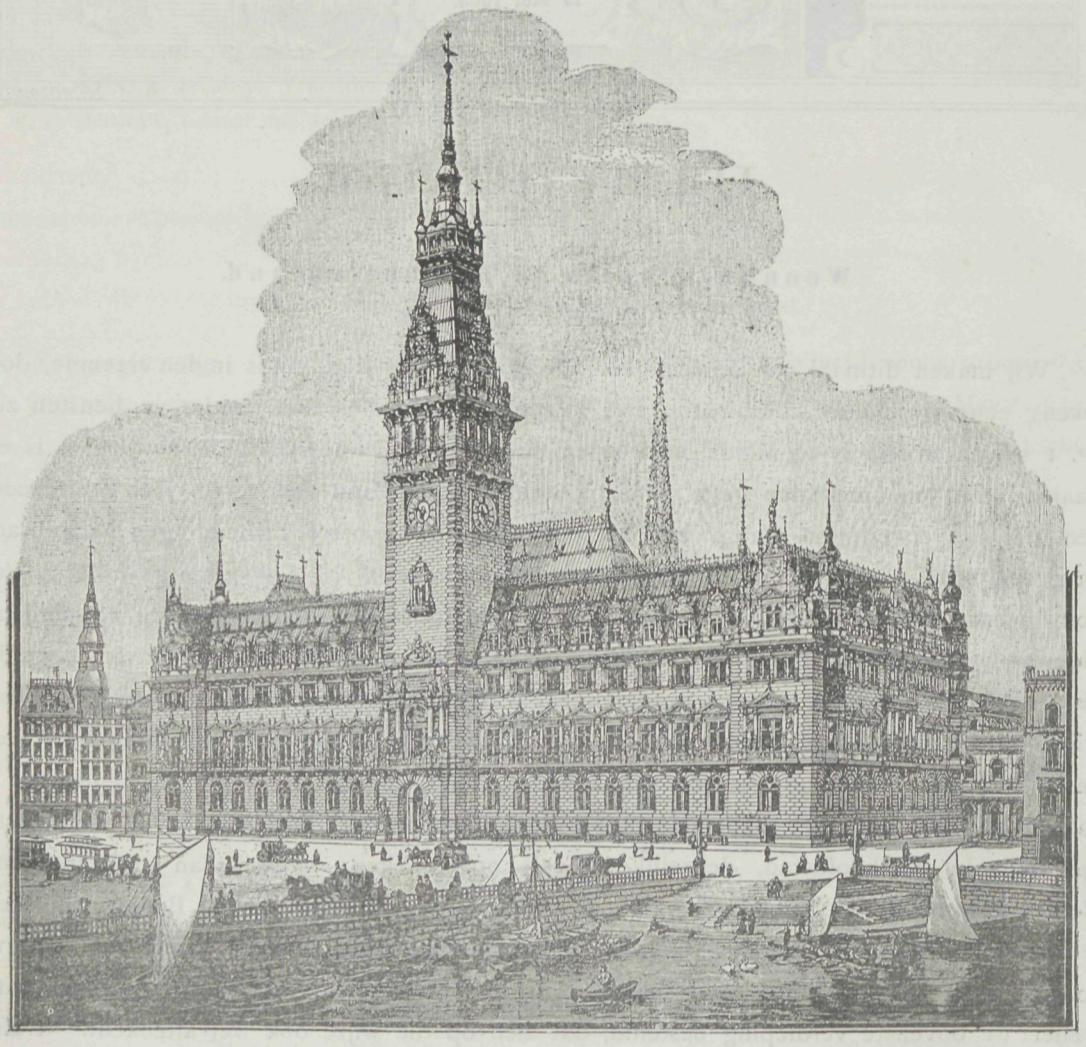

bevredigenden indruk. De tekstfiguur genomen naar eene photographische opname op de plaats zelf, geeft alles zeer duidelijk terug.

Iets over Chicago's tentoonstelling.

Er is sints Parijs met den Eiffel-toren zoo schitterend voor den dag kwam en daaraan voor een groot deel het welslagen der laatste internationale tentoonstelling te danken heeft, een zenuwachtigen wedijver ontstaan om overal elders dergelijken reuzenbouw op te richten. Wij hebben reeds vroeger meegedeeld hoe de prijsuitschrijving voor zulk een toren te Londen te bouwen, talrijke plannen aan de hand deed, echter met het resultaat, dat het hoogst moeielijk is iets nieuws te geven dat met Eiffels ontwerp veel van vorm verschilt. Datzelfde moest men te Chicago ondervinden. Vandaar dan ook dat het ontwerp van David A. Proctor, reeds voor de uitvoering bestemd, toch nog ter zijde werd gelegd, omdat de vorm geen nieuwe gedachten bood, het ontwerp niet aantrekkelijk genoeg was, zoodat men het betwijfelde of de oprichting niet eerder als een zwakke navolging zou beschouwd worden dan wel als een nieuwe vinding. — Toch moet er iets van dien aard op de tentoonstelling verschijnen. Naar het zich laat aanzien staat voor een geheel ander ontwerp, dat den onverdeelden bijval verwerft, de kans gunstig.

Het denkbeeld is dan ook inderdaad geheel nieuw, en wel in staat om de Amerikanen er voor in te nemen. Het ontwerp is een ovaal gebouw in den vorm eener locomotiefloods, daarop maken nagebootste steenbrokken de dakbedekking uit. Een reus, aan ketenen geklonken, rust op die steenmassa. Van zijn kracht bewust, richt hij zich op, verbreekt de boeien en tilt tegelijkertijd de op zijn rug geplaatsten aardbol omhoog. Het is een inderdaad goed gegroepeerde massa.

De reus stelt het Amerikaansche volk voor, dat zich op die wijze, in kennis en ontwikkeling, aan het hoofd der volkeren plaatst. De constructie is van binnen geheel hol. Het beeld en al het overige bestaat uit koperen platen op een ijzeren raamwerk bevestigd. In de holle ruimte bevindt zich de toren, die het opstijgen naar den aardbol mogelijk maakt. De aardbol is zoo getrouw mogelijk gevolgd. Al wat water is heeft men van glasschijven gedacht, zoodat dit eene doorzichtige oppervlakte geeft van beneden af gezien volkomen met water overeenstemmend. De middellijn van den aardbol is 42.67 M., het het hoogste punt 137.16 M.

Twee bevloeringen bevinden zich in den bol en rekent men uit 30.000 personen, met behulp der liften, dagelijks daarin te kunnen opnemen. De grootste benedenruimte, die 12 duizend Meter bedraagt, wil men inrichten tot tentoonstellingszaal en bovendien tot schouwburg, waarin tien- tot vijftien duizend menschen kunnen plaats vinden, en waarin alles wat op de ontdekking van Amerika betrekking heeft, ten tooneele zal worden gebracht. Die benedenruimte bestaat uit twee verdiepingen, terwijl om de bovenste verdieping een rondgaand terras gaat, waarvan men een aangenaam overzicht over het geheele terrein heeft. Deze verdieping is in beslag genomen voor concertzaal, restaurants en dergelijke inrichtingen. De aardbol is op het bovenvlak geheel met glas gedekt, waarin nauwkeurig een sterrenhemel is terug gegeven, zoodat dit van binnen afgezien een verrassend aan-

zicht geeft, daarbij is de bol des avonds sterk door electrisch licht verhelderd en stroomt dat licht door de als water aangegevene partijen buitenwaarts, wat dan op nieuw wisseling geeft. Het geheel wordt begroot op 1½ millioen dollar, dat is nagenoeg 3 millioen zeven maal honderd duizend gulden. Dit is zeker, dat van alle opvattingen het een der meest oorspronkelijke is en wel geschikt om een hoogst aantrekkelijk punt op de tentoonstelling te vormen. Het geeft het groote publiek iets nieuws, veel afwisseling en tegelijk wat te denken, terwijl als constructie het voor de vakkundigen belangrijk is, omdat de saamstelling zoo geheel verschilt met wat tot heden aangeboden is geworden.

Wij danken Geïllustreerde Bladen de welwillende afstand van de hieronder volgende tekstfiguren. 't Is een luchtspoorweg, die in de tentoonstellingstad zal verwezentlijkt worden.

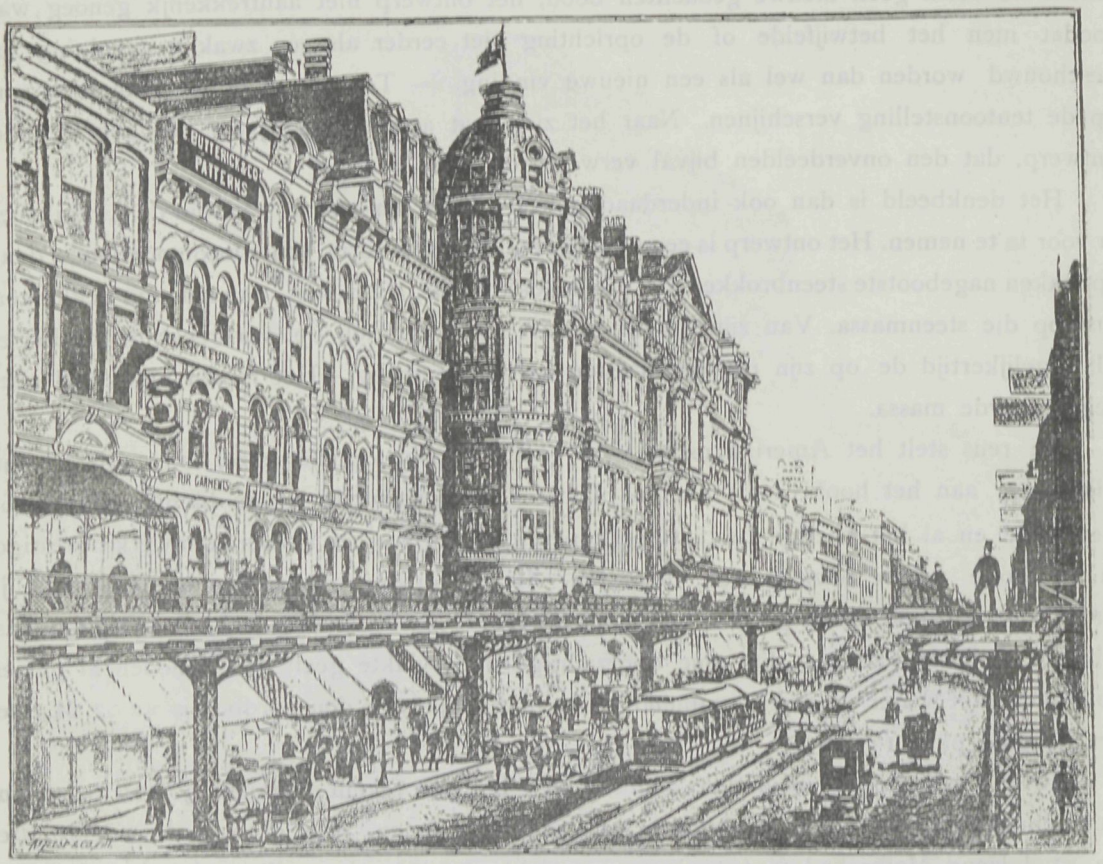

Die spoorweg op ijzeren stijlen aangelegd is eigenlijk een beweegbaar trottoir. Overal kan men plaats nemen en dit maakt, dat de weg die steeds zonder ophouden zijn gang vervolgt, heel wat personen kan vervoeren. Wij kunnen het niet beter vergelijken, dan bij een ketting zonder einde, gevormd door talrijke raderen waarop de weg rust. Om het opstappen gemakkelijk te maken, bedachten de uitvinders een middel om de snelheid te verminderen. Zooals in de doorsnede figuur te zien is, bestaat de weg uit twee bevloeringen, de eerste gaat met de halve snelheid van de andere; stapt men op, dan zijn

overal stijlen geplaatst voor het aanvatten en is de overgang op het tweede deel gemakkelijk.

Het grootste gerief dat dergelijken aanleg biedt is, dat er geen oponthoud is. Hoe het echter met buiig en kil weder zal gaan is ons niet juist, voor het eerste kunnen ten deele de afscheidingen dienen, voor het tweede gewaagt men van geslotene afdeelingen, die zelfs verwarmd kunnen worden. In elk geval heeft het denkbeeld een geheel nieuw grondbeginsel.

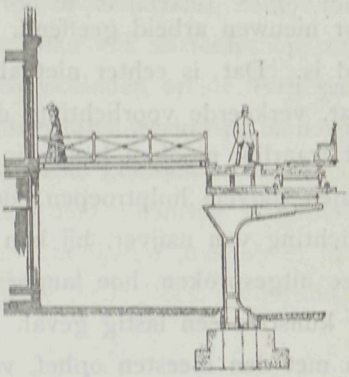

Korte Mededeelingen.

Aluminium.

Dit metaal onzer eeuw heeft zich voor goed gevestigd, reeds deelen de dagbladen mede dat een ondernemend Engelschman zich daarvan een schip laat bouwen, wat wel het bewijs geeft, hoe sterk de toestanden zijn veranderd. Van een fabelachtigen prijs is het marktprijs geworden. Ook in Frankrijk, waar de eerste onderzoekingen tot verkrijging van aluminium plaats vonden, is men op den goeden weg. De heer C. Faure hoopt als gevolg van nieuwe vindingen den prijs te brengen op 1 fr. 75 c., hoogstens 2 francs. Reeds hebben andere inrichtingen als die van Alfred Hunt, Pittsburg Reduction Company, waar dagelijks 170 kilogr. wordt vervaardigd, een prijs verkregen van 2 francs 30 c. per kilogr. Ook de Société-electro-metallurgique française rekent op het verkrijgen van den prijs 1 fr. 50 c. en jaarlijksche productie van drie millioen kilogram. Wanneer de resultaten van dien aard worden, dan zal zeer spoedig aluminium tot een der hoofdmetalen behooren.

Zonderlinge tegenstellingen.

Wij willen voor het oogenblik niet wijzen op de meer of mindere verdiensten in twee bouwwerken vervat, die in de laatste dagen in de hoofdstad hunne voltooiing hebben beleefd; wij zouden dan op nieuw moeten vertellen wat reeds met kracht van woorden in andere vakbladen is behandeld, toen van een dezer werken de teekeningen voor de winkelramen van een boekhandel uitgestald waren. Alleen de zonderlinge tegenstelling die ongetwijfeld aan velen niet ontgaan is, willen wij herinneren. Het is zoo tegenwoordig de gewoonte, wanneer een gebouw voltooid is, daarbij de redactiën van onze dagbladen uit te noodigen en dan hemelsbreed uit te meten, over de wonderen aan de nieuwe schepping verbonden, evenals over de mirakeleuze sprongen door de bouwmeesters genomen, om alles zoo behendig en in zoo weinig mogelijk tijd te voltooien. Men is vol

verbazing. Dat stemt gunstig voor de recensie en als van zelf wordt daardoor de weg voor nieuwen arbeid geeffend. Wie zal dat niet billijken als het overeenkomstig de waarheid is. Dat is echter niet altijd het geval en vormt dan de roep die op die wijze ontstaat, verkeerde voorlichting, dan wordt het publiek op een dwaalspoor gebracht omtrent wat waarlijk mooi of leelijk is in de kunst. Laat een deskundige zijn oordeel hooren, dan komen zoovele hulptroepen, door de beoordeelde afgezonden, tegen hem opdagen als betichting van naijver, hij kan het zelf niet beter en zoo al meer, dat het oordeel op die wijze uitgesproken, hoe langer hoe zeldzamer wordt. Dat is werkelijk voor de bevordering der kunstzin een lastig geval. Maar hoe het nu mogelijk is, dat die dagbladen van het een met den meesten ophef, van het andere nagenoeg niet gewagen, is ons onbegrijpelijk, zou dat alleen in de wijze van ontvangst gelegen zijn, dan is het werkelijk hoog tijd dat vakgenooten zich meer en meer aansluiten, om dergelijke onzinnige onderscheidingen onmogelijk te maken. Van de Artis-Schouwburg, bouwmeester C. A. Bombach Cz., lezen wij kolommen vol, de bouwmeester werd, als een tweede Albrecht Beyling, levend onder bloemen begraven. Kortom, daar spreekt uit alles een vereering, waarop men afgunstig zou kunnen worden, wanneer alles tenminste volkomen naar waarheid is neergeschreven. Ja, inderdaad dan is het een zalig oogenblik zich als bouwmeester op die wijze bewierookt te zien.

Reeds zien wij het oogenblik niet ver meer of op het congres door de maatschappij tot bevordering der bouwkunst eerstdaags te houden, zal onder dien indruk het voorstel worden gedaan, het eerelidmaatschap den reeds zoo gevierden bouwmeester op te dragen Want het geval is zeldzaam. Zoo niet, dan gelooven wij dat onze dagbladlectuur alles wel wat te hoog opgevijzeld heeft, want, zulke belangrijke feiten kunnen toch de aandacht van zooveel kennis daar de laatste dagen van Mei bijeen niet ontgaan. Een schrille tegenstelling daarmede vormt den bouw op de hoek van de Leidschestraat en Keizersgracht. Voor de Amerikaansche verzekeringmaatschappij gesticht en tot kantoren daarvoor ingericht, zijn in het benedendeel de Gruijter's uitgebreide magazijnen gevestigd. Bij alles wat daarvan gezegd werd, was het zelfs noodig bij een onzer hoofdbladen, nog wel in een noot, den volgenden dag mee te deelen wie de bouwmeester was, de man was volkomen vergeten. Inderdaad dat is een schromelijke verwarring.

Wij zijn volkomen neutraal in onze beschouwingen, het tegendeel zelfs zou men van ons kunnen veronderstellen, maar die in het oog vallende wijze van werkelijk het goede dood te zwijgen, viel ons inderdaad op en vormde een zonderlinge tegenhanger met het eerste. Toch willen wij gaarne erkennen dat de bouwmeester J. van Looy een werk leverde waarin zeer vele vakgenooten veel goeds zullen waardeeren. De koepel moest wat minder door het cirkelpunt draaien, dit moge een grief zijn die de deskundigen aanwijzen, overigens zullen allen het er over eens zijn dat de verhoudingen flink zijn en de versieringen veelal zeer gepast gekozen. Het is een fermen gevel in al zijn lijnen, die indruk maakt en waaraan monumentaliteit niet te ontzeggen valt.

Het moge niet overeenstemmen met onze Hollandsche renaissancevormen, maar in aansluiting bij de magazijnen van Focke en Meltzer in de Kalverstraat en zoovele anderen, is de bouwmeester niet ongelukkig in zijn keuze geweest. En zie, waar in veler oog het

goede zich vereenigt, wordt voor het publiek, dat met stilzwijgen behandeld. Is het niet treurig dat dergelijke toestanden mogelijk zijn. Wij zouden het dan ook bizonder op prijs stellen, wanneer meer en meer, in onze vaktijdschriften en weekbladen op de verkeerde aanprijzing wordt gewezen, die niet anders dan tot nadeel van onzen werkkring kan zijn want op die wijze wordt het minder goede verkeerd door het goede gekozen.

Minimum loon en Maximum werktijd.

Aan de Heeren Ministers, hoofden van Departementen, Gedeputeerde Staten, Gemeente-, Polder- en Waterschapsbesturen en Particulieren.

Het Centraal-Bestuur van het Alg. Ned. Werkl.-Verbond heeft de eer, ingevolge machtiging der Algemeene Vergadering van 17 en 18 April ll., het volgende onder uw aandacht te brengen:

De hier te lande geldende standaard van het arbeidsloon is in de verschillende beroepen en bedrijven te laag, om te voorzien in de meest bescheiden behoeften van het huisgezin. Dat is in 't algemeen het geval; maar meestal zijn de dag- of weekloonen zóó gering, dat van vervulling van *menschelijke* behoeften zelfs geen sprake kan zijn en er nauwelijks voldoende overschiet voor 't geen *onmisbaar*- is voor dagelijksch levensonderhoud, voor 't vervullen van hetgeen men zuiver *dierlijke* behoeften zou kunnen noemen.

Dit is zóó overbekend, dat het overbodig mag worden geacht cijfers en berekeningen over te leggen, ofschoon die in voldoende mate bij de hand zijn. Wie hiervan trouwens nog niet overtuigd is, moge de moeite nemen zelf te gaan rekenen. Hij late zich door zijn huisvrouw de prijzen geven van de meest onmisbare levensbehoeften voor den mensch en van hetgeen verder voor het gezin en zijn leden behoeften zijn, en berekene dan, hoeveel van een weekloon van *f* 5.— tot *f* 12.—, na aftrek van een bedrag voor huishuur en contributiën aan fondsen tegen ziekte en overlijden, voor een gezin van gemiddelde grootte: vader, moeder en drie kinderen, aan eten, drinken en kleederen kan worden besteed. Een niet onbelangrijk tekort zal de uitkomst zijn van elke te maken berekening, — een tekort, dat in de werkelijkheid alléén niet in diezelfde mate bestaat, omdat nu eenmaal niet méér kan worden *uitgegeven* dan er *inkomt*, maar waarvan dan ook het zekere gevolg is, dat er *doorloopend* wordt ontbeerd en somtijds totaal gebrek wordt geleden aan wat in- en uitwendige behoeften des levens zijn, als: voeding, doelmatige kleeding en verwarming.

Zoo is het algemeen in de meest gewone omstandigheden. Geheel anders echter wordt het als de vader en kostwinner door ziekte of werkloosheid niet kàn werken of met den besten wil ter wereld geen werk kan vinden en ook wanneer andere leden van het gezin lijdende zijn of zich omstandigheden voordoen die buitengewone uitgaven vorderen. In al zulke gevallen wordt de toestand véél minder, dan moet er nòg méér bezuinigd worden op hetgeen voor bezuiniging niet meer vatbaar is en komt er *geregeld* gebrek aan het *onmisbaarste*.

Wij wenschen deze schets van den algemeenen toestand, waarin de werkliedenklasse verkeert op stoffelijk gebied — en die haar zedelijken toestand in zoo menig opzicht

beheerscht — niet verder uit te werken; wij meenen dat te kunnen nalaten, vooral ook, omdat wij omtrent haar juistheid geen tegenspraak duchten.

Het behoeft mede niet uitvoerig te worden betoogd, dat de stand der loonen, binnen zekere grenzen, afhankelijk is van de vraag naar en het aanbod van werkkrachten. Is de vraag naar werkkrachten grooter dan het aanbod, dan zijn de arbeidsloonen geneigd om te rijzen, is het omgekeerde het geval, dan zijn zij geneigd om te dalen.

De werklieden verkeeren tengevolge van dit steeds werkend proces in de meest ongunstige omstandigheden. Werden zij voorheen, bij een in 't algemeen meer regelmatigen gang van zaken, toen vraag en aanbod elkander nog zoo ongeveer evenaarden, door intredende storingen op het gebied van nijverheid en handel, slechts van tijd tot tijd gevoelig getroffen, dit is gaandeweg erger geworden, sedert, tengevolge van steeds toenemende toepassing van telkens verbeterde werktuigen, die handenarbeid overbodig maken en verschillende andere invloeden, die wij hier niet allen kunnen aanstippen, geregeld door stroomen werkelooze arbeiders aan de markt komen, die, om te kunnen voorzien in 't levensonderhoud van 't gezin, dat niet wachten kan, hoegenaamd géén voorwaarden kunnen stellen en genoegen moeten nemen met bijna elken prijs, welke ondernemers, op *winstbejag* doelende of door *mededinging gedrongen*, hun aanbieden.

Zoo daalt de loonstandaard allengs meer of wordt hij op een peil gehouden, dat veel te laag is voor de noodzakelijkste levensbehoeften van het gezin, terwijl het den werklieden bijna niet meer mogelijk is, hem door gemeenschappelijk streven op te voeren.

Mag zulk een toestand ongestoord voortduren en nog langer een oorzaak blijven van algemeene ontevredenheid?

Waar wij deze vraag ter beantwoording geven, aan ieder die het aangaat, moeten wij dadelijk erkennen, dat een middel om dit kwaad *afdoend* te keeren, niet voor de hand ligt. Maar omdat geen *afdoend* middel is aan te geven, mogen *verschillende* middelen, die wèl voor de hand liggen, daarom niet achterwege worden gelaten.

Een dier middelen is zeer zeker, dat wij niet meedoen aan de algemeene strooming, om altijd *alles* tegen den minsten prijs te bekomen.

En vooral is dit middel aangewezen, waar wij rechtstreeks *kunnen* weten, dat de voor eenig werk te betalen prijs, ook rechtstreeks invloed moet hebben op het loon, dat den werklieden er voor wordt uitbetaald.

Dit is inzonderheid het geval bij het teekenen van concessiën door openbare besturen en het doen uitvoeren van werken volgens een opgegeven bedrag of bij het aanbesteden van werken.

Hierbij heeft de werkgever (het college, het lichaam of de persoon die toekent of uitbesteed) het in zijn bereik om te voorkomen, dat het arbeidsloon dale beneden den algemeenen marktprijs, — het in zijn macht, om te voorkomen, dat gewetenlooze ondernemers het arbeidsloon naar een véél lager peil dringen dan hij bedoelt of wenscht en veeltijds *geheel tegen zijn wil*. En niet enkel gewetenlooze ondernemers maken zich daaraan met volle bewustzijn schuldig, maar ook anderen, wie de mededinging daartoe noodzaakt.

Wat hier tegen helpen en voldoende helpen kan is, dat bij het geven van concessiën en bij het toekennen of uitbesteden van werken, bepalingen worden voorgeschreven, waarbij den werklieden, in de onderscheidene daarbij betrokken bedrijven, de uitbetaling verzekerd wordt van een *minste loonbedrag* en een grens worde gesteld aan den *dagelijkschen en wekelijkschen werktijd*.

Op het voorschrijven van zulke bepalingen in de voorwaarden en bestekken enz., bij het geven van concessiën en inschrijvingen

of uitbestedingen van werken, dringen wij bij u allen, maar voornamelijk bij heeren Ministers, hoofden van Departementen, Gedeputeerde Staten, Gemeente-, Polder- en Waterschaps-Besturen met den meesten klem aan."

Ons de vrijheid veroorloovende het gevraagde nader toe te lichten, merken wij allereerst op, dat niet wordt bedoeld het invoeren van een *uniformen loonstandaard,* van één loonstandaard, geldende voor *alle* beroepen en bedrijven in *verschillende* gewesten en gemeenten. Evenmin denken wij aan een *verhooging* van den loonstandaard. Hoe noodig die zijn moge, achten wij haar door den gewenschten maatregel niet rechtstreeks en niet algemeen bereikbaar. Particulieren mogen bij het doen uitvoeren van werken zich het genot veroorloven een loonbedrag te bepalen dat den voor verschillende bedrijven geldenden standaard te boven gaat — en wanneer zij dit doen zal het dankbaar worden erkend —, maar openbare besturen kunnen dit meestal niet doen. Wel vermogen deze aan de werklieden, die in *vasten* dienst zijn, betere voorwaarden toe te kennen — en dit zijn zij als goede werkgevers ook verplicht te doen — doch bij openbare aanbestedingen, die van tijd tot tijd voorkomen, dienen zij o. m. den schijn van bevoorrechting te vermijden.

Hetgeen gevraagd wordt heeft geen verdere strekking, dan dat in de begrootingen, op te maken voor het toekennen van concessiën of voor het doen uitvoeren of aanbesteden van werk, een zoodanig loon, per uur, per dag of per week worde *berekend,* als *plaatselijk gebruikelijk* is, als *gemiddeld* in elk bedrijf *wordt uitbetaald* of *kan worden bedongen* en waarvan het bedrag *voldoende bekend is;* alsook — en dit vooral — dat de *uitbetaling* van het aldus berekende loon den werklieden *worde verzekerd.*

Gewoonlijk zijn de berekeningen, waarvan in de vorige clausule sprake is, niet te laag en evenaren zij den gemiddeld geldenden loonstandaard. Een algemeene prijsverhooging behoeft van het toepassen van den gewenschten maatregel dan ook niet te worden gevreesd; daar bovendien de begrooting van het werk, welke op die berekeningen steunt, gewoonlijk ook van overwegenden invloed is bij de beslissing over de uitvoering er van, kunnen evenmin redenen van financiëelen aard een belemmering voor de toepassing zijn.

Kan de gewenschte maatregel overigens niet strekken tot een rechtstreeksche *verhooging* van den loonstandaard, in ruime mate kan zij een *grootere daling voorkomen,* die door het overgroote aanbod van werkkrachten en door de groote mededinging der ondernemers aan de orde van den dag is.

De vrije concurrentie wordt door dezen maatregel dan ook niet *belemmerd,* niet *onmogelijk,* maar veeleer *gemakkelijk* gemaakt. Bij de invoering er van zal elk ondernemer weten, dat, wat zijn mededingers ook op hem voor mogen hebben, ten opzichte van kapitaal, crediet, handelskennis, leiding, beleid, enz., het arbeidsloon voor geen hunner een voorwerp van buitengewoon winstbejag kan zijn.

Alles moge zijn prijsgegeven aan de vrije mededinging, datgene wat voor levensonderhoud is bestemd van de werkman en zijn gezin moet er van uitgezonderd worden, voor zoover dat ten minste kan worden getroffen; want in ieder geval zal dat bij invoering van den maatregel niet of niet dadelijk getroffen kunnen worden. Maar omdat alles niet op eens kan worden bereikt, mag het zetten van een eersten stap op een weg die goed is, niet worden nagelaten.

Men moge over de wet van vraag en aanbod en de vrije mededinging denken zoo men wil; maar dat zij regeert en schier *alle* sociale toestanden beheerscht, kan moeielijk worden erkend. De vraag is nu maar of wij haar moeten laten *overheerschen,* of wij haar *geheel ongestoord* moeten laten werken, ook op het door ons besproken gebied, hier, waar

zij des werkmans *loon*, dat is zijn *inkomen*, gewoonlijk het *eenig* inkomen, dat voor levensonderhoud van het gezin moet dienen, verre beneden het peil houdt, dat de gezondheidsleer voorschrijft en de eischen der samenleving stellen.

Aan het verzoek, om bij het toekennen van concessien en het doen uitvoeren of aanbesteden van werken een minste loonbedrag te verzekeren, sluit zich het verzoek, om den werklieden ook een g e r e g e l d e n w e r k d a g t e v e r z e k e r e n, onmiddellijk aan.

Een *geregelden* werkdag, niet te verwarren met een *korteren* werkdag. Hoezeer wij — en de onzen — voorstanders zijn van een *korteren* werkdag dan in de verschillende bedrijven algemeen geldt, wordt de toepassing of invoering daarvan hier toch niet rechtstreeks gevraagd. Kan zij op deze wijze worden bereikt, het zal ons en de onzen lief zijn; maar *hoofd*doel is het niet. Wij vragen den *geregelden* werkdag, den werkdag *zonder overwerk* en gedurende slechts *zes dagen per week*, voornamelijk om te voorkomen, dat de werkgevers, door overwerken of een langere dagtaak, de schade zullen trachten in te halen, die zij vermeenen of zullen vermeenen te lijden, door de *verplichting* om een minste bedrag aan loon te betalen.

Dat overigens een kortere en dus ook een geregelde werkdag in belangrijke mate strekken kan om het levensgenot van den werkman te verhoogen, hem meer dan thans het geval is, te kunnen doen leven mét en *in* zijn gezin en tot meerdere rust en herstel van vermogen en krachten voor de volgende dagtaak, in 't algemeen dus om hem tevredener te stemmen, zal niet nader behoeven te worden toegelicht; zoo beschouwd zou een geregelde en kortere werkdag een nog grootere winste zijn.

Wij meenen het hierbij te kunnen laten. Wij hebben als tolk onzer vergadering de wenschen kenbaar gemaakt en toegelicht die te dezen opzichte niet alleen haar, *maar de werklieden in't algemeen* beheerschen; met de vervulling daarvan zou een belangrijke stap worden gezet op den weg naar tempering van de algemeen heerschende ontevredenheid.

Die vervulling ligt binnen het bereik van allen die het voorrecht hebben te kunnen laten werken, hetzij voor eigen rekening, hetzij als uitvoerende macht; dat zij er geen oogenblik langer mede wachten!

Gedachtig aan de goede spreuk, dat waar een wil is, ook een weg gevonden kan worden, hebben wij ons betoog niet uitvoeriger willen maken met het wederleggen van bezwaren die van hier en ginder tegen den gewenschten maatregel zijn gehoord. Wij hebben dat vooral ook gelaten, omdat wij die bezwaren van geheel ondergeschikten aard achten, die het beginsel hoegenaamd niet raken.

Het Centraal-Bestuur van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond:

B. H. Heldt, *Voorzitter*.
Th. de Rot.
J. C. Siebenlist, *2e Secretaris*.
Th. C. Lasthuijzen.
A. J. C. Kampmeijer.
D. Engelbrecht.
S. Jansma.
C. H. Kouw.

Amsterdam, 4 Mei 1892.

Gaarne voldoen wij aan het tot ons gericht verzoek dit adres in zijn geheel op te nemen, daar het in nauw verband tot onzen werkkring staat.

3.

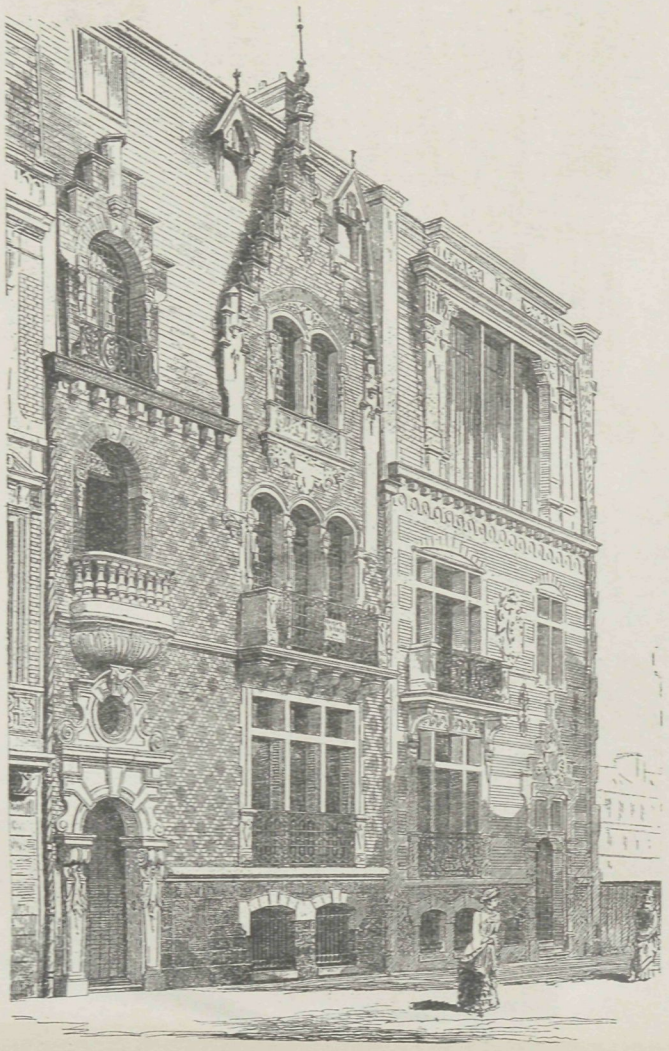

4

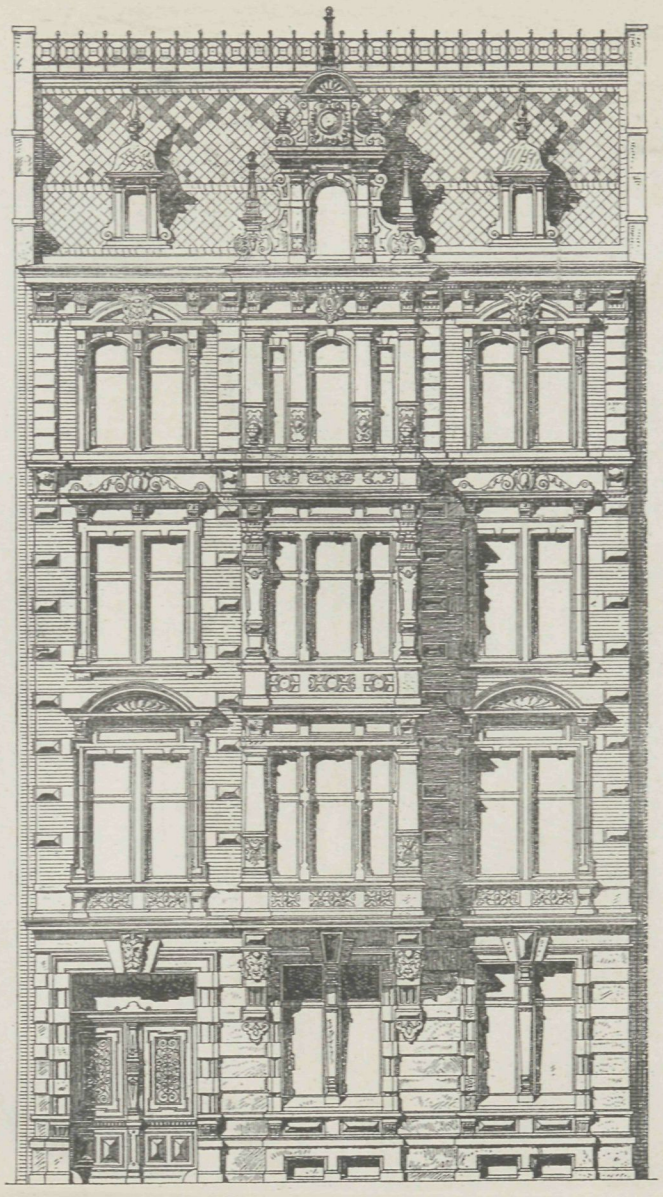

2

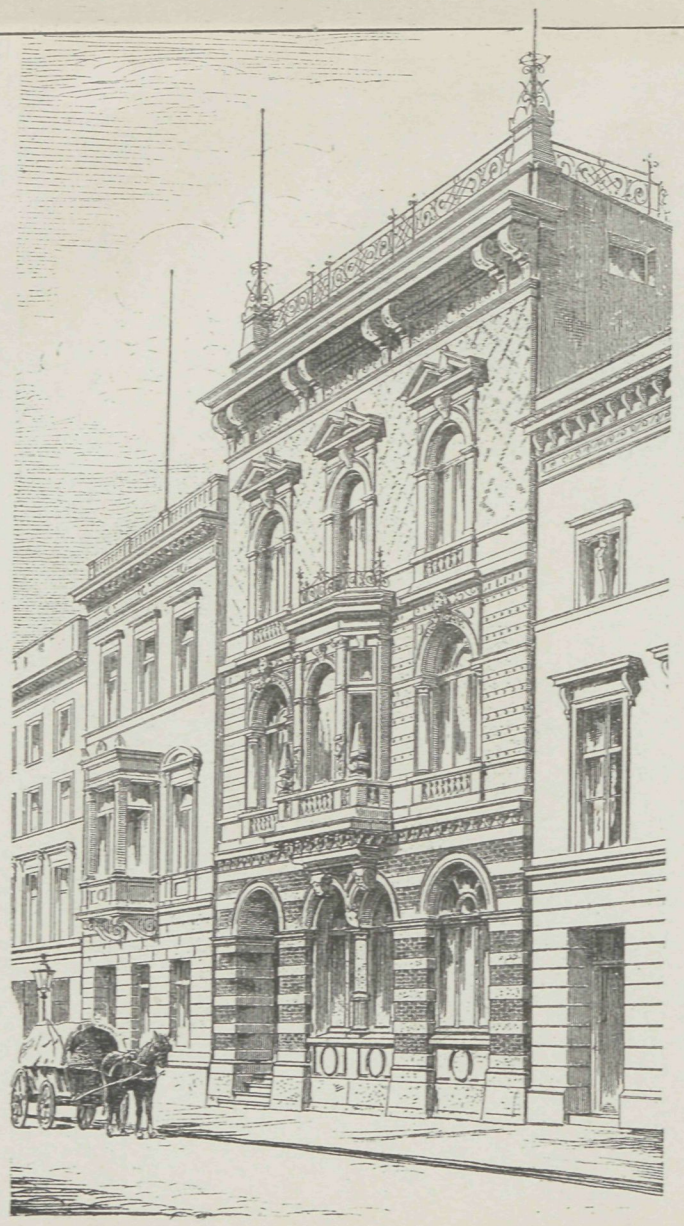

1

Woonhuisgevels in het Buitenland.

Bij de Platen.

Voor- en zijgevel eener Villa voor een zeebadplaats,
door J. VAN REIJENDAM Cz.

De zomerwarmte doet naar de zee verlangen en maakt daarbij de herinnering aan de daarvoor geeigende woningen aldaar geplaatst, levendig.

De architektuur is er gewoonlijk eenvoudig, want alle versieringen worden onder het zand begraven en zit de meeste waarde voornamelijk in de hoofdlijnen en de gezellige uitzichtspunten door de hoeken gevormd, en door flinke vooruitstekende dakvlakten voor de zonnehitte beschermd. Juist deze gegevens bieden het ontwerp aan.

Een terugblik op het gouden eeuwfeest der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst.

Zeven en acht en twintig Mei van het jaar *achttien honderd en twee en negentig* waren belangrijke dagen. Zeker wel voor een ieder, want de hitte bereikte toen het menschelijke smeltpunt. De koele kelder was verreweg te verkiezen voor de bovenaardsche deelen onzer woning. Niettegenstaande dat, hadden *enkelen* zich aangegord om hunne oude gewoonte te volgen.

De Maatschappij tot bevordering der bouwkunst hield hare jaarlijksche Mei-vergadering; doch niet in het gewone kostuum. 't Was niet om de hitte, dat dat kostuum veranderd was, neen 't was vijftig jaar geleden dat zij kon zeggen er geweest te zijn, een halve eeuw,

en dat is een feit van beteekenis. — Dat feit moest herdacht. De vorm zou velerlei zijn. Staan wij bij enkele momenten stil.

Niet als de gewone verslaggever, dat is reeds genoegzaam geschiedt, wij zouden dan in herhalingen vervallen, wellicht moeten eindigen met *vervelend* te worden, en bovendien zouden wij het aantal vergrooten van hen, die bij het slot der feestviering hunne hoog gespannen verwachting in een zucht van verveling zagen opgelost met de bede: » *Verlos ons van den preektoon, Heer.*" — Doch hierover later. Het zou ongepast zijn met den staart naar binnen te komen. Wanneer men vijftig jaar geleefd heeft en veel ten goede heeft gesticht, dan is het te verwachten dat aan den gouden feestdisch ook velen zullen aanzitten, dan is het te begrijpen, dat iedere zitplaats die op andere tijden wel eens onbezet blijft, op dat tijdstip ingenomen wordt, dan bestaat zelfs de kans *dat de ledige stoel* een geheel andere beteekenis verkrijgt, dan de dichter er eenmaal aan toegekend heeft. Wie gaat niet gaarne tot een gouden herinneringsfeest op weg. Het was dan ook geen wonder dat van heinde en verre, uit alle oorden des rijks, de steunpilaren van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst optrokken, dat Amsterdam geen enkele hunner deed afwezig zijn, die allen door hunne jaarlijksche bijdragen zulk vijftig-jarig leven hadden mogelijk gemaakt. — De ruimte was te klein. *De geestdrift onbeschrijfelijk.* Schoone droom, waarom zijt ge geen werkelijkheid geworden.

Zij die van elders kwamen, nu zelfs door werkzaamheden tot opkomen geroepen, waren niet veel talrijker dan in gewone tijden, en Amsterdam, de bakermat, leverde een aantal belangstellenden bij enkelen te tellen, 't was of de Maatschappij en haren werkkring hun onbekend was gebleven of onverschillig was geworden.

De feestelijke opening zoowel als het congres telde meer *niet-leden* dan *leden* der Maatschappij. Tot zelfs het sociale deel, een der drie secties van het congres, dat uit den aard der zaak veler belangstelling trok en waarop bovendien talrijke genoodigden uit onze werkliedenvereenigingen, als vertegenwoordigers gekozen, aanwezig waren, ving den eersten dag aan, buiten de bureauleden, met zes en twintig personen, waaronder geen vijftien leden der Maatschappij, terwijl na het eindigen der andere congressen, de daaraan deelnemenden dit aantal met eenige deed vermeerderen. Wanneer men die maatstaf raadpleegt, tegenover een getal van ruim acht honderd leden, dan zou men tot de onderstelling komen, dat hoe verdienstelijk alles ook zaamgesteld was, door velen die viering niet werd beschouwd in overeenstemming met de verwachting, die men van het gouden feest gekoesterd had. Daarom was het te betreuren, dat zoowel sprekers als hoorders zoo weinig voor elkander konden zijn. Al moge het spreekwoord ook vaststellen, »dat alle goede dingen in drieën bestaan," daar men zich niet in drieën verdeelen kon, had beperking betere voldoening aan allen geschonken. Een minder gevulde hoofdschotel had de spijzen voor allen smakelijker en beter genietbaar gemaakt.

Het maatschappelijk gebouw heeft een ontzaggelijk geschikte buurman. Is het te huis bij den een wat te eng voor dergelijke buitengewone omstandigheden, waar bovendien de doorloopende tentoonstelling van materialen plaats vereischt, bij den ander is ruimte over en met de hand niet op het hart maar wel op de geldbeurs gelegd is

die buurman tot alle toegeeflijkheid te bewegen. Dan vormen die twee één. Onwillekeurig knoopt zich de wensch daaraan vast, dat de Maatschappij haar tweede vijftig jarental zoo besluite, dat wat tijdelijk een is steeds vereenigd blijve, de weg is er voor gebaand en niet onmogelijk. Maar dan is in de eerste plaats noodig, dat de band onverstoord worde aaneengehouden, dan zij alle opeenhooping van personen langs een en denzelfden weg gevormd, alle eenzijdigheid in richting uitgesloten, dan verdringe de eene partij de andere niet, maar blijve het woord *vrij voor een ieder*, opdat de vele leden en van zoo velerlei richting ieder voor zich er wat hun past kunnen vinden. Het zinnebeeld dat het Bouwkundig weekblad in feestgewaad gestoken en op den feestavond verspreid, met zulk een uitnemende tact geteekend teruggeeft, blijve hoe fraai ook, *onmogelijk* en de woordspeling van :

De muiskens stoeien blij bij 't werk van kuipershanden,
En dit wel op de plaats waar 't wapen pleegt te staan.

Leze men als volgt :

De muiskens juichen zaam, bij het werk van kuipershanden,
Want door 't verschil alleen bleef 't wapen immer staan.

OPENING DER FEESTVIERING.

't Was elf uur. In »Maison Stroucken" gaven de geopende deuren vrijen toegang tot de groote zaal. De wanden waren gedrapeerd en daarachter de hoog geplaatste ramen verborgen. 't Licht was aan de eene zij verdreven en daardoor overtoog een half duister de feestelijke stemming. Tal van autoriteiten woonden de opening bij. Daaronder merkten wij op de eere-voorzitter, minister van binnenl. zaken, mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, de minister van waterstaat, de burgemeester en wethouder van publieke werken van Amsterdam, de commandant in het IIe genie-commandement. A. J. Voorduin, de voorzitter van het Koninklijk instituut van ingenieurs J. T. W. Conrad en tal van genoodigden, congresleden en anderen, benevens vele dames. 't Was een uitgelezen schaar. Een receptiesalon was tot ontvangst ingericht en toen de tijd der opening daar was, namen de hooge gasten hunne zetels in. De voorzitter der Maatschappij, C. Muijsken, sprak een woord van welkom, bracht de ministers dank voor hunne tegenwoordigheid en stelde de aanwezigen in kennis met het feit zoo even te zijn benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. Die mededeeling verwierf een algemeene toejuiching, daar zij een welverdiende hulde is zoowel tegenover de Maatschappij als haren voorzitter.

De minister Tak van Poortvliet, eere-voorzitter, opende alsnu het congres, met den wensch dat het rijke vruchten moge afwerpen. Daarna kwam het woord aan den feestredenaar Prof. Allard Pierson. Deze begon met te wijzen op de belangrijkheid van het feit, dat eene maatschappij die vijftig jaar had geleefd, bewezen heeft, noodzakelijk te zijn. De gelukwenschen haar gebracht, kwamen haar toe. Het was moeielijk voor spreker geweest, te zeggen wat de Maatschappij in dat tijdperk al verricht had ; maar hij was door talrijke bescheiden in de gelegenheid gesteld geworden een overzicht te nemen en

de geschiedenis te raadplegen. Daaruit was het hem gebleken dat zij haren weg steeds zonder pretentie had gevolgd en was de stichting op wel wat te eenvoudigen grondslag aangevangen; dat wijzigde zich allengs, doch in alles bleef zij zich zelven gelijk, ridderlijk en onpartijdig. De bouwkunst was een vergeten kunst, die door de Maatschappij ontvangen werd met de toezegging »*ik zal u tot eere brengen*" en dat heeft zij nagekomen.

Toch is de belangstelling in de bouwkunst verre van algemeen, want schilderkunst en muziek bezitten het leeuwendeel. Daartoe lette men slechts op hetgeen de dagbladen gewoonlijk omtrent bouwkunst meedeelen, met hoe weinig kennis van zaken dat is bijeengebracht. Maar dat was ook in vroegere tijden het geval. In de dagen van Perikles, toen Athene de schoonste gebouwen zag opgericht, werd hem toegevoegd, dat hij van de stad een courtisane maakte, een deerne met allerlei overbodige sier omhangen, en toen men tegen de kosten daarvoor noodig zich verhief, sprak Perikles: »*'t is goed, 't is te duur, ik zal het zelf betalen*. Op die wijze werd het hem mogelijk, de oppositie tot rust te brengen.

Spreker noemde de feestdag tegelijk dien voor den architect. Immers hij wordt er door in herinnering gebracht. De architect is steeds een vergeten man geweest. Men leest van Phidias, Rafael en anderen, van hunne groote kunstenaarsgave, van hunne architectonische kennis echter wordt het allerminst gesproken. De bouwmeesters der middeneeuwen zijn geheel en al vergeten. Met eene herinnering uit Vitruvius leven en werken, de regels toen reeds door hem vastgesteld, evenals de eigenschappen die een bouwmeester moet bezitten, waaronder zelfs de philosofie behoort, eindigde spreker zijn rede. De architect moet filosoof zijn, hij moet het oude in zich opnemen en dat met het nieuwe weten te vereenigen, hij moet toonen, dat wat geweest is, niet verloren is gegaan, maar ook voor nu en de toekomst dienst kan doen. De rede verwierf eene algemeene toejuiching, vooral waar spreker zoo geheel doordrongen was van het goede, dat zich in het klassieke der kunst bevindt, en daaraan ook enkele malen herinnerde.

De Voorzitter bracht den dank voor het gesprokene.

De Minister van Binnenlandsche Zaken, daartoe door den Voorzitter uitgenoodigd, ging nu over tot het uitreiken der medailles aan de bekroonden op de uitgeschrevene Eere-prijsvraag »Vorstelijk verblijf."

De uitspraak was als volgt: Eerste prijs Verguld zilveren medaille en *f* 300 aan den Heer C. N. van Goor te Rotterdam.

Tweede prijs Zilveren medaille en *f* 150 aan den Heer G. Brouwer Jr. en J. Limburgh te 's Gravenhage.

Derde prijs Bronzen medaille aan den Heer Jan Stuyt te Amsterdam.

De bekroonden met den eersten en derden prijs waren alleen aanwezig en ontvingen de onderscheidingen uit handen van den Eere-voorzitter.

Na de mededeeling dat door den Secretaris der Maatschappij de Heer C. T. J. Louis Rieber een gedenkschrift was vervaardigd, alsook dat een plaatwerk met 42 photografieën der werken allen van Nederlandsche bouwmeesters, en waarvan de Koningin-Regentes de opdracht had aanvaardt, aan de genoodigden zou worden uitgereikt, evenals aan de leden, werd de feestelijke zamenkomst gesloten.

PAUSEERING.

In de oogenblikken van rust was het mogelijk de aangrenzende zaal te bezoeken. De teekeningen, de verschillende ontwerpen vormende, ingekomen op de Eere-prijsvraag, waren daar onder een zeer bevredigend licht opgesteld. Ook enkele bouwwerken uit den laatsten tijd hadden zich daarbij aangesloten. Buitengewoon krachtig in vergelijk van andere prijsuitschrijvingen was de Eere-prijsvraag niet beantwoord, er waren slechts een viertal die zich om hunne buitengewone verdiensten onder de elf voorop stelden.

N°. 1 is een fraai geteekend ontwerp, ook uitnemend in elkander gezet. Het middendeel iets hooger opgetrokken, zou het eenlijnige doen breken, wat den eersten indruk aanbiedt. Niettegenstaande die opvatting erkennen wij gaarne den voorrang aan dit ontwerp en was het voor velen inderdaad een aangenaam gevoel zoo de verdiensten van vader op zoon te zien overgaan, en in den bekroonden den Heer C. N. van Goor te Rotterdam, den zoon geluk te wenschen van den vader, die menigmaal het strijdperk der eer op gelijke wijze in de Maatschappij betreden heeft en tot een zijner trouwste steunpilaren uit den vroegeren, zoogenaamd eenvoudigen tijd heeft behoord. N°. 2 was frisch van kleur, met echt Duitsch accent; wanneer men 2 en 3 met elkaar vergeleek N°. 3 geïnspireerd, door de Amsterdamsche Museum- en Stationsgebouwstijl dan werd de keus moeielijk en zal dit ongetwijfeld bij de Jury ook wel het geval geweest zijn. N°. 3 had zeer veel eigenaardigs, was het lijnenspel daar verreweg gelukkiger en oorspronkelijker dan N°. 2 te zien geeft, slechts de planverdeeling kan hierin van beslissing zijn geweest en daardoor onze oogenschijnlijke opvatting meer op den achtergrond doen plaatsen.

Onder de verschillende andere teekeningen waren zeer verdienstelijke, zooals de gevel hoek Utrechtschestraat en Rembrandtplein van Jur. Kok te 's Gravenhage, die het bewijs levert dat het zoeken naar het nieuwe bij onze bouwmeesters nog lang niet verwaarloosd wordt; een uitmuntende teekening van ijzerwerk ten dienste van een vuurhaard in het stadhuis te 's Gravenhage, en zoo meer, doch ons bestek geeft niet meer ruimte om daarbij langer te vertoeven.

CONGRES. SECTIEVERGADERINGEN.

Het vrouwelijke element waarmede de feestelijke opening was aangevangen, was verdwenen en daarmede een meer prozaische tint alles eigen geworden, er was overal ruimte te over.

1ste *Sectie*, *Kunst.*

Prof. Gugel was voorzitter dezer vergadering.

Jhr. H. C. J. M. van Nispen tot Sevenaer behandelde het onderwerp: »*Het ideaal der kunst met betrekking tot de maatschappelijke orde.*" De laatst gehoudene vergadering in het gebouw der Vrije gemeente, toen het welzijn der tentoonstelling van handwerkslieden op niet zeer gelukkige wijze werd bevorderd en waarop de zeer gewaardeerde spreker in denzelfden geest sprak, kwam hierbij levendig in gedachte.

Spreker stelde bij de behandeling op den voorgrond, het bestaan van het ideaal, het wezen en de werking daarvan. Wat men ook doe, aan alles zij het ideaal ten grondslag, zonder dat heeft het geen gunstige gevolgen, dat ideaal wordt verkregen door eenheid,

door symmetrie te midden van groote verscheidenheid, door het streven naar één doel. Dat is ook in de natuur op te merken, evenals in den mensch, die ons als voorbeeld is gesteld, den Christus. In alles leeft het zichtbare ideaal. De bouwmeester tracht na symmetrie, hij zoekt alle deelen in evenredige verhouding te brengen opdat er geen onderlingen strijd ontsta, en daarbij draagt hij zorg dat ieder van die deelen het doel van hun ontstaan blijve uitdrukken. Dat ideaal is groot te noemen. Het ideale leven vormt den mensch tot een beter wezen. Verdeeldheid en partijschap wijken waar het ideale leven zich vestigt: de sociale orde wordt er door gebaat. Het ideaal strekt tot geluk voor elken stand, niet het minst voor dien van den arbeider. Daarom hebben de kunstenaars zulk een groote macht in handen, het zijn de bloei der kunst en in verband daarmede de herstelling der sociale orde, de welvaart, het geluk en de eer van het volk en vooral van den arbeidersstand. Schept daarom in uw werk het ideale en gij zult bij het volk de lust er voor opwekken, medewerken tot vestiging van orde.

Na de voordracht die zeer aandachtig werd gevolgd, traden Prof. Pierson en de Heer Armand Th. Sassen in eenig debat; de eerste vooral omtrent het maatschappelijk en kunst-ideaal, de laatste met aan te toonen, dat ook het sociale leven tracht naar een doel dat zij als haar ideaal beschouwt. — 't Was een aangenaam kruisvuur waarvan velen hebben betreurd, door Strouckens muren aan te zijn onttrokken geworden.

De Heer J. R. de Kruyff vervolgde met het onderwerp. »*Het verband tusschen bouwkunst en kunstnijverheid, en de meest gewenschte betrekking tusschen hare wederzijdsche beoefenaars* — Spreker stelde zich hierbij op een tot heden nog weinig gevolgd standpunt. Vrij wel is het gevoelen, dat de bouwmeester zich ook met het innerlijke der woning de meubileering bemoeie, om daardoor een zooveel mogelijk harmonisch geheel te verkrijgen. Volgens Sprs. oordeel is er een grens, de bouwmeester moet niet treden op het gebied der kunstambachten, hij moet niet al het huisraad detailleeren, dat zou schadelijk werken op de fabrieks- en handwerks-nijverheid. Een vergelijk makende tusschen Gothiek en Renaissance tegenover de Grieksche en Oostersche kunst, vond hij daarin aanleiding waar bij de laatste kunsten de bouwmeester nagenoeg geheel buiten werking was gesteld, te besluiten dat dit geenerlei nadeel daaraan had toegebracht. Er kan verschil in constructie, in vorm zijn, er kan verscheidenheid bestaan, mits maar de harmonie behouden blijve. Alles wat niet streng in stijl is gevolgd, kan toch nog onder beschaafde leiding in overeenstemming worden gebracht. Het is echter in onze dagen van overgang een middel om afdwalingen te voorkomen door het advies van den bouwmeester op prijs te stellen.

Over deze inderdaad merkwaardige stelling, uitgaande van iemand zoo geheel in de kunstnijverheid te huis, en zoo zeer van hare belangen doordrongen, kwam eenige gedachtenwisseling. Jhr. van Nispen van Sevenaer bestreed de groote vrijheid bij de toepassing aan den werkman geschonken, die toch altijd in studie ten achteren staat. Ook de heer Muijsken kon niet toegeven, dat in stijl-meubelen van den bouwmeester niet gewenscht was. De Heer Frowein zag ook liever het kunst-ambacht niet van de bouwkunst gescheiden. De conclusie bij de behandeling vooropgesteld, luidde:

1°. De bouwmeester van een woning zij tevens de raadgever bij hare volledige inrich-

ting tot een gezellig verblijf, maar is geenszins de man om al het huisraad te detailleeren.

»Het meubelen in stijl, tot in bizonderheden overgelaten aan den teekenaar-architect, »is niet bevorderlijk aan de gezonde ontwikkeling van het kunst-ambacht."

2. Het niet in stijl-meubelen, mits onder beschaafde leiding, kan toch een harmonisch geheel vormen.

»Maar in den toestand van overgang waarin bouw- en versieringskunst verkeeren, is het advies van den bouwmeester een waarborg die tegen grove afdwaling behoedt."

Bij eene daarover gehouden stemming werden deze conclusien aangenomen.

Als derde spreker trad de Heer G. E. V. L. van Zuijlen op, en wel over »*de artistieke eigendom*".

Het eigendomsrecht bestaat voor allerlei geschriften, muziekwerken enz. Dat is reeds een erkenning van de Regeering omtrent de artistieke eigendom. De bouwkunst echter is door niets gewaarborgd; alle werken staan aan navolging bloot.

In het buitenland heeft dit punt veler aandacht getrokken en zijn daarvoor beperkende bepalingen vastgesteld; daartoe wenscht ook spr. te geraken en stelde hij als conclusie voor:

»Evenzeer als aan een octrooiwet, bestaat er in ons land ook behoefte aan eene wet »tot bescherming van den artistieken eigendom.

»Het verdient aanbeveling voor allen, die in deze zaak belang stellen, om zich aan »te sluiten bij hen, die eene internationale bescherming ook van den artistieken eigendom »op het oog hebben."

Ook deze conclusie werd met algemeene stemmen aangenomen.

2de Sectie. Constructie.

De Voorzitter, Dr. P. J. H. Cuijpers, opende deze afdeeling met er aan te herinneren dat *Constructie* zeker wel tot het belangrijkste deel van het congres behoorde. Wat toch is eigenlijk het doel der bouwkunst? Beschutting voor den mensch, en daarbij treedt de constructie als het practische deel van onzen werkkring op den voorgrond. Onze kunst kan men niet van de constructie scheiden, daar de een geheel op den ander berust, — daarbij herinnerde spr. aan het woord van Plato, waar hij zegt: Elk bouwwerk behoort te zijn goed, waar en schoon.

Niet altijd wordt dat echter in het oog gehouden, en zelfs werden voorbeelden, het onderwijs betreffende, aangehaald waar alleen op het uiterlijk werd gelet zonder het innerlijk verband te raadplegen. Met den wensch echter dat men van onze jonge bouwkundigen mag onderstellen dat zij zich de kunst meer ernstig en practisch denken, niet altijd als het gevolg van het gevoel maar als redegevende kunst, besloot spreker zijne zoo als altijd vol innige overtuiging gesproken woorden.

De heer N. M. Koning betrad het practische terrein met de behandeling »*de resultaten en het nut van het onderzoek van bouwmaterialen.* Wij zouden te uitvoerig worden al de aangehaalde bewijzen weer te geven. Spreker resumeerde in het kort: 1. Het onderzoek van bouwmaterialen is noodzakelijk en het werken met onderzocht materiaal mogelijk, zelfs bij kleinere werken.

2. Het onderzoek kan alleen afdoende geschieden, door daarmede vertrouwde personen en met volledige hulpmiddelen.

3. In de meeste gevallen kan daarom alleen op daarvoor goed ingerichte proefstations de keuring afdoende geschieden.

4. Controle proeven kunnen in sommige gevallen op de werken genomen worden.

5. Het resultaat van het algemeen worden van het onderzoek van bouwmaterialen is, dat de inferieure kwaliteiten minder zullen worden aangeboden en de zekerheid van bouwconstructies meer gewaarborgd is.

Als volgend spreker trad op de Heer J. W. C. Tellegen: *keuring van bouwmaterialen in verband met het onderwijs aan de Polytechnische school.*

Spreker, die zich ook in andere afdeelingen van het congres in velerlei opzichten met ernst stelt voor de beantwoording der vragen die aan de orde zijn, deed dit ook hier.

In het allereerst wees hij er op, dat al hetgeen den vorigen spreker had aangetoond, ook zijne overtuiging was. Hij voor zich was er voor dat de Staat voor een voldoend proefstation zorgde.

Als een voorbeeld toonde hij aan hoe eigen keuring dikwerf ten onrechte achteruit zet en wees op het feit dat bij de werken der genie de welbekende cement van de firma Schieferdecker was afgekeurd, hoewel daarvoor geenerlei geldende redenen bestonden.

Daar het maken van particuliere proefstations de krachten versnippert, bovendien groote kosten vereischt, waarschuwde hij voor dergelijke indeeling.

De conclusie saamvattende, is deze:

1. De Staat dient een proefstation voor bouwmaterialen op te richten en in stand te houden.

2. Het proefstation dient de proefnemingen te verrichten benoodigd voor de uitvoering van Rijkswerken en de leveringen aan het Rijk. Voorts dient het zich te belasten met het verrichten van onderzoekingen ten behoeve van andere besturen en particulieren.

3. Het proefstation moet gevestigd worden te Delft en verbonden worden aan de Polytechnische School. Het moet mede dienstbaar gemaakt worden aan de opleiding van artillerie- en genie-officieren en van opzichters.

4. De inkomsten van het proefstation moeten gestort worden in 's Rijks kas.

Deze conclusien gaven tot debat aanleiding.

De heer M. Simons wenschte nader onderzoek over de vraag in de afdeelingen en daarna een verzoek gericht tot de regeering.

De heer D. E. C. Knuttel zag in de particuliere proefstations geenerlei nadeel, zij toch waren in staat spoediger resultaat te kunnen verleenen. Na nog eenige discussien over het voor en tegen van een Staats-proefstation en nadere inlichtingen omtrent de controle proeven verstrekt te hebben, werd het eerste deel der conclusien, waarbij de Staat voor proefstations moet zorgen, aangenomen, echter onder toevoeging »naast de particuliere stations."

Evenzoo werd punt 2 na eenig debat aangenomen, door te lezen: »Het proefstation wordt ook beschikbaar gesteld voor andere besturen en particulieren" en punt 3 met de

toevoeging »dat de resultaten van het onderzoek ook zullen worden bekend gemaakt voor hen, die niet van de lessen der Polytechnische school kunnen profiteeren. Punt 4 bleef in zijn geheel.

Op deze wijze herzien, werden de conclusien vastgesteld.

Intusschen kwam de heer Joseph Th. J. Cuypers aan het woord over *de Yzerconstructie*. Zooals wij dat van den geachten spreker gewoon zijn, groepeerde hij zijne zienswijze op zeer beredeneerde wijze en kwam tot de volgende stellingen :

1. Het is wenschelijk de grondbeginselen van ijzerconstructien, in eenvoudige termen geformuleerd, te verspreiden onder alle bouwkundigen, en vooral te brengen onder het bereik van opzichters die niet in de gelegenheid zijn geweest een uitgebreid onderwijs te volgen.

2. De studie der ijzerconstructien moet een gunstige terugwerking oefenen op het goede inzicht in samenstellingen van hout en van steen.

3. Samengestelde ijzerconstructien mogen alleen tot steun dienen van zeer veerkrachtige bouwdeelen.

4. Cementijzer, (systeem Monier), biedt niet alleen als wand en zolder gebezigd, maar ook als dragend bouwdeel, groote voordeelen aan.

Niettegenstaande de warme temperatuur kwam het vraagstuk der verwarming nog aan de orde, de tijd was echter reeds ver verstreken waarom de Heer M. Symons dit onderwerp zeer moest bekorten. Het luidde : *Stoomverwarming* — in het algemeen die door middel van lage druk — verdient behoudens in grootere vrijstaande gebouwen, zooals voornamelijk kerkgebouwen, de voorkeur boven elk ander stelsel. Spreker bepaalde zich alsnu meer tot de centrale verwarming : ook voor woonhuizen die hij zeer wenschelijk achte.

Met het bezwaar dat er bestond, de vuurhaarden te verliezen, wees hij er op dat men de open vuren zou kunnen behouden voor hen die daarop gesteld waren, naast de centrale verwarming. De eveneens reeds vooraf vastgestelde conclusiën zijn :

Het is aanbevelenswaardig de stoomkachels zooveel mogelijk in de te verwarmen ruimten te plaatsen.

De verwarming mag niet door uitstraling, maar door buitenlucht welke langs stoomkachels strijkt, worden verkregen. Ter wille van eene eenigzins regelmatige luchtverwisseling, moet de afvoer van de bedorven lucht in verhouding worden gebracht tot de noodige hoeveelheid verwarmde buitenlucht, waarvan de warmtegraad in overeenstemming met de buitenlucht moet kunnen worden geregeld.

Al deze conclusien aangenomen zijnde, werd de sectie gesloten. Inderdaad mogen wij er bijvoegen, was deze sectie, zooals de voorzitter bij den aanvang zei, een der belangrijkste en was het jammer dat het bezoek zoo betrekkelijk gering was, en bovendien de tijd het noodig maakte de zoo belangrijk voor de bouwkunst zijnde onderwerpen te moeten bekorten.

Blijft nog over de derde sectie

Hoe ook ingenomen met alles wat op sociaal gebied kan geschieden tot verbetering van toestanden, die werkelijk hervorming noodig hebben, zoo rijst toch de vraag, wat doet het sociale vraagstuk, te midden van den werkkring van de Maatschappij *tot bevordering der bouwkunst.* Prof. Allard Pierson herinnerde in de feestrede er aan hoe de oprichters zeer simpel in hunne eischen waren geweest, hoe zij in hun eerste vergaderlokaal in de Elandsstraat te Amsterdam begonnen zonder pretentie, zelfs in ietwat beschroomden vorm. De tijd bracht daarin verandering. Die verandering is nu zoo groot, dat de vraagstukken die niet rechtstreeks tot den werkkring behooren, ook al behandeling vinden, wat het werkelijk nuttige en noodige moet schaden. Wil men dan al sociale toestanden behandelen, men grijpe het eerst die welke de onderlinge positie verbeteren kunnen, als wering van onrechtvaardige concurrentie, zoowel door het zich zonder kennis van zaken, alleen gewapend door een patent opwerpen als architect, of het uitvoeren van werk, terwijl staat of gemeente reeds de persoon, die ook het particuliere werk inpalmt, voldoende onderhoudt, ongerechtigheden zooals er nog zoovelen zijn en die geheel in eigen kring kunnen en moeten doodgevochten worden. De Maatschappij zij en blijve voor de leden en hebben wij het afgeloopene jaar over niets anders dan over verzekering van werklieden, nu over niets anders dan hun werktijd hooren spreken, zeer belangrijke vraagstukken, waarvan wij de bevrediging bizonder toejuichen, maar die meer te huis behooren in eene vereeniging van fabriek- en handwerksnijverheid, in een Maatschappij als die van den Werkenden stand en anderen, tot wier werkkring de behandeling dier onderwerpen behoort, terwijl bovendien elke lotsverbetering door eigene verzekering onmogelijk blijkt. Het moge mode zijn op de sociale schuit te willen medevaren, of het den bloei der Maatschappij bevorderen zal, is zeer twijfelachtig. Het gaat toch niet aan steeds de zaak ter harte te nemen, al wenschende, zonder te handelen, de werklieden die zien dat men zich in hunne belangen mengt, koesteren verwachtingen, kan de Maatschappij, aan die verwachtingen niet voldoen, wat te voorzien is, maar alleen het werk ter bespreking brengen zonder meer, dan zal natuurlijk dit de waarde in veler oog doen verminderen, zullen er teleurstellingen worden geboren en dat is in de toekomst te voorzien. Dat kan voorkomen worden door de banier der kunst alleen hoog te houden, waaronder wij gaarne rekenen de vraag, door Dr. E. Wintgens gesteld: »*Wat kan in het belang van den arbeider gedaan worden tot bevordering van goede woningen.*" De saamstelling eener goede arbeiderswoning is het werk van den bouwmeester, is een deel onzer kunst, wanneer wij alleen van dien kant sociaal zijn, niemand zal het wraken, maar al wat verder op dien weg ligt, gaat buiten het programma dat den werkkring der Maatschappij afbakent.

Keeren wij terug tot het congres.

Nadat Prof. Pekelharing uit Delft de sectie geopend had, ving Dr. Wintgens de behandeling van de vorengenoemde vraag aan. Een goede woning bevordert het huiselijk geluk, is een oud gezegde dat ook Dr. Wintgens bevestigde. Hij wees er op hoe slechte woningen, vooral in jaren van ziekte, holen waren, die de sterfte ontzaggelijk in de hand werkten. Bovendien bevorderen zij de uithuizigheid. Met een uitvoerige statistiek bewees

hij hoe de huisvesting in nauw verband tot den levensduur staat. Daarom moest de Staat optreden tot oplossing dezer kwestie, door het doen ontruimen van alle woningen die ongeschikt blijken en daarvoor in de plaats beteren doen vestigen. Is de Staat bevoegd in den woningnood te voorzien, en is het ingrijpen van den wetgever in dien toestand gerechtvaardigd. Spreker's overtuiging was van ja.

Als voorbeelden stelde hij wat hieromtrent ook in andere landen, als Frankrijk, België en Engeland geschiedt. Eenige voorschriften werden door hem aan de hand gegeven, tot verbetering van den toestand.

Bestaande gebouwen die gebreken hebben, schadelijk voor de gezondheid, wil hij het den eigenaar verplichtend gesteld zien den toestand te verbeteren, desnoods door slooping der eigendommen. Daar dit van gemeentewege niet altijd mogelijk is, wilde hij zulks door Rijkswet vastgesteld zien. Verder moesten de woningen onder voortdurend toezicht blijven, zonder wat alle bepalingen gaandeweg krachteloos worden. Bouwen van arbeiderswoningen door den Staat stelde spreker niet op den voorgrond. Dat werk moest blijven berusten in handen van vereenigingen, of maatschappijen. De Staat alleen moest den bouw gemakkelijk maken door de lust tot bouwen aan te moedigen, vrijdom van bepaalde belastingen te geven, alle den bouw belemmerende bepalingen weg te nemen, zooals ook reeds elders geschiedt. Op die wijze werd in Engeland in 15 jaar voor 200 millioen gulden aan arbeiderswoningen gesticht.

Waar de Regeering getoond heeft door velerlei wetten, als de drankwet, de arbeidswet en andere, het goede in het belang van den werkman te willen doen, koesterde hij den wensch, dat de bevordering van een goede woning ook spoedig daarbij als wet zal toegevoegd zijn.

De conclusie luidde aldus:

»Eene rijkswet op de arbeiderswoningen is noodzakelijk voor duurzame bestrijding van den woningnood der arbeidende klasse.

»Naast bepalingen, welke in bepaalde gevallen verbetering of afbraak, na onteigening, van bestaande arbeiderswoningen voorschrijven, moeten tevens minimum-eischen — zoo noodig naar plaatselijke gesteldheid te regelen — omtrent bodem en fundeering, hoogte der gebouwen, toevoer van lucht, licht en goed drinkwater, afvoer van faecaliën en ander vuil, kubieken inhoud en toestand van muren, daken, rookgeleidingen, omgeving enz. worden vastgesteld, waaraan nieuw te bouwen woningen dienen te beantwoorden.

»Het toezicht op de huisvesting der arbeidende klasse worde gehouden van wege den Staat, die zich tot taak stelt den bouw van arbeiderswoningen indirect te bevorderen."

De Heer G. E. V. L. van Zuijlen sloot zich hierbij aan met het onderwerp: »*Wettelijke bepalingen tot het opruimen van oude en niet aan de maatschappelijke eischen voldoende woningen.*"

Spreker wees er op dat zijn voorganger reeds veel had aangetoond wat ook met dit onderwerp in nauw verband staat. Hij voor zich had niet bepaald de arbeiderswoningen op het oog maar meer de goedkoope woning in het algemeen.

Wij hebben wel bepalingen omtrent den bouw van nieuwe woningen, maar niet die

welke verbetering van oude verplichten of onder toezicht stellen, desnoods tot opruiming dwingen. Ook spr. was van meening dat Staatsinmenging de zaak zeer kon bevorderen. Zoo wees hij op Oostenrijk, waar de vrijstelling van belasting 24 jaar werd verleend aan personen of maatschappijen, die de stichting van arbeiderswoningen ter harte nemen. De conclusie uit zijne redeneering was deze:

»Nederland dient mede den weg te volgen, reeds door anderen ingeslagen, en wettelijke bepalingen in het leven te roepen, waardoor het afbreken en opruimen van niet aan de hygiénische en maatschappelijke eischen voldoende buurten of gebouwen, zonder stoornis voor het algemeen belang mogelijk en verplichtend wordt."

Deze beide goed aaneensluitende redeneeringen gaven tot verder debat aanleiding.

De heer Heldt vestigde als afgevaardigde van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond er de aandacht op dat men wel gesproken had van de kelderwoningen, wier aantal nog zoo ontzaggelijk groot is, maar niet genoemd had ook de vele woningen boven den grond, waarvan de gebreken even talrijk, zoo nog niet talrijker zijn. Daarbij wees spr. er op hoe alle uitbreiding, de oude stad nagenoeg onveranderd had gelaten, hoe er woningen waren zooals in de opeengehoopte jodenbuurten, waar talrijke lieden van een gezin slechts één vertrek hadden voor hun geheele huiselijk verkeer en allerlei behoeften, woningen die vol van ongedierten waren, waardoor de menschen verplicht werden hun leven op de straat te slijten. Ook hij was voor de medewerking van het Rijk in deze, om dergelijke toestanden te doen verdwijnen.

De heer P. Smitt wijst er vooral op dat toezicht gehouden worde bij den bouw van nieuwe woningen, men lette op den aanleg der fundeering, het trasraam, de rioleering en zoo al meer, waaraan doorgaans veel ontbreekt.

De heer G. van Duivenbode noemde ook enkele staaltjes zijner ervaring, hij woont niet in een kelder, maar in een onderhuis, maar de bezwaren daarvan waren talrijk, ook de slaapplaatsen werden door hem en zeer terecht afgekeurd, geen afscheiding voor de verschillende seksen en gewoonlijk op de donkerste plaatsen bevorderen zij alle mogelijke misbruiken.

De heer P. Noppen is van meening, dat de arbeiders zich zelven woningen moesten stichten. Zij zouden hunne eischen door die zamenwerking kunnen vereenvoudigen, gemeenschappelijk licht, warmte, alles kunnen genieten op de meest billijke voorwaarden, gemeenschappelijke wasch- en kookplaatsen kunnen hebben en daardoor de kosten aanmerkelijk verminderen.

Wat van de laatste sprekers het aangenaamst is, dat is, dat zij allen werklieden, met een gezonde zaakkennis hunne eigene zaak wisten te behandelen. Smitt, Duivenbode en Noppen zijn goede krachten, zooals onze werkmansstand er velen telt. Het ware te wenschen dat die goede elkander meer begrepen, meer de handen ineen sloegen om te maken en te verkrijgen wat bij de maatschappij slechts bij besprekingen kan blijven. De werkman is talrijk en machtig, mits hij die macht met wijsheid weet om te zetten. Want hun optreden, de vrijmoedigheid, ja, laten wij zeggen de kalme bezadigdheid waarmede zij hunne zaak bepleiten, geeft vertrouwen voor de toekomst. Noppen's denkbeeld had veel

waars in zich. Vereeniging maakt de kosten gering, alhoewel vele stemmen daartegen zullen opgaan omdat ieder in zijn kring op vrijheid gesteld is, toch verdient hetgeen door hem gesproken is nadere overweging.

De heer P. Smitt leidde nu het onderwerp in. *De wenschelijkheid eener wettelijke bepaling omtrent den duur van den arbeidsdag.*

Spreker wees op de vele pogingen in het werk gesteld om daartoe te geraken echter te vergeefsch. — Het ware te wenschen dat aan particulier initiatief het verkrijgen der zaak mogelijk was, wat echter niet schijnt te mogen gelukken.

Wanneer de hulp der regeering moet worden ingeroepen omdat het niet anders kan, stelt hij zijn vertrouwen ook op de medewerking van de maatschappij, verwacht hij hulp van die maatschappij waar zij dat belangrijk vraagstuk aan de orde gesteld heeft. Spr. kwam daarom tot de conclusie. »Particulier initiatief is onmachtig gebleken verbetering te brengen in de regeling van den werktijd, waarom Staatshulp noodig is." Dit vrij belangrijk onderwerp gaf aanleiding tot velerlei discussie, de algemeene zin bleek er voor het afhandelen tot morgen te verdagen, vooral ook omdat er verband bestaat tusschen het onderwerp door den heer Mr. M. W. F. Treub te behandelen.

Verschillende motien kruisten elkander en werd besloten die motien morgen aan de orde te stellen.

Zaterdag 28 Mei.

Het tien uurs klokje riep de belangstellenden reeds bijeen, ongeveer in gelijke verhouding als den vorigen dag waren de zittingen bezocht.

1e Sectie.

De heer F. M. L. Kerkhoff trad op met het onderwerp »*De invloed der ijzerconstructien op de hedendaagsche bouwkunst.*" Spreker wees op de groote plaats die het ijzer in de laatste jaren bij de bouwkunst heeft ingenomen, het is een materiaal van beteekenis geworden vooral door zijne gemakkelijke bearbeiding en van grooten invloed op de vorm en de kunst geweest. Werd de ijzerconstructie vroeger achter hout of pleister verborgen, in den lateren tijd trad dit meer en meer op den voorgrond vooral bij den bruggenbouw, schiep nieuwe vormen en verhoudingen, gaf geheel andere lijnen en daardoor eene nieuwe uiting in het kunstleven. De ijzerconstructie bracht ons iets oorspronkelijks en het laat zich aanzien dat in de toekomst wij er eene groote verwachting van mogen hebben.

De heer H. P. Berlage Nz. had tot onderwerp gekozen: »*Is het schoone in de kunst ideaal of reëel, subjectief of objectief?*"

Onwillekeurig bracht die bespreking ons terug tot de dagen toen op de maatschappelijke bijeenkomsten de rijksbouwmeester Rose uren achtereen kon redeneeren over subjectief of objectief in de kunst, zonder zijn toehoorders te verdrieten. De heer Berlage, die door zijn ernstige studie in de besprekingen over alles wat het aesthetische deel onzer kunst betreft gaarne wordt gevolgd, behandelde de zaak op even welkome wijze. Eerstens omschreef hij het ontstaan der kunst, en de wijze waarop daarvan genoten wordt, hare verdeeling in twee groepen, als schilder- en beeldhouwkunst, de kunst der beschrijvende

poëzie en muziek, alsook de bouwkunst en lyrische poëzie. De kunstuiting behandelende, kwam spr. tot de conclusie dat deze subjectief is, als de uiting van door verschillende personen ontvangen indrukken. Ook op den beschouwer maakt de kunst gelijken indruk. Eveneens is de vorm subjectief. Het eigenlijke vak, meer bepaald de bouwkunde, het objectieve gedeelte moet wel onderscheiden worden van het aesthetische. Een afscheiding tusschen vak en kunst te maken, is moeilijk, daar men niet kan vaststellen waar het eene eindigt, het andere aanvangt. Men kan zeer veel kennis van het vak hebben zonder daarom nog kunstenaar te zijn. Juist dat geeft in deze dagen zooveel verschil van meening bij kunstopvattingen. In vroegere tijden wist men de grensscheiding beter vast te stellen waardoor het een niet over het ander heerschte.

De conclusie: het schoone in de kunst is subjectief, werd door nagenoeg alle aanwezigen aangenomen.

De heer A. A. Vorsterman van Oijen vervolgde met: *De heraldiek in de Nederlandsche bouwkunst.*"

Vele heraldische afbeeldingen waren tot verduidelijking aan den wand tentoongesteld. Spr. wees er op hoe de heraldiek nauw verwant is tot de middeneeuwsche en latere bouwstijlen Reeds in de 12de en 13de eeuw kende men de wapens in den bouwstijl en bleven zij sints dien tijd daarin voortleven. Vooral in de dagen der renaissance kent de heraldiek haar bloei-tijdperk, tot dat de rococostijl een tijdperk van verval aanbracht.

Vooral in den laatsten tijd is de heraldische kennis sterk vooruitgaande. Toch is er nog op vele gebreken te wijzen, waarom het wenschelijk is dat bij het aanbrengen van wapens in gebouwen de bouwmeester zich doe voorlichten door den heraldicus.

De heer Leliman stelde de vraag of er geen geschikte boeken voor de wapenkunde bestonden.

Spreker wees er op dat er zeer weinig van dien aard was zaamgesteld en datgene wat bestond was zoo goed als uitverkocht. Binnenkort echter zou een handboek tot bestudeering der heraldiek, door spr. bijeengebracht, worden in het licht gegeven, welke mededeeling met bijval door de vergadering ontvangen werd.

De conclusie. »Het is wenschelijk dat bij het aanbrengen van wapens in de bouwkunst, meer naar zuivere heraldieke modellen gewerkt worden," werd door de vergadering bevestigend beantwoord.

De heer Jurriaan Kok had tot onderwerp gekozen »*Het uitschrijven van prijsvragen door openbare besturen.*"

Spreker zag in de richting die door de regeering gevolgd wordt groote eenzijdigheid. Rijks en provinciale gebouwen dragen allen eenerlei karakter. Alleen het ministerie van justitie zou men kunnen zeggen hierop eenige uitzondering te maken. Door het uitschrijven van prijsvragen alleen zou hierin groote verandering kunnen worden gebracht.

Deze opvatting vond bij enkele bestrijding, die niet altijd gunstige gevolgen hadden beleefd van prijs-uitschrijvingen. De conclusie die zegt: »In het belang van de ontwikkeling der kunst is het een dringende eisch des tijds, dat voor de uitvoering van belangrijke bouwwerken door den Staat, de Provincie of Gemeentebesturen openbare of besloten wed-

strijden worden uitgeschreven, werd door de vergadering met goedkeuring ontvangen.

Hiermede was het werk der eerste sectie afgeloopen en sloot de Voorzitter, Prof. E. Gugel de bijeenkomst.

2de Sectie.

De Heer D. E. C. Knuttel sprak over: »*Het onderwijs in de hygiène aan architekten.*" De hoofdinhoud was een betoog der noodzakelijkheid, dat de architekten ook werden onderwezen in de leer der hygiène. Zonder kennis van die wetenschap was het onmogelijk de daarvoor gestelde eischen te kunnen bevredigen. Naar aanleiding daarvan stelde spr. de navolgende conclusie: »Waar de voldoening aan de eischen de hygiène veelal voor een groot deel afhangt van den technicus, speciaal van den architekt, behoort bij diens opleiding aan dezen tak van wetenschap een plaats te worden gegeven."

De Heer G. E. V. L. van Zuijlen sloot zich met de behandeling van een daarbij passend onderwerp aan: »*De toepassing der hygiène bij den bouw van goedkoope woonhuizen.*" Spr. beriep zich in deze op de vele wettelijke bepalingen, vooral in Duitschland vastgesteld, om de woningen aan die eischen te laten voldoen, en wenschte dat ook hier overgebracht, waar alles dikwerf aan de willekeur van enkelen is overgelaten.

Ook wenschte spr. dat de arbeiderswoningen evenmin van gepaste versiering werden uitgesloten als dit aan die der meergegoeden geschiedt.

De voorgestelde beperking van vrijheid gaf tot vele discussie aanleiding. Ook de voorzitter, Dr. P. J. H. Cuijpers, vond dergelijke tyrannieke bepalingen verre van gewenscht. De aanvankelijk vastgestelde conclusien werden door die besprekingen aldus gewijzigd.

»Zoowel bij den bouw van nieuwe goedkoope woonhuizen als bij het verbeteren van reeds bestaande, moet een wijze toepassing der wetten van de gezondsheidsleer op den voorgrond staan.

Het hoofddoel moet echter steeds blijven om te bouwen en te verbeteren voor een minimum geld, en zuinigheid in alle opzichten mag dus niet worden uit het oog verloren.

Ook schoonheidszin en daaruit voortvloeiende gepaste versiering zijn natuurlijk zelfs bij den eenvoudigsten bouw niet uitgesloten, doch in gevallen waar finantieele ondernemingen het toegeven aan alle eischen te samen zouden in den weg staan, dáár moet versiering wijken voor het nuttige en hygiènisch doelmatige."

De heer J. P. Klinkhamer trad als laatste spreker in deze sectie op. Het onderwerp was »*De belangrijkheid van kleine onderdeelen van het woonhuis met het oog op de hygiène*".

De verschillende eischen die de woonhuisbouw in dit opzicht zich had te stellen, werden door spr. achtereenvolgens behandeld en daaruit de conclusie genomen.

Het is zeer wenschelijk: 1°. dat men meer dan tot dusverre over het algemeen geschiedde, de aandacht vestige op de »huisleidingen"; 2°. dat het maken van grondgewelven of andere grondluchtkeerende constructiën ter beoordeeling van B. en W. onder alle niet onderkelderde ruimten verplichtend worden gesteld.

Hierna ging deze in vele opzichten belangrijke sectie uiteen, waarvan wij een der leden hoorden zeggen dat de hyena der architekten daar duchtig aan het spoken was geweest.

Door het reeds vergevorderde uur werden geene discussien over het gesprokene gevoerd. Spr. wees er op hoe overal in het buitenland wettelijke bepalingen bestaan om den welstand te bevorderen. Die bepalingen zijn natuurlijk verschillend van aard, want wat de eene gemeente gewenscht is, is bij de andere onnoodig, zoodat zij als het ware uit de plaatselijke toestanden moeten geboren worden. Geen dwang mag geoefend of rechten worden voorgeschreven, alleen, men moet er na trachten ontsiering te verbieden. Verschillende middelen om tot dien welstand te geraken werden besproken, het uitloven van premien, nieuwe onteigeningswet enz., maar bovenal zou spr. eene groote verbetering zien in het feit dat het niet een ieder gegeven ware zich het architectschap toe te kennen. Eerst dan Mijne Heeren zei spreker, wanneer gij even als geneesheeren, advocaten en anderen u door studie en na afgelegd onderzoek het brevet hebt geschonken, gerechtigd tot de uitoefening te zijn, eerst dan is er veel goeds te verwachten, wat den algemeenen welstand betreft. De saamgevatte conclusien waren:

1. De tegenwoordige gemeentewet laat niet toe, dat de gemeentelijke politieverordening voorschriften bevatte betreffende den openbaren welstand.

2. Een uitzonderingsrecht op dat punt, alleen voor de aanzienlijke gemeenten, is echter zeer gewenscht.

3. Politie-voorschriften zullen evenwel altijd een uiterst gebrekkig middel zijn om te bewerken, dat er schoon worde gebouwd.

4. De gemeente moet daarom liever in de eerste plaats een goed voorbeeld geven en vervolgens bij den verkoop van bouwterrein de noodige voorwaarden stellen. — De Rijkswetgever bepale bovendien, dat de bouwkunst, evenals de geneeskunde, slechts door bevoegden en bekwamen mag worden uitgeoefend en vergunne de onteigening per zone.

Nog een drietal bijdragen werden geleverd tot aanvulling van den dag. De Heer J. W. C. Tellegen besprak »*Overheidsplicht en gezondheidstoestanden in steden.*" De gezondheidstoestand is in ons land in de laatste jaren over het algemeen vooruitgegaan, wat uit de statistiek ten duidelijkste blijkt, doch er valt nog zeer veel te doen, als het verontreinigen van den bodem tegen te gaan, voor goed drinkwater te zorgen, goede constructie van woningen te bevorderen. Broeinesten van besmetting op te ruimen, al ga dat ook met groote kosten gepaard, daarbij stelde spr. Arnhem ten voorbeeld. Er moeten geschikte gemeente-ambtenaren worden toegevoegd, die voor de goede behartiging dezer punten waken, bepaald deskundige personen. Ook kwam spr. terug op het reeds in de andere sectie besprokene, opneming der hygiènische studie bij de leervakken der Polytechnische school.

De gezondheidstoestand in de zaal van Maison Stroucken was op dit oogenblik, zelfs voor niet-deskundigen waar te nemen als hoogst nadeelig, waardoor de vergadering een oogenblik gevaar liep ontvolkt te zullen worden.

De Heer F. H. van Malsen behandelde »*de Arbeidsraden, scheidsgerichten.*"

Van iemand als de spr. zoo geheel van dit onderwerp doordrongen was niet anders dan aanbeveling te verwachten en geschiedde dit op hoogst beknopte wijze. Spr. achtte dergelijke raden in het belang van den arbeidenden stand tot bevordering der oplossing van de sociale kwestie. Vooral vorming dier raden uit partikulieren en niet van Staats-

wege was hoofdzaak en achtte spr. het alleszints op den weg der Maatschappij voor de bouwvakken dergelijke raden en scheidsgerichten te vormen.

De Heer C. Muijsken besloot de rij der sprekers met: »*De bouwkunst en de bouwmeesters van de 19de eeuw.*"

Onze eeuw heeft zich geen oorspronkelijken bouwstijl gevormd. Spr. herinnerde welke stijlen achtereenvolgens waren opgetreden, klassiek, middeneeuwsch, om te eindigen in de renaissance, zonder zich een eigen karakter te hebben gevormd.

Alleen de ijzerconstructie deed een geheel nieuwe uiting in het kunstleven ontstaan en kan men daaruit eenigsints bepalen, de richting die de kunst in de toekomst zal nemen, omdat het ijzer meer en meer het materiaal wordt, dat op den voorgrond treedt. De groote eischen die aan een bouwmeester gesteld wordt, reeds den vorigen dag door den feestredenaar genoemd, bracht spreker in nog meer volledigen zin in herinnering, als een bewijs hoe moeielijk de loopbaan van den bouwmeester is.

Hiermede was het Congres geëindigd. De heer Heldt dankte voor de werklieden, voor de waardeering door hen ondervonden, bij de behandeling der vraagstukken die hunne belang betreft. De heer J. H. Leliman het bestuur voor hetgeen geleverd was en sprak de beste wenschen voor het bestaan der Maatschappij uit, daarbij zeer toepasselijke zinspelingen aanvoerend.

Zoo behoort ook dit Congres tot de geschiedenis en moge wij er van getuigen, dat al was er veel dat niet tot het maatschappelijk doel direct behoort, daar was ook zeer veel dat juist door haren werkkring was omschreven en zullen die goede indrukken bij velen nog lang in herinnering naleven.

FEESTAVOND.

't Behoeft niet gezegd, dat nu het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst een feestavond had op het programma gesteld, ook veler verwachting zich gespannen daar heen richtte.

Op de vraag of er reeds iets van bekend was, tot elkander gedaan, bleef het antwoord ontkennend en schrijven wij eerlijk neder, dat in het belang der Maatschappij het zeker geweest zou zijn, indien *die onbekendheid maar had voortbestaan.* Velen onzer hadden dergelijke feestavonden in buitenlandsche kunstkringen bijgewoond, de groote krachtsinspanning gehuldigd en het talent daarbij tentoon gespreid, bewonderd, zelfs hadden wij dit in onze jongere Vereeniging Architectura et Amicitia toegejuicht. Alleen daar was een dissonant men ging wel eens te ver, soms zelfs niet vrij van eenzijdigheid. Dan luidde het oordeel buiten af, tot zelfs bij vele leden van de Maatschappij, dat die spotlust, zij moge al voor een oogenblik lachverwekkend zijn, toch niet kon toegejuicht worden. Wie zou het tegendeel beweren. Maar waar de jeugd aan het woord is, is de zin zoo geheel anders dan bij hen die door ervaringen van het leven tot meerdere kalmte en ernstige opvatting gedrongen worden. Wat men nu op den Maatschappelijken feestavond vertrouwde te mogen vinden, geenszins het beeld der jongere vereeniging en nog wel in zooveel minder goede vormen. De klok sloeg negen. De zaal was in een pikdonker gehuld. De aanrukkende gasten trokken allengskens af en voor het American-Hôtel hadden zich velen opgesteld, tot het »opent u" hun tegemoet klonk. Ongeveer half tien was het zoo ver. De feestavond begon met een hulde aan den voorzitter. Een geschenk

in beeld door vele leden bijeengebracht, werd den voorzitter overhandigd. Een ieder stemde daarbij in. Jonge drukkersgezellen liepen in de zaal rond, het licht was inmiddels tot kracht gekomen, en deelden het Bouwkundig Weekblad rond, expresselijk voor dezen avond als feestnummer bestemd.

Fraai van letter, fraai van druk en teekening, fraai van papier, en de jool begon met een wandeling door de hoofdstad. Wat bij anderen afkeuring had gevonden, leefde hier in al zijn kracht op, in plaats van bij het doel der feestviering stil te staan, een greep uit de geschiedenis te doen, waarvoor de keuze zoo rijkelijk was, verliet men dit terrein, om kastijdend jegens kunst- of geen kunstbroeder op te treden, die in dit geval veroordeeld waren, alleen om te hooren, zonder zich in iets te kunnen rechtvaardigen. Een critiek die niemand billijken zal, allerminst van een vijftigjarige, gehard in den strijd des levens zou kunnen verwacht worden. Wij hadden van den feestavond ook onze gedachten gevormd. Wij hadden gemeend te zullen bewonderen en te leeren, veel te zullen zien wat vereende kracht op het altaar der feestviering zou ten offer brengen.

De Maatschappij in haar verleden en heden en 't had genoegelijk zonder krenkend kunnen zijn, zooals ook enkele pagina's van het weekblad vertoonen. Wij hooren den immer gevatten Dr. P. J. H. Cuijpers bij het verlaten van den feestavond zijn mannelijke taal ons toeroepen: »Ik heb genoten. Gij hebt voor mij de middeneeuwen doen herleven, toen de satyre zoo hoog aan het woord was." Daarmede teekende die gevierde spreker den avond af. Middeneeuwsch hebt gij gehandeld en wij beamen het. De feestavond maakte een schrille tegenstelling met het goede wat des daags was gewrocht. Wil ik u nog meer van het feest verhalen? Ik zal kort zijn. Men zat nagenoeg een uur lang in een stikdonkere zaal, bij een enkele kaars te turen naar een Chineesche schimvertooning, die, hoe verdienstelijk de figuurtjes ook geteekend waren, een sobere feestvoorstelling vormden.

Daarbij deed de tekstuitlegger in zijn vorig-eeuwsch kostuum ons denken aan den nagenoeg vergeten Amsterdamschen aanspreker, en had de geheele voorstelling het karakter alsof men alle goeden zin die dien feesttijd had gekenmerkt, bezig was ter aarde te bestellen. 't Was treurig. Verademing schonk het nog eenmaal opgaan van het tooneelscherm. Daar toonde zich de meesterlijke arbeid van den onvergetelijken Bosboom in de kerk te Alkmaar, en toen de orgeltoonen door het kerkruim ruischten en tot in de zaal doordrongen, keerde een weldadige stemming tot het gemoed, ontsnapte ons de verzuchting, had ons slechts dat alleen doen genieten en wij hadden ons den feestavond met liefde herinnerd. De hulde aan den heer Le Comte, den maker van dat hoogst verdienstelijk tafereel gebracht, betrof den kunstenaar, de Maatschappij herleefde een oogenblik.

En wanneer men nu een opeen geschoven klein getal personen, die lachten voor zij hunne eigene aardigheden hadden in de wereld gezonden en die bij elkander bleven plakken, mag aannemen als een bewijs der feestelijke stemming, dan zou men gerust durven beweren bij uitnemendheid geslaagd te zijn, maar de groote zaalruimte werd steeds lediger en lediger, om eindelijk het voorbeeld van de kaars te volgen die een uur lang, de gezellin in de duisternis geweest was. — Wanneer wij die zulke ontzaggelijke gaven bezitten, om feest te kunnen vieren, juist door de kracht onzer kunst, een voorbeeld wenschen te geven, late het nimmer gelijk zijn aan den avond van den acht en twintigsten Mei.

J. DE HAAN.

Doordien de aflevering ditmaal te groot is, wordt de plaat in volgende aflevering bijgelegd.

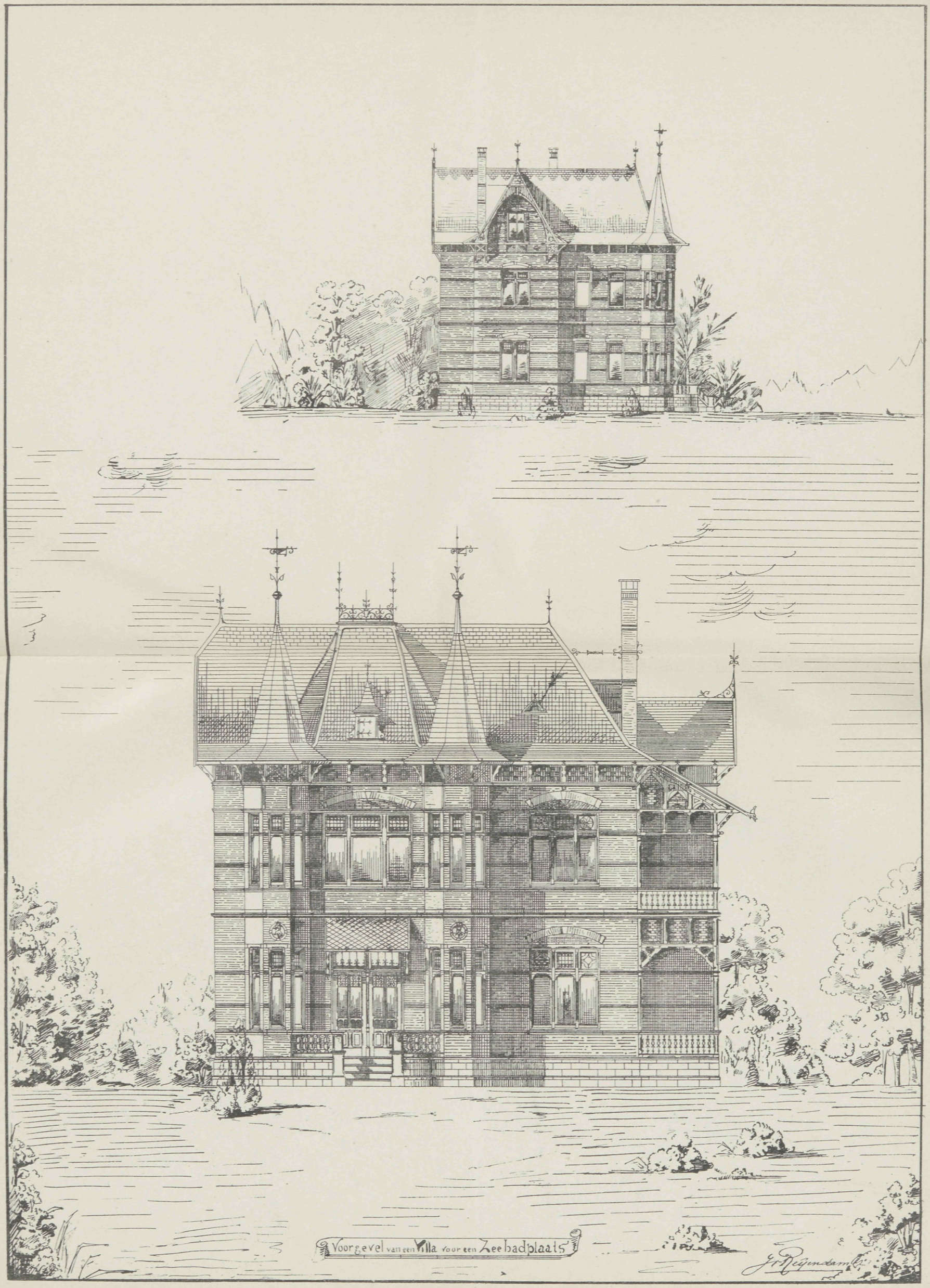

Voorgevel van een Villa voor een Zeebadplaats

J. G. Reijendam fec.

Bij de Platen.

Oude Poorten.

Wij geven deze keer twee poorten, die omtrent de kunst uit vroegeren tijd een paar goede overblijfselen vormen. De een is bekend als »*In de zoogenaamde Klomp*", te 's Hertogenbosch, opgemeten en in teekening gebracht door den Heer W. C. C. Steenaart.

De omgeving is zeer eenvoudig. Hoofdzaak is de fraai gestoken deurnaald, die eene meesterlijke proeve der houtsnijkunst uit die dagen is.

De andere is aan velen welbekend. Geplaatst op een der woeligste verkeerpunten in de hoofdstad, trekt *de Gevangenispoort op den Heiligen Weg* te Amsterdam steeds ieders aandacht. De Heer Jan Boerma maakte hiervan een vrije schets, die echter alles zeer duidelijk teruggeeft.

Voor- en zijgevel eener Villa voor een zeebadplaats,

door J. VAN REIJENDAM Cz.

Met de verzending van afl. 12 was er geen gelegenheid de plaat bij te voegen. Het verslag omtrent het gouden eeuwfeest der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst

Korte Mededeelingen.

Wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen te Amsterdam.

Deze wedstrijd behoort spoedig tot het verledene. Op de vraag of zij geslaagd is, aarzelen wij niet, met het oog op de ervaring bij de vorming opgedaan, te erkennen van ja. — De medewerking liet zich verre van gunstig aanzien, zelfs tegenwerking werd aangetroffen. Ware dat niet het geval geweest, hoe had alles anders en meer doeltreffend kunnen zijn.

Een groot deel der fout zit bij de commissie, die den werkman te veel als onderdeel beschouwde. Wij wijzen hierbij slechts als een getrouw beeld van die opvatting, op den dag der opening, toen de inzenders hoog verheven op de gaanderijen zaten opgepakt, zij, die toch den eigenlijken werkkring vormen, terwijl de genoodigden het benedenruim der zaal van het Paleis voor Volksvlijt innamen. Zoo ging de geheele openingsrede, gesteld voor den werkman, niet tot hem op, daar het geluid zoo machtig niet was.

Als hoofdzaak van dien wedstrijd mag toch wel gelden dat gedeelte, waar de werklieden gebonden waren te werken naar teekeningen, daartoe voor het te maken voorwerp afgestaan. Dan zijn de inzendingen eenerlei, komt voor den dag wie het vaardigste onder de inzenders is, en ook het beste inzicht heeft om fraai en goed praktisch te verbinden. Die inzendingen waren zeer gering, zelfs de behangers voor een kamerschut slechts met één mededinger. Timmerlieden en lood- en zinkwerkers hadden het leeuwendeel. De laatsten zelfs met bizonder flinke werkstukken. Ook de metselaars hadden met de muurnis, die een werkstuk vormt waarbij vaardigheid en geduld een hoofdrol spelen, veel succes, daar was goed werk op de vraag ingezonden. Smeden en steenhouwers sloten zich daarbij aan. Juist deze afdeeling had door belangrijkheid moeten uitmunten, en veel meer kunnen leveren. De vrije wedstrijd was talrijker vertegenwoordigd. Dáár echter betreft het niet werkstukken uitsluitend voor die gelegenheid vervaardigd, want wat de commissie gevraagd had was zeer gering aanwezig, daar komen de knutselwerkjes in vrijen tijd bijeengebracht, voor den dag, die dikwerf jaren achtereen onder handen zijn geweest; en al is daaronder ook zeer veel verdienstelijks op te merken, toch moet dit niet als iets ongewoons beschouwd worden — is er bovendien moeielijk uit op te maken, of de vervaardiger, die zoo kunstig in het klein knutselt, wel voor het groote voldoen kan. Waar de een beperkten tijd vond, had de ander te over.

Wij willen in geene bespreking treden over de verdienste van ieder stuk in het bizonder, wij zouden velen hard moeten vallen. Dit echter heeft de wedstrijd bewezen, dat, wanneer de werkman goede voorbeelden vind, hij wel weet te zorgen voor het afwerken; daar waren bij den gebonden wedstrijd uitnemende werkstukken en is het wenschelijk dat in dien zin worde voortgegaan, het moet tot veredeling van het ambacht bijdragen. Daarbij was in enkele vakken loffelijk voor aanmoediging gezorgd. De steenhouwers toch die ieder door een zandsteenen stoeppaal (vijf in getal) hunne medewerking betoonden en in zeker opzicht na afloop der tentoonstelling een waardeloos werkstuk behouden, zagen

allen zich reeds kort na de opening de voorwerpen afgekocht. Dat is een dankbare aanmoediging, die niet genoeg kan gewaardeerd worden en voor het vervolg gunstig moet uitwerken. De kans van zich eervol vermeld te zien, en ook op finantiëele wijze steun te vinden, is voor den werkman beslissend. Het viel ons op dat de afscheiding tusschen werkman en patroon in dit geval zeer moeielijk is te maken nu die juist wenschelijk zou geweest zijn. Daar waren vele inzendingen, die door zoons van patroons waren gemaakt. Die hadden zich hier buiten moeten houden. Men had het geheel aan den werkman moeten overlaten. Nu zijn die zoons ook wel werklieden, maar zijn de hulpmiddelen, die hun bij het werk ten dienste staan, in geheel andere verhouding, waardoor de beoordeeling niet zuiver kan geschieden. Waarom niet de krachten bewaard voor andere nijverheidstentoonstellingen, waar gelegenheid genoeg voor is. Op die wijze teert de een ten nadeele van den ander, terwijl de commissie, jury en wie ook voor een moeielijk geval zich geplaatst zien. Strikt genomen had men die niet moeten toelaten.

Zooals de tentoonstelling bijeen is, levert zij een aangenaam geheel, goed gerangschikt, en heeft het onderwijs daarbij een niet onbelangrijk deel ter aanvulling ingenomen.

De tentoonstelling te Scheveningen.

Ook Scheveningen beleeft een expositie-jaar. Het doel der tentoonstelling is sport in allerlei vorm. Maar met de sport trok een breed gevolg mede, en zoo is er ook veel te zien, dat zoo niet sport-schuw dan toch geheel en al sport-vreemd is te noemen. Zelfs van het bouwvak zijn er belangrijke inzendingen, waarop wij meer uitvoerig denken terug te komen. In de eerste plaats het hoofdgebouw.

Wij ontvingen van den heer W. Brandts een schets van den gevel, die wij in een volgend nummer zullen opnemen. — Die gevel is zoo wat een allegaartje, wat eigenlijk het geheele tentoonstellingskarakter is. Wij zien daar klassiek, renaissance, en ook de minder gunstige architectuur uit de eerste dagen dezer eeuw bijeen, alles op dikwerf hoogst verdienstelijke wijze gedecoreerd. Wat meer zamenhang zou de goede geest die in de opvatting vervat is, beter hebben doen uitkomen; duidelijk toch is het streven op te merken naar iets eigenaardigs, dat onder de groote stijlverwarring is verloren gegaan. Vincent & Co., te Schiedam, sluiten het terrein met een ijzeren hek af, dat een juweeltje van compositie en arbeid is. F. W. Braat, te Delft, heeft twee kolossale herten ter wederzijden van den ingang geplaatst, die wat laag aan den grond staan, maar overigens zeer fraaie werkproeven zijn. Voor den hoofdgevel zijn de attributen van vischvangst en scheepvaart in model opgesteld, wat zeer bevredigd. De intrede in het tentoonstellingsruim is verrassend. 't Is een inderdaad flinke ruimte, die bij de groote breedte afmeting een uitnemend terrein voor etaleering aanbiedt. Alles is nog in volle werkkracht, de zaal nog niet half gevuld, maar het laat zich aanzien dat die vol komt, en dan zouden wij bijna onderschrijven, dat deze tentoonstelling een der meest eigenaardige en verdienstelijkste uit den laatsten tijd vormt. Daar zijn inzendingen die zoo met smaak het decoratief hebben aangebracht, als op weinig groote tentoonstellingen wordt weergevonden. Vooral die inzendingen welke op de jacht

betrekking hebben. Ook de afdeeling arresleden, boerenwagens enz., is zeer rijk aan de meest sierlijke overblijfselen uit vroegere dagen, vol breed behandeld houtsneewerk, uitnemend smeedwerk en vooral rijk schilderwerk. Die verzameling is inderdaad eenig en vormt reeds een hoogst belangrijke tentoonstelling op zich zelve. De zalen waar de kunst vertegenwoordigd is, zijn evenzeer hoogst belangrijk. Mesdag komt er naar waarde uit waar zoo geheel het doel dit medebrengt.

Op het gebied van scheepsbouwkunst zijn er vele proeven, een verzameling van allerlei zeekasteelen, die een vloot zouden kunnen vormen. Praktisch is het terrein, dat er aan begrensd is, ingesloten. Weinig hebben wij zoo doeltreffend partij zien getrokken van de velerlei in- en uitsprongen die het gebouw geeft, en al moge de gevel geen eenheid leveren, het plan bezit dat bizonder en levert daardoor verrassende overgangen. Het terrein is geheel omsloten door een galerij, waar allerlei winkels in de hoekjes verborgen bij elkander aansluiten. 't Is een bonte mengeling die goed voldoet. Jammer dat bij eenig bezoek de galerij wat smal is, zoodat goed verkeer hoogst moeielijk wordt. Op het open gedeelte van het terrein bevindt zich een Noordsch huis, en zoo zijn er overal velerlei onderwerpen die werkelijk de aandacht verdienen en op nadere bespreking recht hebben.

Als proeve van geduld heeft een meester knutselaar een ijzeren boom ingezonden, waarvan alle takken aan de stam gesmeed zijn. De geheele boom is vrij natuurlijk gevolgd. Zelfs de vogel en zijn nestje ontbreken niet. Hoe aardig ook, zien wij liever Vincent's arbeid, als meer doeltreffend. Voor zooverre een vluchtig overzicht deed zien, kan Scheveningen er op wijzen eene tentoonstelling te bezitten, die bezoek verdient en die goed geslaagd is, en door de aantrekkelijkheid van vele daaraan verbondene wedstrijden ongetwijfeld een groot bezoek zal verwerven.

Van Overal.

HAARLEM. Het Museum voor kunstnijverheid dat zich op allerlei gebied van de gunstigste zijde doet kennen, zal in Juli een voor het kunstonderwijs belangrijke tentoonstelling houden. De Groothertogelijk Badensche school voor Kunstnijverheid te Karlsruhe, zal het werk der leerlingen aldaar tentoonstellen en bij de gunstige naam die de school heeft, zal dit ongetwijfeld zeer belangrijk zijn. De Haarlemsche Kunstnijverheidschool doet hetzelfde te Karlsruhe. Op die wijze wordt de bevordering van het onderwijs zeer in de hand gewerkt.

Ook ontvingen wij het volgende ter opname:

De Commissie van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem heeft het plan opgevat dezen zomer van 15 Juli tot 15 Augustus eene tentoonstelling te houden van in ons land vervaardigde zilversmidswerken. Zij heeft het voornemen om naast enkele oude stukken, die haar reeds zijn toegezegd, ook eene verzameling werken van levende meesters, goud- en zilversmeden, bijeen te brengen.

Met deze tentoonstelling beoogt zij voornamelijk de nationale industrie te steunen, door de werken onzer zilversmidskunst in ruimer kring bekend te maken en het kunstlievend publiek te doen zien wat in ons land vervaardigd kan worden.

De commissie zal zich voor het bijeenbrengen dezer tentoonstelling wenden tot de meest gunstig bekende meesters in het zilvervak en hun verzoeken eenige der door hen vervaardigde kunstwerken, benevens ontwerpen en teekeningen gedurende genoemden tijd aan het Museum te willen toevertrouwen.

POORTJE IN DE ZOOGENAAMDE „KLOMP" TE 'S HERTOGENBOSCH.

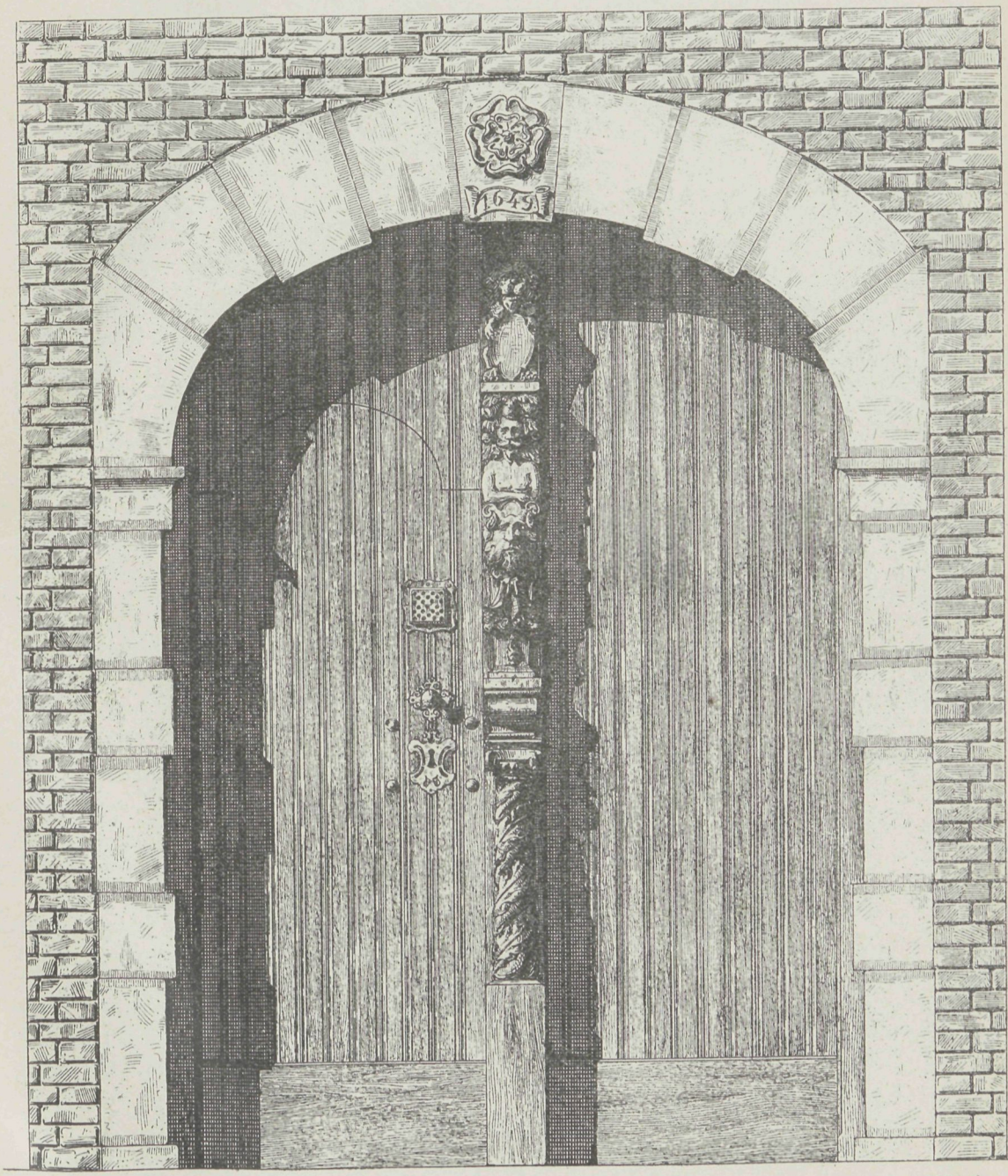

W.C.C.S.

Photo Lith. Wagner & Mottu Amst.

Gevangenispoort, Heiligenweg
Amsterdam.

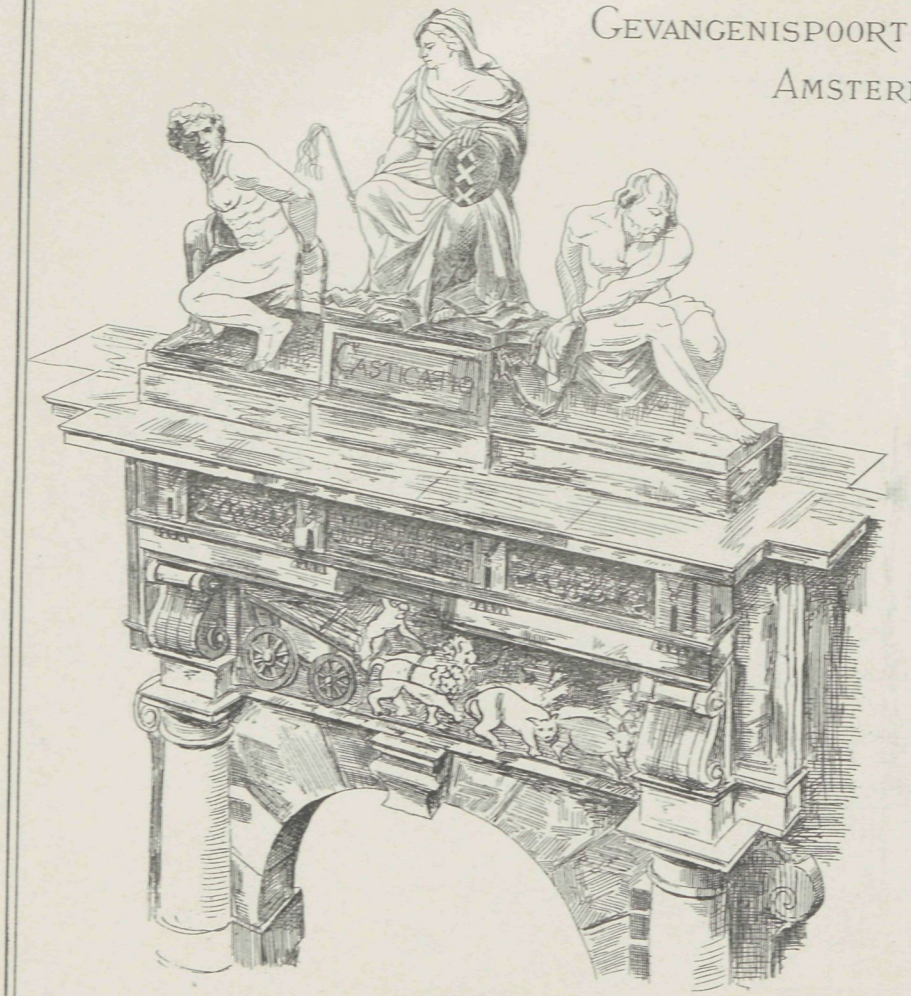

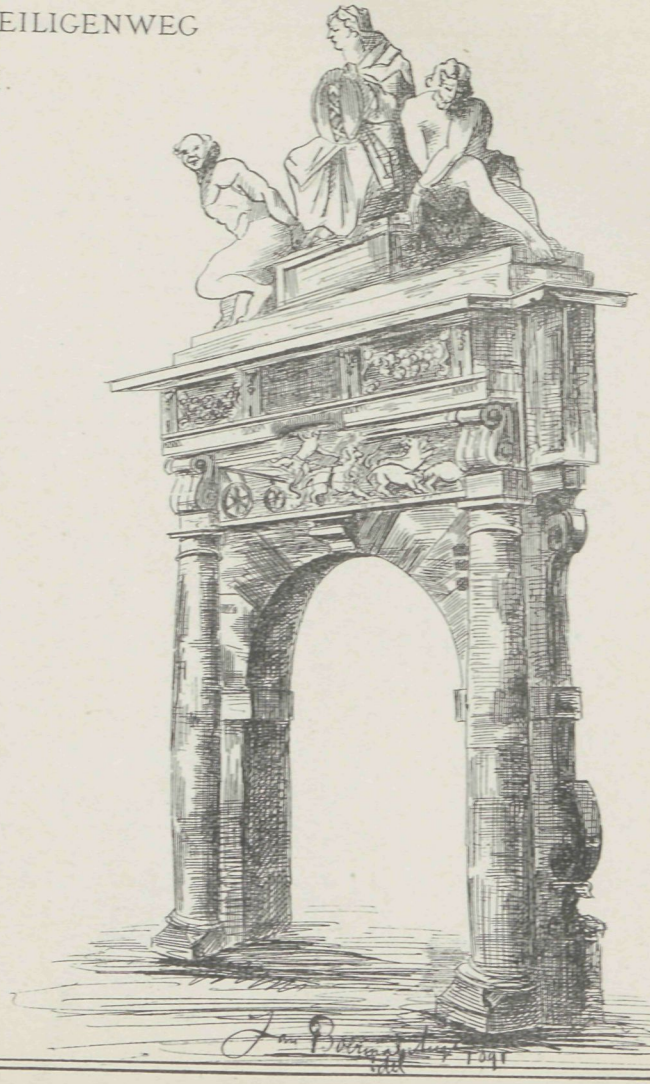

14

VADEMECUM DER BOUWVAKKEN.

1 Juli 1892.

Bij de Platen.

Ontwerp van een winkelhuis,

door M. A. POEL.

Wij hebben hier te doen met een van die vele winkelhuizen die wel diepte, doch geen breedte hebben. De indeeling vormt een reeks aaneengesloten afdeelingen, waar langs de gang loopt, waarin tevens de trap naar de bovenverdiepingen, een winkel, huiskamer, binnenplaats, slaapkamer, keuken met een afzonderlijke opene waschplaats enz. Het is zoo de gewone vorm en hoogst moeielijk is het daarin afwisseling te brengen. Geheel anders is dat met den gevel gesteld. Al zijn er nog zoo velen, steeds wordt getracht naar veranderden vorm en komt het ons voor dat de ontwerper niet onverdienstelijk is geslaagd. 't Is zoo geheel iets anders. De ingesloten winkelpui, de zich eigenaardig afteekenende geveltop, die zich overal redegevend ontwikkelt, maken dat de gevel een karakter verkrijgt, dat op nieuwheid kan aanspraak maken. Daarbij vormen de verschillende hoog- en laag opgaande deelen van den top een zeer goede bekroning. De afwisseling van metsel- en natuurlijke steen zal zich daarbij gunstig aansluiten.

De Amsterdamsche boulevards.

Dezer dagen verscheen van de hand der Heeren A. W. de Flines en J. F. von Glahn een vlugschrift, dat wat uitvoering betreft een model in zijn soort is. — Omschrijving,

druk, uitvoering, alles is even goed en maken deze te zamen een bizonder fraai geheel. Ook de inhoud is verre van oppervlakkig zamengesteld, de schrijvers dringen tot elk deel door, zooals het behoort en geven een vrij gezonde berekening tot uitvoering van hun plan. Dat plan is een nagenoeg onbereikbare illusie. — Een boulevard, die Dr. Cuijpers scheppingen Centraal-station en Rijks Museum aaneenketent, een verbindingsweg, die de kortste door het midden der stad zal vormen, in een woord een Amsterdamsche boulevard, waarover een electrische tram zal henen glijden. Daar zijn nu een macht van menschen die dwepen met zulk een boulevard. Parijs, Brussel, kortom alle groote steden zijn er van voorzien, waarom zouden wij een uitzondering moeten maken.

Een boulevard door het midden der stad is een ideaal dat Amstel's hoogste waarde moet vormen, ten minste volgens enkelen. En onder die enkelen tellen wij de schrijvers, die op meesterlijke wijze hunne zaak bepleitten en het daglicht deden zien. Wat van Damrak nog water is moet gedempt, ook het Rokin. Voor dat men het Sophiaplein nadert, moet de huizenrij op het Rokin doorbroken, evenzoo Kalverstraat en Singel, daar eene overbrugging worden gemaakt en het werk worden vervolgd door Reguliersdwarsstraat en Heerengracht, en deze in zooverre openen dat de uitgang komt tegenover de Spiegelstraat; een tweede overbrugging voert naar die straat, en het nu nog overgeblevene bezwaar, te smallen weg, wordt in een breeden gewijzigd door de moker in al zijn kracht aan het werk te stellen. Langs dien weg komt men het spoedigst aan het Rijks Museum en de daarachter liggende toekomstige nieuwe stad. — 't Is een stout plan, maar wij die weten wat plannen maken beteekent, kennen er de waarde van, de lijnen schikken zich zoo gemakkelijk, maar de uitvoering grenst aan het onmogelijke. Die in Amsterdam eenige perceelen bijeen noodig heeft gehad, die weet wat het zeggen wil om zulk een greep in de hartader te doen, links en rechts tot zich nemende. Dan moet de beurs het zoodanig ontgelden, dat alle ondernemingsgeest daarop machteloos afstuit. Het gaat toch niet aan daarvoor een onteigeningswet te verkrijgen en vele reeds jaren gevestigde zaken te verdrijven; de weg hoe kort en hoe goed ook, volgens enkelen, vereischt dergelijke noodzakelijkheid niet. Moet dus alles geheel op partikuliere medewerking berusten, dan is het een hopelooze zaak. Maar gesteld dat de betrokkenen over het plan juichten, dat ieder met een matig winstaandeel tevreden was, zou de zaak dan werkelijk zoo sterk aanbeveling verdienen? Wij gelooven van neen. — Wij zijn niet vasthoudend, een paar nieuwe schoenen lijken ons beter toe dan een paar oude. Maar wat doet Amsterdam met een boulevard. Brussel, Parijs en zoovele andere steden met hunne eeuwigdurende straten, geven door hunne boulevards een dankbare verademing. Hadden die steden grachten zooals bij ons, wat zouden zij het weten te waardeeren, en wij die ze hebben, tellen ze niet. Die Boulevards willen moeten dempen, overal ruimte geven, maar het karaktervolle, aan Amsterdam eigen, wordt er volkomen door vernietigd. — Laten wij eerlijk bekennen, Amsterdam is de oude niet meer. 't Kenmerk haar eigen, heeft zij verspild. — Alles wordt voor het verkeer opgeofferd. Bruggen zakken, fraaie gezichtspunten worden gesloopt, grachten worden gedempt en de geschiedenis die zegt: Amsterdam »*zoo rijk aan fraaie grachten*", zal eenmaal in het vergeetboek raken, en de nakomelingschap bij

het nalezen gelooven dat alles wemelt van taalfouten, want welk geslacht zou in staat zijn geweest zooveel goeds opteruimen. Toch leeft dat geslacht in het tegenwoordige. — Liefhebbers van boulevards en al die korte verkeerswegen vormende personen, zij hebben alleen zin voor het axioma dat de rechte lijn den kortsten afstand tusschen twee punten vormt, of die lijn nu al niet fraai is, heeft met hun begrip niets te maken. En wanneer na eenige jaren, en dat gebeurt, ook de trams, zelfs de electrische, worden op zolder gezet en de menschen hoog in de lucht langs draden elkander voorbijvliegen of ondergronds den kortsten weg nemen, dan zitten wij met een leelijk Amsterdam dat oudtijds de kroon spande onder de steden van het Noorden. Wij hebben eerbied voor den uitnemenden tact waarop de schrijvers hun denkbeeld ontwikkelen, 't Is voor hen een schoone droom. Wij zien er niets meer in. Daar is waarlijk nuttiger te doen voor onze handelstad dan zulk een kostbaren verkeersweg te stichten.

Alle inrichtingen die moeten dienen om den handel te bevorderen, alle vergemakkelijking om Amsterdam tot eerste handelstad te maken, stuit dikwerf op de meest kleingeestige begrippen af. Men bestede daaraan zoovele millioenen en of wij dan wat minder snel door een welvarend Amsterdam vliegen, het doet er weinig toe, de wetenschap dat het er goed is te zijn, maakt dat bezwaar gering. Wij gaan hoe langer hoe meer achteruit, het vlugschrift zegt het gelijktijdig, de menschen nemen toe, het kapitaal af, is dat zoo, dan gelooven wij dat een electrische tram hoog noodig en zulke wegen gewenscht zijn, want herinnering aan die achteruitgang is niet opwekkend en beter dan de stille buitenrand als een verlaten handelskwartier.

Materialen.

Cementonderzoekingen.

De heer A. E. Braat te Rotterdam, altijd even onvermoeid met zijne Josson Cementonderzoekingen bezig, wijst ons daarop nogmaals met verzoek, er de aandacht op te willen vestigen, wij doen dat omdat die onderzoekingen zeer belangrijk zijn, en gaarne geven wij hierbij het volgende resultaat:

DATUM 9 MEI 1892.

A. Onderzoek door de heeren SCHALKWIJK & PENNINK, *Scheikundigen*, Rotterdam, gebruikt voor een ijzeren droogdok der gemeente Rotterdam; vervaardigd door de heeren Kloos & Zonen te Kinderdijk.

DATUM 5 MEI 1892.

B. Onderzoek door de heeren KONING & BIENFAIT, *Proefstation*, Amsterdam, op verzoek van den heer L. J. Rijnink, Hoofd-Opzichter der gemeente Amsterdam en verwerkt aan de Waterkeering aan Zeeburg.

DATUM 24 APRIL 1892.

C. Onderzoek door den heer J. A. VAN DER KLOES, *Leeraar aan de P. S.*, Delft, op verzoek van den heer Adrs. v. d. Boom, Delft, uit zijn pakhuis genomen.

Trekvastheid na 1 + 27 dagen 1 deel Fossoncement + 3 deelen normaalzand.

A.	B.	C.
21.2	20.4	24.05
K.G. per □ cM. Gemiddelde der 6 hoogste cijfers van 10 proeven.	K.G. per □ cM. Gemiddelde der 4 hoogste cijfers van 6 proeven.	K.G. per □ cM. Gemiddelde der 6 hoogste cijfers van 10 proeven.
Fijnheid. Rest. op eene Zeef met 900 Mazen per □ cM.		
A. 5.6 pCt.	B. 6 pCt.	C. 6.67 pCt.

Meer uitgebreide origineele Rapporten liggen ter inzage en gewenschte inlichtingen worden gaarne verstrekt.

Bij belangrijke leveringen kan men de beproevingen van CEMENT of 1e soort Andernachsche Tras van Gebr. Herfeldt, voor kosten van den leverancier doen geschieden, naar verkiezing bij hen, die als deskundigen bekend staan, in Nederland of in het Buitenland.

De prijs hiervoor is vastgesteld, als volgt:

Cementproef . . . f 10.—
Trasproef . . . . „ 7.50

Patent-exhaust-ventilator.

In de laatste jaren is op het ventilatie-gebied ontzaggelijk veel verbeterd en uitgevonden. Ventilators in allerlei vorm verdringen elkander om den voorrang, waardoor de keuze veelal moeielijk wordt. Toch is elke verandering dikwerf een schrede nader tot verbetering, waarom deze onze aandacht verdient, terwijl bovendien de ventilatie veelal nog veel te wenschen overlaat. De fabrikant D. P. Hasselman, Haarlemmer Houttuinen 69, Amsterdam, heeft eene ventilator in verschillende vorm gedacht, die onder den naam van Patent-exhaust-ventilator zijne intrede deed. Het doel is om door middel van wind luchtstroomingen in buizen of kanalen te doen ontstaan of te versterken, ten einde daarmede de bedorven lucht in lokalen of de rook van kachels en fornuizen snel af te voeren, waardoor een zuivere lucht en helder vuur worden onderhouden. Het werktuig bestaat hoofdzakelijk uit twee holle kegels, met de grootste openingen tot op zekeren afstand boven elkaar geplaatst, zoodat eene vertikale, ringvormige opening ontstaat, welke omgeven is van een wijden dubbel conischen ring, waardoor boven en onder dezen ring of band, met de twee holle kegels, twee horizontale ringvormige openingen worden gevormd.

Indien nu de windrichting, zooals gewoonlijk, horizontaal is, dan ontstaat in de horizontale openingen meer of mindere sterke luchtverdunning, waardoor de lucht uit de afvoerkanalen of schoorsteenen wordt opgezogen en afgevoerd, en daar deze openingen te zamen vele malen grooter zijn dan de doorsnede van het afvoerkanaal, is een zwakke wind reeds voldoende een tamelijk sterke luchtstrooming te doen ontstaan. Ook dan, wanneer de wind, zooals bij val- en warrelwinden, hetzij van boven of onder door het werktuig mocht blazen, doet deze een luchtverdunning ontstaan in de vertikale opening, tusschen de twee holle kegels, en zal het effekt nog verrassend zijn, daar ook deze opening nog veel grooter is dan de doorsnede van de afvoerleiding.

De afmetingen der hierboven bedoelde verticale en horizontale openingen, benevens de schuinte der kegelvlakken behooren, zooals men licht begrijpen zal, oordeelkundig en systematisch te worden berekend en geconstrueerd, daar reeds bij eene geringe misstand een groot gedeelte van het effect verloren gaat.

De voordeelen van dit werktuig als ventilator of schoorsteenkap boven elk ander, tot op heden bekend systeem zijn de volgende:

1°. zijn geen bewegende deelen aanwezig, welke hinderlijk geruisch maken of vast roesten, waardoor het toestel buiten werking zou geraken ;

2°. worden deze ventilators uitsluitend van gegalvaniseerd ijzer vervaardigd, waardoor deze tegen weer en wind volkomen bestemd zijn ;

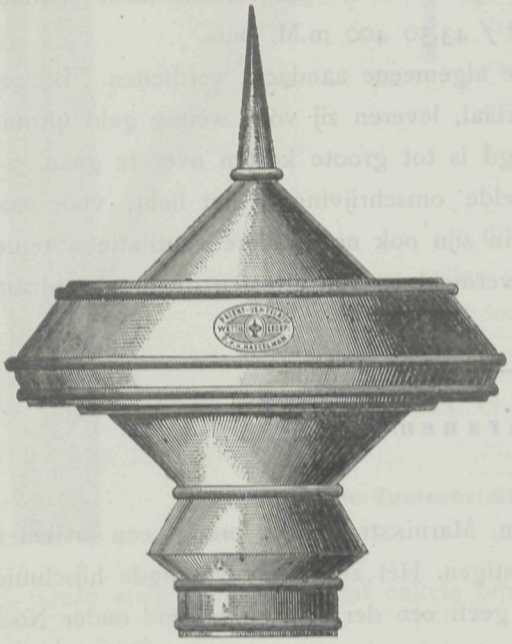

3°. werkt deze ventilator, hoe de windrichting ook zij, even krachtig ;

4°. het veel grooter effect dan elk ander tot op heden bekend systeem, waardoor eene ventilatie-inrichting eenvoudiger en daardoor tevens goedkooper kan zijn ;

5°. is de prijs ten gevolge de zeer eenvoudige en nochtans sierlijke constructie niet hooger dan de zoo gebrekkige toestellen welke veelal geheel nutteloos op schoorsteenen en afvoerbuizen, zulk een droevige figuur maken.

Model A is voor bedorven luchtafvoer, in woonvertrekken, societeitslokalen, schouwburgen, scholen enz., al naar de verhouding die de lokalen innemen, wat bij aanvrage moet opgegeven worden. De prijzen zijn eenmaal geschilderd franco door geheel Nederland

diam. buis in mM.	50	100	150	200	250	300	350	400	450	500	550	600
	9.75.	12.50.	15.75.	19.50.	24.75.	27.25.	34.75.	39.50.	49.25.	59.75.	74.25.	89.50.

De ventilators kunnen bovendien als windwijzers worden ingericht en dan een meer sierlijke vorm aannemen. Ook als schoorsteenkap, ter bevordering van de trekking en het keeren der valwinden zijn zij zeer doelmatig. Naar evenredigheid der buiswijdte verhouden zich de prijzen van *f* 8.25 diam. buis 50 m.M. tot *f* 76.25 600 m.M. buis.

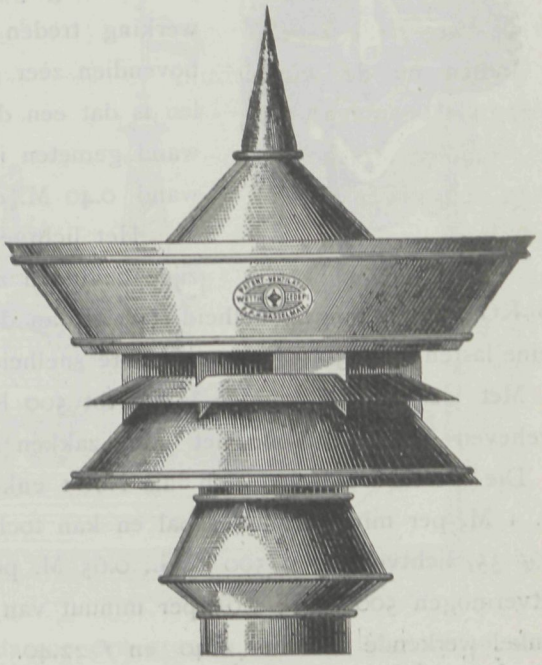

De patent-lucht-injector dient om versche lucht te brengen in lokalen die niet aan de buitenlucht grenzen en waar dus lucht-aanvoerkanalen, die in directe gemeenschap staan met de buitenlucht, niet kunnen dienen. Zij worden op dezelfde wijze geplaatst als de ventila

toren, doch de werking is juist tegenovergesteld, waar de ventilator bedorven lucht afvoert, voert de injector versche lucht aan. Hoe de wind ook over dit werktuig blaast, en hoe de plaatsing ook genomen is, altijd wordt versche lucht aangevoerd, terwijl noch regen, sneeuw, of stof kunnen binnendringen. De samenstelling is zeer eigenaardig. Met een dergelijke injector kan men kelders, putten en mijnschachten van versche lucht voorzien, de prijzen loopen van *f* 10.75 50 m.M. buis tot *f* 43.50 400 m.M. buis.

Wij gelooven dat dergelijke constructiën de algemeene aandacht verdienen. Bij zeer eenvoudige constructie, goed en duurzaam materiaal, leveren zij voor weinig geld uitmuntende hulpmiddelen, waar men gewoonlijk geneigd is tot groote kosten over te gaan.

De fabrikant gaf een zeer goed zamengestelde omschrijving in het licht, voor ieder belangstellenden op aanvrage verkrijgbaar; daarin zijn ook nog andere ventilatie-systemen opgenomen, alles meer breedvoerig met prijzen vermeld en vele attesten die het deugdzame der vinding voorop stellen.

Lieren en kranen.

De firma Jan Hamer en Co. te Amsterdam, Marnixstraat 402, brengt een artikel in den handel waarop wij gaarne de aandacht vestigen. Het zijn vereenvoudigde hijschmiddelen. Ten eerste een wandlier. De afbeelding geeft een der soorten bekend onder No. 4

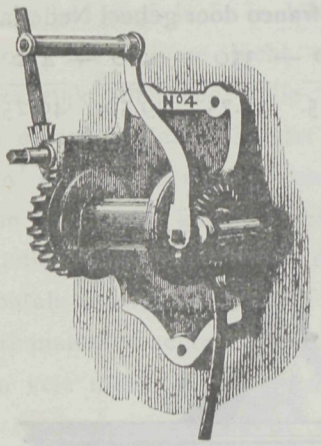

daarin is verschillende keus, zoowel wat kracht als behandeling aanbelangt, waarna de prijzen zich verhouden die met *f* 22.50 voor No. 1 aanvangen. Een groot gerief van die lieren is dat zij maar aan de wand, aan een standvink of wat ook, goed zijn te bevestigen en geschikt voor het in werking treden zijn. Zij nemen weinig plaats in en werken bovendien zeer gemakkelijk. Om nu ons bij No. 4 te bepalen is dat een dubbel werkende lier. De afmeting langs den wand gemeten is 0.60 M. breed en 0.56 hoog. Van uit den wand 0.40 M. de rol heeft een diam. van 0.10 is lang 0.23 M. Het lichtvermogen is 150 tot 500 K.G. Aan de linkerzijde bevinden zich wurm en wurmwiel om groote lasten tot 500 KG. met geringe snelheid, terwijl aan de rechterzijde het windwerk berekend is om kleine lasten tot 150 K.G. met groote snelheid op te voeren.

Met deze lieren kunnen lasten tot 500 K.G. met een snelheid van 4 M. per minuut opgeheven worden. Voor het laten zakken kan van den rem gebruik gemaakt worden.

Die lieren verdeelen zich als No. 1 enkel werkende lier *f* 22.50, lichtvermogen 250 KG. 1 M. per minuut, zonder pal en kan toch de last niet zakken. No. 2 enkel werkende lier *f* 35, lichtvermogen 500 K.G., 0.65 M. per minunt. No. 3 enkel werkende wandlier, lichtvermogen 500 K.G., 0.65 per minuut van extra rem voorzien. Prijs *f* 45. No. 5 en 6 enkel werkende wandlier *f* 40 en *f* 22,40. Lichtvermogen 150 K.G. 4 M. per minuut.

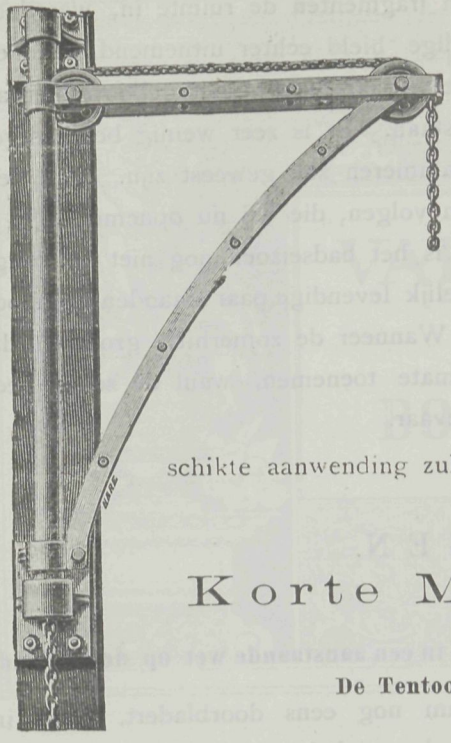

No. 7 enkel werkende wandlier, lichtvermogen 150 KG. is van anderen vorm voor gevallen wanneer de draaier aan de voorkant hinderlijk is.

Een andere toepassing is die der muurkranen, die hoogst billijk in prijs zijn, zooals de afbeelding doet zien is een kraan die 500 K.G. draagvermogen heeft, de hoogte is 1,50 M., de vlucht 0.90 M., de prijs *f* 70, de ketting per meter *f* 1.25 à *f* 1.65.

Wij gelooven dat deze uiterst praktische vindingen bij velen om de min kostbaarheid, geschikte aanwending zullen vinden.

Korte Mededeelingen.

De Tentoonstelling te Scheveningen.

Onze vorige aflevering gaf enkele bijzonderheden over Scheveningen's tentoonstelling-

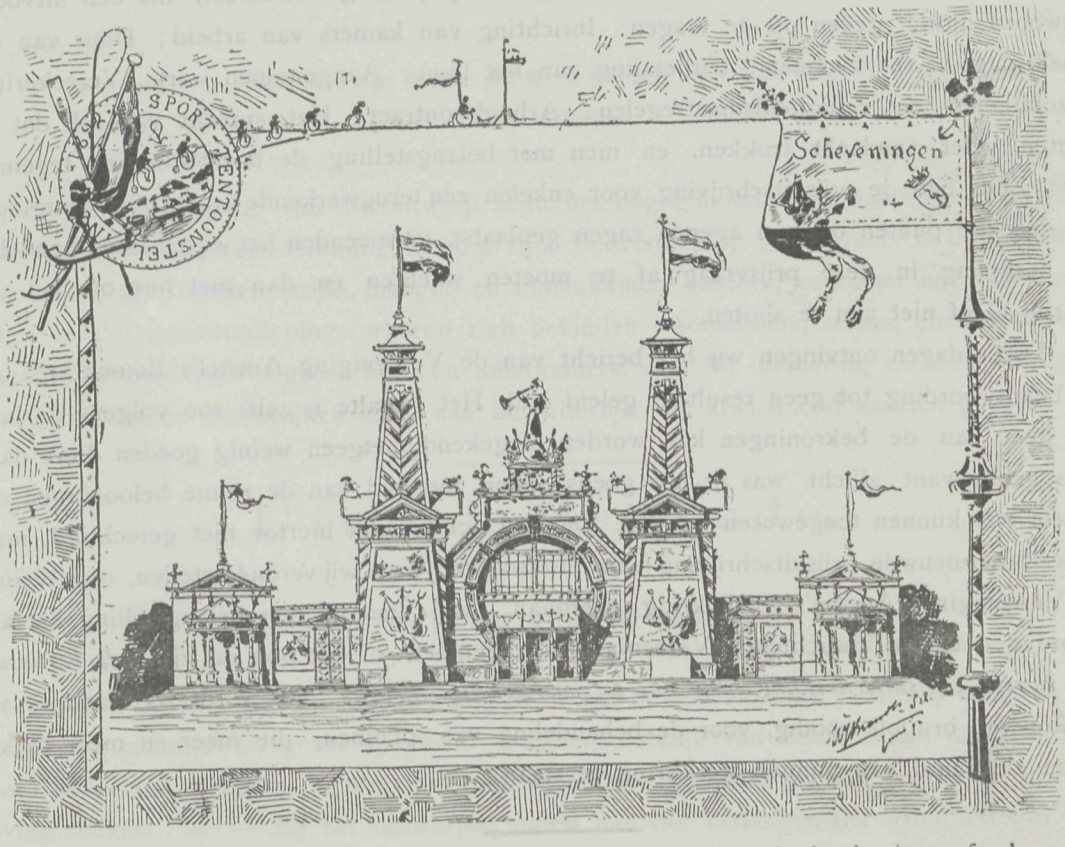

gebouw. De laatste dagen heeft de storm daarop een grooten invloed uitgeoefend, want

veel dat den gevel aangenaam decoreerde, vloog in fragmenten de ruimte in, waardoor belangrijke reparatiën noodig werden. Het inwendige hield echter uitnemend stand en waar bij zulk noodweer menig huis een mand geleek, daar was in het gebouw hiervan weinig te bespeuren. 't Heeft de proef flink doorstaan. Er is zeer weinig beschadigd, dat bij de hoogst belangrijke inzendingen ook te bejammeren zou geweest zijn. Van den gevel deden wij toezegging een schets te zullen doen volgen, die wij nu opnemen.

Het bezoek is tot nog toe zeer matig, maar is het badseizoen nog niet op gang, dan wordt alles beter en zal Scheveningen een werkelijk levendige paar maanden tegemoet gaan. Steeds is men nog aan het volledig maken. Wanneer de zomerhitte groot wordt, dan mag de zorg voor de gaanderij wel in gelijke mate toenemen, want de zoo geheel houten constructie biedt voor brand bijzonder veel gevaar.

PRIJSVRAGEN.

Prijsvraag voor een hoofdstuk betreffende het bouwvak, in een aanstaande wet op den arbeid.

Een ieder die jaargang 1891 van het Vademecum nog eens doorbladert, vindt in aflevering No. 16 van 30 Juli 1891, dus ongeveer een jaar geleden, de conditiën vermeld, waarop de Vereeniging Amstel's bouwkring een prijsvraag uitschreef, die een uitvoerig antwoord moest geven op de vragen: Inrichting van kamers van arbeid; Duur van den arbeidsdag; Arbeidsloonen; Uitbetaling van het loon; Aangenomen werk; Verzekering; Gezondheids- en veiligheidsmaatregelen; Arbeidscontract. Het spreekt van zelf dat die punten veler aandacht trokken, en men met belangstelling de beantwoording tegemoet zag. Zelfs had de prijsuitschrijving voor enkelen een terugwerkende kracht. Vereenigingen die dezelfde punten op hun agenda zagen geplaatst, vermeenden het wijselijkst te handelen, de beslissing in deze prijsvraag af te moeten wachten en dan met hun oordeel zich daarbij al of niet aan te sluiten.

Dezer dagen ontvingen wij het bericht van de Vereeniging Amstel's Bouwkring, dat de beantwoording tot geen resultaat geleid had. Het gehalte is zelfs zoo volgens de jury, dat geen van de bekroningen kan worden toegekend, hetgeen weinig goeden dunk daarover geeft, want allicht was er iets goeds onder, zoo had van de ruime belooningen een enkele wel kunnen toegewezen worden. De jury achtte zich hiertoe niet gerechtigd, maar beveelt hernieuwde prijsuitschrijving aan. Hiertoe zal, naar wij veronderstellen, ongetwijfeld de Vereeniging Amstel's Bouwkring overgaan. Wij zien nu met belangstelling het antwoord der andere afwachtende Vereenigingen tegemoet, of dat ook zal zijn »*de beslissing der tweede prijsuitschrijving moet ons tot voorlichting dienen*," dan wordt zoo zachtjes aan de koperen bruiloft noodig, voor de behandeling van plannen, die meer en meer blijken buiten den aard van hunnen werkkring te staan.

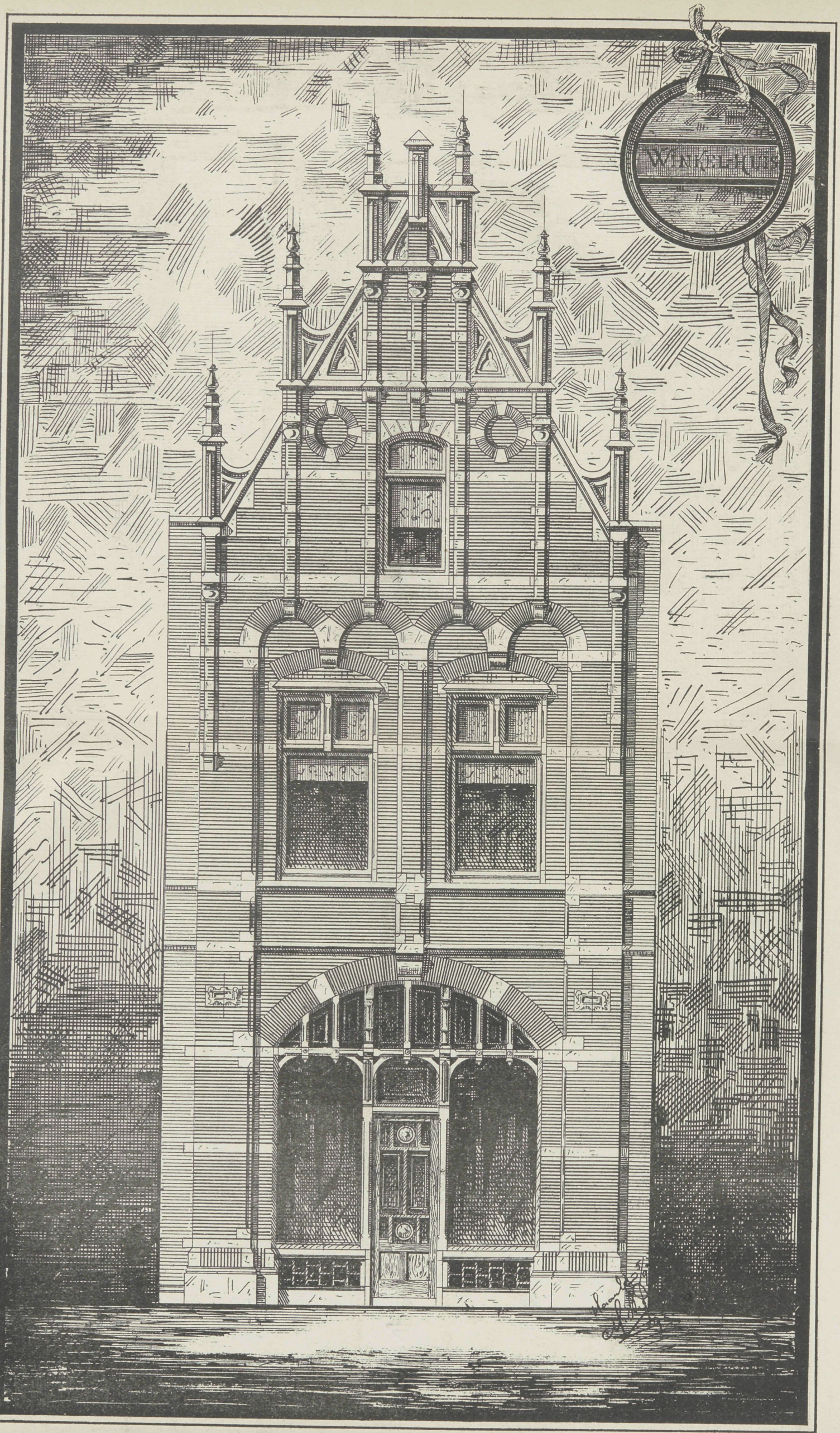

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Ontwerp van een woonhuisgevel,
door L. SMIT.

Bij de zaamstelling van dit ontwerp is in het oog gehouden dat innerlijk en uiterlijk met elkander in overeenstemming moeten zijn. De verdieping gelijkstraats is bestemd voor den dienst, als: keuken, strijk-, mangel- en linnenkamer, kantoor, eetkamer enz. De eerste étage is de woonverdieping, waarop zich bevinden woonkamers, salons, enz., de tweede étage is bestemd voor logeer-, bad- en toiletkamers, enz. Bij uitvoering zal de vereeniging van gebakken en natuurlijken steen aan het uiterlijk een afwisselend aanzien geven.

Uit den Vreemde.

Het jachthuis Gelbensande.

In het Groothertogdom Mecklenburg-Schwerin bevind zich het jachthuis waarvan wij hierbij de plannen en gevel opnemen. — Noordoostelijk van Rostock aan de spoorbaan naar Straalsund gelegen, verheft het zich te midden der vele wouden waardoor die omgeving bekend is. — Bij het ontwerpen moest aan het verlangen der groothertogin voldaan worden, dat de verdieping gelijkstraats gemakkelijk toegankelijk zou zijn, en dat het

gebouw aan ieder kant zooveel mogelijk overdekte uitbouwen zou bevatten, die tegen weer en wind moeten beschermen. De bovenverdieping is geheel voor de beide prinsessen, voor logeergasten en gevolg ingericht. Zonderling bevind zich ook op die verdieping de keuken

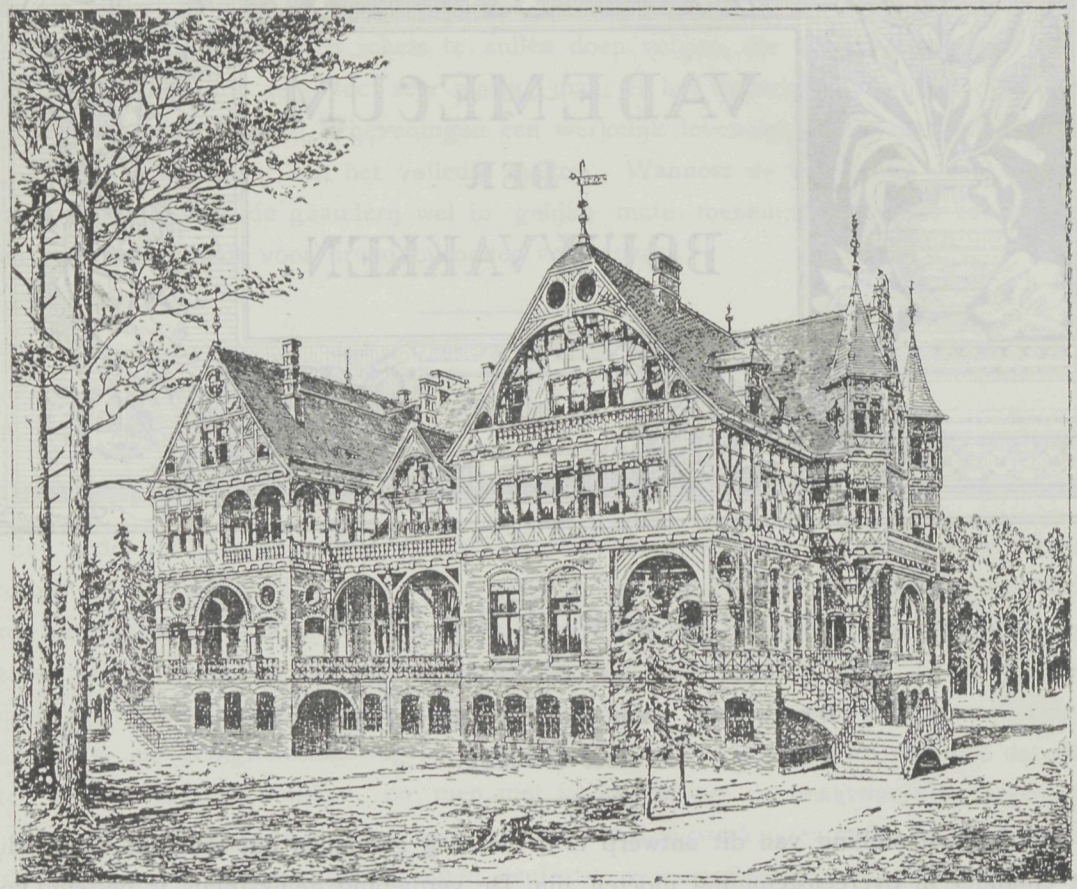

JACHTHUIS GELBENSANDE.

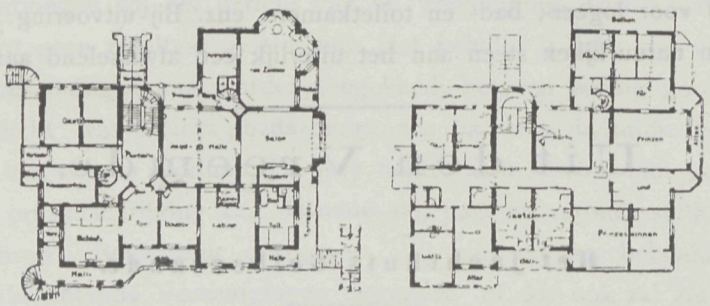

Hoofdverdieping. Eerste verdieping.

met de daarbij noodige ruimten. De benedenverdieping heeft alle vertrekken die eene dergelijke eigenaardige bewoning vereischen. Het gebouw mocht zoo min mogelijk van torens voorzien worden. De hoofdconstructie moest uit gebakken steen en houtvakwerk bestaan. Een ruime toepassing is daarbij gemaakt van roode en gele verglaasden steen. Het geheel

vormt een aangename opvatting, er is overal afwisseling — en eigenaardige gezichtspunten biedt elke zijde van den gevel aan. Ook het inwendige waar zich de salons en verschillende vertrekken om de groote jachthal vereenigen, geeft veel afwisseling, alhoewel met de symetrie weinig rekening is gehouden.

Voorgevelbeschildering der Tucher'schen Bierbrouwerij te Berlijn.

Een der meest eigenaardig behandelde gevels uit den laatsten tijd is zeker wel die van Tucher'schen bierbrouwerij, opgetrokken aan den hoek van de Friedrich- en Taubenstrasse te Berlijn. Onze afbeelding geeft een denkbeeld van de inderdaad verdienstelijke wijze waarop die gevel is beschilderd. Het is het werk van den Neurenberger Professor *Wanderer*. Zoowel de figuren als de oude architektuur, Neurenberg eigen, daarop afgebeeld, vormen een geheel waarin veel op te merken valt. De voorstelling geeft een historisch feit uit de geschiedenis van Neurenberg en Brandenburg en wel de verzoening van den markgraaf Albrecht Achilles van Brandenberg, met de hem immer in oorlog geweest zijnde rijkstad Neurenberg. Het is vrede en de marktgraaf heeft doen verkondigen dat hij den vastenavond te midden van zijn vroegere vijanden wil vieren en met hen in vrolijkheid doorbrengen.

De stad juichte dat denkbeeld toe, en nu volgde de feestelijke intocht. Dit zoo bizonder rijke onderwerp gaf den kunstenaar overvloed van gedachten.

Al het muurwerk dat de ramen omlijst is er voor ingenomen. Een fraaie eerepoort met drie doorgangen omsluit de ramen en ontwikkelt zich aangenaam naar de hoogere gelegene verdieping. De middendoorgang wordt bekroond door de beeldtenis der Neurenberger Maagd, terwijl ter zijde de wapens van Hohenzollern, Neurenberg, Brandenburg en Pommeren zijn aangebracht. De linker doorgang heeft tot bekrooning twee strijdenden, de rechter twee palmen dragende figuren, die elkander de hand reiken. Op die wijze stellen die doorgangen krijg en vrede zinnebeeldig voor.

In cartouches zijn de jaren 1450 en 1455 vermeld.

Door de drie doorgangen ziet men in de verte het oude Neurenberg met zijn fraaie architectuur. De middelste geeft de Keizerlijke burcht en raadhuis, die ter linkerzijde de Sebalduskerk, die ter rechter het marktplein met de welbekende bron te zien.

Uit de poorten trekken de inwoners den markgraaf tegemoet, aan hun hoofd bevinden zich de magistraatpersonen. Marktgraaf Achilles is omgeven van zijn vorstelijken stoet getrouwen, ridders, knapen, jachthonden, valken, alles is er bijeen. Herauten gaan overal de inderdaad luisterrijken optocht voor. Voor de overige versieringen zijn verder onderwerpen gekozen op de geschiedenis van toepassing. Het uitnemend geheel is geschilderd met verf van den fabrikant Keim en volgens diens aanwijzingen behandeld, alles toont een frischheid zoo als zelden aangetroffen is, waardoor de gevel gedurig toeschouwers lokt. Het is te wenschen dat de eigenaar voor onderhoud behoorlijk zorg drage, opdat de kleur niet verloren ga, onder de rook en atmospheer die de stad oplevert.

Over het aanbrengen van de kleuren vinden wij nog het volgende vermeld. De

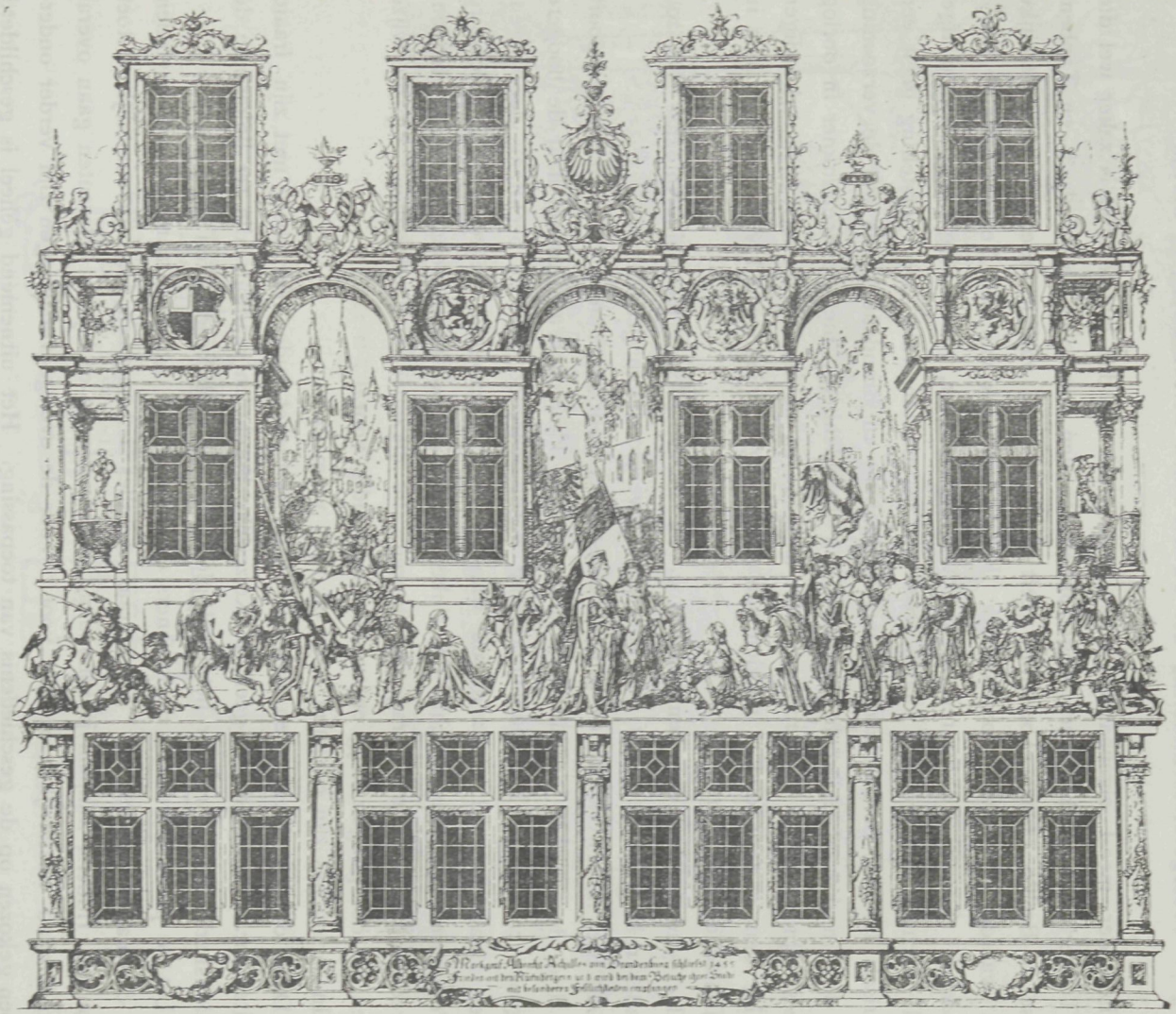

DECORATIEVE BESCHILDERING VAN DEN GEVEL DER TUCHER'SCHEN BIERBROUWERIJ TE BERLIJN.

beschildering met Keim'scher verf en de gebleken deugdzaamheid schijnt zich meer en meer aan te bevelen. Het komt vooral op de goede behandeling aan. Zijn de muren salpetervrij dus nagenoeg droog, dan wordt daarop een ongeveer 2 cM. sterke huid aangebracht van zuiver gewasschen scherp rivierzand, vermengd met de beste marmerkalk.

Is die laag volkomen droog, dan wordt een brei gevormd, uit fijn wit zand en zorgvuldig gezeefde marmerkalk bestaande, die laag wordt op een dikte van 3 à 4 mM. aangestreken en met het raapbord bewerkt, echter zoo, dat de porien niet geheel worden gevuld en de vlakte niet glad maar scherp blijft. Is die oppervlakte weder volkomen droog, dan wordt daarover een chemisch preparaat aangebracht. Dit zuur opent de porien die gesloten waren en waarin zich koolzure kalkdeelen bevinden. Met kaliwaterglas wordt alles alsnu verhard.

Dadelijk na het verharden wordt met beschilderen begonnen, daarvoor wordt het deel waarmede men aanvangt licht afgeveegd en van de losse zanddeelen ontdaan. Met zuiver helder water wordt voor en gedurende het beschilderen de oppervlakte vochtig gehouden. Het komt hier vooral op aan. De bewerking moet eigenlijk nat op nat geschieden, de vlakte mag niet droog worden, daar anders de kleuren opeens te sterk intrekken. Door deze wijze van bewerking kan de kunstenaar zijn arbeid eindigen en weder aanvangen, zonder dat het mogelijk is daarvan eenige kenteekenen te bespeuren. De verfstoffen zelf zijn dik breiachtig en verbinden zich gemakkelijk met de oppervlakte, daardoor is, wanneer alles droog en verhard is, schoonmaken zeer gemakkelijk te volbrengen. Regen en sneeuw kunnen er geen nadeel aan toebrengen. Uitgevoerde werkzaamheden in de Beijersche hoogalpen, die steeds aan het barre weder moesten weerstaan, hebben zich uitmuntend gehouden.

Bij dezen bouw deed zich het geval voor, dat de gevel een bizonder groot salpetergehalte bevatte. Daarom was het noodig, al de plekken in den gevel aanwezig, eerst afzonderlijk te behandelen en het verder doordringen te beletten. Men is daarmede goed geslaagd en zal waarschijnlijk nog dit jaar worden overgegaan, wat van de gevels nog verder aan den weg staat, ook zoo te behandelen. Wij kennen in Amsterdam een geveltje van het woonhuis, bewoond door den bekwamen decoratieschilder G. H. Heinen, Leidscheplein, die zooals van een vakman te verwachten was, den gevel maakte tot een onderwerp voor zijne kunst en tot aanbeveling daarvan. De kleuren verliezen in helderheid, doch is de maker bij de hand, om weder het noodige leven er in op te wekken. Toch doet ons die smalle gevel zien, hoe geëigend dergelijke versiering is, 't vrolijkt de wandeling op, 't geeft wat te zien, en zijn de voorbeelden goed gekozen, tevens wat te leeren, waarom wij op die decoratieve behandeling wel de aandacht willen vestigen. Onze gevels zijn wanneer zij oud zijn, veroordeeld om beschilderd of liever gezwart te worden en daardoor ontstaat een onaangename kleurschakeering. Kan dat wat worden doorbroken op die wijze, evenals het het nieuwe frisch maakt, zou het het oude kunnen doen herleven.

10 uurs-werkdag.

Een nagalm van het verhandelde op de Algemeene Vergadering der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, treffen wij in het onderstaande aan. Het is een oproeping tot H.H. Architecten gericht. Wij betwijfelen of het wel eenig succes zal hebben. De motie toch is zoo gesteld, dat daarin in verband tot de vraag, weinig samenhang is. Zij geeft alle mogelijke speling, zoowel wat betreft tijd van behandeling, lengte arbeidersdag, zoowel als om geheel in het vergeetboek te geraken. Had de uitspraak geweest, de Maatschappij erkennende, dat haar na langdurig onderzoek is gebleken, dat een 10 uurs-werkdag gewenscht of niet gewenscht is, dan had men daarop voort kunnen bouwen. De ruime opvatting in de motie geeft nu aanleiding om van voren af aan op nieuw te kunnen beginnen, dat is te bejammeren. Want spreekt men het wenschelijke uit, dat dan ook de daad het woord opvolge en de bepaling worde gesteld, dat de Maatschappij zich richt tot hare leden met verzoek mede te werken om in hunne bestekken den arbeidsdag op die lengte te brengen. Wij voldoen gaarne aan den wensch, het verzoek der vereenigingen meer algemeen bekend te maken.

Aan Heeren Architecten.

Mijne Heeren!

De verschillende Vereenigingen van Timmergezellen te dezer stede, daartoe door middel van gedelegeerden vertegenwoordigd, nemen de vrijheid u in kennis te stellen met hun verzoek betreffende regeling van den arbeid der gezellen.

Immers, de tijden zijn veranderd. Meende men voor eenige jaren, dat elke poging, gedaan om den arbeid onder regels te stellen, revolutionnair werd geheeten, thans zijn daaromtrent in vele kringen de gevoelens veranderd. Wij wijzen o. a. dan ook op de conclusie, genomen op het Congres der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst bij gelegenheid van haar 50jarig feest, luidende:

»Het Congres acht de wettelijke regeling van den arbeidsduur wenschelijk en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de ambachtsnijverheid door een zelfstandig optreden van den Ingenieur en den Werkman moet worden voorbereid."

U te wijzen, dat bedoelde conclusie het uitvloeisel was van ernstige overwegingen, gemaakt door mannen, wier inzicht door de maatschappij zoowel als door de regeering op hoogen prijs werd gesteld, achten wij overbodig. Evenzoo zal men het overbodig vinden voor u te betogen, dat de regeling van den arbeid een dringende zaak wordt.

Veel woorden daartoe te verspillen achten wij een geheel overbodige zaak en bepalen ons thans alleen u het volgende in overweging te geven, n.l. om al uwe macht aan te wenden of uw invloed te gebruiken om den arbeidsduur der gezellen onder uw beheer zoodanig te beperken, dat hoogstens 10 uur per dag worde gewerkt.

Onnoodig is het daarbij te wijzen, dat zoodoende het loon der gezellen naarmate de

verkorting van arbeidsduur zou moeten stijgen, een gevolg, dat op de handhaving der algemeene orde een zeer gunstigen invloed zou hebben.

Bovenstaande overwegingen brachten ons er toe, U beleefd uit te noodigen dit verzoek in overweging te willen nemen, en zou het ons aangenaam zijn uw antwoord op deze Circulaire te willen vernemen aan onderstaand adres vóór 1 Augustus a.s.

Namens de Besturen der onderstaande Timmerlieden-Vereenigingen:

DOOR EENDRACHT VERBETERING.
CONCORDIA INTER NOS.
Kath. VOLKSBOND, afd. Timmerl. en Meubelm. St. Jozef.

TIJMENSEN, *Secretaris*.
Jan van der Heijdenstraat 234.

PRIJSVRAGEN.

EEN ONTWERP VOOR EEN STOOMBRANDSPUITHUIS MET VERBLIJF VOOR DEN BRANDWEERPOST, UITGESCHREVEN DOOR DE AFD. LEIDEN EN OMSTREKEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEV. DER BOUWKUNST.

Het ontwerp moet bevatten:

Eene remise voor de stoomspuit met bergplaats voor gereedschappen en werktuigen.
Een lokaal voor den brandweerpost, waarin britsen voor 6 man kunnen geplaatst worden.
Een stal voor twee paarden met hooizolder.
Een slangentoren tot het drogen der slangen.

Er worden verlangd:

De plattegronden, 2 doorsneden en een vóór- en een zijgevel op $^1/_{50}$ en een travee van den voorgevel op $^1/_{10}$.

De behandeling der teekening is vrijgelaten.

Als prijzen zijn uitgeloofd:

Voor het in de eerste plaats ter bekrooning in aanmerking komend antwoord, het getuigschrift der Afdeeling met *f* 25.

Voor het in de tweede plaats ter bekroning in aanmerking komend antwoord, het getuigschrift der Afdeeling met *f* 10.

Algemeene bepalingen.

Art. 1. De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor alle bouwkundigen in de provincie Zuid-Holland.

Art. 2. Alle ontwerpen moeten vóór of op 31 December 1892 vrachtvrij bij den Secretaris worden ingezonden.

Art. 3. Alle stukken moeten met een motto geteekend zijn en vergezeld gaan van een brief, bevattende den naam van den ontwerper.

Art. 4. Het in de eerste plaats bekroonde ontwerp blijft het eigendom der Afdeeling.

Art. 5. De ingezonden antwoorden worden in handen gesteld van een Jury buiten de provincie Zuid-Holland woonachtig.

Namens de afdeeling voornoemd,
C. R. VAN RUIJVEN, *Voorzitter.*
ADR. J. VAN ACHTERBERG, *Secretaris.*

Van Overal.

'sGRAVENHAGE. — De deuren van het Koninklijk Paleis zijn eensklaps in waarde veranderd. Wie die hooge glasdeuren wel eens beschouwd heeft, met het sterk sprekende geele kleurtje, zal weinig vermoed hebben dat onder de verfstof de echte geele kleur in al haar schoonheid zich verborg. Men kwam tot de ervaring, dat de deuren van koper waren. Zij werden van de verfstof ontdaan en nu is het opmerkelijk, hoe fraai die deuren er uitzien, zoo glanzend tegenblinkend. 't Is onbegrijpelijk hoe de oudjes toch gemorst hebben, om gemak van poetsen of vernissen te verkomen werd er de kwast maar opgezet en zoo gingen de deuren als er zooveel is gegaan, onder verf- of witkwast dat zoo nu onder gejuich weder herleefd. Wij hebben de deuren in hunnen nieuwen staat gezien en 't is als of het gebouw dat bijna zonder sieraad is, er door opkweekte.

CHICAGO. Onder de bijzonderheden die op de tentoonstelling zullen voorkomen wordt genoemd een handschrift van Columbus, dat een boekhandelaar te Londen bezit en voor 5000 Dollars heeft aangekocht.

Er zal een gebouw in Moorschen stijl worden opgetrokken, waarin een stapel goudblokken aanwezig is van 10 millioen waarde. Allerlei maatregelen tot bescherming worden genomen. Onder de goudberg is een brandkast verborgen, electrische draden zijn daarmede verbonden. Bij het minste onraad worden de bewakers gewaarschuwd en door het drukken op een knop verdwijnt de geheele berg in de kast die zich sluit. De New-York Automatic Pianocompany laat 400 piano's door een electrische verbinding gelijkelijk bespelen, 't moet een oorverdoovend leven zijn. De huurprijzen voor restauraties zijn ongekend hoog; zoo kosten zes plaatsen voor het gebouw met het front naar zee, zeker wel de beste punten, te zamen meer dan een millioen aan pacht. Evenals op de laatste Parijsche tentoonstelling een straat was waar vele Egyptenaren bijeen woonden, zoo vindt men ook hier *een straat uit Kairo, een uit Konstantinopel* en anderen, bovendien een bazar van alle volkeren. Men rekent reeds allerwege uit wat de kosten zijn, noodig voor een bezoek. Een Frankforter maakt de berekening dat voor 10 weken heen en terug per persoon minstens 900 gulden noodig zijn. Nu kan men, door tusschendekspassagier te zijn en zich allerlei ongerieflijkheden te getroosten, wel veel uitwinnen, maar voor een gerieflijke reis wordt die som bepaald noodig geacht. 't Zal dus wel velen terughouden.

DRESDEN. Een prijsvraag van beteekenis is hier onder de Duitsche architekten uitgeschreven. Het betreft een Spoorwegstation in het gedeelte van Dresden, meer onder den naam van oude stad bekend. De bouwkosten mogen ruim drie millioen bedragen. De premiën daarvoor uitgeloofd, zijn ongeveer 1e prijs f 6000, 2e prijs f 3000 en derde f 600.

BERLIJN. De plannen voor de wereldtentoonstelling vormen steeds het onderwerp ter behandeling in verschillende industrieele vereenigingen. Moeielijk is het een geschikte plaats te vinden, waarom reeds de vereeniging van architecten een prijsvraag uitschreef, waarbij premiën werden uitgeloofd voor de beste terreinaanwijzingen. Naar men daarvan mededeelt is de keuze op het noordelijk gedeelte der stad gevestigd. Algemeen is men van oordeel dat het jaar 1897 het tentoonstellingsjaar wordt, omdat in dat jaar de honderdste geboortedag van den stichter van het nieuwe duitsche rijk, Keizer Wilhelm I, wordt herdacht.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Ontwerp eener Villa,

door W. J. BRANDTS.

De beide plannen in de tekst; de beide gevels als plaat vormen het ontwerp eener villa, waarbij aan goede indeeling is gedacht. Bovendien brengen de verschillende sprongen

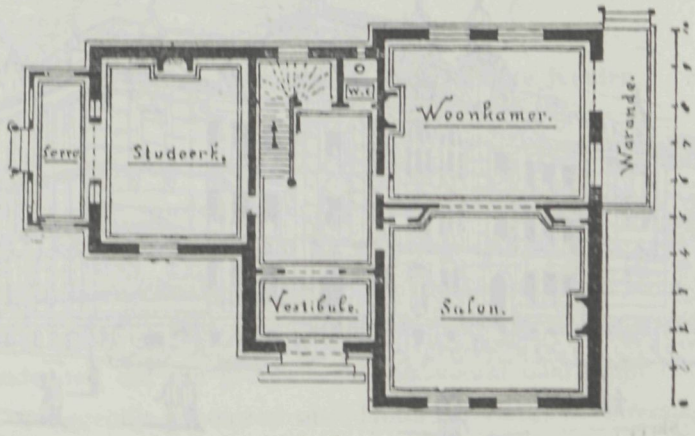

Gelijkstraats.

en de hoog en laag opgaande gedeelten het hunne bij, om een karakteristiek aanzien aan alles te verleenen.

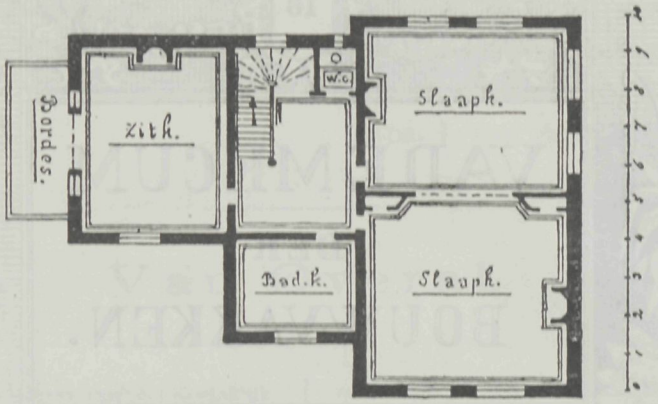

Verdieping.

Uit den Vreemde.

Schoolgebouw te Jena.

De schoolbouw heeft zich in de laatste jaren, door de groote uitbreiding daaraan gegeven, als eene bizondere architectuur doen kennen. Wij hebben steden, ook in ons

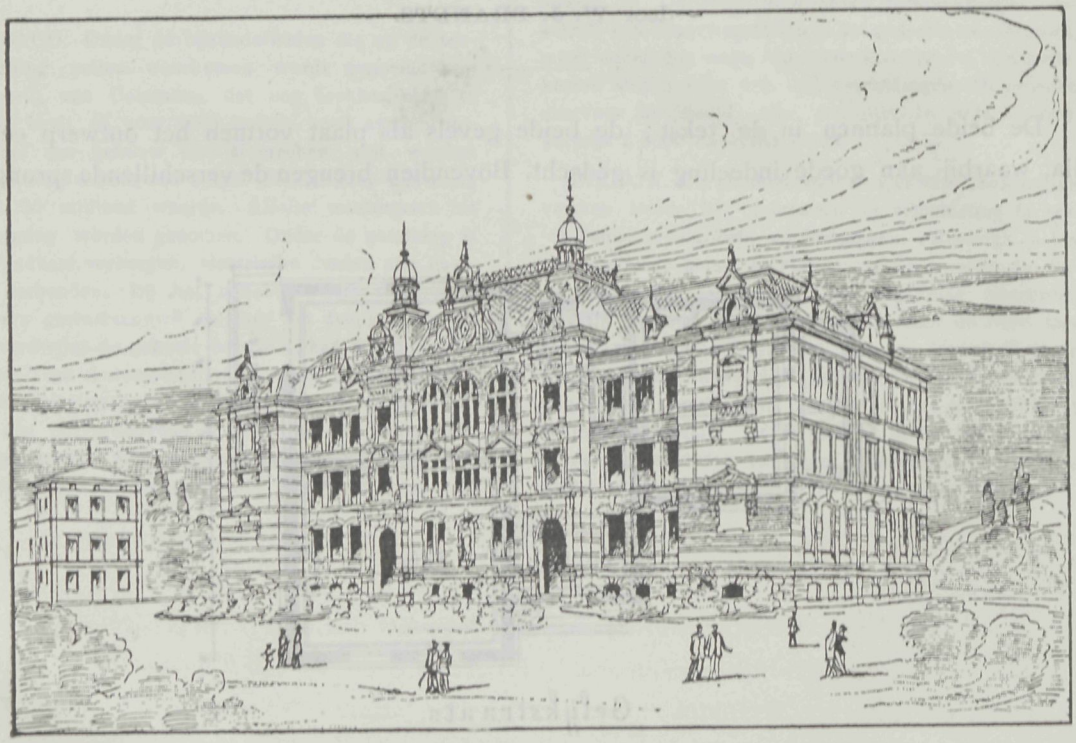

land, waar met zorg alles is bestudeerd, den schoolbouw betreffende en waarvan menig

karaktervollen gevel aan den weg doet zien, dat, zoowel voor uiterlijk als innerlijk alle zorgen zijn genomen. Ook in het buitenland betracht men hetzelfde en het schoolgebouw te Jena, dat in plan en gevel hierbij is opgenomen, doet zien, dat men daar zelfs nog verder gaat en de gevels door vrij kostbare uitvoering een monumentaal aanzien tracht te geven. Ongetwijfeld moet dergelijke monumentale bouw van goeden invloed zijn op

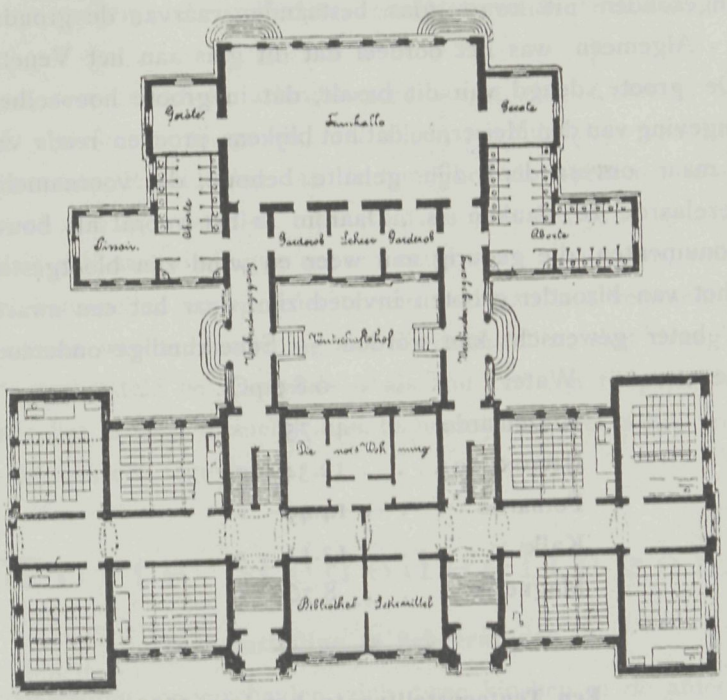

den leerling. De Burgerschool te Jena bevat 24 klassen. De middenbouw is gedeeltelijk gemeenschappelijk voor de beide afdeelingen. Op de volgende verdieping is de geheele ruimte tot gehoorzaal ingericht. De beperkte grootte van het voor den bouw bestemd zijnde terrein maakte het noodig dwarsvleugels aan te brengen, die zich naar 4 kanten gelijkmatig verdeelen. De kosten, voor den schoolbouw noodig, bedroegen ongeveer honderd tachtig duizend gulden.

De bliksemafleiders op den Dom te Keulen.

De verschillende bliksemafleiders op den Keulschen Dom hebben 20 opvangstangen, die ieder jaar nauwkeurig worden onderzocht. In Mei van dit jaar is dit weder geschiedt. In de jaren tot 1889 kwam men tot de ervaring, dat de toren vier à vijfmaal per jaar gemiddeld was getroffen geworden. Gedurende de laatste twee jaren toen het aantal der afleiders verdubbeld is, trof de bliksem slechts eenmaal den zuidelijken toren en wel in Mei 1892. Men veronderstelt dat die groote wijziging vooral daarin zijn oorzaak vindt doordien de vele hooge omliggende gebouwen als: Hotel du Nord, de directiegebouwen der Rheinische spoorbaan, het domhotel, enz., die allen van afleiders voorzien zijn, den toren beschermen, daar de bliksem geneigd is gewoonlijk een der lagere punten als loop te kiezen.

Basalt als grondstof voor glasfabrikatie aangewend.

Op de tentoonstelling te Praag, afgeloopen jaar gehouden, had de firma Löwenstein eene fraaie collectie werkstukken ingezonden, geschikt om bij den bouw aan te wenden. Zij waren allen uit zwart basalt gehouwen, bovendien had die firma verscheidene vazen, bokalen enz. ingezonden uit zwart glas bestaande, waarvan de grondstof uit het basalt verkregen was. Algemeen was het oordeel dat dit glas aan het Venetiaansche onyxglas gelijk staat. De groote deugd van dit basalt, dat in groote hoeveelheid aanwezig is te Radisch in de omgeving van den Meiser, is, dat het blijkens proeven reeds vele jaren genomen niet verweerd, maar onveranderd zijn gehalte behoud, dat voornamelijk aan het hooge gehalte der kiezelaarde te danken is. Daarom is het vooral als bouwmateriaal aan te bevelen voor monumenten, die gedurig aan weer en wind zijn blootgesteld ; voor de glasindustrie kan het van bizonder grooten invloed zijn, daar het een zwarte glassoort levert zooals die niet beter gewenscht kan worden. — Scheikundige onderzoekingen geven als het basaltgehalte aan :

Water	0.83 pCt.
Kiezelaarde . .	42.75 »
IJzeroxyde . . .	12.34 »
Potaarde . . .	14.49 »
Kalk	13.11 »
Magnesia . . .	8.76 »

Een Tentoonstelling in het jaar 1900.

De afgeloopene week is in het »Journal officiel" het besluit openbaar gemaakt waarbij eene Internationale Tentoonstelling te Parijs werd vastgesteld voor het jaar 1900, en wel aanvangende 5 Mei om te eindigen 31 October.

Bij de opname van dit besluit werd toegevoegd een rapport van den Minister van Koophandel, waaraan wij het volgende ten deele ontleenen en dat tot den President der republiek gericht was, waaruit blijkt dat de Franschen hun denkbeeld met alle inspanning zullen weten tot werkelijkheid te brengen.

»Op het oogenblik toen de tentoonstelling in 1889 in alle glorie eindigde, gaven zoowel tentoonstellers als bezoekers den wensch te kennen, dat een zoo wel geslaagde onderneming mocht terugkeeren en bepaalde men reeds het jaar 1900 als het gewenschte tijdstip.

Nog geheel en al onder den indruk van wat geweest was, vormden zij zich reeds de meest grootsche denkbeelden om de twintigste eeuw bij haar verschijnen op waardige wijze te ontvangen.

Drie jaren zijn voorbij gegaan dat Frankrijk zich van haar grootheid bewust en zeker van zich zelven, te midden van alle andere natiën, de schatten harer kunst en nijverheid op onvergelijkelijke wijze wist te vereenigen.

Meer en meer dringt het algemeen bij de regeering aan om vaststelling van het tijdstip, waarop alle werkkrachten der wereld zich op nieuw verzamelen kunnen. Sinds 40 jaren volgden de tentoonstellingen elkander successievelijk op in de jaren 1855, 1867, 1878, 1889, zoodat, naar dien maatstaf gerekend, het wenschelijk is dat de tijd op nieuw worde bepaald, omdat de voorbereiding, wil men tot nieuwe denkbeelden komen, veel tijd vordert. Dan is het mogelijk een geheel te verkrijgen, schooner dan wat reeds aanschouwd is geworden.

Wat het succes dier periodieke arbeidsfeesten vormt, dat is, dat zij op de massa een gunstigen invloed uitoefenen, zij geven niet alleen oogenblikken van rust of dagen van vreugde, maar bovendien de middelen aan de hand hoe de toekomst moet ingetreden — zij zijn in één woord noodig geworden. Waarom nu juist het jaar 1900 gekozen? omdat het een eeuw afsluit rijk aan vindingen en een eeuw doet aanvangen, waarvan de geleerden bijzonder veel voorspellen en op ieder terrein veel van kan verwacht worden.

Om al die redenen wordt de vorming der Tentoonstelling met drang aanbevolen.

Het besluit is vastgesteld en daarmede is als van zelf een tijdperk van rust en vrede in het vooruitzicht; het is toch moeielijk aan te nemen dat met zulke vredefeesten in het vooruitzicht, de oorlogskreet zegeviert.

Korte Mededeelingen.

Tentoonstelling te Scheveningen.

Op de tentoonstelling onderscheiden zich twee kiosken in de afdeeling Noorwegen, die om hunne uitnemende bewerking algemeen de aandacht trekken. Zij zijn van eiken-

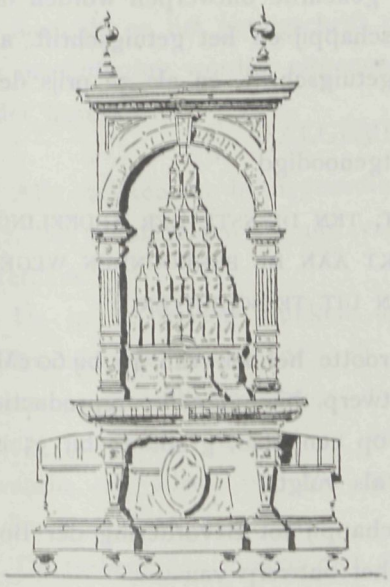

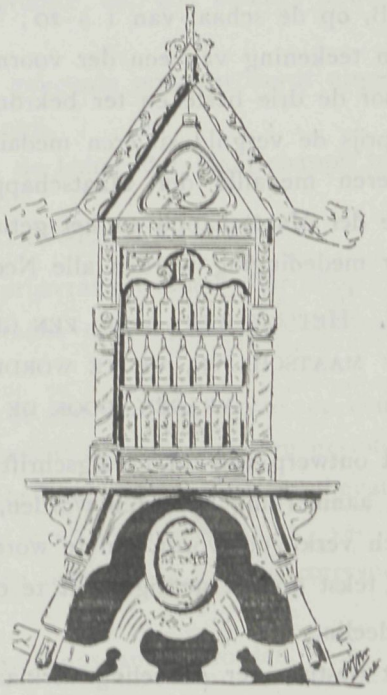

hout, gevernisd, en maken zoo door vorm als uitvoerige bewerking een zeer goede vertooning. Het materiaal blijft hoofdzaak terwijl de vorm gunstig mede werkt, omdat op het voordeeligst te doen uitkomen. Wij geven de schetsen ervan hiernevens.

PRIJSVRAGEN.

Uitgeschreven in het jaar 1892, door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

I. HET ONTWERP VOOR EEN VRIJSTAANDEN PREDIKSTOEL MET DOOPHEK EN BANKEN VOOR DOOPVADERS EN KERKBESTUUR, IN EENE PROTESTANTSCHE KERK, VOLGENS VASTGESTELDE SITUATIE GEGROEPEERD.

De predikstoel, het doophek en de banken moeten ontworpen worden voor uitvoering in eikenhout.

De vloer van het doophek, waarmede het op de situatie aangegeven grondvlak wordt bedoeld, ligt ongeveer 0.32 M. boven den vloer der kerkruimte.

Het doophek moet van uit de kerk toegankelijk zijn.

In het midden van het doophek moet een verhoogde standplaats met lezenaar voor den voorzanger ontworpen worden.

Verlangd worden:

Eene situatie op de schaal van 1 à 100;

Een voor-, zij- en achteraanzicht van den predikstoel, allen op de schaal van 1 à 20;

Een vooraanzicht van het doophek (met zij-aanzicht der banken), op de schaal van 1 à 20.

Een vertikale doorsnede, waaruit nauwkeurig de constructie moet blijken, over de lijn A B, op de schaal van 1 à 20;

Een teekening van een der voornaamste détails, op de schaal van 1 à 5.

Voor de drie beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als 1e prijs de verguld zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, als 2e prijs de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, en als 3e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

II. HET ONTWERP VOOR EEN GETUIGSCHRIFT, TEN DIENSTE DER AFDEELINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ, OM TE WORDEN UITGEREIKT AAN DE BEKROONDEN WEGENS PRIJSVRAGEN, DOOR DE AFDEELINGEN UIT TE SCHRIJVEN.

Het ontwerp van dit getuigschrift moet een grootte hebben van 40 bij 60 cM.; daarbij moet in aanmerking genomen worden, dat het ontwerp, bij mogelijke reproductie, photographisch verkleind wordt, om te worden gedrukt op een blad, groot 25 bij 35 cM.

De tekst op het getuigschrift te ontwerpen is als volgt:

Afdeeling der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Het Bestuur der Afdeeling verklaart, dat aan het ontwerp van

ingezonden op de prijsvraag, in 18 door de Afdeeling uitgeschreven voor een door de beoordeelaars, zijnde de heeren:

is toegekend

Het Bestuur der Afdeeling:

Voorzitter.

Secretaris.

De teekening moet in inktlijnen bewerkt en voor photolithographische reproductie geschikt zijn.

Voor de twee beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als 1e prijs, de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, benevens *f* 100, door de Afdeelingen Arnhem, Groningen, Haarlem, Leeuwarden, Leiden, Rotterdam en Utrecht verstrekt, om daardoor het recht te hebben van het getuigschrift gebruik te maken voor de door hen toe te kennen bekroningen; als 2e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

III. Het ontwerp voor een bliksemafleider met windvaan bestemd voor een landhuis.

De bliksemafleider te plaatsen op een makelaar van de bekapping, waarvan de nok ongeveer 18 M. boven den beganen grond is gelegen, heeft een stang, die 4 M. boven den nok hoog is.

Verlangd worden:

een aanzicht en een vertikale doorsnede van den bliksemafleider met windvaan, op de schaal van 1 à 5;

de voornaamste horizontale doorsneden op de schaal van 1 à 5;

de voornaamste constructieve détails op ware grootte en, zoo noodig, eene beschrijvende toelichting.

Voor het beste en ter bekrooning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden uitgenoodigd, alleen de leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

1. Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvraag worden vóór of op 23 December 1892, des middags ten 12 uur, vrachtvrij ingewacht op het bureau der Maatschappij te Amsterdam.

2. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto, en een herkenningsteeken aan de achterzijde; zij moeten vergezeld zijn van: 1°. een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald, en van binnen bevattende de aanduiding van naam, betrekking en woonplaats van den inzender; 2°. van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te kunnen correspondeeren, zonder den naambrief te openen.

3. De teekeningen mogen niet op houten ramen gespannen worden.

Het schrift van de memorie van toelichting, alsmede het letterschrift op de teekeningen, moeten door eene andere hand dan die des vervaardigers geschreven zijn.

De ontwerper mag zijn naam niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

Worden de beide laatste bepalingen niet behoorlijk door den inzender nagekomen, dan blijft zijn ontwerp buiten mededinging.

4. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit de leden: J. Verheul Dzn., A. le Comte, Jos. Th. J. Cuypers, Henri Evers, C. B. Posthumus Meijjes.

5. De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Bestuur voor te stellen eene andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

6. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Maatschappij.

7. De uitslag der beoordeeling zal terstond na de uitspraak van de Jury worden bekend gemaakt, en de ingekomen plannen zullen tijdens de Algemeene Vergadering in Mei 1893 worden tentoongesteld.

8. De niet bekroonde ontwerpen kunnen in Februari 1894 worden afgehaald aan het bureau der Maatschappij te Amsterdam, op vertoon van het in art. 2 vermelde herkenningsteeken. De stukken der inzenders, buiten Amsterdam woonachtig, worden na genoemd tijdsbestek en tegen overlegging van het herkenningsteeken aan een op te geven adres teruggezonden.

In bijzondere gevallen kunnen, op uitdrukkelijk verlangen der inzenders, teekeningen binnen dit tijdbestek door het Bestuur worden teruggegeven.

Het Bestuur der Maatschappij.

C. Muysken, *Voorzitter.*

Amsterdam, Juli 1892. C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

Van Overal.

ROTTERDAM. De stad Rotterdam staat voor belangrijke vergrooting. Kralingen en Charlois zullen waarschijnlijk er mede worden vereenigd. Is dat het geval dan is de omvang van Rotterdam 25 Hectaren grooter dan van Amsterdam. Rotterdam toont beter blik in de toekomst te hebben dan de hoofdstad die altijd even onbeslist blijft voortleven tegenover Nieuwer Amstel, dat alle genoegens der hoofdstad mededeelt zonder de lasten er van te dragen. Zal eenmaal eene vereeniging tot stand komen dan zal juist dat dralen oorzaak zijn dat ontzaggelijke uitgaven worden gevorderd in betrekkelijk korten tijd om te voorzien in een toestand die Nieuwer Amstel te machtig was en veel betere regeling had verkregen kunnen zijn bij spoediger vereeniging. Juist dit is een niet genoeg te waardeeren voordeel dat Rotterdam voor zich in de toekomst behoud. De nieuwe gemeenten kunnen gaandeweg een waardige aansluiting vormen, terwijl Amsterdam niet anders kan aanwinnen dan een zeer onbeholpen toestand.

BERLIJN. In de vereeniging van kunst en nijverheid te Berlijn hield dezer dagen de heer Erw. Nicolaus eene belangrijke voordracht met proeven van versieringen op ijzer door roesten verkregen, toegelicht. Wordt tot heden het roesten van ijzer als een ondeugd beschouwt, hij gaf versieringen op het ijzer aan door roest. Alles wat tot het ornament behoorde was door kunstmatig roesten verkregen, en werd daarna voor het verliezen onvergankelijk gemaakt.

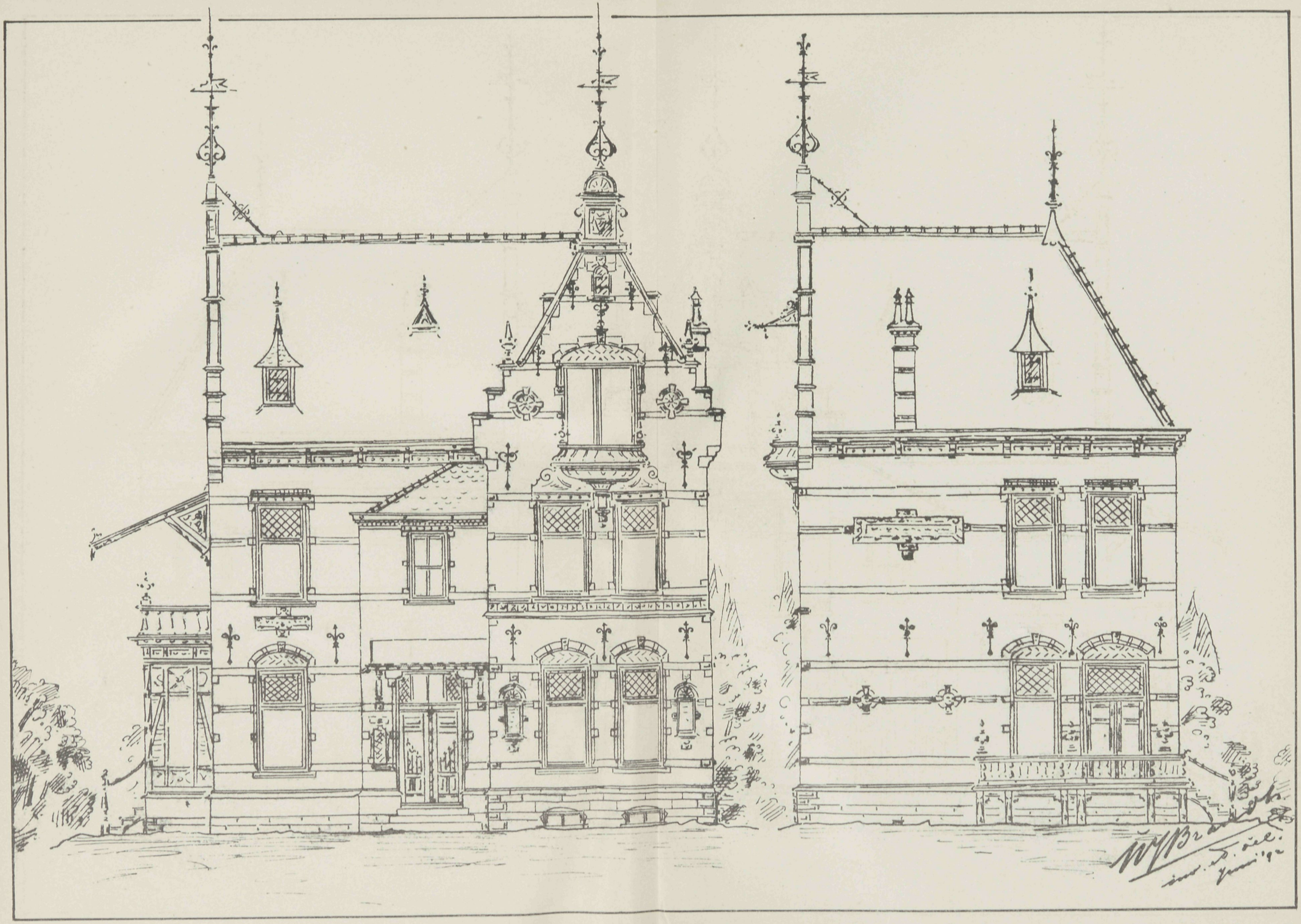

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Restauratiegebouw met afrekening-lokalen.

door JAN BOERMA.

Het schetsontwerp dankt zijn ontstaan uit de dagen toen te Amsterdam een nieuwe veemarkt moest gesticht worden. Zooals alles wat op de ruimte door het abattoir ingenomen zich door eene gunstige architektuur onderscheidt, is het ook met dit ontwerp gesteld. De tegenwoordige restauratie is van kleineren omvang, doch in hetzelfde karakter opgetrokken. De aanwezige veestapel geeft als van zelf een landelijk aanzien aan de omgeving, dat ook in de gebouwen zeer goed is weergegeven. De overstekende kapgedeelten, het kleurige materiaal, en de verschillende verdeelingen werken evenzoo mede.

Uit den Vreemde.

De bouwkunst te Neurenberg.

De talrijke eigenaardige overblijfselen der architektuur, waaraan Neurenberg zoo rijk is, hebben wij uit velen der uitgaven van den laatsten tijd leeren kennen, die in

Duitschland het licht hebben gezien. Ook de nieuwere bouwwerken onderscheiden zich aldaar door veel overeenstemming met het oude en geven vele merkwaardige opvattingen te zien. Onze afbeelding is die van een woonhuis tevens restauratie, een ontwerp van den bouwmeester H. Pylipp. Zoowel de afwisselende topgevels, de uitbouwen, de overdekte gedeelten, de torenvormige uitsprongen in het kapgedeelte maken dat alles een bizonder eigenaardig karakter verkrijgt. Iedere gevel geeft iets anders te aanschouwen, getuigt dat de ontwerper er studie van heeft gemaakt.

De grondplannen waarvan het bovenste de verdieping gelijkstraats, het andere de eerste verdieping vertoont zijn regelmatig van indeeling, alhoewel het met onze begrippen minder overeenstemt, de kamers alleen toegankelijk te maken door van den een tot den ander te kunnen gaan.

De inrichting van F. Krupp te Essen.

Er zijn weinigen die op hun reis door Duitschland de fabrieksstad Essen niet voorbij trokken, waar de kanonnenkoning F. Krupp met zijn inrichtingen zetelt. Essen schijnt een zwarte massa, waarin zich talrijke schoorsteenen, de een nog hooger dan de andere, verheffen. Op welke inderdaad groote schaal de belangen der werklieden en beambten daar worden behartigd, kan uit het volgende overzicht blijken.

Voor ongeveer dertig jaren begon de firma met het bouwen van arbeiderswoningen, die in den laatsten tijd klommen tot het aantal van 41 beambten- en 2696 arbeiderswoningen, allen van gas en waterleiding voorzien en door tuinen van de met boomen beplante straten gescheiden. Bij de fabrieksinrichting bevinden zich nog 525 woningen, zoodat er 3262 te zamen zijn. In die woningen huisvesten 24.193 beambten en werklieden, die met hunne gezinnen eene kolonie vormen van 74 duizend personen. Op de gieterijen waren voor 40 jaar 192, voor 30 jaar 2082, voor 20 jaar 8810, voor 10 jaar 10.598 en in Juni 1891 15.935 arbeiders werkzaam. De huurprijs voor de woningen is zeer laag gesteld: Twee kamers met kelder 51—60 gulden, drie kamers 70—95, vier kamers 105—120, vijf kamers 125—195 gulden per jaar.

Dat is een billijk gestelde huurprijs. Ongehuwde werklieden vinden zeer goede inwoning met kost voor ongeveer 45 cent per dag. Brood moeten zij echter zelf bekostigen. De consumptie-vereeniging, die uit 7 afdeelingen bestaat, heeft verschillende verkoopplaatsen: koloniale waren 15, manufacturen 9, schoenwinkels 3 en 1 verstelplaats, huishoudelijke artikelen 1, broodbakkerijen 6, slachters 7, terwijl verder 1 logement, 7 restauraties, 1 tapperij en verschillende andere inrichtingen, tot het beheer der consumptie-afdeeling behooren.

Voor de zieken is evenzoo gezorgd: 2 desinfectie-inrichtingen en 7 paviljoens voor de zieken bestemd, badinrichtingen met warme en koude baden, met handdoek, het bad voor ongeveer 9, zonder voor ongeveer 6 cents.

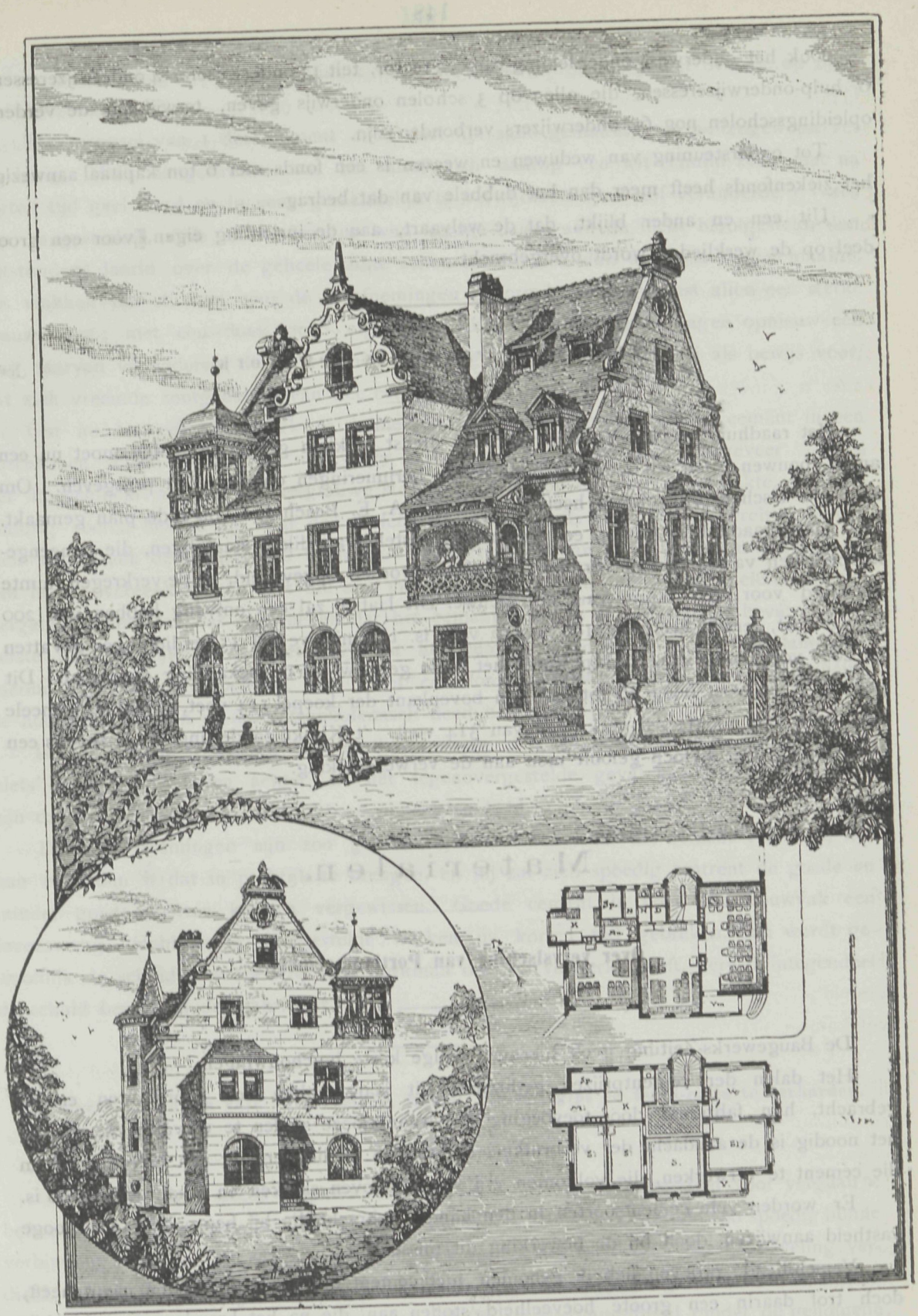

WOONHUIS TEVENS RESTAURATIE TE NEURENBERG.

Bouwmeester H. PYLIPP.

Ook het onderwijs, onder leiding van een rector, telt 12 onderwijzers, 4 onderwijzeressen, 6 hulp-onderwijzeressen, die allen op 3 scholen onderwijs geven, terwijl aan de verdere opleidingsscholen nog 67 onderwijzers verbonden zijn.

Tot ondersteuning van weduwen en weezen is een fonds met 6 ton kapitaal aanwezig, het ziekenfonds heeft meer dan het dubbele van dat bedrag.

Uit een en ander blijkt, dat de welvaart, aan de inrichting eigen, voor een groot deel op de werklieden wordt overgebracht.

Verbouwing raadhuis New-York.

Het raadhuis te New-York is voor den dienst te klein geworden. Men moet nu een ander bouwen, toch wil men het oude en de herinneringen daaraan niet prijsgeven. Om aan die eischen te voldoen heeft de architect A. E. Beach het volgende plan gemaakt. Het oude raadhuis wordt op een bevloering gesteld van dikke staalplaten, die aaneengekoppeld een vasten bodem vormen. Die platen worden opgevijzeld, en de verkregen ruimte gebezigd voor den bouw van het nieuwe. Dit laatste zal een omvang hebben van 200 × 300 voet, terwijl het oude 108 × 216 voet is. Het nieuwe zal 15 verdiepingen bevatten en 200 voet hoog zijn, daarop wordt het oude gebouw als de bekapping opgesteld. Dit gebouw is 60 voet hoog en tot aan den bovenkant der koepel 114 voet, zoodat het geheele bouwwerk een hoogte zal verkrijgen van 314 voet. 't Klinkt zonderling en is tevens een gevaarlijken arbeid, toch gelooft men aan de verwezenlijking.

Materialen.

Over vervalsching van Portland-cement.

De Baugewerks-Zeitung geeft hierover eenige korte beschouwingen.

Het dalen der cementprijzen gedurende dit jaar hebben vele fabrikanten er toe gebracht, hun fabrikaat door toevoeging van waardelooze stoffen te vervalschen, waarop het noodig is de aandacht der verbruikers te vestigen en hun ernstig aan te raden alleen die cement te verwerken, die volkomen vrij van hoogoven slakken en alkalitoevoegsels is.

Er worden vele cementsoorten in den handel gebracht die bij beproeving een hooge vastheid aanwijzen, doch bij de bewerking dit missen.

Verschillende proeven heb ik genomen met cement die een zeer goeden naam heeft, doch trof daarin een groote hoeveelheid stoffen aan, die na het branden en malen bijgevoegd werden. Die stoffen waren in zoutzuur onoplosbaar en vormen eene massa

kleine grauwe kogeltjes, waarschijnlijk van kolen afkomstig, terwijl het overige op fijne steenkolenasch gelijkt.

Een mengsel van 1 deel cement en 1 deel fijn zand gemaakt, was buitengewoon vet en lenig. Vlak aangestreken was het alsof zich daarop een wit schuim zette, dat na korten tijd geel werd en in eene gemakkelijk te verwijderen fijne stof veranderde. Werd een aangestreken vlak na verharding van eenige dagen aan de lucht blootgesteld, dan ontstonden daarin over de geheele dikte scheuren, die het vlak tot losse deelen maakte. De vlakken der stukken voor de proefnemingen gevormd, hadden meest allen een sterke grauwe tint; met een doek goed afgenomen, kon men na eenige dagen opnieuw een laag daarvan verwijderen, die zich geheel had losgelaten. Dat kwam mij als bewijs voor, dat zich vreemde zoutgehalten van het cement verdeelden.

Om nu tot een onderzoek te komen, werd eene kleine hoeveelheid cement in een porceleinen schaal gedaan en met water vermengd. Nu scheidde zich ongeveer $^1/_{15}$—$^1/_{20}$ der hoeveelheid als een donkergrauwe stof af en dreef op de wateroppervlakte, eerst na gedurig roeren bezonk zij naar den bodem, de zwarte reeds besprokene korreltjes bleven zich echter aan den schaalrand hechtten. Bij toevoeging van zuiver zoutzuur vormde dit een lucht, overeenkomende met die aan zwavelwaterstof eigen (ook bedorven eieren hebben dergelijke lucht) dat was een teeken dat het cement zout en zwavel metaal bevatte, welk eerste hoofdzakelijk de vernietiging van het cement bevorderde. Was na langdurig roeren het zoutzuur opgelost, dan bleef een donkere, kleverige stof over, die duidelijk de hoogoven slakken of fijne steenkolenasch deed herkennen.

Is het cement goed en zuiver, dan lost die zich volkomen op in zoutzuur en laat niets geen overblijfselen achter, in het tegenovergestelde geval kan men er zeker van zijn dat toevoegingen van onbruikbare materialen hebben plaats gehad.

Deze proefnemingen zijn zoo gemakkelijk, dat een ieder die cement verwerkt, het aan te raden is dat in praktijk te brengen, en hij zal zich spoedig omtrent de goede en minder goede soorten kunnen vergewissen. Goede cement is voor het bouwvak een levensvraag. Hebben de daargestelde werken na korten tijd gebroken, dan wordt gewoonlijk de schuld geworpen op den werkman die het verwerkt heeft, terwijl integendeel de schuld berust bij den fabrikant.

Een nieuw middel om kalk en zandsteen, mortel, cement, gips en terra-cotta te verharden.

Onzen tijd biedt steeds hulpmiddelen aan de hand, om de materialen voor vergaan te behoeden. Vooral voor kalk en zandsteen, die aan de lucht blootgesteld zoo spoedig hunne verbinding verliezen, is een nieuw middel tot verharding gevonden, dat aanbeveling verdient. De uitvinder is L. Kessler te Clermont-Ferrand. De toepassing heeft zich in Frankrijk waar de natuurlijke steen van zeer los gehalte is, zeer uitgebreid omdat de genomene proeven voldeden. Evenzoo in Italië en Zwitserland en geven Prof. Hauenschild te Berlijn

en Prof. Tetmajer te Zurich, beiden specialiteiten op het gebied om materialen te onderzoeken, verklaringen er van af die zeer bevredigen; het middel bevordert de verharding bij uitnemendheid. — Zachte steen biedt voor de bouwmeesters groote voordeelen aan, zoowel in arbeid als prijs der grondstof, zoodat aan het gebruik daarvan het eerste gedacht wordt, daarentegen bezitten zij bij genoegzame draagkracht het kwaad door de groote poreusheid al de vocht die er zich op zet, in zich op te nemen. Gaat het vriezen dan springen dikwerf stukken van groote afmetingen er van af of wel de stukken zelf springen uiteen, waardoor het fraai aanzien van het bouwwerk verloren gaat, of wel de vocht zet zich tot een groene laag op de steen en neemt alle vuil tot zich waardoor het frissche de steen eigen in de meest groezelige tinten verloren gaat. — Al die gebreken worden verholpen door het bestrijken met het Kesslersche preparaat. Het bestaat uit verschillende bizondere zouten door den uitvinder vereenigt, waarmede de steen alsof het water ware wordt overtogen. Onmiddelijk dringt de bedekking in de poriën, dicht deze en verhard het geheele oppervlak en vormt daarmede even alsof het steen ware een geheel.

Tot heden had men wel middelen als het waterglas en anderen om verharding te verkrijgen maar bedekten die alleen, zonder de poriën te sluiten en daardoor het indringen te beletten, wat hier wel het geval mede is. Daarbij geeft waterglas bij vriezend weder nog gelegenheid tot verschilferen. Nu heeft men ook vooral in den laatsten tijd veel gewerkt met Barijt, dat na in water opgelost te zijn dan over de steen gestreken wordt. Barijt lost zich evenals kalk doch gemakkelijker op, maar niet zoo dat het in staat is de poriën te vullen. Daarbij is het scherp bijtend, geeft dikwerf vlekken en is bovendien kostbaar. Het Kesslersche preparaat maakt de steen binnen 24 uren zoo verhard dat de vorst daarop geen uitwerking meer heeft, zelfs is het mogelijk oppervlakten der steenen die verhard zijn, te polijsten of te slijpen, zulk een vaste massa wordt er door gevormd, terwijl bovendien, daar het intrekken der vochtdeelen uitgesloten is, het materiaal veel minder gewicht aanneemt. Voor de verschillende materiaalsoorten zocht de uitvinder echter na andere zamenstelling zijner vloeistoffen daar wat aan het een goed was voor het ander niet kon dienen, zoodat hij verkreeg: Magnesia-fluo-sillicaat;
Zink-fluo-sillicaat;
Leem-fluo-sillicaat;
Dubbel-fluo-sillicaat.

Het Magnesia-fluo-sillicaat is een fijn gekristalliseerd zout. In de oplossing daarvan drenkt men een kwast en bestrijkt daarmede de steensoort. Is de steen droog zoo moet de bewerking herhaald, dit gaat door totdat geen vloeistof daar meer in opgenomen wordt. Nu ontstaat een verharding zoo sterk, dat zelfs een stuk krijt niet meer te snijden is, maar met een deugdzame vijl zelfs moeilijk te vijlen. Dit fluaat is het meest gebezigd en brengt ook geen tintverandering te weeg.

Zink fluaat lost zich gemakkelijk op; het heeft dezelfde werkkracht maar laat een andere tint achter.

Leem fluaat vult de poriën onmiddelijk en wordt vooral gebruikt bij zeer poreuze steensoorten, waarbij van de andere te groote hoeveelheid zoude gevorderd worden.

Dubbel fluaat heeft de bestanddeelen der beide vorigen.

Poets fluaat dient wanneer de gebouwen, zeer vervuilde steen hebben, dan wordt dit met harde boenders daarop aangebracht, en gereinigd waardoor de steen weder de natuurlijke kleur erlangt.

Voor uit cement of terra-cotta zaamgestelde materialen is het zeer nuttig daar die een oppervlakte verkrijgen aan de steen gelijk.

De Berner steengroef-bezitters die deze vloeistoffen in ruime mate toepassen, berekenen de kosten op een M² gerekend op drie maal bestrijken op circa 1 franc of *f* 0.48, dan wordt 270 gr. Magnesia-fluaat gebruikt.

Uit een en ander en uit de gunstige verhoudingen bij de onderzoekingen verkregen, blijkt dat dit preparaat zich gunstig onderscheidt.

Korte Mededeelingen.

Het Merwede-Kanaal.

Een der belangrijkste feiten dezer dagen is de openstelling van het Merwede-Kanaal. Wij willen ons niet verdiepen in de feiten die de feestelijke stemming bij de opening kenmerkten. Was het wel een feestelijke stemming? Had het niet meer van een teleurgesteld gevoel, van rouw over wat het had kunnen zijn, maar door naijver niet is geworden. 't Is een treurig beeld op dit gebied voor de nakomelingschap bewaard. Had het volvoerd geworden zooals bij den aanvang door den Minister van Waterstaat Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet was aangeboden, ongetwijfeld had het de hoofdstad groote voordeelen gebracht, waar het nu slechts middelmatige geeft. De weg had door de Geldersche vallei moeten gaan, wellicht komt zij er nog eenmaal. Dat onbevredigd gevoel was zeker oorzaak dat de opgewektheid tot feestvieren zoo gering was, zich slechts tot enkelen bepaalde. 't Blijve voor de hoofdstad een aansporing te meer zich niet verder van hare moeielijk verworven plaats te laten dringen, eigen gemakzucht is van veel de schuld. Nu het kanaal na zoovele jaren en na zooveel kapitaalderving er is, trachtte men met weinig nog veel te verkrijgen. Als een der voornaamste werken uit dezen tijd aan onze kundige ingenieurs toevertrouwd, mag het kanaal zich doen gelden, en dikwerf is menig onderdeel met verbazing beschouwd, niet het minst dat, waar bij Amsterdam de sluizen aanvangen. Daar was de bodem een een sterken tegenstander en nog herinneren wij ons die duinvlakten aangevoerd om den grond tot deugdzaamheid te dwingen, waarop de syphons moesten aangelegd worden, waardoor de hoofdstad zich van het vuile water kon ontlasten.

't Was bij gelegenheid van een der algemeene vergaderingen van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, dat het bestuurslid J. Kluit, ingenieur dier werken, de

leden welwillend in de aangelegde putten rondvoerde, den kolossalen arbeid deed aanschouwen en toelichtte. Onwillekeurig treedt de herinnering aan dien inmiddels overleden ingenieur te voren, nu bij de opening een groote watervlakte al dien arbeid dekt en niemand kan doen begrijpen wat daar zoo meesterlijk is geconstrueerd en voor altijd verborgen. Dat gedeelte van het kanaal is zeker wel het meest belangrijke en ook meest gecompliceerde. Kort daaraan zijn de sluizen verbonden waarvan de sluisdeuren toen in de werkplaatsen als reuzen waren neergelegd, vierkant bezaagd hout waarvan de afmetingen zeldzaam zijn en wat nu ingehangen een geheel ander aanzien geeft zelfs gewoon toont. Nu bij de opening van het kanaal zoovelen die nog in leven zijn waardeering ontvingen, herinneren wij ons dat gaarne, omdat dien dag en het aanschouwen van zooveel met machtige hand gewrochte werkstukken een blijvenden indruk bij ons achterliet. Moge een steeds toenemende scheepvaart de kroon op het werk zetten. Waar het geheele kanaal, de feestviering enz. overal genoegzaam behandeld is, meenden wij met enkele feiten te moeten verlevendigen wat daarop naar onze meening het meeste aanspraak heeft.

Van Overal.

AKEN. Bij den bouw der gewerbeschule schrijft men ons, zal de Morleysteen worden toegepast; die bouw onder beheer van architecten uit Berlijn en Aken, heeft nog al een belangrijken omvang. De Morleysteen begint menigvuldige toepassing te verkrijgen, waar de vastheid van het materiaal en kleur voornamelijk toe bijdragen.

CHICAGO. Zocht men bij de laatste wereldtentoonstelling te Parijs naar alle mogelijke middelen om zoo hoog mogelijk te stijgen en moest een Eiffel dat met zijn trotschen torenbouw leveren; te Chicago tracht men het lager aan den grond, zelfs daaronder te vinden. Er heeft zich een maatschappij gevormd die een onderaardsche schouwburg wil daarstellen onder het niveau der straten. De decoratiën zijn beweeg- en draaibaar, het publiek bevind zich op een verhooging die verplaatst wordt, een reusachtig voertuig, waarmede de bezoekers de diepte rondreizen. Op de tocht die ongeveer een kwartier duurt, komt men verschillende stations voorbij, waar zich steeds nieuwe panorama's afwisselen. Druipsteen grotten, aquariums en alle mogelijke voorstellingen, het onderaardsche leven eigen, zijn er op de meest grilligé en fantastische wijze aangebracht, zoodat de bezoeker inderdaad gelooft, geheel in het onderaardsche leven te zijn opgenomen.

PARIJS. De operadirecteur Gailhard, heeft een grootsch plan. Het terrein waarop de laatste wereldtentoonstelling heeft geleefd, wil hij voor een zeer eigenaardige onderneming benuttigen en in Mei 1893 openstellen. Tusschen de vier pijlers van den eiffeltoren komt een tooneel voor het Passiespel. De machinehal wordt een waterschouwburg, waarin op een verheven deel geheel Venetië wordt nagebootst. De toeschouwers zullen in gondels varen, terwijl op daartoe uitgekozen gedeelten allerlei spelen zullen worden ten uitvoer gebracht. Verder komt er een Grieksche schouwburg, een Wagners operagebouw en een markt zooals jaarlijks te Nischnei Nowgorod wordt gehouden. Twintig millioen francs is er voor noodig en Gailhard die zijn volkje kent, rekent er op dit te verkrijgen. 't Zal een ongemeene combinatie zijn, alleen te Parijs mogelijk.

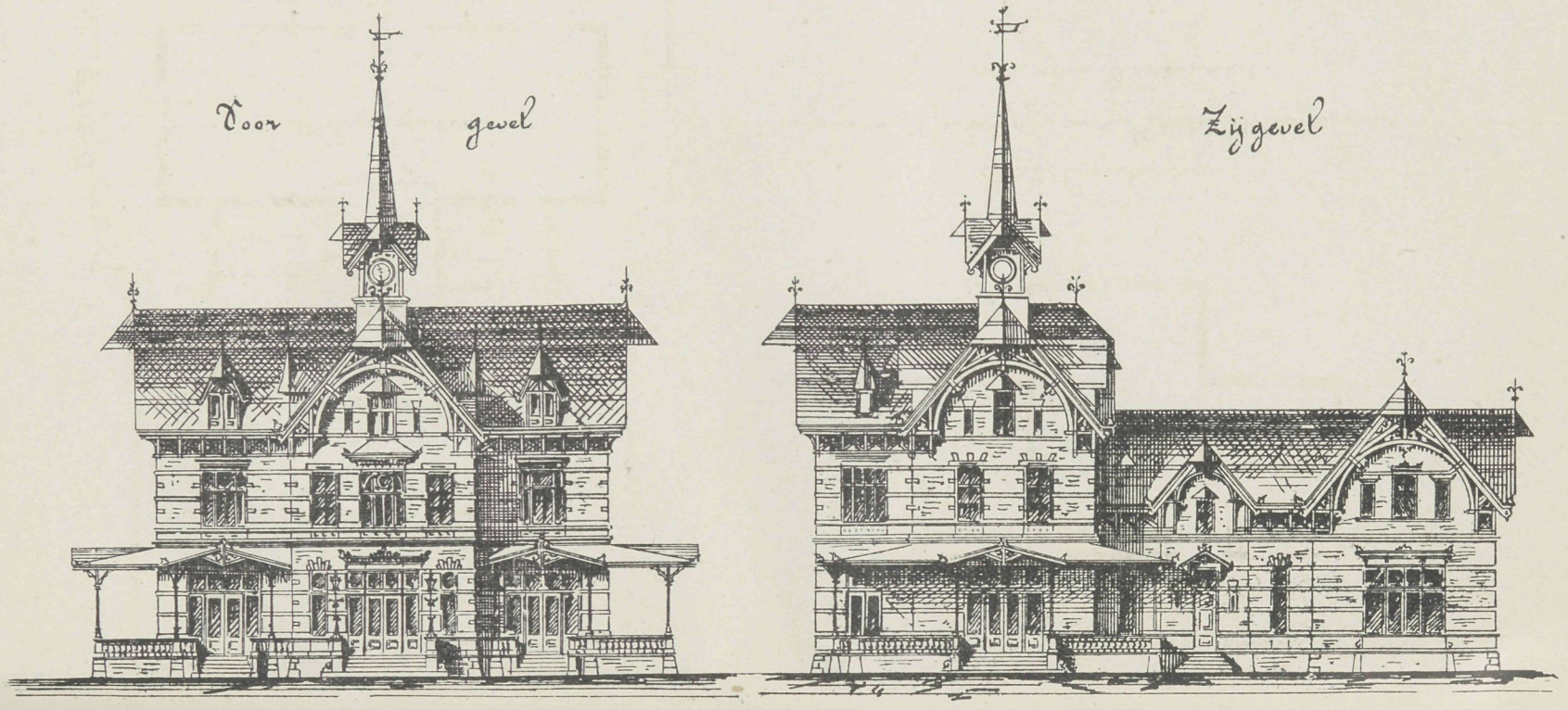

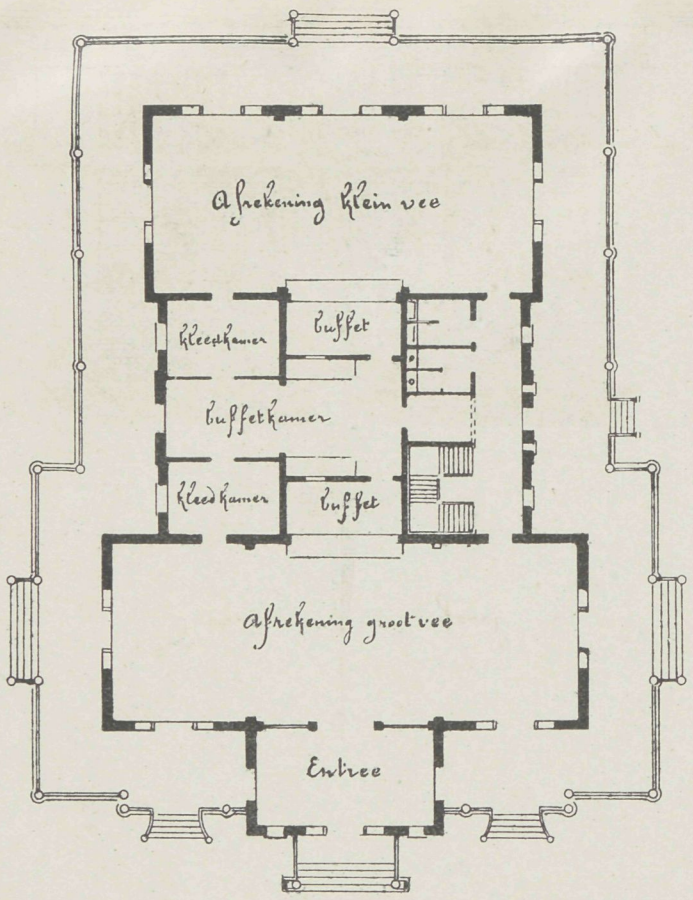

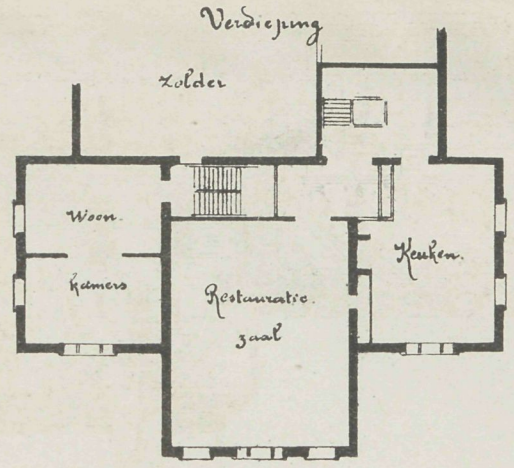

Schets ontwerps.
voor een Afrekening- en Restauratiegebouw
voor een Veemarkt

Jan Boerma del.
26 juli 92

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Woonhuisgevel, tevens Schildersatelier,

door J. N. LANDRE te Amsterdam.

Het voorgevel-ontwerp verkreeg door eenig prijsverschil geene uitvoering. Het benedendeel is geheel tot woning bestemd. Het hoog gelegene gedeelte waar het gekoppeld kozijn is opgesteld is de plaats voor het atelier. De geveltop geeft, in afwijking van wat wij gewoon zijn, een andere bekrooning en herinnert aan de dagen toen, dikwerf flink gebeitelde, figuren of ander lofwerk het metselwerk insloten.

Met de teakhouten uitbouw, de vlechtingen enz. maakt alles een bevredigend geheel.

Uit den Vreemde.

Chicago.

De wereldtentoonstelling trekt meer en meer veler aandacht. Ongetwijfeld zal dan ook de Amerikaansche geest zich daar in al zijne grootheid doen leeren kennen en toonen hoe machtig de mensch in zijn werkkring is. 't Zal ontzaggelijk zijn. Wij zoo gewoon aan het gewone, kunnen ons daar moeielijk eene voorstelling van maken. Als bij ons de steden zich uitbreiden, slaan wij de handen in elkaar over de groote bedrijvigheid

daarbij ontwikkeld, even als over den veranderden toestand. Waar voor een tiental jaren land was en nu huizen staan, grenst de mededeeling daarvan voor velen ten onzent aan het ongeloofelijke, en toch is al ons werken vergeleken bij wat op Amerikaanschen bodem geschiedt, zeer middelmatig. Bij ons zijn het enkele wijken, in Amerika steden die in dienzelfden tijd verrijzen. Chicago mag daaronder wel in de eerste plaats genoemd worden. Vijf en zeventig jaar geleden waren enkele blokhuizen aanwezig, geen dorp, een klein gehucht slechts. De uitnemende ligging echter aan het water, ook als middenpunt voor het verkeer te land het best geschikt, deed de kleine plek spoedig aangroeien tot een grootere en in het jaar 1837 telde de bevolking reeds 4.170 inwoners. Tien jaar later 16 859. Nu was de baan gebroken en schrikbarend nam de bevolking toe, in 1855 reeds 80.000 zielen, 1860—100.206, 1866—200.408, 1870—306.605 en in het jaar 1891 rekent men op 1.208.669. Waar de ontwikkeling zoo snel toeneemt, is op alle gebied veel te verwachten, vooral wanneer men rekening houd met het feit dat in dien tijd de aanvankelijk meest van hout gebouwde huizen, allen door brand vernietigd werden. De stad herrees en wel op monumentale wijze. Breede boulevards, huizen zonder einde, torens gelijk en daaronder velen die den stempel dragen dat de bouwmeester putte uit de kennis van elders met hem overgebracht, waardoor allerlei stijlen door allerlei volkeren gedacht, als een bont mengelmoes dooreen wemelen, maar waaruit in lateren tijd een kunst zich vormde met zeer goede elementen. Chicago telt onder hare reuzen van gebouwen velen die verdiensten bezitten, vooral in de inwendige verdeeling. De gevels trekken meer de aandacht door de afmeting, dan wel door den vorm. Wij geven hierbij een paar van die gevels. De vrouwentempel is even als de meeste gebouwen, ont-

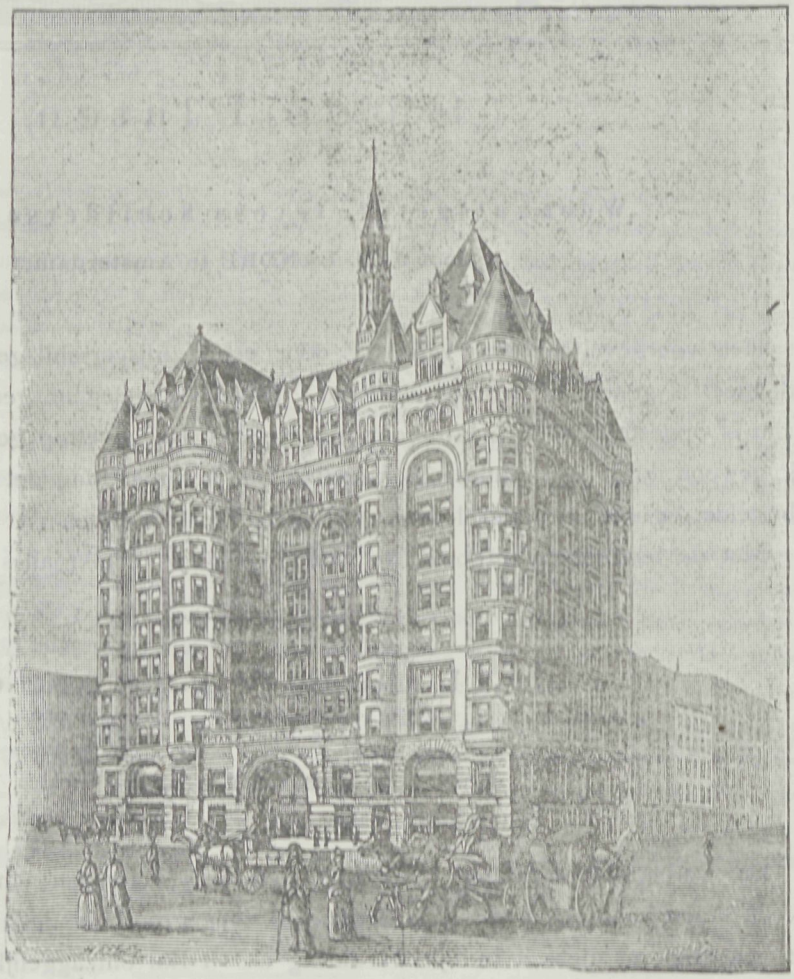

De Vrouwentempel.

zagwekkend hoog. De hoektorentjes breken het kolossale muurvlak even als de gevelsprongen. Het nog al gedetailleerde spitsje dat het middendeel kroont, zal voor den voorbijganger weinig zichtbaar zijn, de hoogte neemt veel daarvan weg. Het clubgebouw dat meer overeenstemt met de gebouwen bij ons, is meer beredeneert. De ronde hoektoren ontwikkelt zich echter zonderling tegen de gevelvlakten waarvan de hoogten evenzoo vreemd verschillen. Het auditorium heeft een zeer fraaie binnenverdeeling. Ook alles wat versiering betreft, is daarbij passend aangebracht en kan dit gebouw, om de regelmatige verdeeling, zeker als een der besten te Chicago gelden. De vrijmetselaarstempel is een kolossus zonder eenig gevoel. Het is een verschrikkelijk bouwwerk aan Babel's toren gelijk. Op den hoek van de State- en Randolph-Street opgetrokken, heeft het eene gevelbreedte van 170 × 113 engelsche voet. 20 verdiepingen vormen de hoogte. De gevel is van de eerste 4 verdiepingen van graniet en verder van terra-cotta en gebakken steen van een grauwen gespikkelde kleur, overeenkomende met de graniet-kleur. De eerste 10 verdiepingen zijn winkels, magazijnen en verkoopshuizen, de elfde tot de zestiende kantoren. De zeventiende en achtiende verdieping en zoo vervolgens tot onder de kap is voor de vrijmetselaars bestemd, die hun werk wel in het luchtruim volbrengen. Daarin bevinden zich vier groote zalen, verder feestzalen, vergader- en werkkamers en alles wat verder noodig is voor den kastelein en diens woning.

Clubgebouw „de Union".

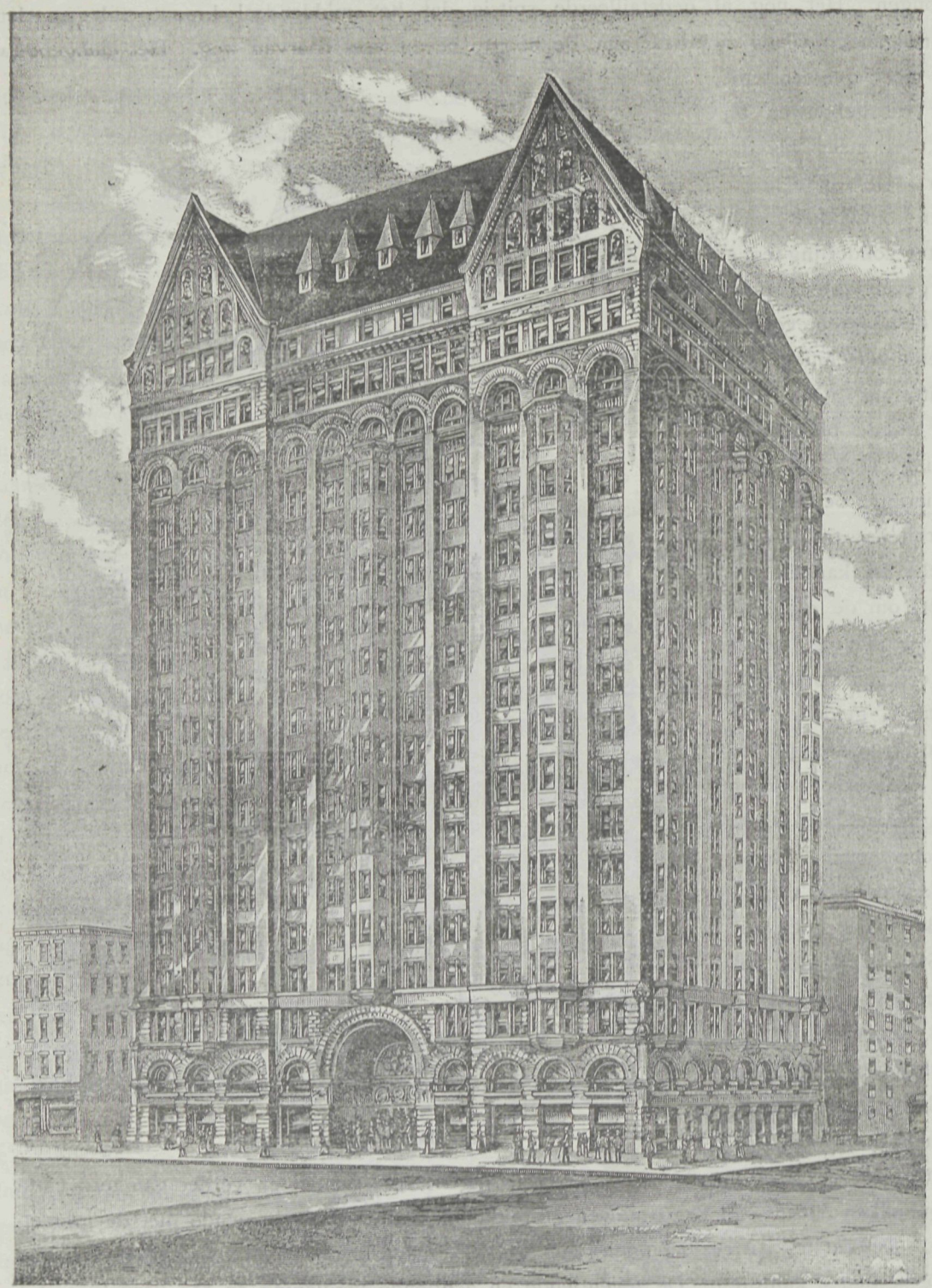

Gebouw der Vrijmetselaars.

14 liften zijn voor het personenvervoer aanwezig en twee voor goederen.

Aan de groote binnenplaats loopt langs iedere verdieping een 10 voet breed balkon. Op die wijze hebben de magazijnhouders gelegenheid voor de ramen te kunnen etaleeren en wandelen de bezoekers de verschillende gallerijen rond. De gevels aan de binnen-

Het Auditorium.

plaats zijn allen rijkelijk behandeld, zoowel wat materiaal als versiering betreft en vertoont eene groote en tevens fraaie tentoonstellingsruimte. Zevenduizend electrische lampen geven het avondlicht, evenzoo geschiedt verwarming en afkoeling van uit de benedenste verdieping, waar de daarvoor benoodigde werktuigen zijn geplaatst.

Materialen.

Glasbouwsteenen stelsel Falconnier.

De ook bij ons reeds bekende glasbouwsteenen beginnen hoe langer hoe meer het burgerrecht te verkrijgen. Zij zijn verkrijgbaar aan de glasfabrieken Adlerhutten van H. Mayer & Co. te Penzig in Sileziën. Het eigenaardige van deze steenen die om hunne grillige vorm, als op elkander gelegde schijven zich doen kennen is dat zij het licht goed door laten zonder doorzichtig te zijn en des zomers de hitte uitsluiten. 50 steenen

vormen een M² en kosten ongeveer *f* 7.50 a *f* 9.00. Geheele wanden kan men er van samenstellen die tusschen ijzeren of houten stijlen worden opgesloten. Het etablissement Dognin & Co. te Lyon dat een ruimte van 50 bij 60 M. met deze wanden insloot, zegt daarvan dat zij een zeer geschikt binnenlicht vormen. Zij hadden een ruimte noodig waarin de temperatuur steeds op 35° celsius moest gehouden worden, en werd dat volkomen bereikt; zelfs bij 8° koude werd niet het geringste verschil waargenomen. Daarom juist is voor serre bedekking het materiaal zeer aan te bevelen waar licht en warmte dikwerf de hoofdvereischten vormen.

Korte Mededeelingen.

Een slotengeschiedenis.

Zooals alles op de wereld een geschiedenis heeft, hebben dit ook de sloten. Tot zekerheid was bij onze huis- of kastdeuren een slot noodig. Op de gewone sluiting met een hout, gevat tusschen twee klauwstukken, zooals nog bij vele boerenplaatsen de staldeuren eigen is, kon men zich niet meer verlaten. Men kwam daarom op het denkbeeld een slot te vervaardigen dat zekerder en gemakkelijker is. Reeds ten tijde van Homerus moet dergelijke sluiting bestaan hebben. Voornamelijk bij de Grieken verkreeg dit meerdere toepassing en hadden de Romeinen in lateren tijd een sleutel, die zijn naam daaraan ontleende en als Lakonische sleutel bekend stond. Deze sleutel had een baard waarin drie verdeelingen. Van toen af vonden gedurige verbeteringen plaats. De oude sleutels waren pijpsleutels, met een ronde of driekante pijp. Het slot had dan een daaraan gelijkzijnde stift, waarover de pijp heensluit. Zij hadden dat bij onze tegenwoordige sloten voor, dat zij moeielijk zonder den sleutel te openen waren, daar de stiften allen verschilden, daarentegen is het hedendaagsche werk veel eenvoudiger en sierlijker. Tot zekerheid maakt men thans in de baard allerlei figuren en leveren de verschillende sleutels eene interessante bijdrage van wat den mensch in een klein bestek een rijkdom van denkbeelden kan in het leven roepen.

Ook in vroegere tijden was men zeer vindingrijk in dit opzicht, vooral waar het betrof raadselachtige geheimen daaraan te verbinden. Zoo werd somwijlen het slot met velerlei schijfjes bedekt, onder een waarvan het sleutelgat verborgen zat en dat de eigenaar alleen bekend was, dus gemakkelijk te herkennen. Drukte men op een verborgen veer, dan verplaatste het schijfje zich. In de 16de eeuw had men sloten die uit kunstig in elkaar gesloten ringen waren zaamgesteld. Het slot ging open wanneer ieder der ringen op de aangewezen plaats was gesteld. Aan niet-ingewijden was het nagenoeg onmogelijk zich er door te redden.

In 1557 beschreef Hieronymus Cardanus deze sloten, de uitvinder was Hans Eheman, een slotenmaker te Neurenberg, die daar ongeveer 1420 leefde. Dit slot moet eene voorbeeldige zamenstelling gevormd hebben. Duitsche, Fransche en Italiaansche kunstenaars

verbeterden de sloten belangrijk en ook Nederland heeft een tijd gekend waarin hare slotenmakers zich een goeden naam wisten te verwerven. De talrijke fraaie uithangborden uit die dagen herinneren daaraan.

Freitag vond in het laatst der achttiende eeuw een slot uit dat men driemaal kon afsluiten, langen tijd heeft men den uitvinder hiervan beschouwd een Franschman te zijn, dat echter niet juist is, waardoor ten onrechte de naam van Fransche sloten daaraan bijbleef.

Sloten die alleen te openen waren, wanneer men met een bepaald woord bekend, de deelen op dat woord wist te plaatsen kwamen in velerlei vorm ook in lateren tijd voor. In 1778 verkreeg zulk een slot van den franschman Boissier en de prins van Beauford eene groote vermaardheid.

In die dagen was het slotenmakersvak, daartoe aangemoedigd door vorstelijke personen, een kunst die door velen hooggeplaatsten werd beoefend. Dit slot wordt van gezegd kon men wel 50 millioen malen veranderen, zonder het passende woord te treffen. Sleutel was er niet bij noodig, het opende zich wanneer het woord gevormd was. — In den tegenwoordigen tijd heeft men ook sloten, die bij inbraak, de persoon die het slot forceert, kunnen treffen of verwonden. Echter zijn de vindingen van dien aard, dat waar het op gemak aankomt, wij zeer zijn vooruitgegaan. Zoo vertoonden ons de Heer D. C. Molenkamp te Amsterdam onlangs een slot, volgens zijne vinding gewijzigd, waarbij het mogelijk was sloten van links in rechts te veranderen, door eene eenvoudige omzetting der plaat, waartoe het slot gelegenheid geeft. Op die wijze wordt het mogelijk alle sloten op het werk te kunnen benuttigen, die meestal bij het eindigen anders een schadepostje vormen.

Maatschappij tot bevordering der bouwkunst.

In de maand September en wel den 24sten zal de 66ste algemeene vergadering te Groningen worden gehouden Als punten ter behandeling zijn op de agenda gesteld :

1. Opening der vergadering.
2. Behandeling der prae-adviezen van het Bestuur der Maatschappij over de antwoorden, door de afdeelingen gegeven op de tien door het Bestuur gestelde vragen.
3. Voordracht over het onderwerp scheidsgerechten.
4. Bespreking van den arbeidsduur van gezellen naar aanleiding van de motie aangenomen op het congres voor Bouwkunst.
5. Discussie over voorstellen staande de vergadering gedaan.
6. Sluiting der vergadering.

Deze 6 punten waarvan 1 en 6 wel gemist zouden kunnen worden als behoorende tot den natuurlijken loop der dingen, geven echter aanleiding om over de 4 daar tusschen opgesloten, de vraag te doen opkomen, zal dat alles op een dag kunnen afgehandeld worden. Het is toch een feit dat de najaarsvergadering niet alleen door het spreken, maar vooral ook door het opmerken van wat nieuw is zich kenmerkt. Vooral Groningen dat in de laatste jaren zulk een belangrijke wijziging onderging, geeft veel te zien voor hen die er voor jaren geleden kwamen, is geheel nieuw en aantrekkelijk voor die het eerst hun tocht naar het Noorden uitstrekken. De najaarsvergaderingen kenmerken zich vooral door een kort samenzijn ter bespreking van de belangen, maar door een langdurig bezoek aan alles wat belangrijk is op kunstgebied beschouwd en gewaardeerd te worden. Een bezoek aan Haarlem,

Leeuwarden, Utrecht, Leiden, Arnhem, gaf slechts een paar uren tot behandeling der onderwerpen, het overige van den dag werd verdeeld over die plaatsen die den bouwkunstenaar belang inboezemen. Dat is zeer juist gezien en oogstte de Maatschappij op dergelijke dagen een ruimen dank harer leden. Die gewoonte, wij zijn er van overtuigd, zal nu niet in het vergeetboek geraken. Maar dan ook is er slechts korten tijd voor onderling gekeuvel over.

De onderwerpen 2, 3, 4, laten wij aannemen dat 5 niet geboren wordt, geven echter zooveel waarover van gedachten gewisseld kan worden, dat een paar uren ons daarmede niets verder zullen brengen. Het allereerst de prae-adviezen over de antwoorden door de afdeelingen gegeven op de gestelde vragen. Gewoonlijk geeft dit prae-advies nog gelegenheid tot nadere behandeling, er zijn er die altijd zich nog wel eens willen laten hooren, anderen die geen gelegenheid vonden hunne zienswijze te doen aansluiten bij wat de afdeeling bij hen adviseerde, ook zijn er die afdeelingloos zijn, dus voor het eerst in de gelegenheid zich over de vragen te kunnen uiten. Bovendien geeft het tusschengelegen tijdsverloop of andere ervaringen dikwerf nog de kans tot aanvulling en is meestal de meedeeling van het prae-advies gevolgd door eenige verdere gedachtenwisseling. Dat is dan ook veel welkomer besluit der vragenbeëindiging, dan een enkele mededeeling van het prae-advies en de vraag, *„heeft niemand hier iets tegen, dan zullen wij dit als afgedaan beschouwen"* en het gedurig hameren van den voorzitter als een bewijs dat ook dit al weder geweest is, geeft een gejaagdheid, aanstekelijk voor alles wat verder op de agenda voorkomt. Dat is verre van onbelangrijk. Scheidsgerechten, dat onderwerp is op zich zelf belangrijk genoeg om in Groningen volkomen naar eisch behandeld te worden, dat is een noodzakelijk en niet genoeg te prijzen instelling, die echter van alle kanten beschouwd dient te worden. Gedachtenwisseling hierover ligt na de voordracht op den weg. Onze maatschappij telt zoovele bekwame en ervarene mannen, die in dit opzicht nog wenken kunnen geven, dat een uur ter volledige bespreking een bijna ondenkbare zaak is. Maar gesteld dat alles zoo volkomen gelijkt is, dat volkomen instemming te wachten is, dan blijft punt 4 nog over, dat waar het in twee dagen niet besproken is kunnen worden en reeds jaren op antwoord wacht, zeker in geen minuten zal gereed komen. Het laat zich aanzien dat punt 4 er slecht zal afkomen. Eerstens te weinig tijd tot bespreking, ten tweede de belangrijkheid van het onderwerp zelf. Het zou kunnen gebeuren dat het den gewonen loop volgde en tot nadere behandeling werd verschoven.

Dat zouden wij betreuren. De Maatschappij heeft zich buiten haar program, dat voorschrijft *bevordering der bouwkunst*, begeven op het sociale terrein. Hoe ten gunste ook van den werkman gestemd, heeft ons dat echter altijd bevreemd, omdat op kunstgebied de werkkring onzer Maatschappij nog zooveel vermag te doen en verdeeling van tijd voor onderwerpen, niet direkt tot den werkkring behoorende, altijd ten nadeele van de hoofdzaak werkt. Dat is nu niet meer te verhelpen, de zaak is begonnen, dus dient gevoleindigd. Door de kwestie aan de orde te stellen, door den werklieden gelegenheid te geven in de vergaderingen der Maatschappij hunne gedachten te ontwikkelen, heeft, en niet ten onrechte, de Maatschappij bij hun illusien gevormd, die op verwezenlijking wachten. De grondslag daarvan is, verkorten arbeidsdag. Nu ware het veel beter te erkennen, dat na gebleken onderzoek de Maatschappij niet bij machte is, de arbeidsdag in lengte te kunnen vaststellen, maar dat dit moet uitgaan of van nijverheidsvereenigingen of van voorstellen door de werklieden zelven aan de industrieelen gedaan, maar dat men van haren werkkring geene verwachtingen mag koesteren.

Immers de bouwmeester is aan zoovele omstandigheden gebonden, dat hij moeielijk den stoot kan geven en men schijnt van zijn almacht verkeerdelijk alles te verwachten. Het was de bedoeling der maatschappij alleen de aandacht op dit punt te vestigen; dat heeft zij gedaan en beschouwt hiermede haren taak voleindigt. Dat is ridderlijker dan door gedurige onvolledige behandeling de zaak maar steeds van jaar tot jaar te verdagen en niets er mede te vorderen. Dat kweekt illusien die niet bevredigd worden en die onwillekeurig spijtige werklieden vormen. Geschiedt die erkenning dan zullen de werklieden ten minste weten waarop zij *niet behoeven te wachten*. Beter en loyaler ware geweest indien het onderwerp eenmaal aan de orde gebracht werd afgevoerd van de rol met de erkenning de maatschappij acht in de gegeven omstandigheden een tien uurs werkdag gewenscht en beveelt hare leden de bevordering daarvan aan. Wij betwijfelen of het zooverre zal komen, dat dit op deze wijze wordt vastgesteld, wenschelijk is het echter.

WOONHUIS MET SCHILDERATELIER
IN DE VONDELSTRAAT. (NIET UITGEVOERD.)

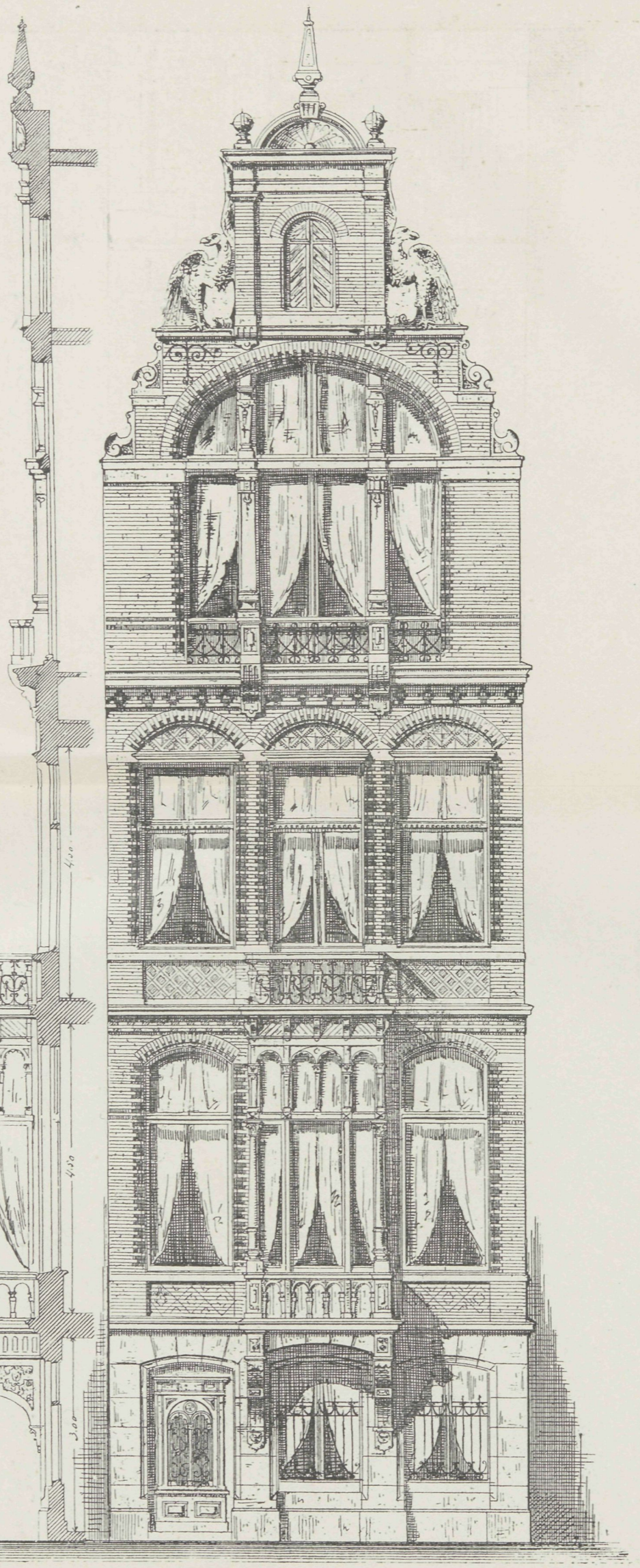

Amsterdam Mei 1880
J. H. Kandré
Architect

Bij de Platen.

Ontwerp van drie Woonhuizen aan de Nieuwe Plantaadje te Rotterdam,

door P. G. BUSKENS.

De drie gevels en de detail van den geveltop vormen een deel van drie woonhuizen, te Rotterdam gebouwd. Op eenvoudige wijze zaamgesteld maken zij, zoowel door verdeeling als door de vrij goed gedachte toppen, een gunstige uitzondering bij veel wat het gebied der bouwindustrie oplevert.

Uit den Vreemde.

Engelsche arbeiderswoning voor vier gezinnen.

Kunnen de Engelschen in hunne bouwwerken afwisseling brengen: het eenvoudige onderwerp eener arbeiderswoning geeft daarvan op nieuw bewijs. De gekoppelde woning is bestemd voor vier gezinnen. Eigenaardig is daarbij iedere ingang op zich zelf gehouden en hebben de verschillende vertrekken bovendien een voldoend licht verkregen. De wo-

ningen zijn verschillend, twee groote en twee kleine. Het uiterlijk is zeer karakteristiek en verdient navolging. — Gewoonlijk zijn de arbeiderswoningen bij ons zeer schraal van opvatting en wordt er niet meer aan ten koste gelegd dan de rekening slechts even toelaat. Dikwerf is met kleine schikkingen veel te verkrijgen, zooals in dit ontwerp valt op te merken.

Een kort uittreksel van het behandelde omtrent arbeiderswoningen op de 41e Algemeene Vergadering der Vereeniging fabrieks- en handwerksnijverheid.

Waar de arbeiderswoningen op de laatste vergadering der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst zoo uitvoerig besproken zijn geworden, is het niet onbelangrijk na te gaan wat in verband daarmede te 's Gravenhage in de Vereeniging fabrieks- en handwerksnijverheid is behandeld. Wij lezen hieromtrent het volgende:

Aan de orde komt het vraagpunt: „Welke wijzigingen in de wetgeving, en welke maatregelen, van overheidswege te nemen, zijn aan te bevelen, om te bevorderen dat de arbeiders, goede, gezonde woningen kunnen verkrijgen voor eenen in evenredigheid tot den algemeenen loonstandaard niet te hoogen prijs?"

Hierover is een rapport uitgebracht door de heeren C. A. Verrijn Stuart, A. J. Cohen Stuart, J. Gosschalk en Westerouen van Meeteren (rapporteur).

Deze commissie neemt aan, dat in dezen kring niemand het recht zal betwisten om het vraagstuk van de hygiëne der woning en van goedkoope arbeiderswoningen, als zijnde van algemeen nut, ter hand te nemen.

Voor al hetgeen in Nederland in zake arbeiderswoningen is *verricht* en *hoe* zulks is gedaan, verwijst de commissie naar het „beoordeelend overzicht", door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uitgegeven.

In dat Nutsrapport heeft men zich onthouden, „de veel besproken vraag te behandelen, of door vermindering van sommige belastingen voor woningen van eene zekere huurwaarde, als daar zijn de belastingen op vensters en haardsteden, en die welke drukken op den eigendomsovergang, het tot stand komen van goede en goedkoope woningen kan bevorderd worden."

Wat de rapporteurs der „Maatschappij tot Nut van 't Algemeen" gemeend hebben buiten beschouwing te moeten laten, moet juist door onze commissie onderzocht worden.

Ook zij gevoelt in hooge mate het gevaar, verbonden aan het voorstellen van wettelijke bepalingen, die geacht kunnen worden te passen in de algemeene grondbeginselen, bij onze wetgeving aangenomen.

Maar men zal zich toch niet te angstvallig mogen vastklemmen aan deze z.g. „algemeene beginselen" wanneer deze onverhoopt een beletsel vormen voor nieuwe wettelijke regelingen, die door de veranderde maatschappelijke behoeften dringend vereischt worden.

Trouwens, het valt niet moeielijk, bewijzen uit de Nederlandsche wetgeving der latere jaren aan te voeren voor het feit, dat het wachtwoord „vivent les principes, périsse le monde", tot de geschiedenis behoort.

De commissie wordt versterkt in hare overtuiging, bij het nagaan, wat in andere beschaafde landen van Europa in de laatste twee jaren op wetgevend gebied ter zake van arbeiderswoningen verricht is.

Met het oog op den bestaanden toestand (waarover in een bijlage bijzonderheden worden ontleend) schroomt de commissie niet, aan de afdeeling, en bijgevolg aan de algemeene vergadering te adviseeren, tot het maken van eene krachtige, aanhoudende propaganda ten gunste van wettelijke regeling van het vraagstuk der arbeiderswoningen.

Daarbij zal het oog gevestigd moeten worden, en wel in de eerste en voornaamste plaats:

I. Op wettelijke voorschriften omtrent de gezondheid van woningen.

Hierin wordt thans nooddruftig door gemeentelijke bouwverordeningen voorzien. Betere verwachtingen

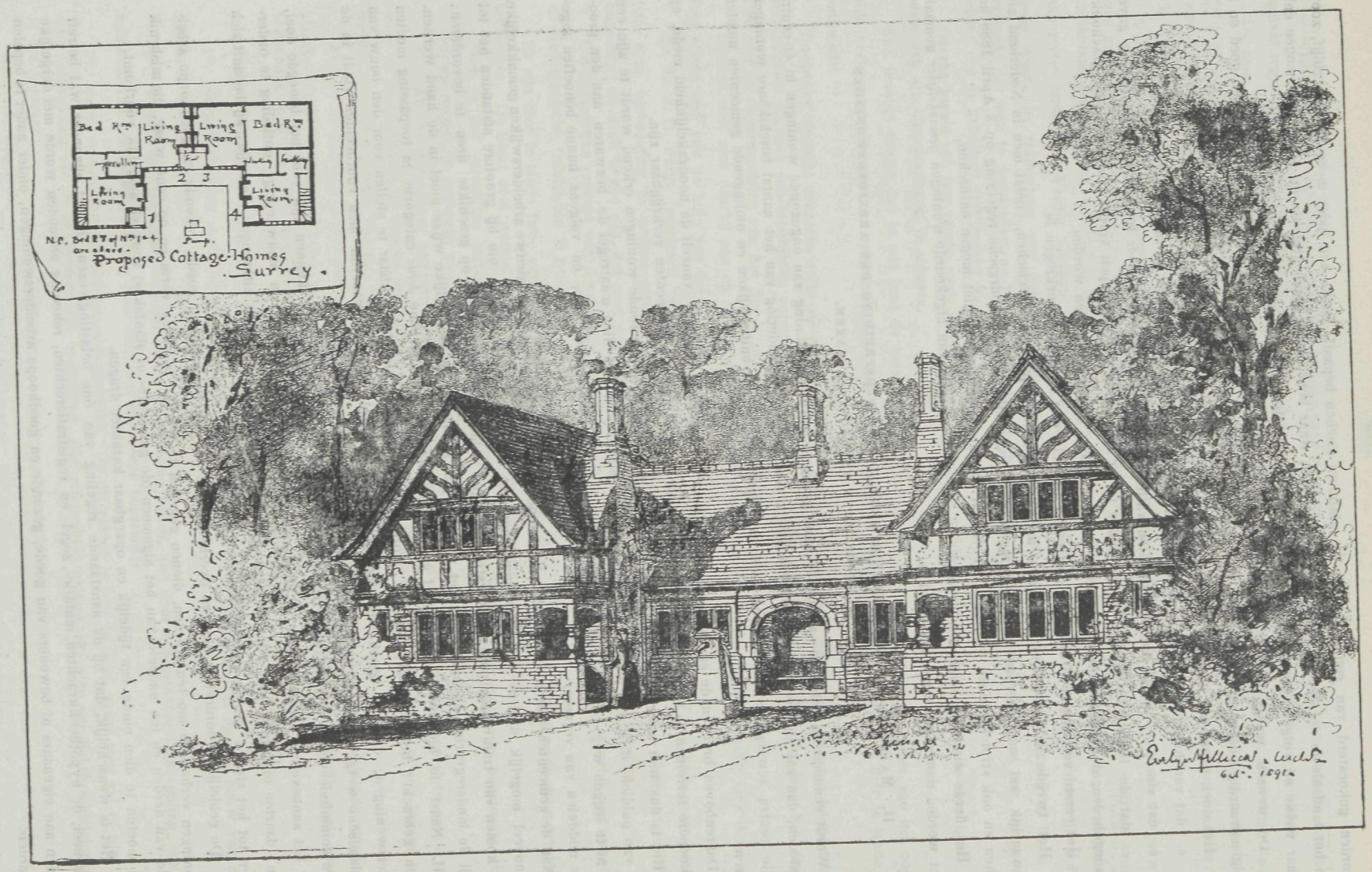

Arbeiderswoning voor vier gezinnen.

worden gekoesterd van eene wet, die de minimum eischen bepaalt, welke aan ieder menschelijk verblijf, zoowel op het land als in de steden, gesteld moeten worden, waar beneden de gemeentebesturen niet zullen mogen dalen, maar welke zij volgens plaatselijke behoeften en omstandigheden zullen dienen uit te breiden.

De wensch wordt daarbij uitgesproken, dat de groote gemeenten tot zoodanige uitbreiding een goed en navolgenswaardig voorbeeld zullen geven.

Het doel, daarmede beoogd, is drieledig:

a. dat van hunne invoering af de oude fouten niet meer gemaakt zullen worden;

b. dat *nieuwe* woningen niet terug zullen vallen in toestanden die bij de *oude* tot afkeuring aanleiding gaven;

c. dat de bestaande gebrekkige woningen onder den drang der geschapen verplichtingen en der geschonken bevoegdheden, door de bewoners verlaten, en door betere vervangen zullen worden.

Het eerste vereischt een beter en gestrenger toezicht dan tot heden verkregen is.

Het tweede zal groote omzichtigheid in het maken der bepalingen vereischen, omdat men in Nederland zich bezwaarlijk zal onderwerpen aan bepalingen als die, welke de Oldenburgsche regeering op 3 April 1888 kon maken en ook stiptelijk doen opvolgen. Toch zal ook hier het toezicht niet mogen ontbreken.

Het derde eindelijk sluit den wensch in, dat de *onteigening* van afgekeurde woningen *gemakkelijker* gemaakt moet worden dan zulks thans het geval is.

II. Maatregelen van overheidswege, die de verspreiding der arbeiderswoningen bevorderen en mogelijk maken.

Wordt eenmaal op voldoende schaal de hand geslagen aan de opruiming van ongezonde woningen in de centra der steden, dan zal die verbetering onvermijdelijk eene sterke vermindering van het aantal beschikbare woningen in die centra teweegbrengen, en zal men arbeiderswoningen in buitenwijken en omliggende gemeenten moeten bouwen.

Daarenboven brengen de eischen van gezondheid en matigen huurprijs vanzelf de noodzakelijkheid mede, op goedkoopere terreinen te bouwen dan in de bebouwde kom van groote gemeenten verkrijgbaar zijn.

Het is dus niet meer dan billijk, dat, waar de ontruiming van ongezonde woningen erkend wordt te zijn een zaak van publiek, d. i. van algemeen belang, voor de slachtoffers van dien maatregel de bezwaren aan den grooteren af te leggen weg, tot een minimum gereduceerd worden door goedkoope, en volgens hunne behoeften ingerichte middelen van vervoer.

Aan de gemeentebesturen zal dus de plicht moeten worden opgelegd, van nieuwe arbeiderswijken gemakkelijke en zooveel mogelijk directe verkeerswegen naar het centrum aan te leggen; om bij grootere afstanden het tot stand komen van tramwegen met arbeiderstreinen tegen voldoend lagen prijs en op geschikte uren te bevorderen; terwijl de landsregeering op hare beurt het vervoer per spoorweg op soortgelijke wijze moet in de hand werken.

III. Naast de hierboven sub I en II genoemde middelen, zal nog eene *derde* categorie in toepassing moeten worden gebracht; het kapitaal moet nl. worden aangemoedigd, zich beschikbaar te stellen voor den bouw van arbeiderswoningen; dit kan geschieden langs zeer verschillende wegen, waarvan men voorbeelden vindt in de buitenlandsche wetgevingen, in de Bijlagen gegeven.

De commissie vermeent, dat al deze wegen in hooge mate bevorderlijk kunnen zijn voor het beoogde doel, en dat het aanbeveling verdient, deze in hunne oordeelen aan eene gezette en nauwkeurige ontleding te onderwerpen; daartoe ontbreekt haar vóór de vergadering, waarin zij verslag moet uitbrengen, den tijd; zij bepaalt zich mitsdien tot het stellen van de navolgende eischen

a. De geldelijke voordeelen, die van overheidswege aan het bouwen van goede, gezonde en goedkoope arbeiderswoningen verbonden moeten worden, dienen gegeven te worden in eenen vorm en op eene wijze, die misbruik ten bate van derden en ten nadeele van het algemeen (de gemeente- of staatskas) zooveel mogelijk voorkomt.

Zij moeten te dien einde een tijdelijk en opzegbaar karakter dragen.

b. Het is wenschelijk, dat bij de aanstaande regeling van ons belastingwezen, in het bijzonder wat betreft het personeel, de hypotheekkrachten, mutatie-, zegel- en registratierechten, rekening gehouden worde met dergelijke voordeelen aan eigenaars of bewoners van goede, gezonde en goedkoope arbeiderswoningen, onder nader te bepalen voorwaarden.

c. Het is wenschelijk, dat aan de Rijkspostspaarbank de gelegenheid gegeven worde, een gedeelte van haar kapitaal tegen voldoende waarborgen en matige rente, als hypotheek op arbeiderswoningen voor te schieten.

De heer Westerouen van Meeteren (rapporteur) toont uit de sterftestatistiek den invloed van de woning op de sterfte aan. Zoo is b.v. in Budapest de sterfte bij gezinnen welke 1—2 kamers bewonen 47.16 p. mille, 2—5 kamers 39.51 p. m., 5—10 kamers $37^1/_{10}$ p. m., 10 kamers $32^1/_3$. Voor Glasgow waren deze cijfers 1 kamer 27, 2 k. 26, 3 k. 20, 4 k. 18, 5 kamers 11 per mille.

Verder kwam spr. op de toestanden welke een verbetering in den weg staan, en noemde o.a. als een bezwaar tegen goedkoope arbeiderswoningen de hooge eischen, met betrekking tot straatbreedte en peil, waaraan men in Amsterdam moet voldoen. Als middel tot verbetering gaf hij o.a. aan het afstaan in erfpacht van aan de gemeenten behoorende terreinen. Verder besprak hij kortelijk de noodzakelijkheid, te zorgen dat de arbeiderswijken door goede wegen en tramwegen met het middelpunt der stad verbonden worden. Spr. kwam daarbij op tegen het argument dat men te Amsterdam op het bouwkundig congres hoorde, als zouden arbeiderstreinen enz. ten gevolge hebben dat de arbeiders niet genoeg loopen.

Daarna kwam spr. nog op de reeds in het rapport besproken middelen om het kapitaal aan te moedigen, den bouw van arbeiderswoningen te steunen.

Spr. betoogt daarna dat in ons land de toestand verbloemd wordt. Alleen de algemeene vrees van het oogenblik werkt misschien goed en vergemakkelijkt het plan tot instellen van een enquête naar wat hier te lande nog ontbreekt.

Dordrecht wenscht eveneens zulk een onderzoek. De commissie zou uit deskundigen moeten bestaan en in verschillende plaatsen sub-commissies vormen, welke met de locale toestanden bekend zijn. Vandaar het streven zich met de departementen van het *Nut* in betrekking te stellen.

Utrecht sluit zich daarbij aan en betuigt zijn waardeering met het rapport van Amsterdam. Ook deze afdeeling wacht veel van de hulp van het *Nut*.

Mr. R. J. H. Patijn (secretaris van het hoofdbestuur) gelooft dat een onderzoek naar den bestaanden toestand voor deze vereeniging te veelomvattend is. Het rapport van het *Nut* heeft *f* 1500 gekost. Maar een enquête is onnoodig; de zaak is zoo rijp, dat men reeds de algemeene trekken eener regeling kan vaststellen.

Het belangrijke rapport van Amsterdam geeft die lijnen niet. Alleen enkele punten, waarbij niet genoeg op de Nederlandsche toestanden is gelet.

Er zijn hier te lande twee verblijdende verschijnselen: het krachtig particulier initatief en de steun der gemeentebesturen. De Staat doet weinig, wellicht alleen door het geneeskundig staatstoezicht.

Toch is het particulier initiatief onmachtig, daar het opruimen van slecht gebouwde buurten te duur is. Bovendien loopen de pogingen van particulieren dikwerf spaak.

Wat nu de gemeenten aangaat, deze hebben door bouwverordeningen veel gedaan, vooral in groote steden, waar de toestanden in de nieuwe wijken vrij bevredigend zijn. Wat nieuw gebouwd wordt is zoo kwaad niet en wettigt niet het ingrijpen van den Staat.

Anders is het met de bestaande woningen. Huizen, welke te slecht zijn, kunnen onbewoonbaar worden verklaard. Werd daaraan de hand gehouden, dan was veel gewonnen, maar dat schijnt onmogelijk, soms omdat de toestanden te slecht zijn (zooals te Leiden en te Leiderdorp).

Wat zal nu de wetgever moeten doen?

1°. Zorgen dat deze zaak een gemeentezaak blijft. Aansporing tot meerder toezicht op den bouw van nieuwe huizen is onnoodig.

2°. zorgen dat arbeiderswoningen buiten de belasting vallen, niet door een uitzonderingsbepaling, welke het karakter van een privilege heeft, maar door een algemeene bepaling;

3°. door verbetering van het onteigeningsrecht. Op dit gebied is veel te doen, maar men zal er niet komen door uitbreiding van de gelegenheid tot oneigening. Die gelegenheid bestaat, maar de verplichte schadeloosstelling is een bezwaar.

Alleen de Engelsche wet is in dat opzicht goed. Een slecht gebouwd huis is daar een voor het publiek belang schadelijk iets, dat op last der overheid *zonder* schadeloosstelling moet worden afgebroken.

In de verordeningen moeten echter de belangen van eigenaars en hen die uitgezet worden, beter dan thans gewaarborgd worden.

Daarna komt spr. op de kapitaalsquaestie. Het kapitaal brengt men liever niet in zulke bouwondernemingen. Daarom zou het goed zijn dat de gemeenten tegen 4 pCt. geld leenden, dat zij tegen 3½ pCt. kunnen krijgen.

Spr. betwijfelt echter, of, zooals het rapport wil, de postspaarbank aangewezen zou zijn te helpen. Verder moet in elke groote plaats een woningcommissie bestaan. Haar verslag zou uitgangspunt zijn voor een beweging in de goede richting.

Alles wat verlangd wordt kunnen de gemeentebesturen echter reeds doen. Het uitdrukkelijk toekennen aan de gemeentebesturen van een bepaalde bevoegdheid zou echter — evenals in Engeland — gunstig werken.

Desnoods zou men door een bijzonder staatstoezicht eenigen drang op de gemeentebesturen kunnen uitoefenen.

Langs den hier ontwikkelden weg zou men tot groote verbeteringen kunnen komen.

Mr. Bik wijst op kleinere plaatsen, in het bijzonder op IJmuiden, waaar spr. als directeur eener bouwmaatschappij eenige ervaring heeft, speciaal op het gebrekkig toezicht van het gemeentebestuur van Velzen, een landbouwende gemeente, welke geheel andere belangen heeft.

De heer Westerouen van Meeteren is ten aanzien van de nieuwe wijken (bv. in Amsterdam) niet zoo optimistisch als de heer Patijn. Ondanks de bouwverordening worden zelfs nu nog kelderwoningen ingericht, vooral doordien het toezicht zich uitstrekt tot het oogenblik waarop het huis voltooid is en men later moeilijk kan nagaan of met de verordening strijdige veranderingen zijn aangebracht.

In kleine gemeenten is het ingrijpen in particuliere belangen zeer moeielijk. Ook daarom zou meerdere drang op gemeentebesturen gewenscht zijn.

Spr. wijst verder op de noodzakelijkheid van breede onteigening. Opruiming van enkele bouwvallige huizen helpt niet als het bouwterrein door zijn vorm niet deugt. Om dien te verbeteren moet men op grooter schaal onteigenen. Met het oog op de ervaring te Amsterdam betoogt spr., dat nog wel eens onderzocht mag worden, of het wel goed is, dat de gemeente het kapitaal verschaft.

Bij instelling naar woningcommissies is, naar spr. verder meent, een centraal noodig; met de commissies zelve kan spr. zich best vereenigen.

Dr. J. Th. Mouton (hoofdbesturder) betoogt, dat opruiming van schadelijke woningen moet gepaaard gaan met bouw van nieuwe. Hij wijst op hetgeen te 's Gravenhage in den Raad is gebeurd, waar men opzag tegen een onbewoonbaarverklaring omdat men met de bewoners geen weg weet.

Spr. acht het verkeerd, dat men het wetsontwerp Van Houten niet negeeren moet, al is het ingetrokken. De denkbeelden daarin ontwikkeld zijn gebleven.

De schets van de wijze, waarop de gemeenten kunnen helpen, ontwikkeld door mr. Patijn, acht spr. niet doeltreffend. Spr. vreest b. v. dat, als de gemeente het bouwkapitaal geeft, de grondeigenaren hooger eischen zullen stellen.

Mr. Patijn erkent, dat er twee woningquaesties zijn, een voor groote en een voor kleine gemeenten, en evenzeer dat hij niet gelet heeft op de *paupers*. Daarvoor moet de liefdadigheid misschien zorgen. Maar in elk geval zullen wij baat vinden bij zorg voor de woning van den gezeten werkman, daar de door hen verlate woningen door de paupers betrokken zullen worden.

Spr. weerlegt verder eenige bezwaren tegen het verleenen van geldelijke hulp door de gemeenten.

Het ontwerp-Van Houten heeft spr. opzettelijk niet aangeroerd, omdat dit werk z. i. te veel omvat.

In het algemeen gelooft spr. niet, dat de grondeigenaars hun prijs zullen regelen naar de voorwaarden waarop het bouwkapitaal verkregen wordt.

De heer Westerouen van Meeteren geeft eenige inlichtingen over hetgeen de gemeente Amsterdam heeft gedaan, om door verschaffing van kapitaal den bouw van arbeiderswoningen te vergemakkelijken.

De heer Mouton wijst nog op de verdiensten van het ontwerp Van Houten, en gelooft, dat men op den thans aangegeven weg niet zal slagen, ten minste niet wat den prijs betreft.

De Voorzitter meent, dat de onteigeningswet wel voor verbetering vatbaar is, maar gelooft, dat groote verandering der wetten niet noodig is om goede arbeiderswoningen te krijgen.

De gemeenten zijn thans reeds bevoegd te doen wat in Engeland slechts krachtens bijzondere machtiging mogelijk is. Onze opvatting van *public nuisance* gaat zeer ver.

Het geneeskundig staatstoezicht zou vooral in kleine gemeenten veel kunnen doen. Geldelijk behoeft de Staat zeker niet te helpen, waar de groote gemeenten schier evenveel krediet hebben als de Staat.

Op wetgevend gebied is dus niet veel meer te doen dan eenige verruiming van de onteigeningswet, en eenige uitbreiding van de bevoegdheid van het geneeskundig staatstoezicht.

Moet men de zaak nu commissoriaal maken? Spr. acht een onderzoek niet noodig. Het wordt niet ontkend dat op vele plaatsen voorziening dringend noodig is. Alleen moeten de afdeelingen de belangstelling voor dit onderwerp levendig houden en zoo noodig opwekken.

Mr. E. Fokker meent dat de bouwverordeningen in de praktijk niet veel geven. Tegenover onbewoonbaarverklaring moest staan verplichting om nieuwe te bouwen. Juist daarom is tusschenkomst van den wetgever noodig.

Spr. constateert, dat alle sprekers hebben erkend dat de toestand veel verbetering eischt. Een onderzoek is dus onnoodig. Eene particuliere enquête heeft macht noch kracht, en kan alleen op de welwillendheid steunen. Een verslag is bovendien veel te duur.

Kol. G. E. V. L. van Zuijlen acht eveneens een onderzoek onnoodig. Voor stad en Staat is de zaak voldoende toegelicht, om tot handelen te kunnen overgaan. Spr. verwacht veel van het particulier initiatief. Het bouwen van arbeiderswoningen is, zoo men het goed ter hand neemt, zulk een slechte zaak niet.

Na de belangstelling in dit onderwerp door drie groote lichamen geuit, zal het haar niet moeielijk vallen, gezamenlijk het particulier initiatief op te wekken.

De heer F. H. van Malsen (hoofdbestuur) wenscht eene commissie tot het beramen van te nemen maatregelen tegen zulk een commissie bestaan de aangevoerde bezwaren niet en de zaak is voldoende onderzocht.

De heer Van Zuijlen acht dit denkbeeld met het zijne te vereenigen, waarop de heer Landré opmerkt, dat dit voorstel niets is dan de conclusie van het rapport.

Deze wordt hierop aangenomen met algemeene stemmen. *Hbld.*

Korte Mededeelingen.

De 10 uurs-werkdag.

Algemeen wordt door de werklieden veel verwacht van de zamenwerking tusschen bouwmeesters en werklieden, tot verkrijging van een 10 uurs werkdag. In de Opmerker van 3 September ll. komen zelfs een paar voorbeelden voor, die wijzen op het mogelijk bestaan daarvan. Ten eerste werd het toegepast bij den bouw van de fabriek voor den Heer van Marken te Delft, ten tweede bij den bouw St. Leo-school voor de Vereeniging van Weldadigheid te Amsterdam. Beide gevallen zijn echter daarvoor bijzonder gunstig. Of echter de bouwmeester de man zal zijn, om door bestek den dag op dien duur te bepalen, wij betwijfelen het, en kan moeielijk uit een paar gevallen, die onder zulke daarvoor exceptioneele verhoudingen staan, de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de kans bij alle overige bouwwerken even groot is. Wij voor ons houden de toestand van dien aard dat van den bouwmeester niet meer is te verwachten dan eene welwillende medewerking. Het besluit, om de lengte van den dag te bepalen, moet meer uitgaan van werkgevers en werklieden zelf, en is eenmaal door een groot deel van hen overeengekomen, die wijziging vast te stellen, dan kan de bouwmeester veel doen om het te bevorderen. Verhooging van loon ving altijd op die wijze aan, de werklieden bespraken het onderling, daarna met

hunne werkgevers en het gevolg van gedurig overleg was, dat de toestand veranderde en het loon steeg.

Nu moest de bouwmeester zich regelen naar de omstandigheden. Wij beschouwen deze kwestie van geheel gelijken aard, en daardoor is het ook alleen mogelijk dat zulke ingrijpende verandering meer algemeen kan worden. De bouwmeesters, wier gehalte ook velerlei is, zullen niet allen eenparig den toestand veranderd wenschen, ieder hunner zal daarvoor wat ten voor of nadeele hebben aan te voeren, bovendien is er geenerlei drang die het hun oplegt. Dat gaat beter wanneer de vraag van onderen opkomt, en dus de gewone loop die de loonsverhooging nam, ook de nieuwe dagverdeeling ten deel valt. Is het nu zoo dat de werkgevers in eene andere dagverdeeling niet treden willen, dan zal al het overige wel bij de vrome wenschen blijven behooren, en zal die proefneming zich bepalen tot gelegenheden, die zeldzaam en daar als voor geschapen zijn. Uit de besprekingen door onze bouwmeesters te voeren zien wij dan ook geen grooter resultaat te gemoet, dan dat de toezegging verkregen wordt het doel zooveel mogelijk te bevorderen en dat de handeling moet uitgaan van hen die daarbij nader betrokken zijn.

Architecten-congres te Chicago.

Bij gelegenheid van de Tentoonstelling zal, evenals te Parijs plaats vond, ook een congres van Ingenieurs en Architecten gehouden worden. Men wil dit op nog al uitgebreide schaal inrichten. Uit het aantal der voorzitters van de verschillende vereenigingen die op de wereld bestaan en tot deelname worden aangespoord, wil men een raad van bestuur vormen. Daardoor rekent men er op, dat het belangrijke bij ieder der natiën bestaande, ter bespreking zal aan de orde gebracht worden en een overzicht verkregen van de ontwikkeling der bouwkunst bij ieder hunner. Ook de verhouding van de bouwkunst tegenover andere kunsten en wetenschappen zal worden behandeld. Wanneer, wat gewoonlijk het geval is op dergelijke congressen, er niet al te veel wordt geredeneerd over wat werkelijk tot de zaak weinig afdoet, maar vooral wanneer de kunstgeschiedenis daar het hoofddoel mogt zijn, dan voorzeker zou het eene belangrijke bijdrage kunnen vormen op den weg die de bevordering onzer kunst ten goede komt. Het wisselen van zoo velerlei verschillende gedachten geeft tot nieuwe gezichtspunten aanleiding.

De draadspoorwegen.

Het laat zich aanzien, dat de draadspoorwegen eene betere toekomst verkrijgen. Tot heden werd daarvan alleen gebruik gemaakt, om zich van twee bergtoppen den overgang te verschaffen. De gewoonlijk hellende richting maakte dit gemakkelijk en liep alles als van zelf. Nu heeft men de draadspoorwegen echter in gebruik gesteld tot den overtocht van groote ruimten, terwijl de baan loopt tusschen twee hoogen aangebrachte punten. In eene Berlijnsche uitspanning, Die neue Welt, heeft men een dergelijken weg.

120 Meter lang, die dagelijks door vele liefhebbers wordt overgetrokken. Aan de beide uiteinden zijn twee stations waar men op vrij groote hoogte opstijgt en zoo den tocht naar het andere station onderneemt. De weg bestaat uit twee draden een voor de heen- en een voor de terugkeerende reizigers. Het zijn zeer dikke kabels waarover twee schijven loopen, waaraan de waggon hangt. Die waggon is eene open bak, waarin 10 personen kunnen plaats nemen. Daarboven bevindt zich eene vrij groote opene tusschenruimte waarop eene overdekking in den vorm van een valscherm. Door electriciteit wordt de waggon langs de draad voortgeschoven. Daar de schijven tusschen twee draden zijn opgesloten, is de mogelijkheid van kantelen of dergelijke gevallen voorkomen. Het komt er maar alleen op aan, dat de kabel sterk genoeg is en blijft. Uit die proefname blijkt, dat het mogelijk is het verkeer over verschillende watervlakten op min kostbare wijze te doen plaats hebben en zou het kunnen gebeuren, dat wellicht IJ of Amstel geen overbrugging, maar een baan op die wijze verkrijgen om in de behoefte van het verkeer te voorzien, daar de hoogte maar willekeurig kan genomen en dus de scheepvaart geen beletsel vormt.

PRIJSVRAGEN.

Diploma Tentoonstelling van nationale nijverheid te Winschoten.

Bij gelegenheid der Tentoonstelling die in Juni 1893 te Winschoten zal gehouden worden, is de navolgende prijsvraag uitgeschreven voor diploma's, om te dienen als bekroning met gouden, zilveren en bronzen medailles en eervolle vermeldingen.

Bij fraaie uitvoering zal worden gelet op de beste wijze van reproductie. Het met den hoogsten prijs bekroonde ontwerp zal worden uitgevoerd.

Op het diploma moet gedrukt worden eene medaille, volgens nader te bepalen model, in den eenen bovenhoek de voorzijde, en in den anderen bovenhoek de weerzijde, in goud, zilver of brons; tusschen de beide afdrukken het wapen van Winschoten. Op het diploma moet worden gedrukt:

TENTOONSTELLING VAN NATIONALE NIJVERHEID TE WINSCHOTEN IN 1893.

De Jury heeft aan

toegekend het diploma van de Medaille voor

Winschoten den 1893.

De Commissie voor Tentoonstelling van Nijverheid: *De Algemeene Tentoonstellings-Commissie:*

Alles moet geornamenteerd zijn met toepasselijke attributten en gegroepeerd volgens het oordeel van de mededingers.

De grootte van het diploma mag hoogstens 60 bij 45 cM. zijn.

Voor de beste ontwerpen worden uitgeloofd diploma's met *f* 75 en met *f* 25.

De wedstrijd maakt een onderdeel uit van groep IX der Tentoonstelling, zoodat daarop van toepassing zijn de volgende artikelen: 2. De voorwerpen worden beoordeeld door een

nationale Jury, door de Commissie te benoemen. De Jury bestaat voor ieder vak uit 3 leden, waarvan bij voorkeur 2 niet te Winschoten wonen.

Art. 5. Het blijkt uit dit artikel, dat de inzenders zullen hebben te betalen 50 cents per M^2 wandvlakte voor de expositie hunner inzending.

Art. 6. Ieder, die wenscht mede te dingen, moet daarvan, met aanduiding van het vak, vóór 15 Nov. 1892 kennis geven aan den Secretaris der Commissie, onder toezending van het behoorlijk ingevulde formulier, dat bij het reglement verzonden wordt.

Art. 8 De inzending geschiedt op een later bij circulaire te melden termijn, aanvangende omstreeks half Mei 1893.

Het reglement en programma voor deze tentoonstelling kan worden aangevraagd aan de Commissie, waarvan Voorzitter is de heer W. J. Landré, en Secretaris de heer A. Frankforter, beiden te Winschoten.

Wij vestigen tegelijkertijd de aandacht op die Tentoonstelling, die verdeeld is in de navolgende groepen.

Groep I. Bouwkunde en openbare werken. Deze is verdeeld in 12 klassen, voor: gebakken steen, cementwerk, gehouwen steen, marmeren schoorsteenmantels bewerkt hout, bouwkundige ornamenten, stukadoorwerk, verfstoffen, modellen en teekeningen. Groep II. Meubelen en huisraad. Deze groep is in 8 klassen verdeeld als volgt: meubelmakerswerk, witwerkerswerk, meubelen enz. van riet, tapijtwerk, matten, behang- en stoffeerderwerk, lakwerk en spiegels, lijsten en plaatwerk. Groep III. Artikelen voor huishoudelijk gebruik. Groep IV. Gesponnen, geweven en gebreide goederen. Groep V. Mode-artikelen. Groep VI. Leder- en touwwerk. Groep VII. Voeding- en genotmiddelen. Groep VIII. Verbruiksmiddelen. Groep IX. Papier-, druk- en bindwerk. Groep X. Werktuigen en gereedschappen. Groep XI. Bewerkte metalen. Groep XII. Vervoermiddelen en sportartikelen. Groep XIII. Muziekinstrumenten. Groep XIV. Tuinsieraden en planten. Groep XV en XVI. Internationale inzendingen en voorwerpen ter opluistering.

Aan de best gekeurde voorwerpen worden diploma's toegekend, waarop gouden, zilveren of bronzen medailles worden afgedrukt, en waarbij een bedrag in geld wordt gevoegd.

Prijsvragen Mulhausen.

De Vereeniging »Industrielle Geselschaft von Mulhausen" i. E. heeft een paar prijsvragen uitgeschreven, waarvoor ook de deelname voor buitenlanders is opengesteld. De eerste betreft den bouw van industrieele inrichtingen; een zilveren medaille en 400 M. wordt daarbij uitgeloofd. Het komt er op aan den meest geschikten bouw aan de hand te doen voor spinnerijen, weverijen, katoendrukkerijen enz. De bouw kan reeds elders zijn toegepast, maar moet geëigend worden voor de streken der Elzas. Verder wordt gevraagd een arbeidershuis met woningen; daarvoor is evenzoo een medaille en 400 Mark aangeboden. Het doel moet zijn dat bij gelijke kosten van het bestaande, het dit in inrichting verre overtreft. Nadere inlichtingen zijn te verkrijgen bij den secretaris der Vereeniging.

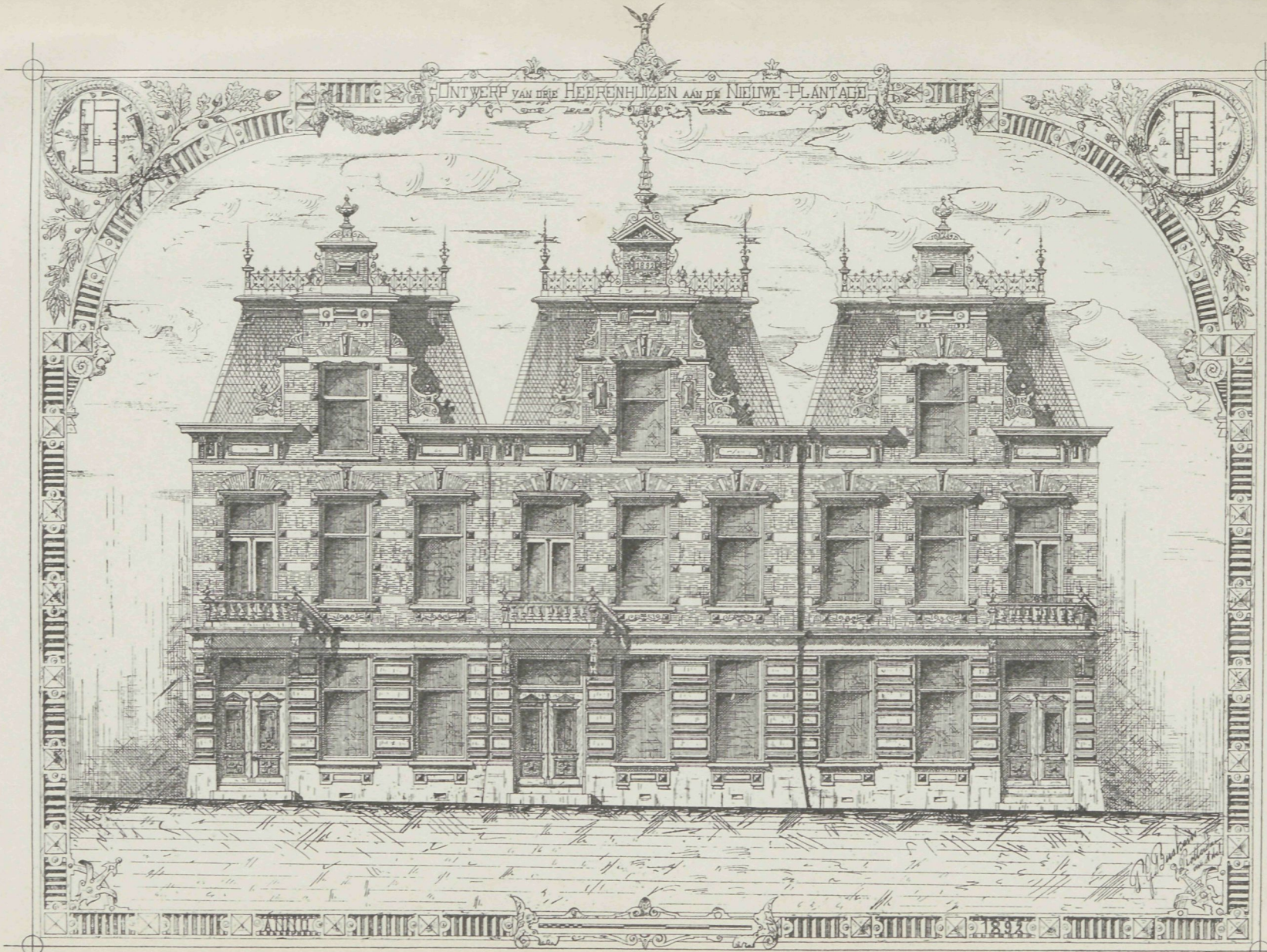
ONTWERP VAN DRIE HEERENHUIZEN AAN DE NIEUWE-PLANTAGE
ANNO
1893

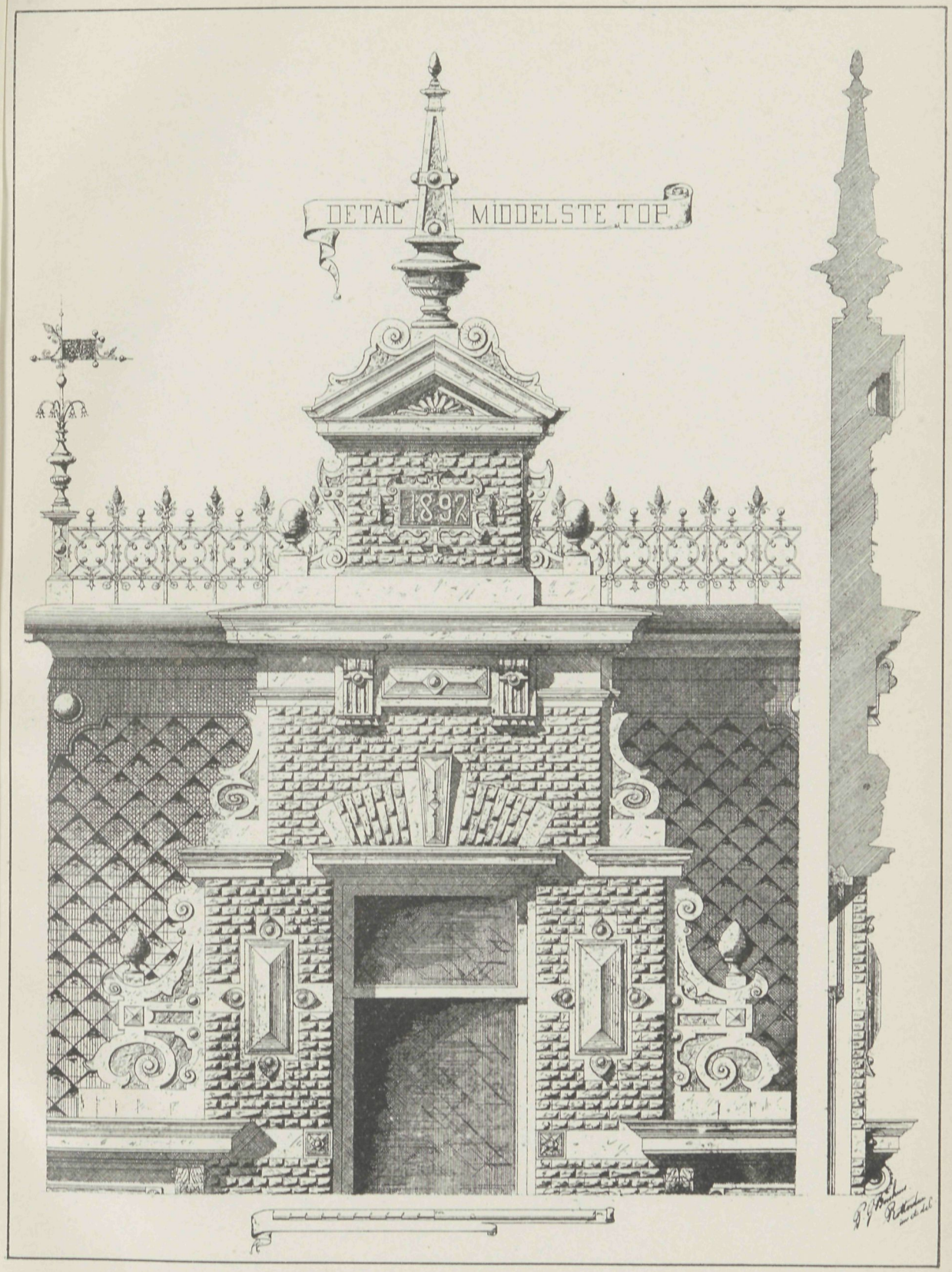
DETAIL MIDDELSTE TOP
1897

Bij de Platen.

Verdienstelijke overblijfselen.

Onze platen geven ditmaal eene herinnering aan het verledene. De eerste is een poortje te Kampen opgemeten en in teekening gebracht door den heer A. J. Reijers. Is het eenvoudige architectuur, de verhoudingen zijn echter goed, waardoor het op den beschouwer onwillekeurig indruk maakt. Het was geplaatst in de vestibule van de oude muntmeesterswoning en gaf toegang tot de trap naar de eerste verdieping. Dit jaar moest het wegens verbouwing vervallen. Als metselwerk vormde het eene uitnemende werkproef. De tweede is de welbekende poort staande op den Kloveniersburgwal te Amsterdam, bekend als Oudemanhuispoort. De beeldengroep waarvan de beeldhouwer Ziesenis als maker bekend staat, is zeer fraai. Het poortje in Dorische stijl opgetrokken, is goed van verdeeling en maakt een en ander, dat al zijn er jaren sints de oprichting voorbij gegaan, het was in den aanvang der 18e eeuw, menig vreemdeling niettemin verwijlt om het aandachtig te beschouwen. Wij danken deze opmeting aan den heer Jan Boerma, even als de schets van de fonteingroep in de Watergraafsmeer, ongeveer van denzelfden tijd dagteekenende. Die groep is van uitnemende compositie en behoort

nog tot het weinige dat in goeden staat van het verledene is bewaard gebleven. Dat verledene, toen de omgeving van Amsterdam door buitenplaatsen was ingesloten, die

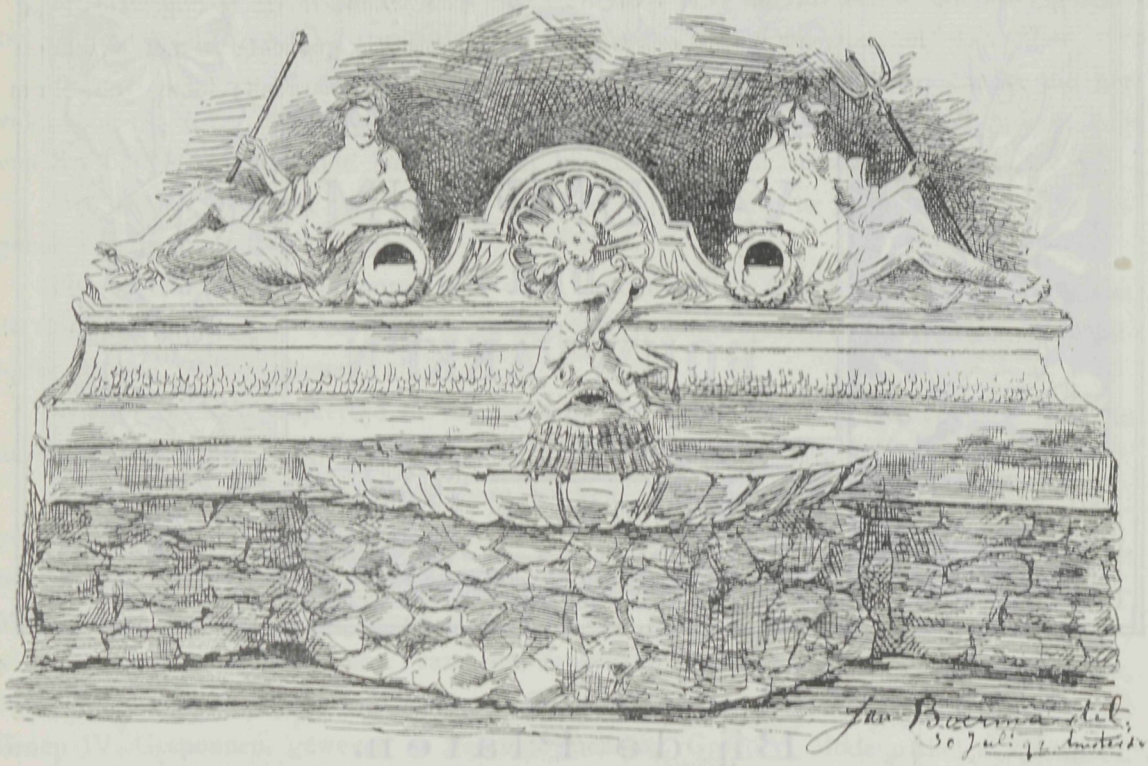

Fonteingroep in de Watergraafsmeer bij Amsterdam.

door bijzondere rijken aanleg nog algemeene bekendheid hebben, maar door den tijd in verval en verdwenen zijn geraakt.

Uit den Vreemde.

Monument, op te richten ter eere van Jeanne d'Arc.

De stad Rouaan zal de herinnering aan Jeanne d'Arc blijvend maken door de stichting van een monument ter harer eer.

De stad, door hare fraaie hooge ligging algemeen bij den vreemdeling bekend, is hiertoe bijzonder geëigend. Op een der hoogst gelegene punten wordt het monument opgetrokken — de plaats staat bekend onder den naam Plateau des Aigles. Het ontwerp is van den bouwmeester Lisch. Het is eigenaardig dat de ontwerper aan het benedengedeelte, dat meer aan een versterking dan aan een monument doet denken, zoo weinig versiering heeft aangebracht. Het is een zeer eenvoudig voetstuk waarop het eigenlijke monument zich verheft. Het is of de ontwerper een tegenstelling heeft willen vormen met het monument. Is men aan den voet daarvan gekomen, dan heeft men te gelijker tijd een schoon vergezicht over de omgeving. Het bovendeel, dat meer bepaald het monument uit-

maakt, is met alle zorg bewerkt. De Italiaansche architectuur met hare fijne beeldhouwwerken is er streng in nagevolgd en is het geheel een zeer schoone compositie. Trappen geven toegang van het terras tot het deel waar de figuur van Jeanne d'Arc is opgesteld. Daarover welft zich het koepeldak met bekroning. — De geheele gedachte is met bijzondere zorg uitgevoerd en rijk aan versiering, zoodat het beklimmen de moeite loont, zoowel om

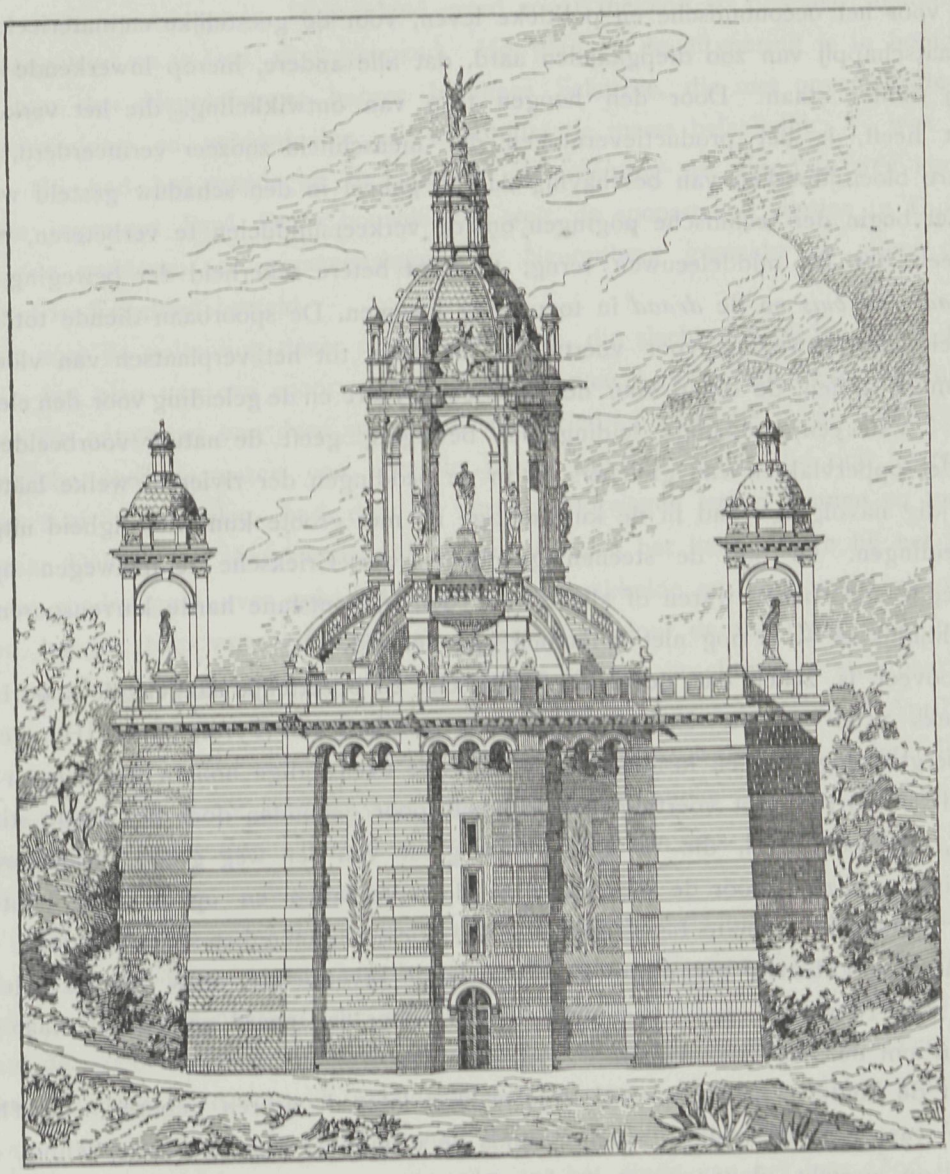

Monument voor Jeanne d'Arc te Rouaan.

hetgeen kunst als natuur hier om strijd aanbieden. De keuze der materialen en kleurschakeering daarvan verhoogt het monumentale van het geheel. De beschouwingen die wij aan buitenlandsche tijdschriften ontleenen, komen alle hierin overeen, dat Rouaan een monument verkrijgt dat volkomen in overeenstemming is met het doel der stichting niet alleen maar een blijvend monument tevens voor den kunstzin van ons heden.

De ontwikkeling van het verkeer in de laatste vijftig jaren.

(Beknopt uittreksel eener Voordracht, gehouden op de vergadering van Duitsche ingenieurs en architecten te Leipzig, door prof. Launhardt te Hannover.)

De grootsche, duizendvoudig vertakte ontwikkeling van het verkeerwezen in onzen tijd is voor het oeconomische en politieke leven, voor de geestelijke en materieele welvaart der maatschappij van zoo diepgaanden aard, dat alle andere, hierop inwerkende invloeden, daarbij achter staan. Door den hoogen trap van ontwikkeling, die het verkeerswezen bereikt heeft, is het productievermogen der menschheid zoozeer vermeerderd, dat alle vroegere bloeitijdperken van beschaving daarbij geheel in den schaduw gesteld worden.

Het begin der technische pogingen om de verkeersmiddelen te verbeteren, voert ons ten deele tot de middeleeuwen terug, toen tot betere zekerheid der beweging reeds de *spoorbaan*, de *buis* en de *draad* in toepassing kwamen. De spoorbaan diende tot meerdere zekerheid der beweging voor voertuigen, de buis tot het verplaatsen van vloeibare en gasvormige stoffen, de draad voor de kabelscheepvaart en de geleiding voor den electrischen stroom. Van een zoodanige leiding der beweging geeft de natuur voorbeelden in den vorm der oppervlakten van gletchers en in de beddingen der rivieren, welke laatste reeds vroegtijdig navolging vond in de kunstmatige en met groote kunstvaardigheid uitgevoerde waterleidingen. Of ook de steenen geleibanen der Grieksche tempelwegen opzettelijk aangelegde spoorbanen waren of alleen door den tijd ontstane harde karrensporen — wat waarschijnlijk is — is nog niet volkomen opgehelderd.

Zooveel is zeker dat de eerste historische en opzettelijk aangelegde spoorbaan van omstreeks 1500 dateert. Zij werd in de bergwerken van Tyrol, in den Harz en in het Erzgebergte aangelegd en bestond alleen uit twee evenwijdige houten geleidingen voor de raderen der karren. Het voertuig werd op het spoor gehouden door een lange stift in den bodem, de spoornagel, die in een smalle gleuf van den weg greep. Later werd deze inrichting gewijzigd, door de spoornagel te doen vervallen en op de beide houten geleidingen opstaande latten te bevestigen, die de raderen binnen het spoor hielden.

Zulke spoorbanen gebruikte men o.a. in de zeventiende eeuw om de kolen uit de mijnen van Newcastle per tweeradige karren, door een paard getrokken, naar de laadplaatsen aan de Tijne te brengen.

Uit de houten spoorbaan werd twee eeuwen later de ijzeren geboren. Onafhankelijk hiervan was de menschelijke gedachte, sinds de uitvinding van de stoommachine, er voortdurend op gericht, deze ook voor de verbetering der verkeersmiddelen aan te wenden, wat, zooals bekend is, het eerst aan Fulton in 1807 gelukte. Betrof diens ontdekking uitsluitend het verkeer te water, een kwart eeuw na hem trad George Stephenson met zijn geniale uitvinding der locomotief op en gaf hiermede het sein tot een ontwikkeling van het verkeerswezen, die eenig is in de geschiedenis der techniek.

Al wordt algemeen als de geboortedag der spoorwegen 10 October 1829 aangenomen, het mag toch wel niet worden verzwegen, dat reeds in 1804 Frevithisk een locomotief had

geconstrueerd, die echter practisch minder bruikbaar bleek. Deze uitvinding had echter reeds het gevolg dat er tot 1829 in Engeland en op het vasteland ruim 600 K.M. spoorbaan werden aangelegd, waarvan eenige met locomotieven, maar al deze voorbereidende pogingen doen niets af tot de waarlijk geniale constructie van de »Rocket", de eerste locomotief, waarmede George Stephenson de wereld verbaasde en een geheele omkeer veroorzaakte op het gebied der verkeersmiddelen.

De eerste spoorweg in Duitschland werd zooals bekend is, tusschen Neurenberg en Fürth aangelegd en 7 Dec. 1835 geopend. Het plan en de uitvoering is in hoofdzaak te danken aan den Neurenberger burger Johannes Scharree, die met onvermoeide energie alle tegenwerking en veroordeelen — waaronder de meest belachelijke — wist te overwinnen. Hij had het genoegen de geheele onderneming tot stand te zien komen; de Beijersche ingenieur Paul Denis bouwde den weg, de spoorstaven werden in Duitschland gewalst, de goederen- en personenwagens in Neurenberg gemaakt en alleen de eerste locomotief in Engeland besteld.

Nog vóor de voltooiing dezer eerste spoorbaan, die slechts 6 K.M. lang was, had men ook aan het plan van een spoorweg van Dresden naar Leipzig een begin van uitvoering gegeven. De ontwerper van deze spoorbaan was Friedrich List, die in de geschiedenis van het Duitsche spoorwegwezen een eervolle plaats inneemt. List, die zich langen tijd in Amerika had opgehouden, had daar de eerste spoorwegen leeren kennen en toen hij in 1835 naar Duitschland terugkwam, gaf hij een werk in het licht waarin hij het plan van een groot spoorwegnet over geheel Duitschland ontwikkelde om zoodoende »zijn vaderland tot een hoogen trap van beschaving op te heffen en door de spoorwegen de gescheiden deelen van het Duitsche vaderland te vereenigen tot een krachtvol en strijdbaar geheel." Hij vond in Leipzig den noodigen steun voor zijn plan, zoodat reeds op 7 April 1839 de geheele lijn Dresden—Leipzig was voltooid. Tegelijkertijd waren ook in andere deelen van Duitschland verschillende steden door spoorwegen verbonden — Dusseldorf en Erkrath, Brunswijk en Wolfenbüttel, Berlijn en Potsdam, waardoor aan het einde van 1840 reeds 549 K.M. spoorweg in exploitatie waren.

Vijftig jaren later, in 1890 was het spoorwegnet reeds tot 42.869 K.M. uitgebreid, terwijl de gezamenlijke lengte van alle spoorlijnen der aarde 617.283 K.M. bedroeg. Het Duitsche spoorwegnet overtreft dus in lengte den omtrek der aarde en bedraagt ongeveer $^1/_4$ van de spoorbanen der geheele wereld; wat dichtheid betreft staan alleen België en Engeland hooger, want terwijl in Duitschland per 100 K.M.² oppervlakte gemiddeld 7.9 K.M. spoorwegen komen, is dit cijfer voor België 17.8 en voor Engeland 10.3 K.M.

Voor den aanleg der spoorwegen zijn, tot het einde van het jaar 1890 in Duitschland 10½ milliard mark, op de geheele aarde 313 milliard mark noodig geweest. Op geen ander gebied van menschelijke werkzaamheid is ooit met zulk een voortvarendheid en volharding, met zulke groote finantieele middelen en met zulke zeldzaam schitterende gevolgen gewerkt, als aan den uitbreiding van het spoorwegnet gedurende de laatste 50 jaren.

Met de toenemende uitbreiding werden de spoorwegen ook onophoudelijk verbeterd, waarbij in het bijzonder getracht werd, de snelheid, de zekerheid en het gemak van het

reizen en het arbeidsvermogen der locomotieven te vermeerderen, als een bewijs voor de vorderingen in dit laatste opzicht diene, dat de eerste locomotief van Stephenson, bij een gewicht van $4^1/_4$ ton slechts een vermogen van 5 paardenkrachten had, terwijl dit thans bij de nieuwere locomotieven meer dan 100 maal meer is.

De ontzaggelijke vlucht, die de ontwikkeling der spoorwegen heeft genomen, grondt zich op de enorme voordeelen die dit middel van verkeer boven alle anderen bezit. Naast een snelheid, die 8 maal grooter is dan die van de paardenpost, biedt een spoorweg veel grootere zekerheid en regelmatigheid bij het reizen aan; hij is onafhankelijk van weer en wind en jaargetijde, beschermt de goederen beter en is oneindig veel goedkooper dan andere middelen van vervoer. De nauwkeurige bepaling van het uur van vertrek en aankomst is voor den handel van onberekenbaar nut en het gevaar voor het leven en de gezondheid der reizigers is, volgens de statistiek, zeer klein.

Bovendien bevordert de uitbreiding van het spoorwegnet een vermeerdering van het aantal land- en waterwegen; de aanleg van elke spoorbaan brengt de noodzakelijkheid van goede aansluitingswegen met zich mede. De lengte der straatwegen in Duitschland is daardoor thans tot 120.000 K.M. gestegen, terwijl dit cijfer in 1840 nog geen vijfde deel hiervan bedroeg. Ook op het verkeer ter zee hebben de spoorwegen een zeer grooten invloed uitgeoefend; het spoorwegnet is voor het transatlantische verkeer wat het straatwegen- en kanalennet voor de spoorwegen is: zij voeren aan de zeehavens de artikelen van uitvoer toe en verdeelen de artikelen van invoer over alle deelen van het binnenland.

Doch ook op zich zelf heeft het verkeer ter zee door grootere vorderingen der techniek een uitbreiding gekregen, die sinds de laatste halve eeuw ontzaggelijk genoemd mag worden. Hiertoe werkten mede naast de eigenlijke vorderingen op het gebied der scheepsbouwkunde, de verbeterde inrichting der havenwerken, der los- en laadwerktuigen, der kustverlichting, der zeekaarten en van het reddingswezen. Door deze omstandigheden is de snelheid der zeilschepen sinds 1840 op de transatlantische lijnen verdubbeld en hebben de stoomschepen een snelheid bereikt van 15 tot 25 K.M. in het uur, d, i. driemaal zoo groot als die der zeilschepen.

De berekende tonneninhoud der Duitsche zeehandelsvloot is dan ook in de laatste jaren van 1871 tot 1892 van $1^1/_7$ tot 3 millioen tonnen gestegen. Het verkeer ter zee is sinds de laatste halve eeuw in ongeveer dezelfde mate gestegen als dat te land. Het beste bewijs voor de groote vlucht die door beiden de wereldhandel van Duitschland genomen heeft, vormt wel het cijfer van zijn in- en uitvoer, dat in 1891 $7^3/_4$ milliard heeft bedragen, terwijl dit voor 50 jaren nauwelijks $^1/_2$ milliard was.

Korte Mededeelingen.

Desinfectie-middelen.

In een tijd als de onze waarin ziekte dreigt, zijn voorzorgen noodzakelijk: Juist in zulke oogenblikken blijkt wat gewoonlijk verwaarloosd wordt. Modderpoelen, die immer

een nadeeligen invloed uitoefenen en vergeten worden om op te ruimen, vallen de eer van behandeling te beurt en hun verdwijnen wordt plicht. Zoo zijn er zoovele bezwaren die bij den bouw van woningen en aanleg van wegen enz. ontstaan, die echter in zulke zorgelijke tijden gelukkig worden opgeruimd. Een voornaam iets bij het weren der ziekte vormen de desinfectie-middelen. Zij zijn zoo oud als de ziekte zelven. — In de allereerste tijden nam men krasse doch afdoende maatregelen, alles wat met de zieken in aanraking was gekomen, werd verbrand. De lijken, geheele woningen, kleederen, alles werd vernietigd en trachtte men op die wijze een keerpunt voor de ziekte te vormen. Zelfs nog in den aanvang dezer eeuw werd het vuur als het beste desinfectiemiddel beschouwd. Het ontstaan der ziekte schreef men veelal aan den dampkring toe of aan uitwaseming van den bodem of andersints, waardoor koortsen ontstonden. — Dan meende men genoeg gedaan te hebben door de vertrekken te zuiveren met allerlei verfrisschende geestrijke vochten, en tot bestrijding der ziekte de noodige middelen in te nemen. Deskundigen gaven als ontsmettingsmiddel later chloor en chloorwater aan, waarvan een menigvuldig gebruik is en nog wordt gemaakt. — Het is toch een uitgemaakte zaak, dat in beslotene ruimten door menschen bewoond, de lucht bederft, zij vormt een vergift dat bij inademing in ons wordt opgenomen. Een der beste middelen is daarom steeds zorg te dragen dat allereerst frissche lucht de woonvertrekken binnentreedt, dat er een goede ventilatie is, maar bovendien vinden wij in de kamerplanten òok groote hulpmiddelen. Zij toch nemen het slechte deel der lucht in zich op, en bevorderen de gezondheid van hen die gezamenlijk met hen in dezelfde ruimte voortleven. — Zwavelzuur is ook dikwerf aangewend geworden, maar vervliegt de kracht daarvan spoedig waardoor de uitwerking gering is. Het karbolzuur, in 1834 door Runge in toepassing gebracht, blijft echter een der meest geschikte desinfectiemiddellen, waarom alle geneesheeren het blijven aanbevelen omdat het vele stoffen doodt die besmetting aanbrengen. Het is echter moeielijk dit bij het reinigen van woningen overal te bezigen. Van daar ging men heen en maakte de behangsels met brood schoon, opdat de aanwezige huid zich daarin zou opnemen, meubelen met zeep en water en een weinig carbol daaraan toegevoegd, daar de scherpe aard daarvan het fraaie aan onzen meubelen eigen, vernietigd. Carbol kan dus alleen dienen tot besprenkeling van vloeren, wanden enz. — Ook het uitstoomen van goederen en meubelen of geheele kamerruimten heeft zijn bezwaar, de stoom dringt niet in alle verborgen hoekjes door, daarom is heet water meer aan te bevelen, dat niets onbezocht laat. Ontsmettingsmiddelen moeten dus, willen zij goed zijn, vloeibaar van aard wezen om overal te kunnen komen, daarbij niet bijtend, om bederf te vermijden van de artikelen, waarmede zij in aanraking gebracht worden. Mengt men nu carbolzuur met water, dan zinken de zware deelen als vette droppels naar den bodem, terwijl een ander deel op de oppervlakte van het water blijft drijven. Dit maakt een groot deel der werking verloren. Men heeft nu verschillende teer-olie preparaten gevonden, die beter werken dan carbol en zich ook geschikter met water vereenigen. Alle samenstellingen met zorg uit die teeroliën verkregen, zijn zeer aan te bevelen, men kan daarmede geheele woningen reinigen zonder vernietigend op verf, hout of andere materialen in te werken. Juist in een plaats waar de ziekte het hevigst zich doet kennen, te Hamburg,

werd door den fabrikant Schülke Mayr, Lysololie in den handel gebracht, die een zeer zuiverend middel tot reiniging onzer woningen vormt. Ongetwijfeld zal het onderzoek van deze dagen daarover meer licht doen verspreiden, wat wenschelijk is, daar een ontsmettingsmiddel met goede werkkracht, zonder schadelijken invloed voor kleederen en alles wat het aanraakt wenschelijk is.

Meubelpolitoer.

Een uitstekend meubelpolitoer kan men maken door 1 deel slaolie met 2 deelen azijn te vermengen en dit met een flanellen lapje op de meubelen te brengen. Met een anderen, droogen flanellen lap wrijft men dan het politoer goed uit, waarbij men dan zal verbaasd staan over den glans die dit eenvoudige middel aan de meubelen verleent.

Verbouwing Troonzaal te 's Gravenhage.

Wij vinden daarvan het navolgende medegedeeld:

De Troonzaal in Den Haag is terdege opgeknapt. Het pleisterwerk is vervangen door zeer stemmige lichtgele kleuren in verf, gevarieerd met goud. Een sierlijk smyrnatapijt, naar het ontwerp van den architect Cuypers vervaardigd door de Koninkl. tapijtfabriek te Deventer, bedekt den geheelen vloer; kleuren en dessin stemmen geheel met het verfwerk der zaal overeen.

De nieuwe troon, artistiek uitgevoerd door de firma L. L. Prins Dzn., in Den Haag, is in den stijl van Lodewijk XVI, gelijk alles. Daarbij is geraadpleegd de stijl der draperieën en decoraties, gebezigd bij de opening der Staten-Generaal te Versailles in 1789. De Troonzaal is van 1790; vandaar de raadpleging. De kunstig met beeldhouwwerk geornamenteerde troonhemel is rijk verguld; er zijn zware roode zijden pluche draperies bevestigd, gegarneerd met goud borduurwerk en franje. De gordijnen, eveneens van roode zijden pluche, zijn gevoerd met blauw satijn, bezaaid met goud geborduurde oranjeappels, en worden gedragen door twee kunstig gebeeldhouwde rijk vergulde pilaren. Op elken pilaar bevindt zich de klimmende Nederlandsche Leeuw in den Hollandschen tuin, waaronder de oud-Hollandsche spreuk: „Eendracht maakt Macht". Het blauw satijn achterdoek, bezet met gouden oranjeappels, vertoont het Nederlandsche wapen, op meesterlijke wijze geborduurd. Het geheel is van onderen gesloten door een twintig centimeters breeden rood satijnen rand, met goud geborduurd en afhangende franje.

De beide zetels zijn in denzelfden stijl, maar verschillen in beeldhouwwerk en borduurwerk. Beide zijn geheel zwaar verguld en bekleed met rood zijden pluche, bezaaid met goud en geborduurde oranjeappels. De zetel van de Koningin heeft in den rug een geborduurde W, met kroon daarboven, in een lauwerkrans. Van achteren bevindt zich eene draperie met gouden franje. De voorzijde vormen twee leeuwenkoppen, waartusschen een geborduurde rand en eindigende met leeuwenklauw. De zetel van de Koningin-Regentes heeft van voren eenvoudig beeldhouwwerk, de armen gegarneerd met gouden franje en rug en zitting versierd met oranje-appels. Het fraaie borduurwerk is door de firma Gebr. Van Oven, te 's Gravenhage, vervaardigd.

De zaal werd tot dusverre ontsierd door vier openingen in het middengedeelte van het tapijt, ter verspreiding van warmte. Deze openingen zijn thans vervangen door roosters, liggende in de beide nissen aan weerszijden van het bureau van den voorzitter.

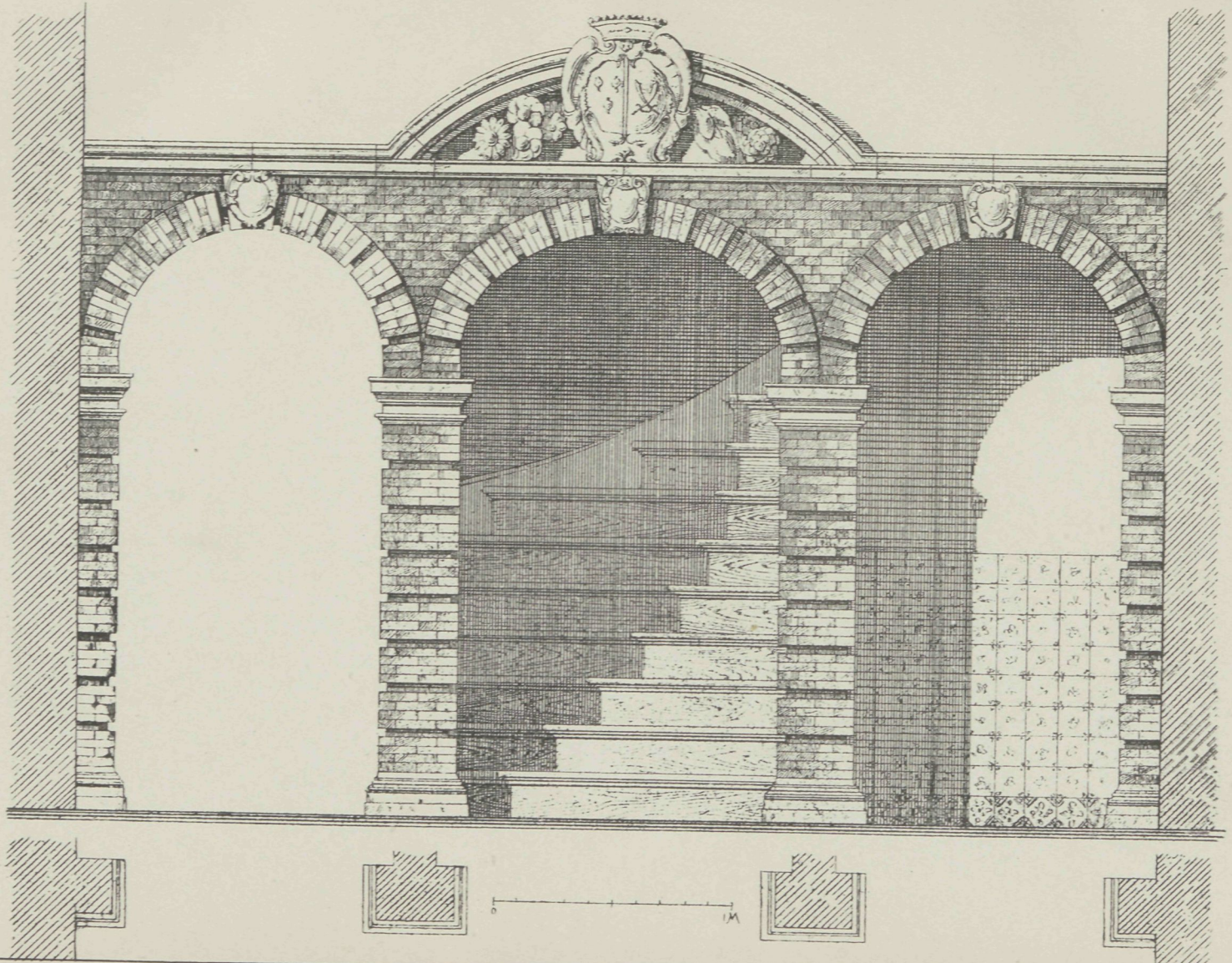

POORTJE te KAMPEN.

Vademecum der Bouwvakken 1892.
7e Jaargang.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Afl. 20. Plaat 25

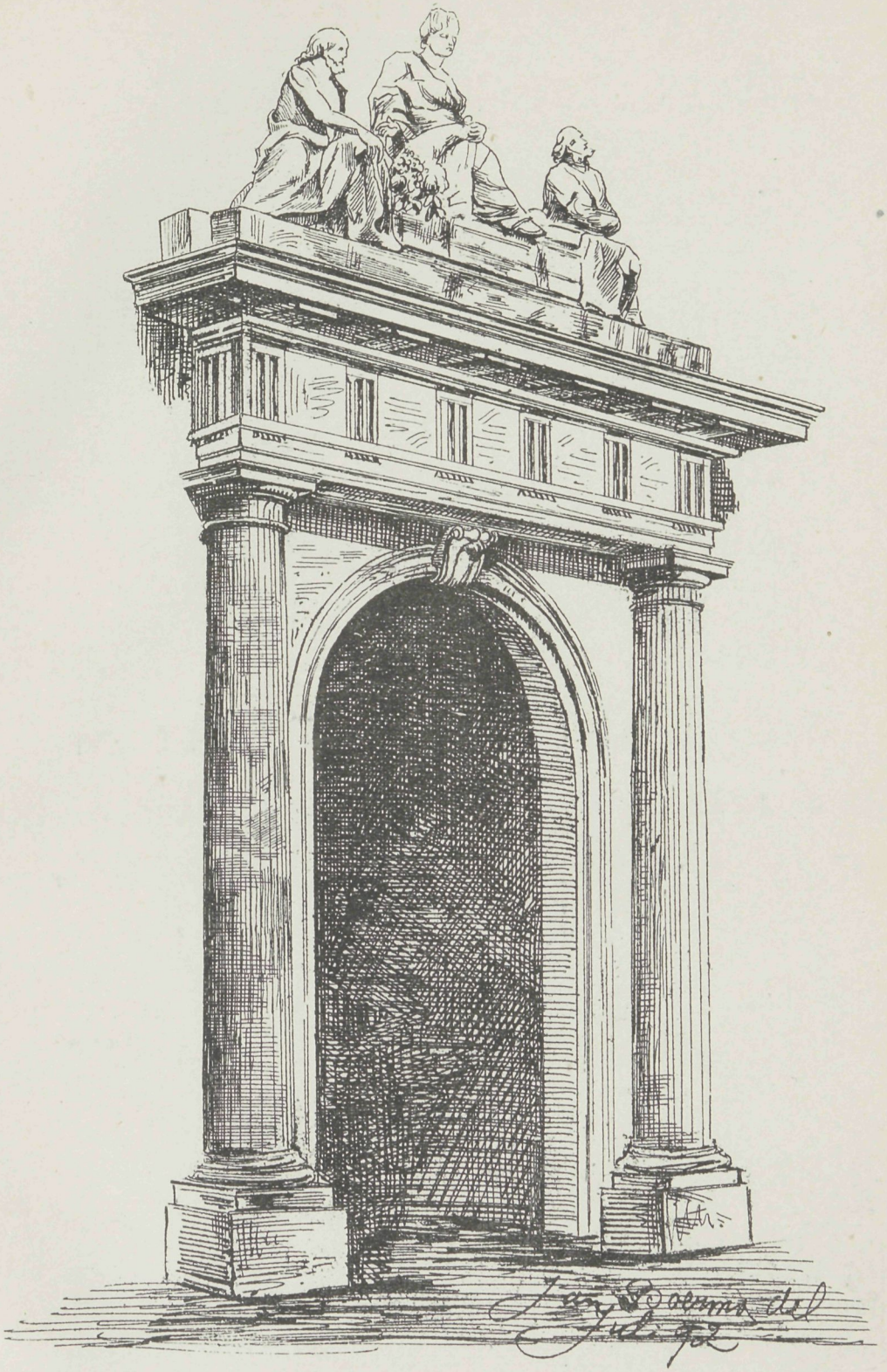

OUDE MANNENHUISPOORT

Kloveniersburgwal - Amsterdam.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Dubbele villa aan het Vondelpark te Amsterdam,

door H. J. WIGMAN, Architect.

De villa waarvan de plaat een perspectivisch aanzicht geeft, en de groote detail, de overdekking van den hoofdingang, werd in het jaar 1885 voltooid. De heer H. G. Huisman vervaardigde de beide teekeningen voor onze uitgave naar het ontwerp van den architect H. J. Wigman. Onder de villa's die het Vondelpark omringen, kan deze tot een der meest eigenaardige gerekend worden. Het is jammer dat de kort op elkaar geplaatste gebouwen in die omgeving veel van het goede daarvan doen verliezen, zelfs enkele deelen nagenoeg onzichtbaar van den openbaren weg maken. Stond evenzoo de villa meer vrij, het zou de waarde der architektuur verhoogen, die hierin niet te ontkennen is. Ook de onderdeelen doen zien dat daaraan met ernst gedacht en de noodige zorg voor besteed is. Wellicht zijn wij in de gelegenheid van de topgevels nog een detail later te kunnen doen volgen.

Uit den Vreemde.

Iets over de bouwspeculatie (ook wel aldaar bouwzwendel genoemd) in Berlijn.

De voorschotbanken en ook particulieren werken met de bouwspeculanten op de volgende manier: Eerst moeten zij bouwgrond koopen *en zeer hoog boven de waard*

betalen, dan ontvangen zij een lithografisch schrijven, dat zij moeten overschrijven, invullen en onderteekenen. Wanneer de cijfers te hoog worden ingevuld, worden zij natuurlijk door de geldschieters gewijzigd (verminderd).

In dit schrijven zijn 14 diverse tijdstippen bepaald, waarbij geld kan ontvangen worden, wanneer de bouw tot de aangewezene voltooiing is gevorderd.

Verder leest men daarin het volgende: (Opene plekken worden nader ingevuld.)

De betaalde sommen zijn van met 5 procent jaarlijks in kwartaaltermijnen te en den terug te betalen. Van het bewilligde bedrag, onverschillig of dit geheel of gedeeltelijk wordt voldaan, betaal ik een provisie van procent. Ik verplicht mij, met den bouw den te beginnen en deze zoodanig voort te zetten, dat deze niet langer dan acht dagen, door mijne schuld, wordt vertraagd, ook het uittevoeren werk binnen 14 dagen nadat de eerste balklaag gelegd is, bij een in Pruissen geconcessioneerde verzekerings-maatschappij tegen brandgevaar te assureeren. Wordt de bouw, door mijne schuld, langer dan dagen vertraagd, zoo zijt gij gerechtigd, den bouw voor mijne rekening voort te zetten en te voltooien, zonder tot een overlegging der rekeningen verplicht te zijn, en heft het staken van den bouw elke verplichting uwerzijds, om verdere bouwsommen uit te betalen, op. Het bewijs van schuld hebt gij niet te leveren, daarentegen moet ik in geval van een proces het tegenovergestelde bewijzen. Gij hebt het recht, den bouw door een of meer deskundigen op kosten te doen controleeren en is de beslissing dezer deskundigen betreffende de uitvoering van den bouw en het vervallen der vastgestelde bedragen alleen geduld. Ik kan geen aanspraak doen gelden op bouwgelden, wanneer na het oordeel der deskundigen — ook slechts gedeeltelijk — oud materiaal door mij gebruikt is, of de bouw niet zoo goed is uitgevoerd, dat het betaalde bouwgeld, met inbegrip van de bepaalde hoogstens 60 procent van de bouwwaarde bedraagt. De beloofde bouwgelden zijt gij slechts verplicht aan mij persoonlijk te betalen. Wanneer ik zonder uwe, in elk geval schriftelijk mede te deelen, bewilliging, de bouwgelden zou willen beleenen, indien gerechtelijke inbeslagname daarop volgt, zijn deze rechtshandelingen tegenover u, ongeldig. Gij zult in die gevallen gerechtigd, doch niet verplicht zijn, naar uwe verkiezing deze overeenkomst, òf geheel, òf alleen betrekking hebbende op die bedragen, waarop de verpanding is geschied, op te heffen. Ten slotte verklaar ik u gerechtigd, de gezamenlijke provisie — ook voor de prolongatiën —, voorts de rente voor dezen, en de voorkomende hypotheken, zegel- en andere kosten, van de bouwgelden van te voren in korting te brengen.

Wanneer ik de verplichtingen, in dit schrijven of in het koopverdrag op mij genomen, niet nakom of betreffende dit of een ander mij behoorend terrein tot een gedwongen verkoop verplicht werd, zoo zijt gij tot opheffing van dit contract elk oogenblik gerechtigd en niet verplicht verdere betalingen aan mij te doen. Voor uwe vorderingen verplicht ik mij, het desbetreffende bouwterrein te verhypothekeeren.

Om inwilliging van mijne aanvrage verzoekende, teeken ik, Hoogachtend,

. . . . . .

Aan dezen brief, die wij aan de »Werkstatt" ontleenen, voegen wij het volgende toe:

Wie zulk een contract onderteekend, geeft zich, aan handen en voeten gebonden, aan de bank of aan den roofgierigen geldschieter over. Deze brieven worden in het algemeen dan ook slechts door geheel onvermogende menschen onderteekend, maar deze zijn het, met wie de handige geldschieters het liefst »werken". Want alleen zulke menschen betalen gewillig elken prijs die geëischt wordt, waardoor natuurlijk de waarde van het bewuste bouwterrein belangrijk stijgt, want elken volgenden kooper wordt medegedeeld, dat er reeds zóó en zóóveel voor de vierkante meter wordt betaald. Zulke onbemiddelden laten er den kleinen ambachtsman, die voor den bouw arbeid en materialen levert, doorgaans invliegen, want zij bezitten doorgaans een ruim geweten. Krijgen de leveranciers en werklieden na voltooiing van het huis 50 pCt., zoo kunnen zij tevreden zijn. Gelukt het nu den ondernemer, het huis te verkoopen, wat niet zeldzaam is, omdat hij goedkooper kan bouwen dan soliede ondernemers, zoo wikkelt zich de zaak voor den grondeigenaar en geldschieter — doorgaans één en dezelfde persoon — vlug af. Hij heeft zijn terrein hoog verkocht, de bouwsom zeer rentegevend gemaakt en bovendien een flinke provisie gekregen. Daar zulk een zaak spoedig afloopt, zoo brengt deze zwendel voor den grondeigenaar en geldschieter een speculatie op korten termijn met een zeer hooge winst op.

Door dezen terreinwoeker en bouwzwendel worden in Berlijn de huizen duur gemaakt. En dit schijnt men wettelijk niet te kunnen voorkomen.

Uit een en ander blijkt, dat ook elders den speculatiebouw groote gebreken aankleven. Wij hebben ook ten onzent daarvan treurige voorbeelden gezien, echter zoo kras als de maatregelen openlijk te Berlijn gesteld zijn, hebben wij het nimmer aangetroffen niet alleen, maar vonden het merkwaardig dit ter kennis onzer lezers te brengen.

Huizenbouw te Chicago.

Over de snelle uitbreiding van den huizenbouw in Chicago ontleenen wij aan het rapport van den Britschen consul aldaar, het volgende:

De huizenbouw heeft zich naar de statistiek van het jaar 1891 tot een ongekende hoogte ontwikkeld. Er werden in dat jaar 11.805 nieuwe gebouwen, met een gezamenlijke frontbreedte van 86 K.M. opgericht. Onder deze bevindt zich een geheele rij van groote hôtels, die tot opname der bezoekers voor de tentoonstelling bestemd zijn. Eenige van dezen, die voor vele honderden van personen zijn ingericht, zijn reeds voltooid en zijn door het thans reeds zeer drukke vreemdelingen-verkeer doorgaans bezet. Verscheidene blokken huizen in het hart van de stad, die ruimte voor 400 tot 800 nieuwe bedrijven aanbieden, zijn voltooid en worden thans betrokken, Groote handelshuizen, dikwijls eerst kort gebouwd, worden afgebroken en door nieuwe en hoogere vervangen, om de grootste ruimte op de kleinste oppervlakte te verkrijgen.

Door het in de laatste jaren belangrijk gestegen verkeer heeft zich langzamerhand eene onaangename omstandigheid zeer merkbaar gemaakt, n.l. de opeenhooping van alle handelshuizen, openbare gebouwen, theaters, hôtels en stations op een betrekkelijk kleine,

nauwelijks 1 K.M. in het vierkant zijnde ruimte. Het verkeer is hier van 's morgens tot 's avonds zoo sterk, en een, geen oogenblik onderbroken rij, van voertuigen vult de straten zoodanig, dat het niet gemakkelijk is er zich doorheen te werken. Ernstig overdenkt men daarom bij de stedelijke autoriteiten, hoe men dit ongerief kan verhelpen. De grondprijzen zijn in dit gedeelte van de stad tot een verbazende hoogte gestegen. Met uitsluitende uitzondering van New-York is de waarde van den grond nergens zoo hoog als hier. Voor een zeer klein hoekje grond van 6 bij 2 M. werd onlangs de fabelachtige prijs van 480.000 gulden betaald, of 6.600 gulden per M^2.

Niettegenstaande het verzet van de verzekeringsmaatschappijen tegen de torenhooge huizen, door het vaststellen van een zeer hooge premie, laat men niet na, deze op te richten. Een van dezen bereikt een hoogte van 84 M. Binnenkort zal echter het verlof om de hoogte der huizen onbeperkt te vermeerderen. worden beperkt. Voor dergelijke handelshuizen is in Chicago langzamerhand een bepaald model vastgesteld, dat thans algemeen gebruikt wordt, hoewel het eerst zes jaren geleden beproefd werd. De gebouwen bestaan uit een afzonderlijk geraamte van staal, en wel uit zuilen, liggers en dwarsbalken, die aan elkander geklonken zijn. In het eerst gebruikte men hiervoor ijzer, doch spoedig ging men na de eerste proeven tot het vastere materiaal over. De vakken tusschen het ijzerwerk worden dan met terra-cotta, metsel- of zandsteen opgevuld. Het fundament der huizen, waaraan bij de verbazend zware belasting groote zorg wordt besteed, bestaat uit een aansluitende laag van staalplaten. Om de dragende oppervlakte, op den vrij slappen bodem van Chicago nog te vergrooten, worden deze platen gewoonlijk nog 3 tot 4 M. onder de straat doorgelegd. Het ongemeen groote verbruik van staal en ijzer, die deze bijzondere bouwwijze en de uitbreiding van den huizenbouw medebrengt, heeft een geheel nieuwe tak van staal-industrie in het leven geroepen, (achitectural ironworkers). De bouwwijze is voor Chicago bijzonder geschikt gebleken, zij geldt voor lichter en stabieler dan de vroegere, zoodat bijv. bij de hoogste huizen de afwijking van de loodlijn 1.3 cM. nog niet overschreden is. Meestal worden zulke gebouwen met ongeloofelijke snelheid opgericht; zoo werd per verdieping voor een huis, dat op een oppervlakte van 43 bij 25 M. werd opgericht, gemiddeld $3^1/_4$ dag besteed.

Zooals bekend is, behoort tot de Amerikaansche eigenaardigheden het voortbrengen van geheele huizen. Gedurende het jaar 1891 werden in Chicago 1500 vergunningen voor dit doel uitgereikt. Van de verplaatste huizen waren er 140 van steen, de overigen van hout, 2 waren 4 verdiepingen en 33 drie verdiepingen hoog. Men beweegt de huizen over rollen door de straten of verplaatst ze per scheepsgelegenheid; dat de bewoners daarbij het huis in het geheel niet verlaten, komt zeer dikwijls voor en is in elk geval een bewijs, dat men in het huizentransport niets gevaarlijks vindt en deze zeer zeker en gelijkmatig wordt volvoerd.

Een albumblaadje uit San Francisco.

Een aantal onderwerpen bijeengevoegd, geven een overzicht der kunstopvatting te San Francisco. 1. Is een roeibootenhuisje in het Druid Hill Park. 2. Douane- en Postkan-

toor. De torens die hierbij niet vergeten zijn, hebben allen een zeer zwaarmoedig aanzien. 3. Muziek-akademie. 4. Een der voornaamste wandelingen door het Druid Hill Park. 5. Stadhuis. Een flink gebouw met een bekroning die aan de St. Pieter te Rome doet denken. 6. Het Wildey monument. 7. Washington monument. Dit geeft tevens een denkbeeld van de ruime stratenaanleg, voorzien van parken enz. 8. Krijgsmonument. 9. Balti-

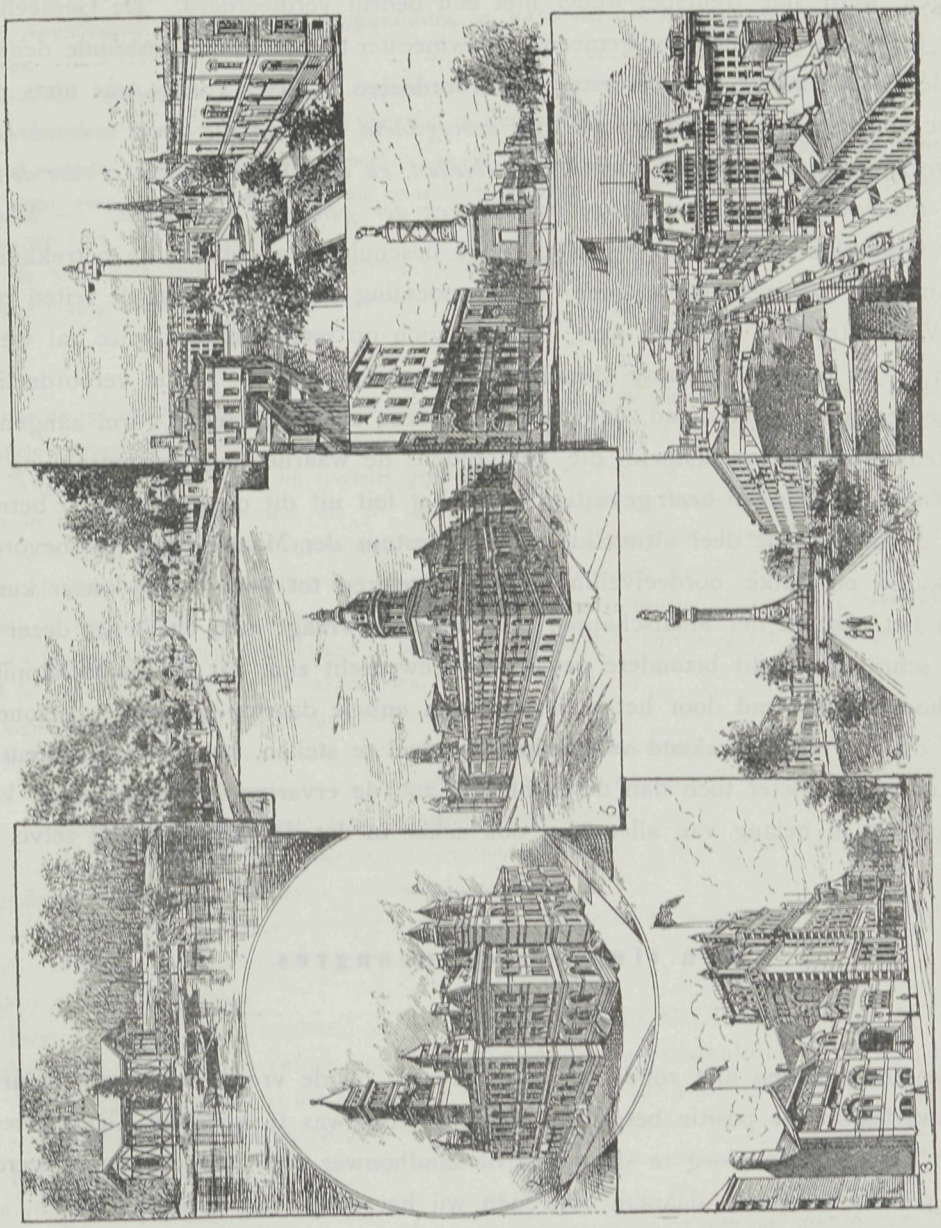

San Francisco in Californië.

more street. Over het geheel vinden wij in de bouwwijze veel dat op franschen bodem ontloken is, zooals in Amerika gewoonlijk van allerlei bij elkander woont en troont, wat in een dergelijke staat ook niet anders mogelijk is. Ongetwijfeld zal de groote tentoonstelling te Chicago meer bepaald eene richting aanwijzen en voor het vervolg op de Amerikaansche bouwkunst van grooten invloed zijn.

Korte Mededeelingen.

De gehoorzaal te Leiden.

De geschiedenis der bijrekening van de Leidsche gehoorzaal is genoegzaam bekend. Dezer dagen werd het treurspel weder met een bedrijf vermeerderd. De Gemeenteraad die zitting hield om een nieuwen gemeente-bouwmeester te benoemen, bestemde denzelfden tijd om den oud-gemeente-bouwmeester te veroordeelen. — Het vonnis was niets minder als dat de laatste »*in velerlei opzicht zijn bevoegdheid lichtvaardig heeft overschreden en voor zijn werkkring volkomen ongeschikt is gebleken, en dus aansprakelijk is voor de schade door zijn wanbeheer en eigenmachtige handelingen der gemeente berokkend.*" — Mag, zoo vraagt de Opmerker, iemand onder zulke zware beschuldiging gebukt, de betrekking van rijks-bouwmeester waarnemen, en hoe was benoeming mogelijk nadat de feiten bekend waren? Wij vertrouwen dat de heer Knuttel zich op rechtskundige wijze zal weten te verdedigen en de inderdaad krasse veroordeeling tegenspreken. — Is die veroordeeling in alles volkomen juist en verdiend, dan toch heeft deze een zeer sterke vorm aangenomen, voortspruitende uit ontevredenheid die zich tijdens de waarneming der betrekking tegen den gemeente-bouwmeester heeft gevestigd, en is het feit uit dit oogpunt reeds te betreuren. Waar nu de betrokkene deel uitmaakt van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst en zulke oordeelvellingen niet strekken tot bevordering onzer kunst en tevens van het aanzien der Maatschappij, zou het daar, vraagt men ons in een dezer dagen ontvangen schrijven, in dit bizondere geval niet gewenscht zijn, dat de Maatschappij haar stem liet hooren, gevormd door het onderzoek van enkele daartoe bevoegde personen, om tegenover dit zoo sterk sprekend vonnis haar oordeel te stellen, het zij in goedkeurenden of afkeurenden zin. Beter toch dan de rechtbank zou de ervaring hierin uitspraak kunnen doen en zou het in belang van allen zijn, ook zeker in dat der Maatschappij zelve.

Een timmerliedencongres.

Dat de timmerlieden niet zouden blijven berusten bij de vrome wenschen, maar door onderling overleg hunne positie bespreken en verbeteren was te voorzien. Geen beter dan ook om de hand aan de ploeg te slaan dan de landbouwer zelf. Een oproeping werd met dit doel algemeen verspreid, daaraan ontleenen wij het volgende:

Vakgenooten!

Bij menig uwer zal nog wel in 't geheugen liggen, het Nationaal Timmerlieden-Congres, gehouden 25 en 26 December jl. te Amsterdam. Een congres hetwelk volgens velen niet die vruchten afwierp welke men zich had voorgesteld, maar ons toch een zoo duidelijken blik gaf in de slechte arbeidsregeling met zijn uitvloeisel: de werkeloosheid.

Van den oningewijde kreeg het den naam van een mislukt congres, maar ons vakmannen gaf het wat anders

te zien, de verschillende gedachten omtrent een en ander kwamen zoo duidelijk uit, men leerde elkander kennen en waardeeren; het liet ons zien die klippen welke wij nu als gevaarlijk kunnen mijden en al kwam men op dien eigen stonde tot geen bepaald resultaat, 't zij door te korte voorbereiding of onbekendheid met elkander, men gevoelde toch zoo goed het noodzakelijke van een bandvorming, dat ieder onvoldaan huiswaarts ging, voelende dat er iets had moeten gebeuren in ons aller belang.

Welnu kameraden, laten wij dit verleden congres niet anders beschouwen als zijnde geweest een voorbereiding tot datgene, wat wij nu wenschen te houden. Laat ons trachten dat verlorene, dat onvoldane nu te vinden en aan de Maatschappij toonen dat de Timmerlieden in Nederland ook in staat zijn om te beleggen een **Gelukt Congres.**

Laten de vereenigden aan de niet vereenigden toonen, dat zij niet ophouden ook steeds voor hun belang te werken, en het zal een spoorslag zijn om zich aan te sluiten bij hun werkende kameraden.

Dus mannen allen op post, men roept u op tot krijgsraad, men roept u op tot strijd, maar een schoonen edelen strijd, verheffing van uw waarde als mensch, verbetering van uw maatschappelijke positie niet alleen, maar ook die van uwe vrouw en kinderen.

Moge allen dien roep hooren en gevolg geven daaraan, door op te komen gewapend met een vasten wil, bezield met de gedachte, wij willen verbetering en voorwaar wij zullen zegevieren!

De Algemeene Secretaris.

Kameraden!

Daar de tijd tot voorbereiding van het Congres naderde en ik in deze niet gaarne alleen wilde handelen, heb ik enkele personen uit Nederland uitgenoodigd tot eene bespreking omtrent deze, en zoo waren wij den 28sten Augustus j.l. met eenigen bij elkander beraadslagende welken weg te bewandelen.

Onderling werd goedgevonden om als tijd voor het Congres te bepalen de beide Kerstdagen, dus 25 en 26 December a.s., en als plaats van bijeenkomst werd aangewezen Amsterdam, terwijl aan het Congres kunnen deelnemen alle Timmerlieden-vereenigingen in de eerste plaats. Tweedens kunnen op plaatsen waar geen vereeniging bestaat, de timmerlieden een groep vormen en uit hun midden iemand kiezen als afgevaardigde. Voor kleine plaatsen is deze groepeering bepaald aan te bevelen, daar men door bijwoning van het Congres een ruimeren blik krijgt in den toestand van vak en vakgenooten.

Afgevaardigden moeten echter zijn, VAKmannen.

Met het oog op vrij groote kosten welke kleine afdeelingen of groepen, ver van Amsterdam liggende, moeten maken, is goedgevonden, dat reis- en verblijfkosten, (de laatste tot zeker bedrag) van alle deelnemende bij elkander zullen gerekend worden, en gedeeld door het aantal afgevaardigden.

Deze maatregel zal den verafwonende zeer ten goede komen en is in hoofdzaak getroffen, om iedereen in de gelegenheid te stellen, op dit Congres tegenwoordig te zijn.

Verder werd door mij een overzicht gegeven van de uitgave en ontvangsten, van het Algemeene Secretariaat, van 28 December tot op heden, de nog te maken kosten ongeveer berekend, waarover ik echter iedere Afdeeling in het bijzonder zal inlichten.

Door Rotterdam werd voorgesteld om op de agenda voor dit Congres te plaatsen het volgende: **Concept Programma en Statuten eener Neutraal Nederl. Timmerliedenbond.**

Wij waren van meening dat het nu plaatsen van dit voorstel, zijn goede zijde had, opdat iedere Afd. er inzage van kon nemen dit op zijn huishoudelijke vergadering bespreken, om dan wel beslagen ter Congresse te komen.

Natuurlijk ligt het hier als voorstel dus iedere afdeeling heeft het recht om op datgene te wijzen, wat hij niet goed vindt en het Congres dient dan ook voor verdere bespreking in deze.

Dus kameraden er is werk aan den winkel en ik hoop nu maar dat men mij niet ontzien zal met schrijven en wrijven, en iedereen zijn best zal doen om dit Congres te maken tot een den timmerman van Nederland waardig.

Ik verzoek hierbij dat alle vereenigingen of groepen welke willen deelnemen, mij antwoord zenden vóór of op den 8sten November a.s., dus 7 à 8 weken voor de borst, om de zaak huishoudelijk te behandelen.

Voorzeker een flinke tijdruimte, mocht deze goed gebruikt worden en ieder zijn buurman (hier de omliggende kleine gemeenten) aansporen tot deelname aan het Congres.

De Algemeene Secretaris, P. SMITT, Fokke Simonstraat 76a, Amsterdam.

Op deze oproeping volgt een concept programma en statuten, het programma zegt:

De algemeene vergadering van Timmerlieden uit Nederland, gehouden den te

Overwegende

dat, sedert de afschaffing van het Gildewezen, de invoering der vrije concurrentie en het meer en meer in gebruik stellen van Machineriën, den bloei van het Timmervak zeer is verminderd, en den levenstoestand der beoefenaren daarvan, geen gelijke tred heeft gehouden met de levensvoorwaarden, waarin zij geplaatst zijn;

dat tengevolge daarvan bijna ieder ontevreden is, zijn werk lusteloos verricht, de belangen van het vak veronzachtzaamd en voortdurend in gebrek voortleeld,

dat het meer en meer blijkt, (willen de gezellen voor hun en hun vak, daar verbetering in brengen, het noodig is zich krachtig te vereenigen, om gezamentlijk die middelen op te sporen en te gebruiken welke tot verbetering kunnen leiden;

dat het in de allereerste plaats noodig is één bond over het geheele land te formeeren die met voorbijzien van politieke of godsdienstige richtingen, alleen voor de belangen van het Timmervak en van de Timmerlieden zal dienen te werken:

Besluit

dat de Neutraal Nederlandsch Timmerliedenbond zich ten doel stelt in dien geest te werken, zooals het doel en de middelen in de Statuten nader aangeven.

De statuten bepalen in hoofdzaak:

Daartoe streeft zij naar:

a. een normalen arbeidsdag van hoogstens 10 uur;

b. een loonstandaard waarvan het minimum voldoende is, om den timmerman in staat te stellen met zijn gezin behoorlijk te leven;

c. voldoende regeling van het leerlingwezen;

d. arbeidsraden ter beslissing van alle geschillen, tusschen werkgevers en werklieden;

e. voorziening in den toestand der gezellen, bij ziekte, ongeluk, invaliditeit en den ouden dag;

f. alles wat verder blijken zal noodig te zijn ter bereiking van haar doel.

Art. 2, over de middelen handelende om daartoe te geraken, bepaald:

a. het houden van huishoudelijke, cursus-, en openbare vergaderingen;

b. het zich in verbinding stellen met het oprichten of mede helpen oprichten, uitbreiden en in stand houden van vereenigingen of instellingen, die geacht kunnen worden bevorderlijk te zijn, ter verkrijging van haar doel;

c. het verspreiden van geschriften op het vak en den toestand betrekking hebbende;

d. invloed uit te oefenen door adressen, manifestatiën en petitionementen;

e. verder al die middelen welke zich voor mochten doen, en niet strijdig zijn met deze statuten.

De overige bepalingen zijn allen van huishoudelijken aard.

Het komt ons voor dat dit de eenige weg is waarop men kan komen tot de wetenschap of dergelijke wijziging in den arbeidsdag algemeen verlangd en goed geacht wordt. De werklieden zelf behooren hunne belangen evenals iedere andere stand in de Maatschappij te beredeneeren, en zijn zij het onderling eens, dan kan de steun daaraan van anderen toegevoegd, hun bevorderlijk zijn. — Alles van boven hen geplaatsten te verwachten, is een zaak die een ontzaggelijk geduld vereischt.

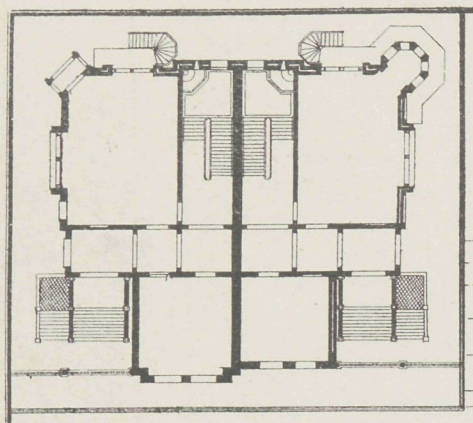

DUBBLE VILLA
AAN HET VONDELPARK
TE
AMSTERDAM
IN
1884–1885 GEBOUWD
DOOR
DEN ARCHITECT H. J. WIGMAN

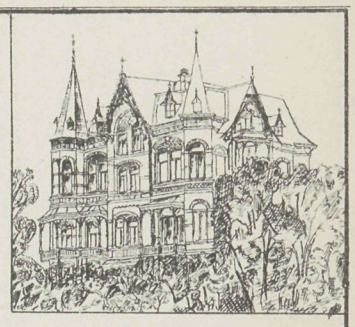

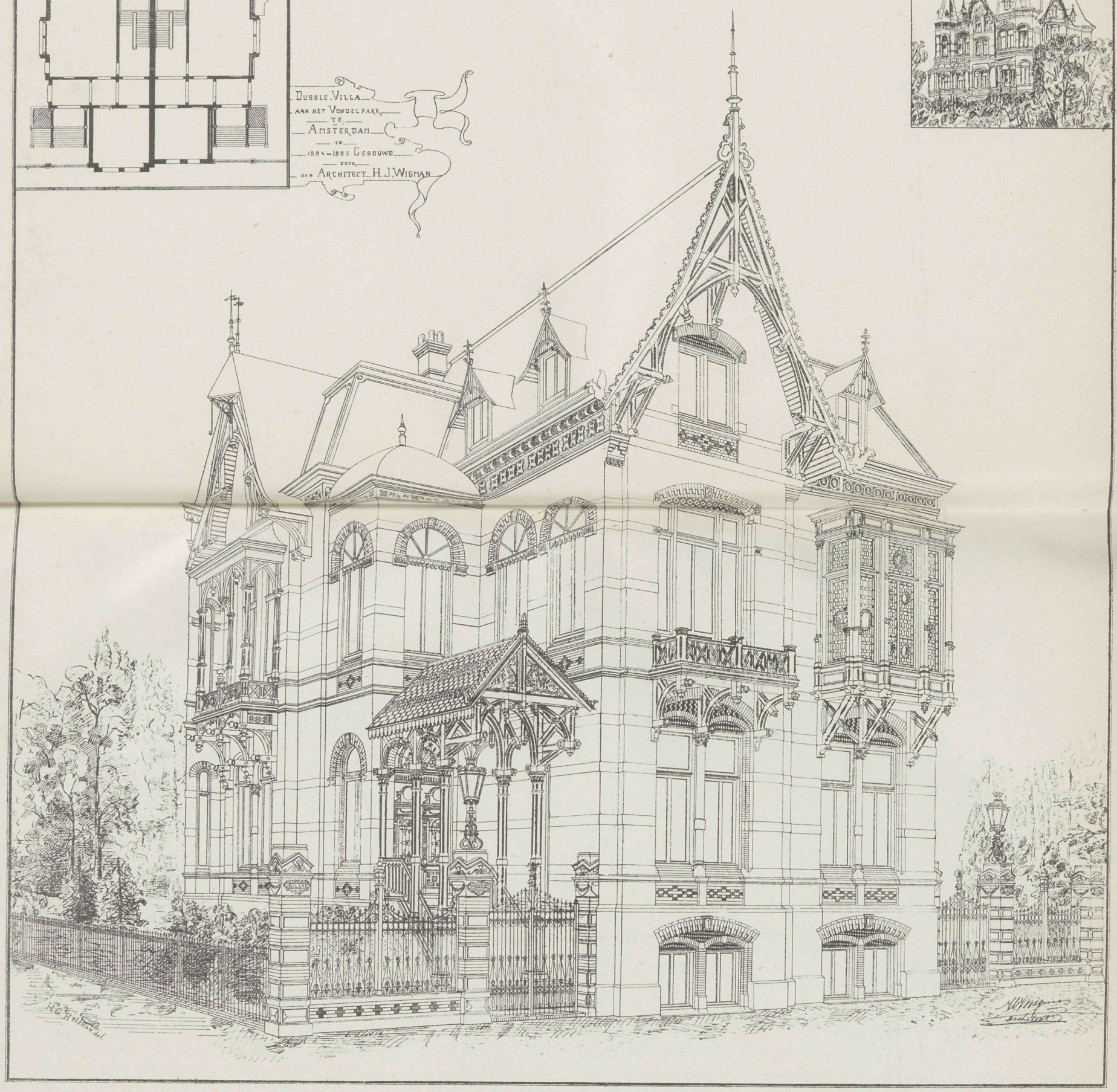

Hoofdingang van de dubbele villa
aan het Vondelpark te Amsterdam

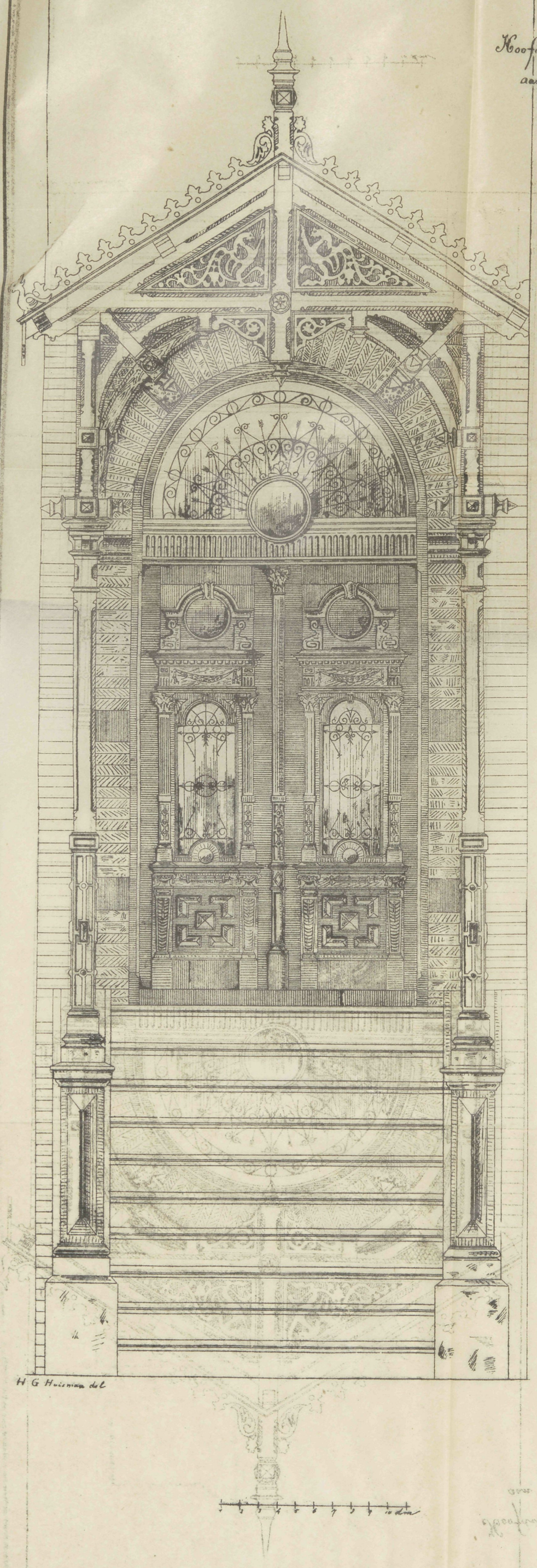

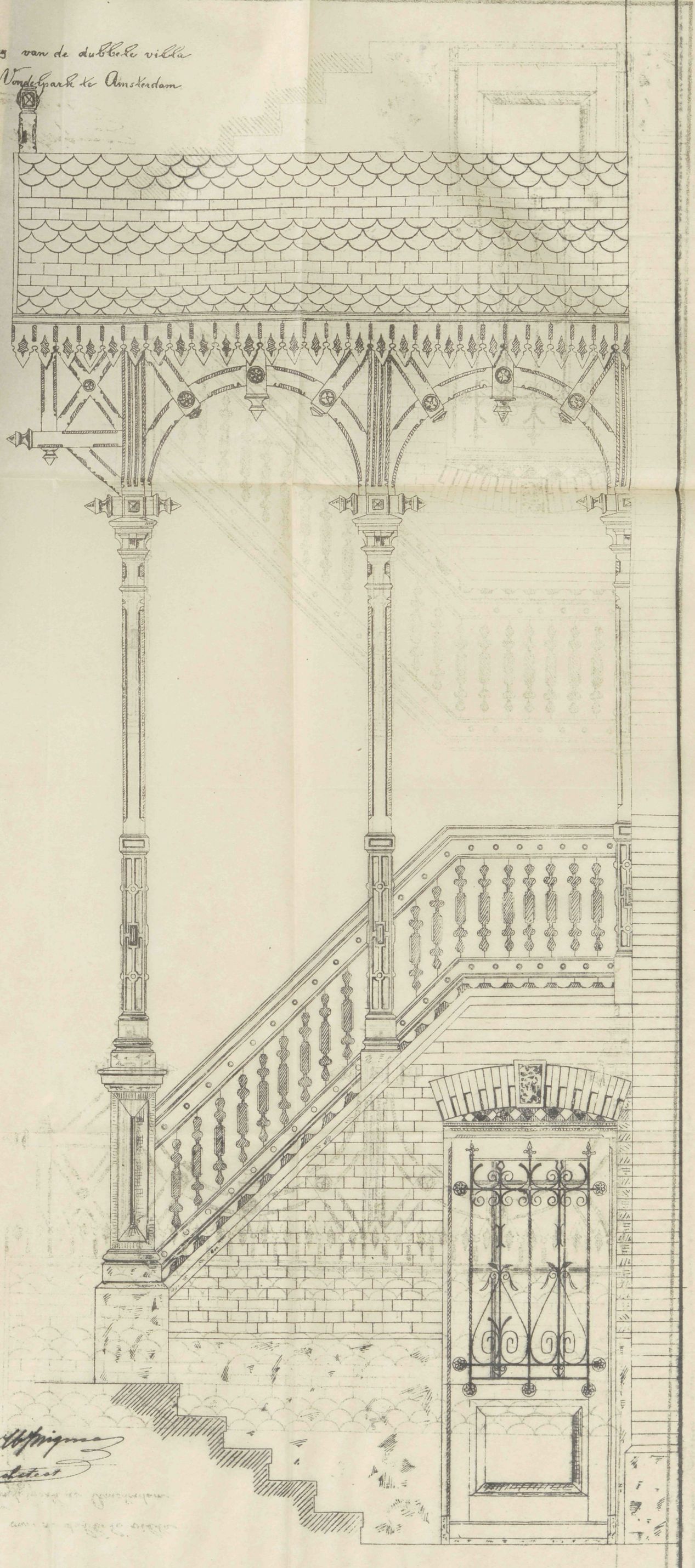

Architect

Vademecum der bouwvakken 1892.
7de jaargang.

Afl. 21, Plaat 27, A.

Photo-lith. Wegner & Mattes.

Bij de Platen.

Regulateurs-Gebouw der Gemeente-Gasfabriek te Groningen.

Dit gebouw dezen zomer aan de entrée der gemeente-gasfabriek gesticht, dient tot plaatsing van de regulateurs.

Door de toename van het gasdebiet in de laatste jaren, kwam men in de noodzakelijkheid den druk aan de fabriek aanmerkelijk te verhoogen, om ook in de buitenwijken een eenigzins voldoende druk te onderhouden.

Om hierin te gemoet te komen, besloot men een ceintuurbaan te leggen, d. w. z. eene leiding welke vanaf de gasfabriek om de stad loopt en slechts aan het tegenovergestelde deel van de stad in verbinding is met het algemeene buizennet.

Hierdoor is het mogelijk, den druk die aan de fabriek gegeven wordt, onverminderd over te brengen naar de misdeelde punten en wel voornamelijk het zuidelijk gedeelte der stad.

Voor deze nieuwe leiding werd dus de plaatsing vereischt van eene tweede regulateur.

De oude (op teekening de middelste) regulateur, dient thans uitsluitend voor de drukregeling in de oude stad, de nieuwe voor de buitenwijken.

Met het oog op de belangrijke uitbreiding der stad in westelijke richting, is met de ruimte in het gebouw rekening gehouden, met de eventueele plaatsing van een derden regulateur.

Het gebouw maakt met zijn overstekende kap, waarvan het houtwerk in kleur is afgezet, een aangenamen indruk met zijne omgeving.

Groningen, 4 Oct. 1892.

De Directeur der Gemeente-Gasfabriek,
D. A. PAIJENS.

Uit den Vreemde.

Waterverzorging voor Liverpool.

In het midden van Juli dezes jaars werd de grootste waterleiding van Europa, die van Liverpool, feestelijk geopend. Geheel klaar is zij nog lang niet, want van de drie naast elkaar liggende buisleidingen is er pas één gelegd, terwijl de twee anderen later zullen volgen.

In Liverpool zelf telt men 518.000 inwoners, doch met het aantal van hen, die, ook buiten de stad van water worden voorzien 801.000. Rekent men gemiddeld 136 Liter water per hoofd en per dag (het ten algemeenen nutte gebruikte water daaronder begrepen) zoo is de dagelijks benoodigde hoeveelheid in ronde cijfers 109.000 M³. Nadat men vroeger met groote moeilijkheden had te kampen gehad wat betreft het vinden van prise d'eau, volgde men ten slotte het plan van den ingenieur Geo. F. Deacon, die een uitgebreid dal in het noorden van het bergland van Wales, door de rivier de Vijrnwij doorsneden, afdamde en in een reusachtig kunstmatig meer herschiep.

Dit meer is ongeveer 7650 M. lang, van 400 tot 1000 M. breed en bevat 55.111.000 M³ boven den waterspiegel tot waar dagelijks voor Liverpool het benoodigde water kan worden afgevoerd. De grootste diepte is 25.6 M. Het wateroppervlak ligt 251.5 M. boven den zeespiegel. De geheel uit steenen met cementmortel uitgevoerde dam is van rots tot rots 357 M. lang, 49 M. hoog boven de diepste plaats en 30.7 M. boven de bedding van de rivier. Over den dam voert een rijweg, die ter hoogte van de rivierbedekking op bogen rust, waardoor dus het overtollige water kan afvloeien. De grootste dikte van den dam aan den voet bedraagt 36.5 M. en de breedte van den rijweg 6 M. De helling aan de zijde van het meer is ongeveer 1 : 7.27 en die aan de andere zijde 1 : 1.5.

De waterleiding heeft een lengte van ongeveer 110 K.M. tot aan de reservoirs in Prescot vanwaar het water verder verdeeld wordt en naar de verschillende wijken van Liverpool wordt geleid. Wanneer de drie evenwijdige buisleidingen gelegd zijn, is het mogelijk dagelijks 181.700 M³ naar de stad te voeren terwijl thans slechts voorloopig 59.000 M³ dagelijks kunnen worden geleverd. De totale kosten zijn op 1.900.000 pd. st. geschat. In het jaar 1888 was de dam zoover gevorderd, dat men de sluizen aan den voet kon afsluiten en het dal met water kon laten volloopen zoodat het reusachtige, kunstmatige meer werd gevormd. Te voren had men het kleine stadje Llanwddijn in het dal, met kerk en circa 30 tot 40 woonhuizen, moeten afbreken.

Volgens vooraf gemaakte metingen bedroeg de neerslag in het oostelijk deel van het

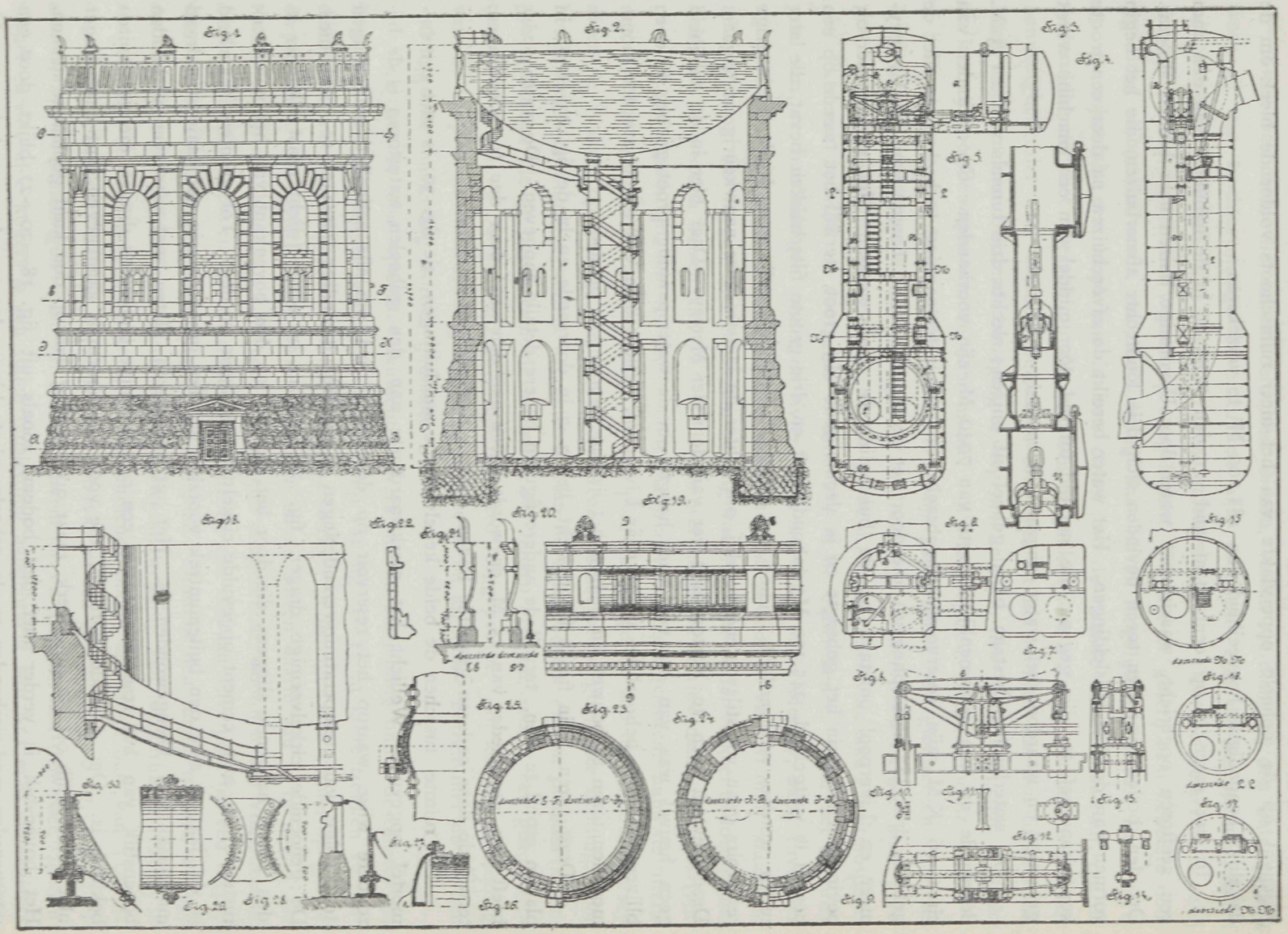

WATERTOREN TE LIVERPOOL.

meer jaarlijks 1257 mM. doch in het westen daarentegen 3010 mM., zoodat de gemiddelde regenval op de geheele oppervlakte van het meer ruimschoots voldoende bleek om de dagelijks benoodigde hoeveelheid van 181.700 M^3 te verzekeren.

In het meer is op eenigen afstand van den oever en in de nabijheid van den dam een zeeftoren opgericht, waarin het water door U-vormige buizen naar binnen stroomt. Op den bodem van den toren bevinden zich drie loodrechte afvoerbuizen, die het begin vormen van de drie buisleidingen. Het water bereikt de afvoerbuizen na door een groote koperdraadzeef te zijn gegaan, die van tijd tot tijd door middel van een machine wordt gereinigd en waardoor het water langzaam heenvloeit.

De waterleiding bestaat bijna geheel uit buizen; slechts drie tunnels van 2.133 M. doorsnede en een gezamenlijke lengte van 7040 M. zijn voorhanden. Op afstanden van circa 16 K.M. zijn reservoirs aangebracht om de waterspanning te breken, en niet de geheele druk (25 atmospheeren) die door het groote verschil in hoogte van het Vyrnwy-meer en Liverpool ontstaat, op de buisleiding te doen werken. Het eerste reservoir bevindt zich nog in het gebergte en is slechts 9000 M3 groot, terwijl het tweede op een heuvel is vastgelegd, 245.300 M3 inhoud heeft en drie groote filterbakken bevat, die later zullen worden vermeerderd, indien de andere buisleidingen zijn aangelegd. De overige reservoirs gaan wij stilzwijgend voorbij, om echter de laatste meer nauwkeurig na te gaan. Deze bevindt zich te Norton, niet ver van de rivier Mersey. Daar hier in de nabijheid geen heuvel was van een voldoende hoogte om de waterspanning groot genoeg te doen blijven voor een behoorlijke afvoer naar Liverpool, besloot men een groote steenen monumentalen toren te bouwen en daarop het ijzeren reservoir te plaatsen.

Deze toren is in fig. 1 in aanzicht, in fig. 2 in doorsnede en in de fig. 23 en 24 in platten grond te zien, terwijl de andere figuren nadere details aangeven. De waterhouder heeft een doorsnede van 25 M. en wordt alleen aan den rand door den toren gedragen, terwijl de naar onderen gewelfde bodem op een netwerk van staaldraden rust.

De ruimte tusschen de beide kegelvormige aansluitingen, zie fig. 30, is met cementmortel opgevuld. Wellicht het merkwaardigste aan den geheelen watertoren is de bijzondere wijze waarop het reservoir op den toren rust, om alle nadeelige ontzettingen tengevolge van temperatuursveranderingen en andere uitwendige oorzaken te voorkomen. De genoemde cirkelvormige drager, fig. 30, rust nl. op een rij dicht naast elkander in den kring hangende slingers, die door het gietijzer op den bovenkant van het muurwerk rustende en met cement opgevulde cirkelstuk gedragen worden. Tot grootere zekerheid is de laatste aan den buitenomtrek voorzien van een groef, waarin een taaie staaldraad machinaal stijf heengewonden is. Het uit gietijzeren platen met schroeven verbonden bovenstuk van het reservoir rust op een cirkelvormige gietijzeren drager, die van buiten bekleed is. Om dezelfde oorzaak, die voor den bodem is aangegeven, rust deze drager niet onmiddelijk op het muurwerk, maar op een ring van op den kant geplaatste steenen. Het bovenstuk is verder met den bodem, zooals uit fig. 18—20—27 blijkt, door een geornneerden rand verbonden en de geheele ruimte binnen dezen rand met asphalt opgevuld. De vier in het midden van den toren opstaande buizen zijn niet met den bodem van het

reservoir vast verbonden, maar worden daarin door afzonderlijke buizen vrijgehouden.

Twee van hen, die als afvoerbuizen dienen, reiken tot dicht bij den waterspiegel, waar zij van trechtervormige bovenstukken zijn voorzien. Aan de vier staande buizen zijn trappen bevestigd, die boven in een galerij eindigen. Door het reservoir is nabij den omtrek een koker met wenteltrap aangebracht, die met de galerij naar behoefte door een brug verbonden wordt, om den toegang naar boven mogelijk te maken. De brug is op de wijze als een loopkraan in een cirkel om de staande buizen draaibaar, om de onderzijde van het reservoir op alle plaatsen toegankelijk te maken. Omdat nu door de aanwezigheid der vier staande buizen de brug niet tot het midden van den toren reikt, heeft men, om hare draaiende beweging te vergemakkelijken, deze brug hangende gemaakt en kan zij voortbewogen worden door middel van een langs den muur loopende schijf.

De buizen van de eigenlijke waterleiding zijn grootendeels van gietijzer en 12.66 M. lang, terwijl de doorsnede naar gelang van de drukking tusschen 1080 en 990 m.M. gelegen is. De metaaldikte verschilt van 25 tot 51 m.M., terwijl men voor elke $4^1/_2$ atmospheer een dikte van 25 m.M. en voor elke $^3/_4$ atm. $2^1/_2$ m.M. bijberekende. Voor het aanbrengen van de buisleidingen onder de rivier de Weaver, die in de Mersey, nabij Liverpool uitmondt, was men genoodzaakt, buizen van 812 m.M. doorsnede van 16 m.M. staalplaat te nemen, om het leggen snel en zonder storing van het scheepvaartverkeer te doen plaats hebben. Drie stalen buizen van 32.6 M. lengte werden in de fabriek naast elkander (volgens fig. 28) bevestigd, aan de einden door gietijzeren deksels afgesloten, nabij de uiteinden elk van een ijzeren raam voorzien en met planken belegd en zoo drijvende de Mersey af en de Waever op gesleept, om ten slotte in de vooraf gereed gemaakte bedding, door het inlaten van water te worden neergelaten. Aan de beide oevers werden planken (kistingen) gemaakt, die de bovenvermelde uiteinden der buizen afsloten, zoodat een goed gesloten ruimte om de buizen werd gevormd, die werd leeggepompt. Nu kon de verbinding van de diep in de rivierbedding liggende en met beton afgedekte buizen met de op den wal liggende buisleiding worden gemaakt.

Ook het in alle opzichten reusachtige werk om de buisleiding onder de Mersey bij Liverpool aan te brengen, willen wij met behulp van fig. 3—17 in korte trekken vermelden. Men was daar door het drukke scheepvaartverkeer gedwongen een tunnel op groote diepte onder de rivierbedding aan te brengen en de buizen daarin aan te brengen. De tunnel is na den kant van Liverpool toe hellend aangebracht, doordien zijn uiteinde aan den oever bij Cheshire op een diepte van 14.2 en aan die van Liverpool op een diepte van 16 M. ligt, op een totale lengte van 245.4 M. Omtrent den tunnel merken wij op, dat hij, evenals de beide toegangskokers, onder aanwending van luchtdruk ($1^1/_3$ atm.) is aangebracht en met een gietijzeren, uit verschillende platen bestaande buis van 3.05 M. doorsnede is bekleed. Van de beide kokers, waarvan er een in fig. 3—4, 6—7, 15—17 te zien is, zijn de afmetingen: 3.28 M. aan de bovenzijde en 4.19 M. aan den voet. In den tunnel en de beide kokers is een stalen buisleiding aangebracht van 812 m.M. doorsnede; in den tunnel rust zij op houten dwarsbalken, in de kokers worden zij door gietijzeren tapstukken ondersteund. In den koker van de zijde van Liverpool zijn twee pompen,

die van tijd tot tijd in werking gezet worden door een waterdruk-machine en wel wanneer een drijver, die aan het uiteinde door een tegengewicht belast is, dit aangeeft.

Inrichting tot het voortbewegen van voertuigen.

Naast de groote verbeteringen die de techniek- en de ingenieurs-wetenschappen in het leven hebben geroepen om het verkeerswezen te volmaken, naast de uitvindingen voor stoom-, electriciteits- en pneumatische beweging, voor kabel, tandrad- en petroleummotor-drijfkracht, is zeer zeker ook een streven te waardeeren die het kleinverkeer ten goede komt. Wij willen onze lezers in de volgende korte mededeeling doen kennis maken met de gepatenteerde uitvinding van Ritter von Szábel te Weenen, die onze tekstillustratie te zien geeft en die een inrichting betreft, waardoor de, door armen en beenen uitgeoefende, arbeid voor de voortbeweging benut wordt.

Op het bovenvlak *a* van het voertuig zijn ter weerszijden van het laatste in passende steunstukken driehoekige geleiders bb^1 aangebracht, die uit de beide geleiders a^1 en uit het tusschen deze aangebrachte, met hen bewegend verbonden deel *d* bestaan; de naar den bodem toe gerichte stang d^1 draagt aan zijn onderste einde een van tanden voorziene afstoot-inrichting *e*. De stang d^1 bestaat uit 2 deelen, die door een koperen scharnier verbonden zijn, en gaat door een gleuf in het oppervlak van het voertuig, tot op den grond. De geleiders zijn door dwarsstangen d^2 en d^3 en handstangen d^4 met elkaar verbonden. Voor elk rad *h* is in het oppervlak van den wagen een gleuf uitgespaard, waardoor het heen gaat.

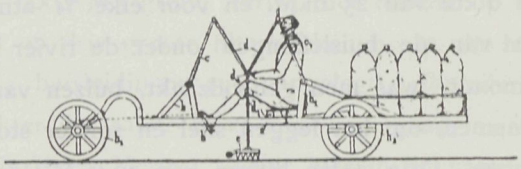

Fig. 1.

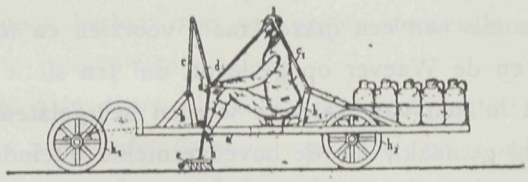

Fig. 2.

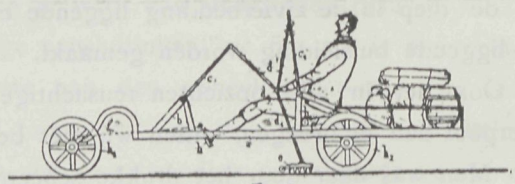

Fig 3.

Tusschen de achterwaarts liggende steunstukken *b* is een zitplaats op rollen aangebracht, die naar de bewegingen van den rijdende heen en weer gaat. Tusschen de voorste steunen *b* is in een uitsparing in het voertuig een, om een bout draaibaar, voetbord aangebracht.

Met dit voertuig is een voorstel verbonden, waarvan de as met de raderen h^1 om een bout draaibaar is. Dit voorstel draagt een stuurrad, dat met het voetbord door gekruiste kettingen verbonden is. Het besturen van het voertuig geschiedt aldus door een overeenkomende beweging van het voetbord.

De afstoots-inrichting *e* bestaat uit 2 vlakken, waarin ijzeren tanden draaibaar zijn

verbonden. Door deze inrichting kunnen de tanden bij de voorwaartsche beweging van de afstoots-inrichting spelende glijden, terwijl zij bij het grijpen in den bodem vast blijven staan. Gebroken tanden kunnen gemakkelijk verwisseld worden.

Fig. 1—3 vertoonen het voertuig bezet en beladen. De bestuurder gaat op de rollende zitplaats zitten, zet de voeten in steunen van het voetbord en duwt zich daartegen af. Nu neemt hij de handstang d^1 en brengt door het voortbewegen van de zitplaats tegelijk de geleider d met de afstoots-inrichting e naar voren, waarbij de tanden van deze over den grond glijden (fig. 2). Legt zich nu de bestuurder achterover, daarbij de handstang d vasthoudende en tevens naar zich toe trekkend, zoo grijpen dadelijk de ijzeren tanden der afstoot-inrichting in den grond en het voertuig wordt nu, door het afduwen der voeten tegen het voetbord en door het achterwaarts bewegen van de zitplaats vooruitgeduwd, waarbij de bestuurder in de houding van fig. 3 komt. Door het herhalen van de voorwaartsche beweging van de zitplaats en de inrichting e zoomede het afduwen van de voeten bij het vasthouden van de handstang beweegt zich het voertuig met groote snelheid en met geringere krachtsinspanning als dit bij het voorttrekken noodig is.

De raderen van het voertuig kunnen natuurlijk ook door sledekussens worden vervangen.

Het zou zeker een gelukkig resultaat zijn als door de hier beschreven inrichting het gebruik van honden als trekdieren kon worden beperkt of afgeschaft.

Korte Mededeelingen.

Gunstige bestekswijzigingen.

De Minister van Waterstaat heeft zeer gunstige bepalingen saamgesteld om van af 1 November in 's Rijks bestekken te worden opgenomen, onder intrekking van §§ 432 en 433, benevens de derde en vierde afdeeling der voorschriften, vastgesteld bij besluit van 12 Sept. 1882, n°. 6. De wijzigingen zijn:

Geschillen. Wanneer tusschen de ingenieurs, of bij hunne afwezigheid, tusschen de opzichters en de aannemers eenig verschil omtrent het werk ontstaat, verblijft de uitlegging daarvan aan de Directie, waarnaar de aannemers zich moeten gedragen, behoudens nader beroep op den Minister.

De aannemer is intusschen gehouden het werk voort te zetten. Bij niet-voldoening hieraan kan de directie § 467 toepassen.

De bepalingen, die daarvoor met ingang van 1 November e. k. in plaats te treden en als § 50 tot 52 in de administratieve bepalingen voorkomen, zijn geredigeerd als volgt:

§ 50. *Geschillen.* Wanneer tusschen de aannemers en de ingenieurs of bij afwezigheid van dezen, tusschen eerstgenoemden en de opzichters verschil omtrent het werk, het bestek, de overeenkomst of deze Algemeene Voorschriften ontstaat, verblijft de uitlegging daarvan aan de Directie, waarnaar de aannemers zich moeten gedragen, behoudens beroep op den Minister.

Evenwel heeft de aannemer in geval van geschil over den aard van het werk, de aansprakelijkheid voor schade, het recht op betaling en de omstandigheden, onafhankelijk van den wil des aannemers, wanneer hij geen genoegen neemt met de door den Minister dienaangaande genomen beslissing, het recht, mits binnen veertien dagen na die beslissing daarvan gebruik makende, te vorderen, dat het advies van eene commissie van deskundigen worde ingewonnen, te benoemen op de wijze, bij de volgende paragraaf omschreven.

Het advies van die deskundigen zal voor het Rijk en den aannemer bindend zijn.

De aannemer is in elk geval gehouden het werk inmiddels voort te zetten, bij gebreke waarvan daarin door de Directie voor zijne rekening wordt voorzien, behoudens de verrekening die eventueel het gevolg zal zijn van het bovenbedoeld advies van deskundigen.

§ 51. *Commissie van deskundigen.* De bij de vorige paragraaf bedoelde commissie van deskundigen zal bestaan uit drie leden, een te benoemen door den Minister, een door den aannemer en een door den kantonrechter in het kanton waarin het werk is gelegen.

§ 52. *Kosten der deskundigen.* In het advies der deskundigen wordt aangewezen welk bedrag aan kosten, met inbegrip van verschotten, honoraria, reis- en verblijfkosten is te betalen en door wien.

Door bovenstaande bepalingen worden vele gegronde bezwaren tegen de bestaande Algemeene Voorschriften uit den weg geruimd. 't Is nu te hopen dat het goede voorbeeld, door den Minister van Waterstaat gegeven, door den Hoofden der overige Departementen zal worden gevolgd en dat de vele corporatiën, die de gewoonte hebben de Algemeene Voorschriften van den Waterstaat op de door hen te besteden werken van toepassing te verklaren, den moed zullen hebben daarbij de nieuwe administratieve bepalingen in practijk te brengen.

PRIJSVRAAG,

uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen. — 1892.

De Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, schrijft uit de navolgende prijsvraag:

a. Er wordt verlangd een ontwerp van eene rustieke voetbrug over een vijver.

De breedte van den waterspiegel is 30 Meter.

De taluds ter weerszijden zijn 4 op 1.

De hoogte van de voetpaden boven den waterspiegel aan weerszijden van den vijver is $2\frac{1}{2}$ Meter.

b. Er wordt verlangd eene platte grond teekening en een zij- en vooraanzicht op de schaal van 1 à 50.

c. De behandeling van het teekenwerk wordt vrijgelaten.

d. Er wordt uitgeloofd een prijs van 25 gulden en een premie van 10 gulden, beiden met het diploma der Vereeniging.

e. Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt het eigendom der Vereeniging.

f. De jury van beoordeeling zal bestaan uit 5 gewone leden der Vereeniging, welke op eene vergadering bij stemming worden aangewezen.

g. De ingekomen ontwerpen worden tentoongesteld te Groningen, — en te Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage, als de aard der antwoorden door het Bestuur daarvoor geschikt wordt geacht.

h. De ontwerpen worden ingewacht vóór of op den 15den Januari 1893, door den 1sten Secretaris, adres Carolieweg E 64[2] te Groningen.

i. Aan deze Prijsvraag kan deelnemen, iedereen woonachtig in het Koningrijk der Nederlanden.

j. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een motto en voorzien van een naambriefje waarop dat motto van buiten is herhaald, benevens een correspondentie-adres.

k. De niet bekroonde stukken worden teruggezonden.

GRONINGEN.

Namens het bestuur:

L. M. MOOLENAAR, *Voorzitter.*

J. P. HAZEU, *1e Secretaris.*

Regulateur - Gebouw.

Gemeente - Gasfabriek - Groningen

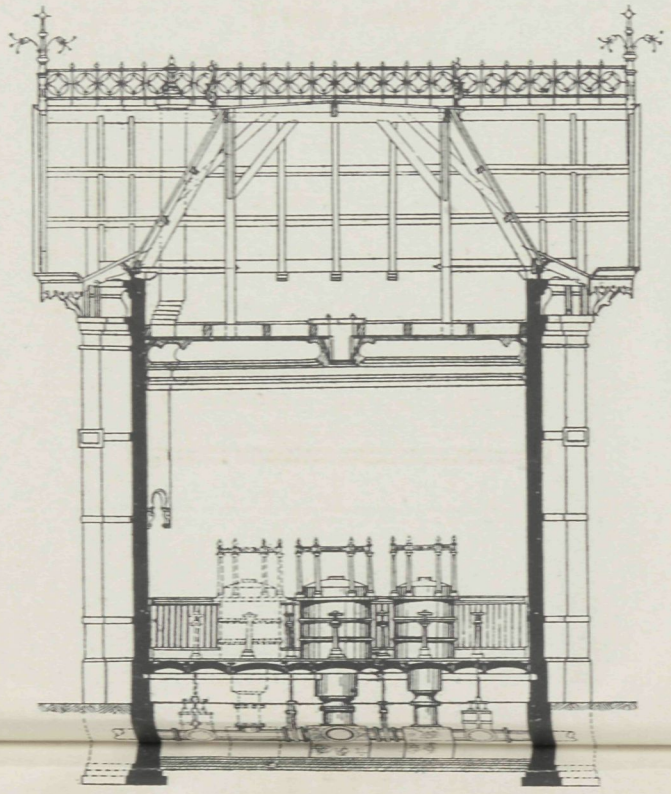

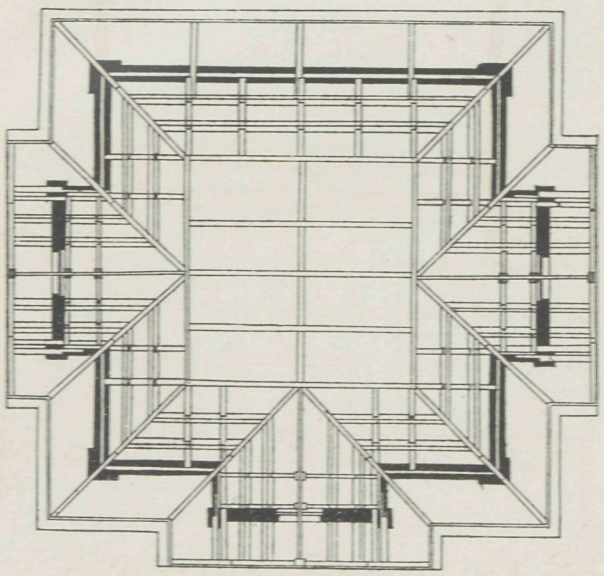

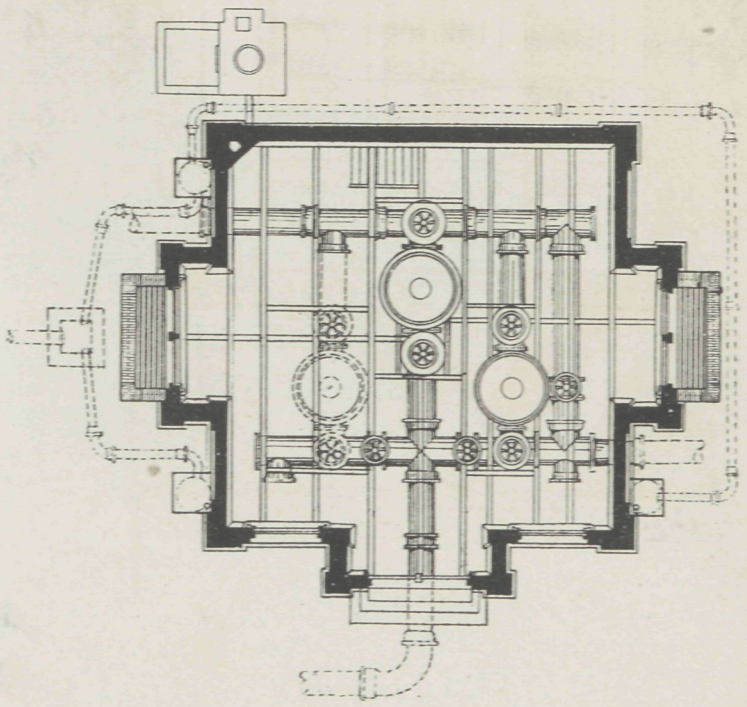

Schaal 1 à 50.

Anno. 1892.

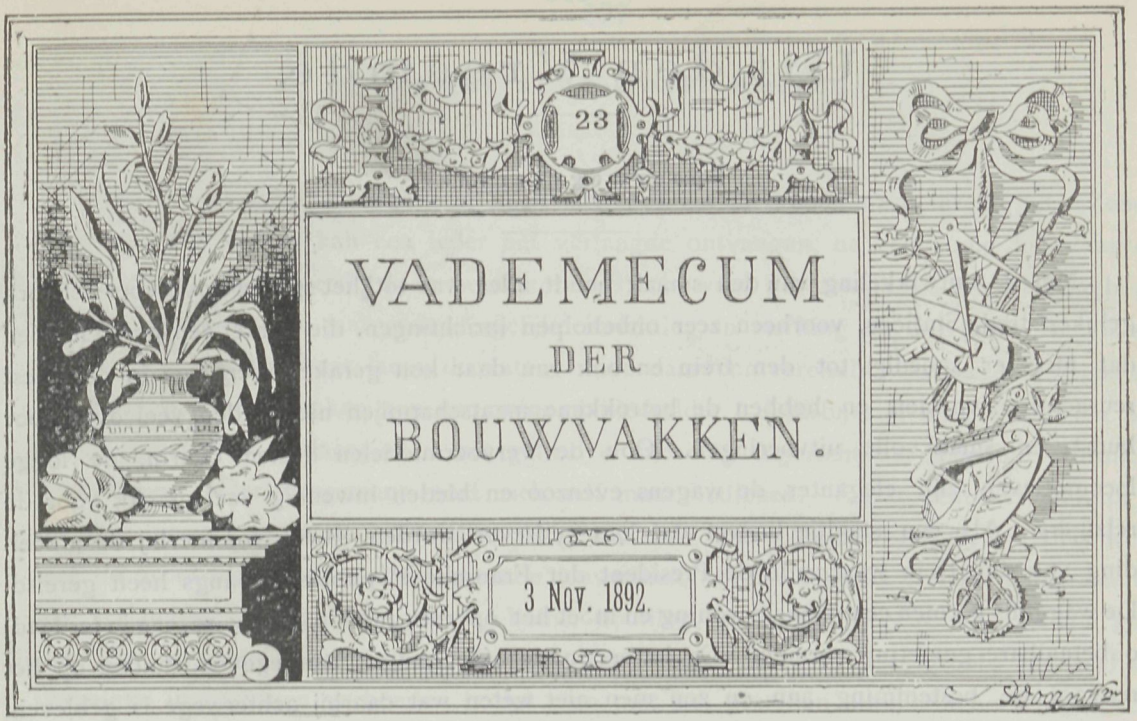

Bij de Platen.

Ontwerp voor een woonhuisgevel.

door B. H. STOMPS.

De gevel is gedacht voor plaatsing aan den buitenrand eener groote stad, waar het stedelijke en landelijke zich vereenigt. De overhangende kap in zijn gebruinden tint, sluit bij de kleurige gevelsteen passend aan, de verhoudingen van den gevel zijn allen flink. De versieringen passend zonder overlading. De indeeling is eenvoudig, in het sousterrein keuken, mangelkamer en provisieberging, daarboven suite en spreekkamer, terwijl het overige voor slaap- en logeerkamer is bestemd.

Ontwerp van een annoncenbord.

door W. N. VAN VLIET.

Het tweede ontwerp is een annoncenbord. De ontwerper gaf daaraan een niet alledaagschen vorm en versierde de deelen op passende wijze. Het is een goed aaneensluitend geheel. Juist dergelijke kleine onderwerpen een aangenamen vorm te geven, vordert dikwerf de grootste moeielijkheid.

Uit den Vreemde.

Spoorweg-vervoer.

Met de ontwikkeling van den smaak houdt alles wat tot het spoorweg vervoer behoort, gelijken tred. Stations, voorheen zeer onbeholpen inrichtingen, die echter een gerief hadden dat men er spoedig tot den trein en ook van daar kon geraken, verrijzen in de meest reusachtige vormen en hebben de betrokkene maatschappijen niet zelden veel over voor kunst- en smaakvolle uitvoeringen. Ook de vervoermiddelen deelen daarin, de logge locomotieven zijn eleganter, de wagens evenzoo en bieden inwendig veel gemak voor de reizigers. Als een staaltje hoever dat kan gedreven worden, geven wij hierbij de afbeelding van den trein waarmede de President der Fransche Republiek onlangs heeft gereisd. De waggons vormen een geheele woning en moet het op reis zijn op die wijze een inderdaad onbetaalbare genieting vormen. De letters in de afbeeldingen aangegeven, duiden op het renvooi de bestemming aan en zou men niet weten wat daarbij achterwege is gebleven. Het reizen op die wijze ondernomen, levert geen bezwaren meer op, en al is het aanvankelijk alleen voor regeerende vorsten weggelegd, zich zoo gemakkelijk te verplaatsen, toch laten de opvolgende verbeteringen zien dat ook voor de gewone reizigers dit door de directien steeds met zorg wordt betracht.

Locomotief en tender. | Bagage-wagen. | Wagens 1e klasse voor de genoodigden. | Dubbele salonwagen voor den President. | Restauratie-wagen. | Wagens 1e klasse voor het gevolg en de pers. | Bagage-wagen.

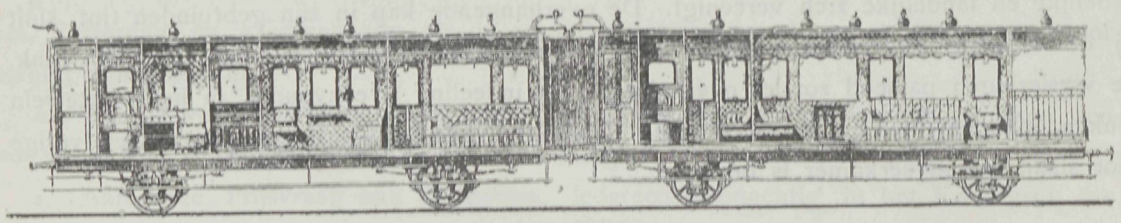

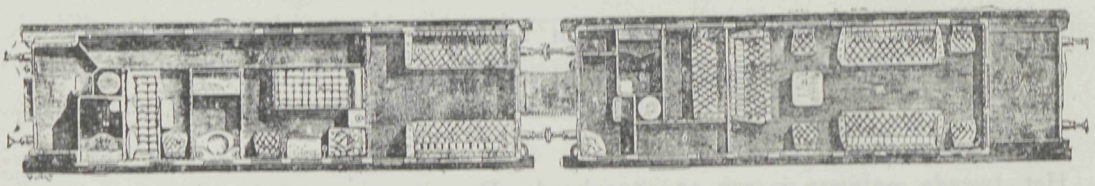

A. Kleine salon.
B. Gang.
C. Slaapkamer van den president.
D. Bed.
E. Toiletkamer.
F. Bedienden kamer met kast.
G. Bed voor den kamerdienaar.
K. Antichambre.
L. Verbindingsgang.
M. Groote salon.
N. Schrijftafel.
O. Gang.
P. Kleine zitkamer.
Q. Toiletkamer.
R. Antichambre.
S. Verwarmingstoestel.
T. Kast voor bagage.
U. Open balkon.

Automatische Koffiehuizen.

De automatische beweegkracht heeft zich ook tot de koffiehuizen uitgebreid. Zonder hulp van een kellner kan een ieder het verlangde ontvangen, na eenvoudig het daarvoor vereischte geldstuk geofferd te hebben. In Parijs waar gewoonlijk de nieuwtjes geboren worden, is sedert een jaar eene dergelijke inrichting in werking en wel in de Rue Montmartre. De wanden waar langs de vaten en de daarvoor vereischte bakken zijn opgesteld, doen onwillekeurig denken aan een wijn- of bierkelder. Daarbij zijn nergens stoelen aanwezig, ook geen kellners en is het geheel er meer op ingericht om spoedig verbruik te bevorderen. Ieder consument moet zich zelf maar bedienen. Een 5 centimes stuk in de opening geworpen en de kraan doet de gevorderde hoeveelheid wegvloeien. Alles werkt met de grootste gelijkmatigheid en is de hoeveelheid tevens bepaald al naar den aard van het verlangde. Wijn, bier, punch, koffie, bouillon, kortom, alle gewoonlijk in een goed ingericht koffiehuis verkrijgbare dranken vindt men ook hier. Het groote voordeel aan dergelijke inrichtingen verbonden, is, dat men met het bestellen nimmer behoeft te wachten, geen hulp van kellners noodig heeft, dus ook aan geen fooien moet denken. Daarbij wordt alles zindelijk en onvervalscht afgeleverd, is het den verkooper mogelijk bij gemis aan personeel den prijs zoo laag mogelijk te stellen. Het gezellige plakken is natuurlijk in dergelijke inrichtingen onmogelijk, maar is daarvoor nog gelegenheid genoeg.

De automatische schenker wordt onmiddelijk weder aangevuld wanneer daaraan iets ontnomen is, waardoor de vereischte druk gelijkelijk blijft. Het eenvoudig inwerpen van het geldstuk verbreekt het evenwicht en opent de leiding. Die te weinig betaald ziet zijn geldstuk weder als geweigerd terugkeeren. Dergelijke inrichtingen zullen ongetwijfeld van veel nut kunnen zijn in de nabijheid van schouwburgen waar gewoonlijk een groot aantal koetsiers toeven, die slechts korten tijd van de hun toevertrouwde paarden zich kunnen verwijderen. Op die wijze zijn er nog zoovele gelegenheden als in de schafturen voor de werklieden enz. waarvoor dat een welkome oplossing zou kunnen vormen. De bestaande inrichting te Parijs moet zeer bevredigend werken.

Ontgraving van een huis uit de dagen van het Romeinsche Rijk.

Bij den aanleg der Düsselstrasse, in de nabijheid der Königsplatz te Keulen, heeft men onlangs de overblijfselen ontgraven van een romeinsch huis. De nog gespaard zijnde muurwerken geven het geheele grondplan te aanschouwen. De bevloering bestaat uit beton, daarop holle tegels, in de vorm van buizen, die den tegelvloer moeten dragen. Door die holle ruimten werd de warmte aangevoerd van af de verwarmingslokalen. Het best bewaard is de badkamer gebleven, waarvan de leiding tot aanvoer van verwarmd water en tot afvoer daarvan nog ten deele aanwezig waren. Men vond eenige haarnaalden uit

elpenbeen kunstig gesneden, een halsketting uit gouddraad gevlochten, een munt met de beeldtenis van een der Romeinsche keizers, welk een en ander doet veronderstellen dat men een huis heeft aangetroffen uit het laat Romeinsche tijdperk.

Het gedenkteeken voor koning Victor Emanuel te Rome.

In het jaar 1884 werd een prijskamp geopend voor ontwerpen, ten dienste van het monument, dat men in Italie voor koning Victor Emanuel wenschte te stichten. De hoofdstad Rome werd daarvoor als plaats aangewezen en wel in de as van de piazza del Popolo naar de piazza Venesia voerende Corso.

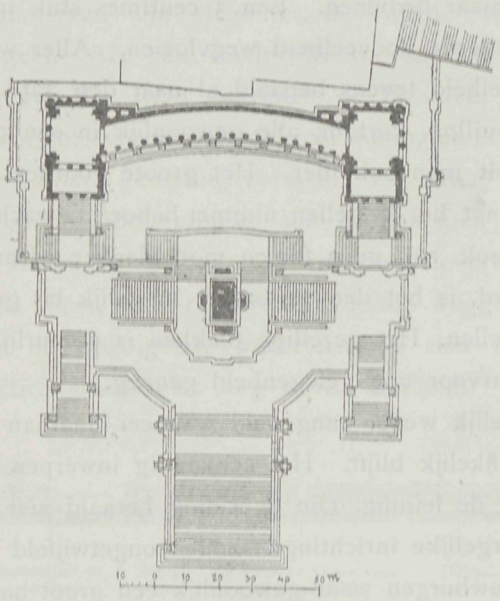

Het prijsgekroonde ontwerp was dat van den bouwmeester Graaf Giuseppe Sacconi. Het oorspronkelijke plan werd echter eenigzins gewijzigd in de nevensgaande verhouding en met de uitvoering begonnen. Uit dit plan laten zich de groote afmetingen eenigzins beoordeelen. De breedte is 110 M. Met den aanleg had men groote moeielijkheden te overwinnen, de slechte bodem vereischte dagelijks voorziening. Op ijzeren kistingen 7.20 M. onder den begaanbaren weg aangebracht, werd het gebouw opgetrokken.

Bij de ontgraving daarvoor trof men een oud monument aan, opgericht ter eere van de oude Romeinsche Vorsten en heeft men hiervan partij getrokken door dit monument op de plaats te sparen en in het nieuwe gebouw te verbinden. Kolossale trappen voeren naar omhoog. Van af de straat tot op den bovenkant der zijvleugels is 60 M. Het terras waarop zich het ruiterstandbeeld bevind ligt 27.50 M., de zuilenhal op 36.95 M. boven de straat. De materialen waaraan Italie zoo rijk is, zijn hierin allen vertegenwoordigt en maakt het een en ander het geheel tot een inderdaad fraaie monumentalen arbeid. De eene zijvleugel hebben wij in figuur afgebeeld, daaruit valt het overige af te leiden.

Het is eigenaardig zoovele denkbeelden hierin verwezenlijkt, herinneren aan Poelaert's Paleis van Justitie te Brussel, een gebouw, dat een der merkwaardigste van onzen tijd is. Ongetwijfeld moet het Emanuel monument een grootschen indruk vormen, en kan het gerekend worden tot een der belangrijke bouwwerken, die in Italie werden ondernomen, te behooren.

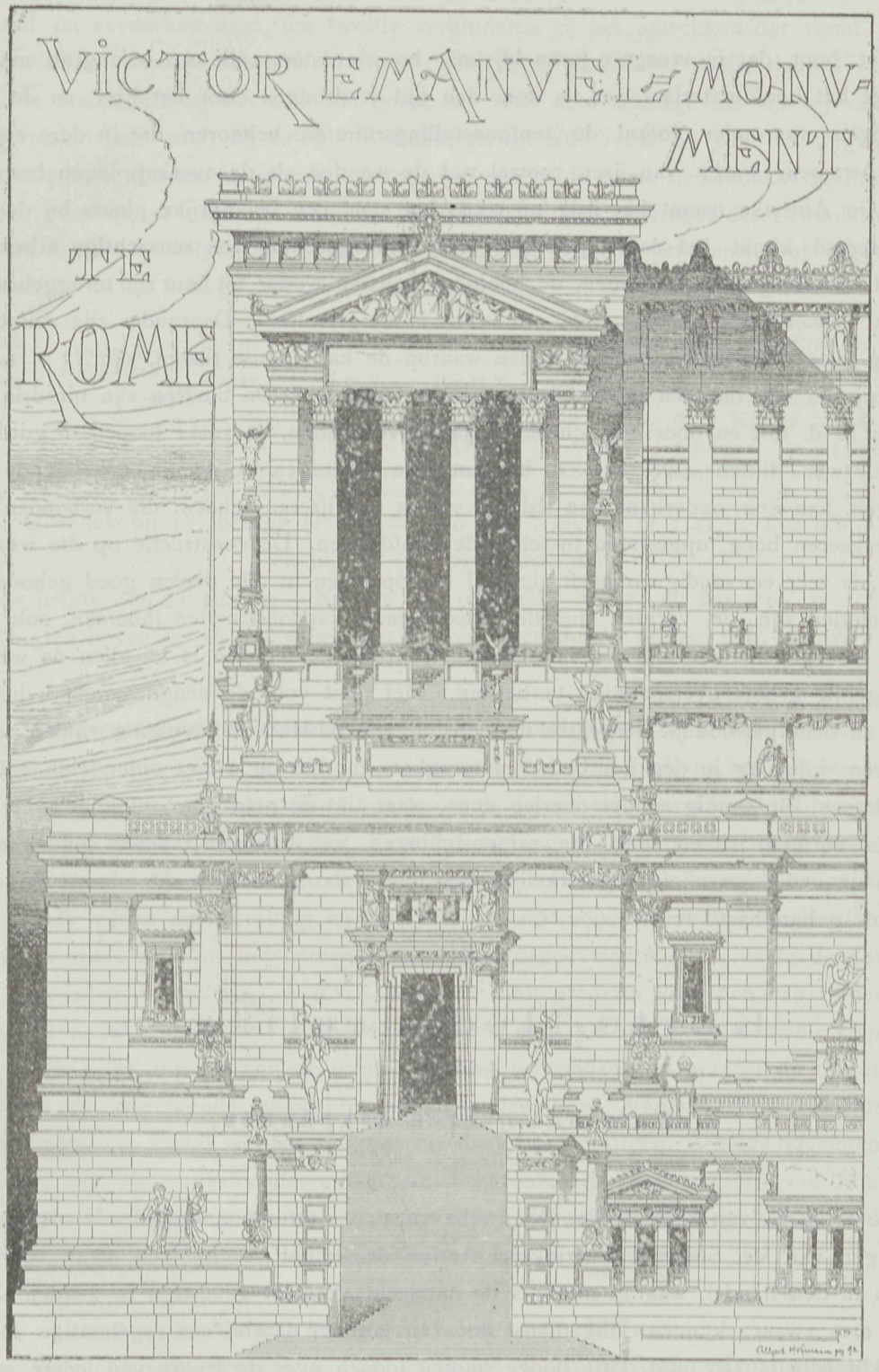

VICTOR EMANUEL-MONUMENT TE ROME.

Houten kap constructiën.

Het hout dat in vroegere jaren bij onze bouwmeesters zulk een belangrijk materiaal zoo niet het hoofdmateriaal was, is door den tijd verdrongen door het ijzer, en de groote stichtingen waaronder vooral de tentoonstellingsruimten behooren die in deze eeuw tot stand kwamen, waren van ijzer, zoowel wat de wanden als de overkappingen betreft. — Vooral in Amerika neemt het ijzer nu reeds het staal een belangrijke plaats bij den bouw in. Vreemd klinkt het daartegenover, dat te Chicago, waar een reusachtige arbeid voor de tentoonstelling is ondernomen, de hoofdconstructiën weder tot hout zijn teruggebracht en wel in verhoudingen zooals nooit te voren is aangetroffen. Daaronder zijn ruimten die 95 Eng. voet breedte hebben, de stijlen waarop de kapbindten rusten, zijn 12 × 14 Eng. duim, zij zijn van onderen in een ijzeren schoen opgesteld, De bindten zijn uit drie dikten 12 × 4 E. d. dik en door houtschroeven aaneenverbonden, daarover loopen de gordingen, die uit twee dikten 4 × 8 E. d. bestaan; die gordingen worden door hangende stijlen gedragen, aan den onderkant van iederen stijl is een ijzeren schoen, die verbonden wordt aan de ijzeren boog, opgesloten tusschen de hoofdstijlen. De constructie op die wijze verkregen, is zeer eenvoudig en heeft zich bij het opstellen in alle deelen goed gehouden.

Velerlei zijn de vormen die de verschillende kapconstructiën innemen, ook geheel ronde en koepeldaken zijn in houtconstructie ondernomen, en is bij allen de werkelijk ontzaggelijk groote overspanning verbazend. Het pleit voor de deugdzaamheid, het hout eigen, en daar gewoonlijk dergelijke tentoonstellings constructiën navolging vinden, zou wellicht een wijziging in den houtbouw en terugkeer tot het oude niet onmogelijk zijn. De Amerikanen, die weinig zonder overleg doen, waar tijd en geld gewoonlijk de twee hoofdfactoren vormen, zullen voor die samenstellingen wel afdoende redenen gehad hebben. Het is in ieder geval een opmerkelijk verschijnsel zoo te midden der nieuwe materialen het oude gehandhaafd te zien.

Korte Mededeelingen.

Verzinkt ijzeren dakpannen.

De firma G. van Lent & Co., Nieuwehaven 145, Rotterdam, optredende als vertegenwoordiger van de Siegener Verzinkerei Actien-Gesellschaft, brengt een nieuw soort dakpannen in den handel, waarop allesints de aandacht verdient gevestigd te worden. Zij zijn sterk, niet zwaar, kunnen lang dienst doen en vormen daarbij een regelmatige dekking. De dekbreedte is 750 m.M. Drie hooge ruggen loopen over de lengte van iedere pan, die ruggen bevorderen het draagvermogen en geven slagregens geen gelegenheid het water te kunnen doorjagen. Bovendien heeft ieder pan nog vier gewalschte ribben, eveneens ter

lengte loopend, die het vlak houden der pan moeten bevorderen. Twee dwarsruggen op 10 m.M. van den onderkant hebben een tweeledig doel: 1°. verzekeren zij de vlakheid van den rand en versterken deze, ten tweede verhinderen zij het optrekken der vocht. Deze pannen zijn aan weinig rekken of krimpen onderhevig, zoodat het weder daarop van geen invloed is, zooals dat bij het zink het geval is. Ook voor brandgevaar zijn zij van duur, daar verzinkt ijzer eerst bij 1.600° C. smelt, terwijl zink reeds bij 360° C. wegvalt. In een daartoe met illustratiën voorziene circulaire vestigt de firma de aandacht op dit artikel, voor een ieder die er nog iets meer van wil weten, is het aanvragen dezer circulaire zaak. Wij laten hieronder volgen een staat der afmetingen, gewicht, prijs enz., wat ongetwijfeld zal bijdragen dit in vele gevallen bruikbare materiaal aan te wenden.

Duitsch normaal nommer.	Dikte in millimeters.	Gewicht per □ meter dakpan.	Gewicht ongeveer per □ meter bij een overstek van				Prijs per 100 K.G. zonder verbinding loco Geisweid.
			80 m.M.	100 m.M.	150 m.M.	200 m.M.	
20	0.88	7.85 Kg.	8.47 Kg.	8.54 Kg.	8.75 Kg.	8.96 Kg.	*f* .....
21	0.75	6.73 »	7.26 »	7.32 »	7.50 »	7.68 »	» 1.45 per □ M.
21½	0.69	6.41 »	6.57 »	6.62 »	6.83 »	6.98 »	» .....

Overstek bij 18° helling (1 : 3) = 100 mM.; bij 15° (1 : 4) = 150 mM.
en bij 10° (1 : 6) = 200 mM.

Grootste lengte der dakpannen: No. 20 = 3100 mM., No. 21 en No. 21½ = 2500 mM. Voor lengten boven de 2000 mM. worden de prijzen verhoogd: *per 100 mM. meerdere lengte:*

De vereeniging tot bevordering der Bouwkundige vakken te Eindhoven.

Door bovengenoemde vereeniging is voor eenigen tijd besloten tot het houden van eene tentoonstelling op het gebied van kunst en nijverheid, betrekking hebbende op de bouwkunde en aanverwante vakken. Voor het welslagen dezer onderneming was men in den aanvang wel bevreesd, doch de zaak werd op zulk eene flinke wijze aangepakt, dat men van alle zijden medewerking en waardeering ondervond. Eene commissie uit de vereeniging vormde zich tot het nemen der voorbereidende maatregelen, en in de Zaterdagavond gehouden vergadering kon zij met een flink program voor den dag treden. De tentoonstelling zal 1 Mei 1893 geopend worden in den tuin der Kon. Harmonie »Appollo's Lust". Een prijskamp zal aan de tenstoonstelling verbonden zijn, waarin de inzenders uit Eindhoven en omliggende gemeenten zullen mededingen. Van de tentoongestelde voorwerpen zullen een aantal worden aangekocht, die verloot worden. Behalve bovengenoemde commissie zijn als eereleden der commissie toegetreden de burgemeesters van Eindhoven en omliggende gemeenten en 10 notabelen van Eindhoven, terwijl de heer J. Smits van Oyen, burgemeester der stad, het eerevoorzitterschap heeft aanvaard.

Een belangrijke herstelling.

De kerkgebouwen der Hervormde gemeente te Amsterdam deelen meest allen hetzelfde lot, dat is lang vergeten te zijn. Door aanbouw van verschillende onsierlijke gebouwtjes werd het monumentale er aan ontnomen, wat bovendien voor de dienst

geordend was in allerlei stijl er aan toegevoegd. Zoo levert de Nieuwe Kerk een merkwaardig staaltje van wat menschelijke bekrompenheid vermag en daardoor is veel wat goed vernietigd. Gelukkig is er wijziging in dien toestand gebracht. De bouwmeester Posthumus Meijjes, die de kranke kerkgebouwen onder zijn hoede gesteld ziet, herstelde veel daaraan en nu vooral gaf hij aan een deel der Nieuwe Kerk een geheel herboren aanzien. De ingang zijde Gravenstraat is inderdaad op verdienstelijke wijze gerestaureerd. 't Is een fraaie gevel die dien ingang omsluit. Vele zijn de versieringen daarin aangebracht, geput uit de gegevens daarvan nog aanwezig, die van af de straat met het bloote oog nimmer te ontdekken waren en die op nauwgezet onderzoek de oude plaats weder verkregen.

De enkelvoudige lijn die de geveltop afsluit, is wel een weinig te streng tegenover het overige, doch wijst de geschiedenis die aan, dan past daartegen geene bemerking. Met erkenning moet het werk echter beschouwd en is het te wenschen nu zulke bekwame handen aan het werk zijn getogen, dat de algeheele ontheiliging die het gebouw onderging, worde weggevaagd. Alle krotten en nesten er tegen aangebracht, wenschen wij dat mogen verdwijnen om plaats te maken in het midden onzer den stad voor een echt monumentale herinnering aan het verledene. Zou dat zoo onmogelijk zijn, waar overal elders zooveel wordt besteed tot herstel van het oude. De hoofdstad ontving er zoo weinig van en toch verdienen gebouwen als de genoemde, het ten volle.

Wij willen wenschen dat de bouwmeester, door zijn goeden arbeid, de sluimerenden heeft wakker geschud, dat de aandacht er op gevestigd wordt, hoe schoon het geheel zou zijn hiermede in overeenstemming gebracht. Dan zien wij misschien de tijd nog eens naderen dat nevens Van Campen's bouwwerk de Nieuwe Kerk in al haar waarde zich aansluit. Het is er zulk een dankbare plaats voor.

Gesmeed IJzerwerk.

Wij hebben er meermalen op gewezen, hoe het smidsvak meer en meer in eere hersteld wordt. Dezer dagen zagen wij voor het winkelraam van het magazijn in bouwmaterialen van Ant. Kip, Hartenstraat 17, Amsterdam, een ijzeren toogvulling tentoongesteld, die de aandacht ten volle verdient. Het was een werkstuk vervaardigd in de welbekende fabriek van de firma F. W. Braat te Delft en ontworpen door den architect A. L. van Gendt, bestemd voor een villa te Dordrecht. Op het midden een schild waarop de naamletter, daaromheen kronkelt zich sierlijk een lauwerkrans en een met eikenbladeren, terwijl ieder der rondgaande versieringen in een uitmuntend gedreven kop eindigen. De bladeren der takken waren met bizondere juistheid bewerkt en kwamen de natuur op zijde. Ook al het overige werk, als het middenschrift, *eigen haerd is goud waerd*, getuigde van een geoefende hand om dien arbeid saam te stellen en het is jammer, dat deze werkproeve noch niet eenigen tijd voor de vakgenooten kan zichtbaar blijven. Waar wij zoo dikwerf, voor wat van elders aangevoerd wordt op dat gebied, den lof zwaaien, daar vraagt deze arbeid het welverdiend voor zich. De verkoperde deelen die eene aangename wisseling tusschen het zwarte ijzer brengen en waarvan de kurketrekkers, de letters en andere aansluitende deelen waren gemaakt, gaven aan alles een frissche en levendige aanblik.

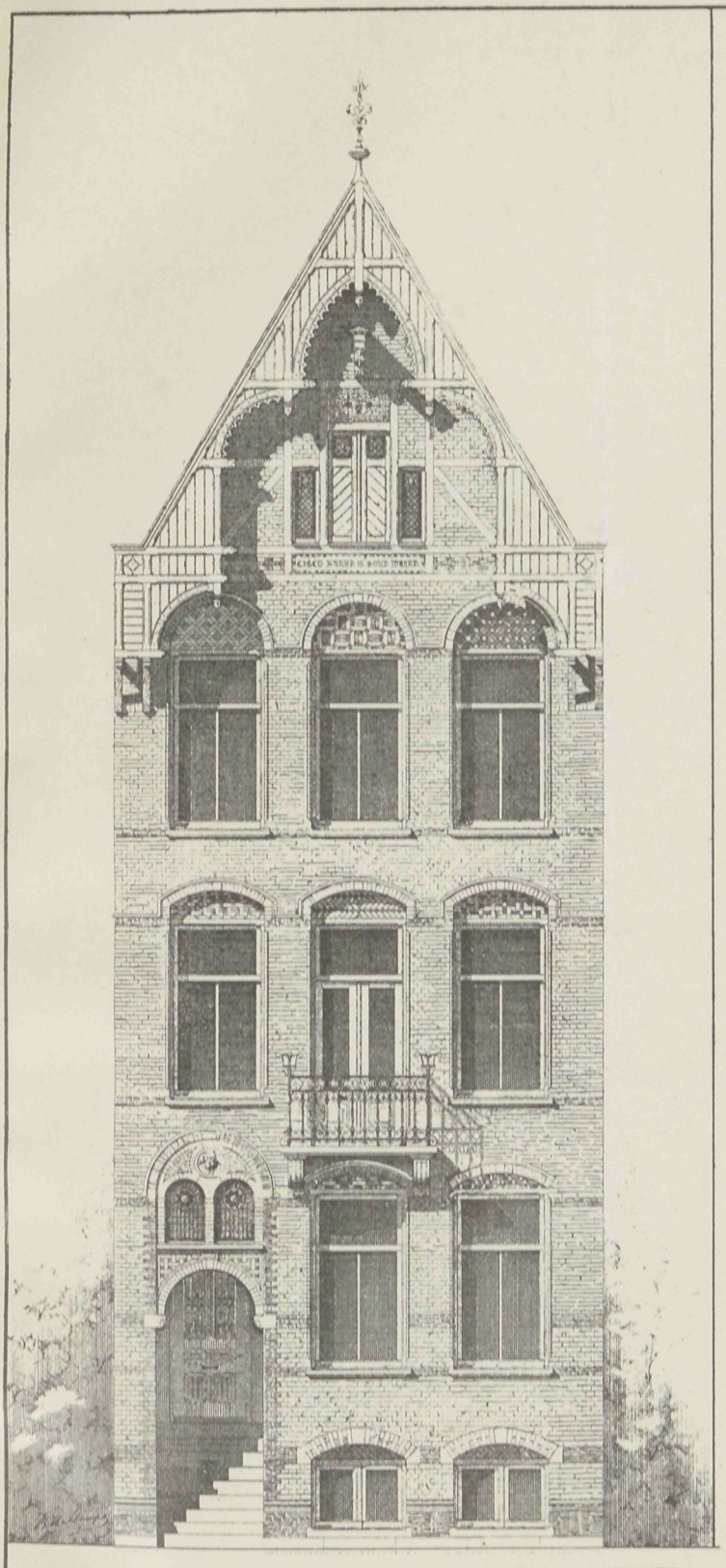

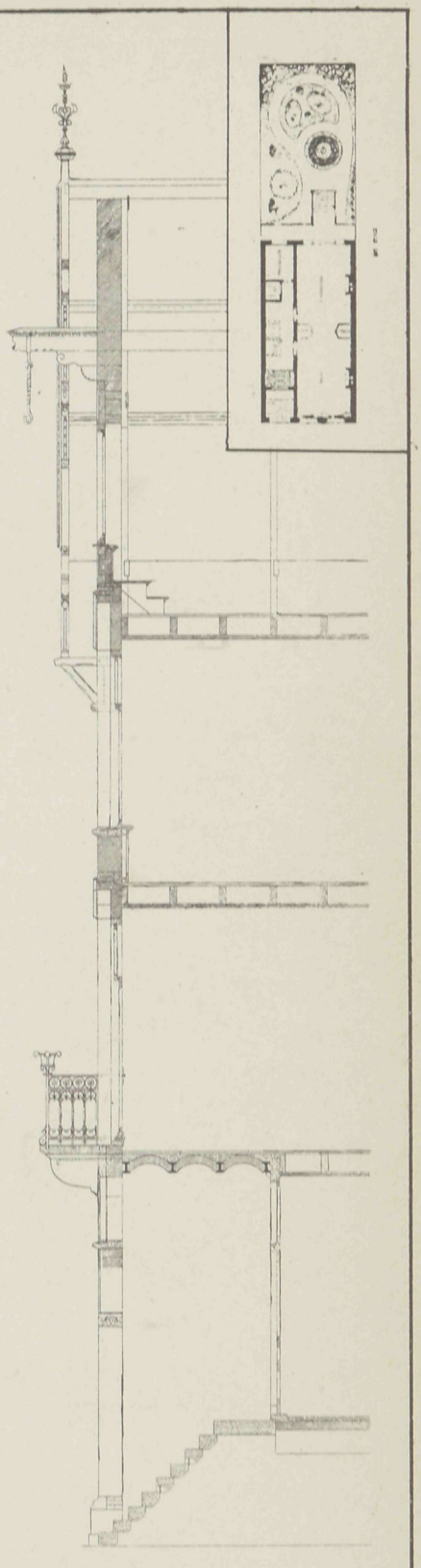

ONTWERP voor een WOONHUIS

ONTWERP VOOR EEN ANNONCENBORD.

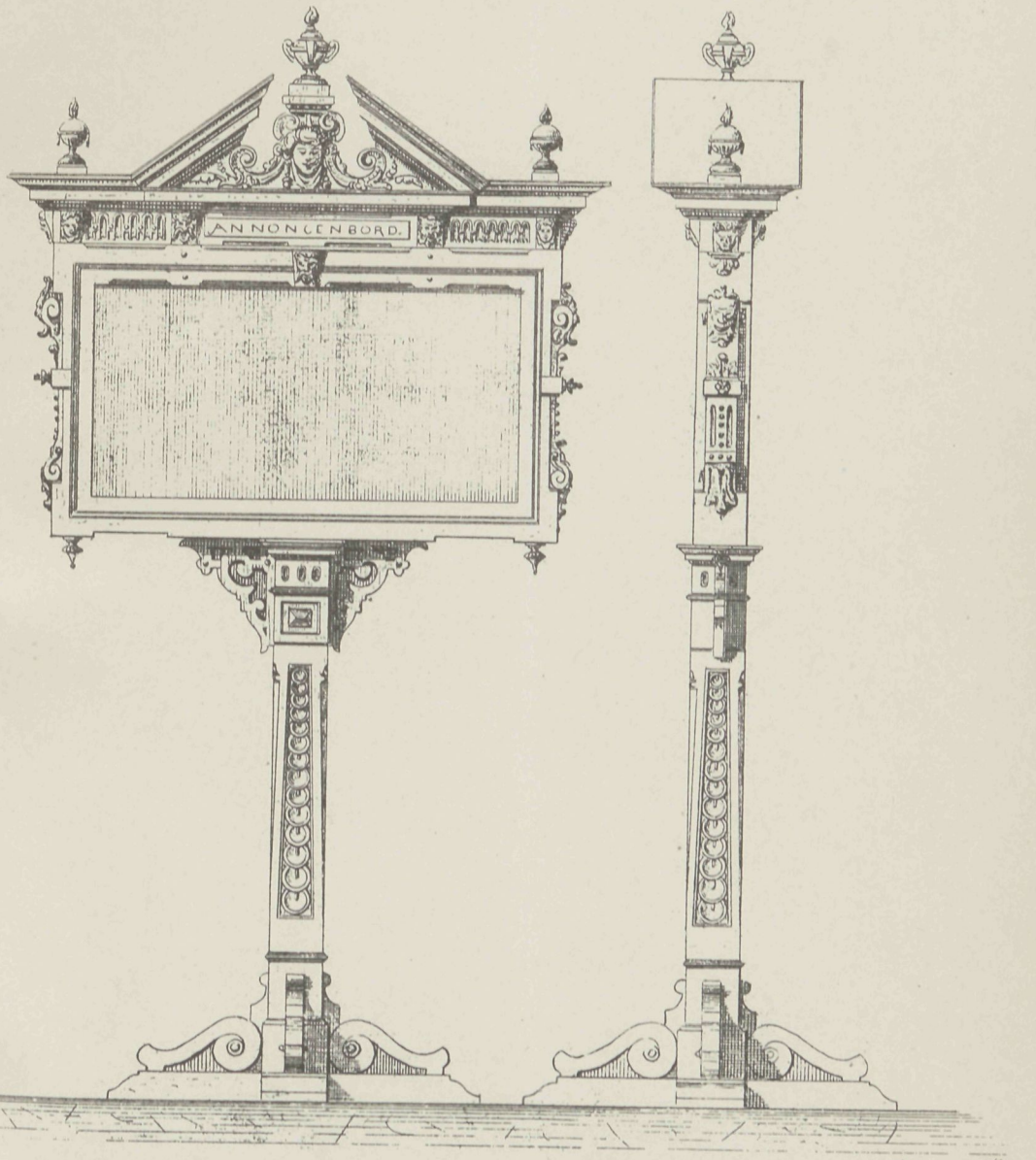

Amsterdam 6 Maart 1892

W. N. van Vliet

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Bij de Platen.

Ontwerp van een Villa,

door Th. VAN HARDERWIJK.

Het ontwerp waarna bijgaande perspectief is vervaardigd, was ingezonden op eene in 1886 door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen uitgeschrevene prijsvraag voor het ontwerp van een villa.

Zeven en twintig antwoorden kwamen daarop in. Het hierbijgaande werd met den eersten prijs bekroond. Het juryrapport zegt hiervan het volgende: Een uitmuntend ontwerp met eenvoudige doelmatige indeeling, de gevels zijn smaakvol en het geheel maakt een aangenamen indruk. Het ontwerp kan beschouwd worden als het type voor een villa te zijn en heeft in hoofd en onderdeelen veel oorspronkelijks.

Waar het rapport zoo spreekt is nadere aanduiding overbodig en blijkt al het overige uit de teekening en het daarop vermelde renvooi.

Uit den Vreemde.

Kerkgebouw te Radebeul bij Dresden.

Een inderdaad vreemdsoortige opvatting voor kerkbouw vinden wij in dit ontwerp weggelegd. Heeft het benedendeel veel dat daarmede overeenstemt, het bovendeel van

den toren daarentegen doet eerder aan een raadhuis, dan aan een kerkgebouw denken. Toch doet het zich niet ongevallig voor. Het kerkgebouw is gebouwd te Radebeul bij Dresden en is bij de planverdeeling de richting van Otzen gevolgd, welke bouwmeester in Duitschland in den laatsten tijd vele kerkgebouwen daarstelde volgens geheel andere gegevens dan wij gewoon zijn. Het kerkruim is overkapt in de vorm van drie gewelven zooals de verdeeling aanwijst. Het laatste is daarbij verlengd naar de opgaande gevels, evenals wij dat terugvinden in de Protestantsche kerkgebouwen uit de dagen van de Keijser. Het aansluitende gewelf draagt op consoles. De kerk is bestemd voor 696 zitplaatsen in het ruim en 230 op de gaanderij, nevens het orgel. Bouwmeesters zijn Schilling en Graebner. De bouwkosten bedroegen 170.000 Mark, ruim honderd duizend gulden.

Het komt ons voor en geven wij de afbeeldingen dan ook meer als eene eigenaardige bizonderheid, dat een meer kerkelijk karakter te verkrijgen zou geweest zijn, wanneer de motieven het benedendeel eigen, waren vervolgd. Hoe monumentaal de toren zich ook voordoet, kan deze ons weinig bevredigen als deel van een kerkgebouw. Het geheele kapdeel en de spits zijn wij zoo gewoon terug te vinden bij de raadhuizen uit het bloeitijdperk der renaissance, dat dit deel afzonderlijk voorgesteld, op de vraag na de herkomst, nagenoeg door alle bouwkundigen in dien zin zou beantwoord worden. Uit een en ander is echter het streven op te merken naar nieuwe denkbeelden op het gebied van den Protestantschen kerkbouw, ook hier te lande gevolgd bij de laatste kerkbouwen van dien aard, al is het niet altijd met gelukkig succes. Toch zal men daartoe geraken en is vooral de terugblik op datgene wat in de dagen der renaissance hier gesticht werd, raadzaam, waar wij daarin zoo vele gelukkige gedachten vereenigd vinden.

Museum te Bazel.

Een zeldzame lotsverandering zal de Barfüsser-kerk te Bazel, gebouwd in zuiver gothischen stijl, ondergaan. — Men wil er een Museum van maken en is alles tot de uitvoering reeds gereed. Het hemelhooge schip der kerk zal dienen voor bouw- en beeldhouwfragmenten en tevens voor wapenzaal. De zijbeuken voor afzonderlijke verzamelingen, als porcelein, huishoudelijke artikelen, glas, kleederen, muziek-instrumenten enz. De gezamenlijke kosten voor dergelijke inrichting bedragen ruim 2¼ ton, waarvan 80 mille door partikulieren is bijeengebracht en het overige door den Staat wordt geschonken. Is het mogelijk dat de ruimte volkomen aan het doel kan beantwoorden, weinig echter is het voorgekomen, dat diergelijke wijzigingen werden tot stand gebracht.

De tunnel op de Simplonbaan.

Welk een reusachtige onderneming dit vormt blijkt reeds daaruit dat het de langste tunnel is die tot heden in aanleg is ondernomen. De Gothard tunnel is 14.990 M., de Mont Cenis 12.220 M. en zijn deze beiden de tot heden bekende grootste. De Simplonbaan wordt echter 20.000 M.

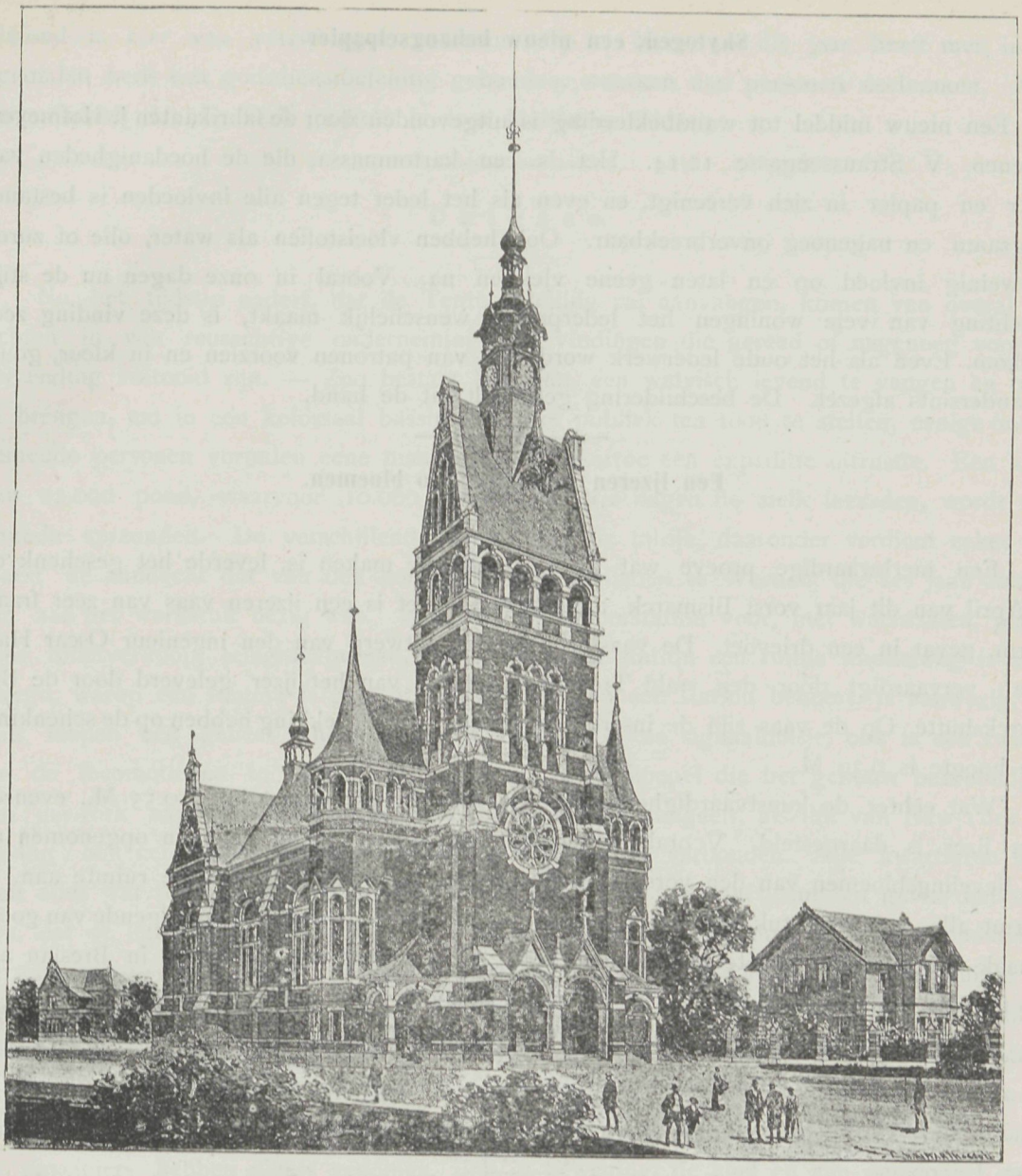

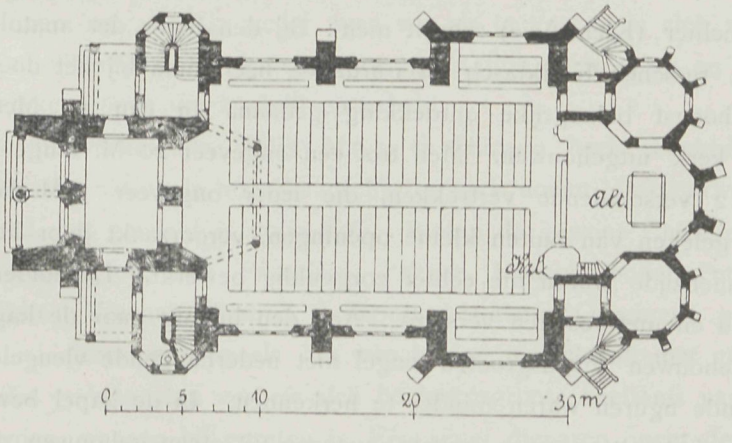

KERKGEBOUW TE RADEBEUL BIJ DRESDEN. Architecten Schilling en Graebner.

Skytogen, een nieuw behangselpapier.

Een nieuw middel tot wandbekleeding is uitgevonden door de fabrikanten J. Hofmeyer, Weenen, V Straussengasse 12/14. Het is een kartonmassa, die de hoedanigheden van leder en papier in zich vereenigt, en even als het leder tegen alle invloeden is bestand, buigzaam en nagenoeg onverbreekbaar. Ook hebben vloeistoffen als water, olie of zuren er weinig invloed op en laten geene vlekken na. Vooral in onze dagen nu de stijlinrichting van vele woningen het lederpapier wenschelijk maakt, is deze vinding zeer welkom. Even als het oude lederwerk wordt het van patronen voorzien en in kleur, goud of andersints afgezet. De beschildering geschiedt uit de hand.

Een ijzeren vaas met dito bloemen.

Een merkwaardige proeve wat al van ijzer te maken is, leverde het geschenk op 1 April van dit jaar vorst Bismarck aangeboden. Het is een ijzeren vaas van zeer fraaie vorm, gevat in een drievoet. De vaas is naar het ontwerp van den ingenieur Oscar Halfpaap vervaardigt door den smid Trelenberg en wel van het ijzer geleverd door de Bismarckshütte. Op de vaas zijn de inscripties vermeld die betrekking hebben op de schenking. De hoogte is 0.39 M.

Wat echter de kunstvaardigheid verhoogt, is, dat de bouquet hoog 0.55 M., evenzoo van ijzer is daargesteld. Vooral heidebloemen en rozen zijn er velen in opgenomen als de lievelingsbloemen van den vorst. Talrijke bladen en halmen vullen de ruimte aan, en vormt alles een werkstuk zooals tot heden nog niet bijeengebracht is, getuigende van goede smaak en bijzonder groote kunstvaardigheid. De bouquet is vervaardigd in Breslau aan de fabriek van Christine Jauch. De arbeid is dan ook door dames verricht.

Het zal ongetwijfeld een sieraad in het Bismarck Museum zijn.

Een kerk in een grot aangelegd.

Uit Eski-Schehier (Klein-Azië) schrijft men: Bij den bouw der anatolische baan, zes uur van Angora, tusschen Kesiktasch en Furunköi, heeft men bij het doen springen van steenrotsen een hoogst belangrijke ontdekking gedaan. In een 50 Meter hooge rots bevindt zich een kerk uitgehouwen. Men trof een ongeveer 20 M. lange hoofdgang aan, begrensd door 12 verschillende vertrekken, die ieder ongeveer 3 M. lang waren. De vensters daarin geleken van buiten kleine openingen, veroorzaakt door het uitvallen van steen, aan de binnenzijde waren die echter zorgvuldig bewerkt. De zoldering was uit de rotsteen gehouwen en met rosetten versierd. Aan den ingang naar de kapel bevond zich een uit steen gehouwen levensgrooten engel met nederhangende vleugelen. De aan de andere zijde staande figuren waren minder te herkennen. In de kapel bevonden zich aan beide zijden van het altaar twee groote, evenzoo uit steen gehouwen zetels. Ook het

plafond is hier van versieringen voorzien. Op 1 Mei van dit jaar heeft men in de gevonden kerk een godsdienstoefening gehouden, waaraan 250 personen deelnamen. Men veronderstelt dat die kerk gesticht is door Maltheser ridders.

Chigaco.

Nu het tijdstip nadert, dat de Tentoonstelling zal aanvangen, komen van overal berichten in van reusachtige ondernemingen of vindingen die gereed of nagenoeg voor de verzending voltooid zijn. — Zoo bestaat het plan, een walvisch levend te vangen en over te brengen, em in een kolossaal bassin voor het publiek ten toon te stellen, eenige ondernemende personen vormden eene maatschap die daartoe een expeditie uitrustte. Een kaas van 22.000 pond, waarvoor 10.000 koeien in drie dagen de melk leverden, wordt van Canada verzonden. De verschillende uurwerken zijn talrijk, daaronder verdient zeker het meest de aandacht dat van den horlogiemaker Goldfaden te Weenen, die zes jaar achtereen aan het werkstuk bezig was. Het stelt een spoorstation voor, met wachtzalen, plaats voor billetverkoop, telegraafbureau, terwijl voor het station een ruime wandelweg is aangelegd, warop een fontein is geplaatst. Alles wat bij een station behoort, is aanwezig, de rails loopen een geheel eind het station voorbij tot een signaalhuisje, ook is een ruimte om de locomotieven te vullen, aanwezig. — In de koepel die het gebouw bekroond, is een uurwerk aangebracht dat de verschillende tijden aangeeft, als die van New-York en Peking; ook een barometer en kalendarium zijn daaraan verbonden. Alle kwartieren herleeft alles wat tot het uurwerk in betrekking staat. De telegraafbeambten geven het teeken, dat de lijn vrij is, dan openen zich de deuren van het gebouw, de chef en onderchef verschijnen op het perron, aan de loketten de beambten, wachters openen en sluiten de afsluitingen. Van alle kanten trekken de reizigers aan, koffers worden vervoerd, een beambte luid de bel, de trein komt het station binnen loopen, de locomotief fluit en de trein staat in rust. Nu komen werklieden die op raderen en assen hameren of alles wel in orde is, terwijl de machine van water voorzien wordt. Op het derde signaal zet de trein, waarin de passagiers hebben plaats genomen, zich in beweging, de chef en zijn persooneel gaan het gebouw binnen en alles is weder even stil als te voren om zich zoo ieder kwartier te herhalen. Tegelijkertijd is de fontein voor het station in werking en levert het geheel een onvergelijkelijke proeve van geduld en arbeid.

Een andere uurwerkmaker, Felix Mayer te Chicago, heeft een uurwerk gereed, dat men het automatische nationale amerikaansche uurwerk noemt. Dat uurwerk is 3 M. hoog en 2.4 M. breed, het gewicht is 2000 K.G. Buiten de gewone Chicago-tijd wijst het de tijd aan van Washington, San Francisco, Peking, Konstantinopel, Petersburg, Londen, Berlijn, Parijs, Rome, Weenen, Madrid, Budapest, Lissabon. Overigens geeft het de loop der planeten aan. Ieder uur speelt het een ander muziekstuk met geimiteerde orkestbegeleiding. Is dat gedaan, dan verheft zich de levensgroote beeltenis van Georg Washington van den troon waarop hij gezeten is. Een zijner dienaren opent de poort, waardoor

de presidenten die Amerika bestuurd hebben, achtereenvolgend binnen treden en voor Washington groeten, door een andere deur, eveneens door een bediende geopend, vertrekken zij, waarna Washington gaat zitten. — De figuren moeten met volkomen getrouwheid de personen gelijken. De tijd wordt bij het kwartier aangegeven door een kind, het half uur door een jongeling, de drie kwartier door een man en het volle uur door de dood, met zeis en zandlooper. — Op dergelijke wijze zal de Tentoonstelling velerlei bieden. Zoo is er ook eene inzending waarop alle gebergten in Zwitserland zijn aangegeven met de verschillende schakeeringen, daaraan eigen en alles wat er op betrekking heeft, hetgeen als een hoogst interessante werkproeve wordt genoemd. — Dat vele curiositeiten zich te Chicago zullen vereenigen, is begrijpelijk.

Korte Mededeelingen.

Vereeniging tegen drankmisbruik.

Wij ontvingen het volgende en willen gaarne tot bevordering van het doel daarop de aandacht vestigen.

UITBETALING VAN LOONEN IN KROEGEN.

Aan HH. Architecten en Aannemers te Amsterdam.

De ondergeteekenden, overtuigd van de wenschelijkheid, dat er met het gebruik hier ter stede in de bouwvakken bestaande, om de loonen in kroegen uit te betalen, voorgoed worde gebroken, nemen de vrijheid u hierbij met het resultaat hunner bemoeiingen te dezen opzichte in kennis te stellen.

Wij zijn van de overtuiging uitgegaan, dat het hier bedoelde gebruik een misbruik is, dat allerlei verkeerde toestanden met zich brengt. De werkman, die naar de kroeg moet gaan, om bij de afrekening van het loon door ondernemer of ploegbaas, het hem toekomende deel van het loon te ontvangen, wordt, in strijd met alle begrip van persoonlijke vrijheid, *gedwongen om te drinken*. De werkheden zelve wenschen, dat deze toestand ophoudt, doch zijn onmachtig er iets aan te doen. De kroeghouders hebben een verderfelijken invloed op het werk. De werklieden drinken de gansche week op crediet, omdat de kroeghouder er op rekent de mannen des Zaterdagsavonds in de kroeg te zien, waar hij dan het hem toekomende van het weekloon afhoudt. Aan dit alles kan, naar onze meening, een einde komen, zoo men slechts wil.

Wij hebben gemeend in de eerste plaats eene bespreking te moeten houden met werklieden, bij de bouwvakken behoorende, of althans met de gebruiken in die vakken bekend, ten einde door hunne voorlichting op de hoogte te worden gebracht van den feitelijken stand dezer quaestie.

Dezelfde gewoonte van uitbetaling in kroegen bestaat in de scheepsvakken, waaromtrent wij dezelfde wijze handelden, van welk onderzoek de resultaten echter in dit verband niet behooren.

De inlichtingen, door de aanwezige werklieden en vertegenwoordigers van werkliedenvereenigingen ons met groote duidelijkheid en welwillendheid verschaft, waren in het kort als volgt:

Het rechtstreeksch uitbetalen van de loonen in kroegen door de aannemers of de bazen aan de werklieden, komt het meest voor bij de eigen bouwers. Bij de groote aannemers geschiedt het in den regel niet. Het zou overal op het werk en niet in den kroeg *kunnen* geschieden, daar er toch bijna altijd een keet of loods op het werk aanwezig is, geschikt voor de uitbetalingen der loonen.

Bij *alle* aannemers, ook bij de grootste, komt de werkman veelal voor zijn loon toch in de kroeg terecht. Dit komt door het stelsel der *onder-aanneming*, waarbij ploegen werklieden het steenen-aandragen of het optrekken en bewerken van een verdieping aannemen tegen een vastgestelden prijs en in een bepaald aantal uren. Wanneer

het werk binnen den tijd af is, valt er een „overgeld" te deelen. De werkgevers betalen daarom den hoofdman der ploeg uit en die wisselt het geld en verdeelt het *in de kroeg*. De meeste werklieden waren van meening, dat de aannemers in dat geval niet wisten hoeveel ieder werkman individueel zou moeten ontvangen en hij dus niet aan ieder in het bijzonder kon uitbetalen. Enkelen meenden echter dat de aannemer, als hij dat noodig had, dikwijls blijken gaf het precies te weten, hoeveel ieder toekwam.

De opmerking werd nog gemaakt, dat er een bezwaar in gelegen kon zijn, dat de werkgevers Zaterdag avonds uitbetaalden voor de geheele week, den Zaterdag inbegrepen, en men vroeg of het niet beter ware, uit te betalen op Zaterdag-avond het loon van Vrijdag-avond tot Vrijdag-avond, om dat men dan meer tijd had voor uitrekening, hoeveel ieder man precies moest ontvangen.

Nadat deze bespreking gehouden was, belegden wij eene vergadering met eenige architecten en aannemers alhier. Aan hun werd medegedeeld, dat de vertegenwoordigers der werklieden niets liever wenschten dan dat met de gewoonte om loonen in kroegen uit te betalen, gebroken werd en dat dit voornamelijk van den goeden wil der aannemers athing, terwijl deze daarbij krachtig konden worden gesteund door bepalingen in de bestekken, door de architecten daarin opgenomen. In het kort geven wij u thans weer de bespreking door ons met heeren architecten en aannemers gehouden:

„Algemeen werd door de heeren architecten en aannemers de wenschelijkheid om in de zaak verbetering te brengen, toegestemd. Bij alle werken — ook bij de grootste — kwam de onderaanneming voor, voornamelijk bij de steendragers De aannemers, niet volkomen bekend met het deel aan loon en overgeld, dat iederen werkman afzonderlijk toekwam, betaalden aan de hoofdlieden der ploegen van werklieden in groot geld (papier) uit, dat gewisseld en verdeeld werd in de kroeg.

Ondergeteekenden betoogden toen, dat het wenschelijk was, de hoofdlieden der ploegen te noodzaken op het werk zelf, in de keet, uit te betalen. De aannemer moest dan echter zorgen, hun een voldoende hoeveelheid klein geld te geven, opdat er met het wisselen geen moeilijkheden zouden ontstaan. Voor zooverre de aannemer rechtstreeks de loonen uitbetaalde, kon hij dat zelf op het werk doen.

De ter vergadering aanwezige aannemers erkenden, dat de geheele zaak hoofdzakelijk gewoonte en sleur was, en dat daar langzamerhand mede gebroken kon worden. Om nu echter de zaak algemeen ingang te doen vinden, ook bij die aannemers, die de zaak van minder gewicht achten, was het zeer noodig dat de volgende bepaling in de bestekken van aanbesteding door de architecten werd opgenomen:

„Alle werklieden moeten in afgepast geld, man voor man, uitbetaald worden op het werk."

De aannemers zouden zich door die bepaling gebonden achten en het misbruik zou spoedig uit de wereld zijn. De ter vergadering aanwezige architecten deelden mede, dat tot dusverre die bepaling niet was opgenomen, omdat men meende, dat dit een zaak gold, die de aannemer geheel zelfstandig kon regelen, terwijl de architect en de bouwheer er buiten stonden. Thans echter, nu bleek dat er aannemers waren, die gaarne zulk een bepaling wenschten, verklaarden zij zich volgaarne bereid haar in het vervolg zooveel doenlijk in de bestekken op te nemen."

Ondergeteekenden wenden zich thans bij dezen tot alle heeren architecten en aannemers in Amsterdam, om hun het verzoek te doen den hier aangegeven weg tot oplossing der quaestie wel in overweging te willen nemen. De zaak toch, welke het hier geldt, is volgens onze meening wel eenige inspanning van de zijde der werkgevers in de bouwvakken waard. De bepaling: „De werklieden moeten in afgepast geld, man voor man, op het werk worden uitbetaald", kan, als zij eerst maar in enkele bestekken is opgenomen, langzamerhand in *alle* bestekken komen, en dan zal het misbruik, hier bedoeld, spoedig verdwijnen. Op dezelfde wijze is de verzekering tegen ongelukken bij de meeste openbare werken in zwang gekomen. Wij hebben daarom de eer deze zaak zeer warm in uwe aandacht aan te bevelen en noemen ons met de meeste hoogachting

de sub.commissie uit het Bestuur der afdeeling „Amsterdam" van den Volksbond,

C. W. JANSSEN.
F. MEIJERDIRCK Jr.
Mr. J. KRUSEMAN.

Ook de bestekken zullen dus ten deze opzichten eenige vergrooting erlangen, zou

echter in den laatsten tijd niet de aandacht op die vergrooting te veel gevestigd zijn en daardoor het een en het ander verdringen.

Het zou om de goede bedoelingen daarvan jammer zijn doch niet onmogelijk.

PRIJSVRAAG.

Internationale prijsvraag voor een ontwerp van een ontvang- en administratiegebouw ten dienste der Rumeensche spoorwegen te Bucharest.

Deze prijsvraag behoort tot een der belangrijksten uit den laatsten tijd. Het betreft een gebouw ten dienste van het bestuur der spoorwegen en tegelijkertijd ingericht tot station. De te Bucharest zamenkomende sporen loopen op één station te zamen, gelegen aan de boulevard Elisabeth, die zich vandaar tot de stad aansluit. De vraag laat de keus aan den ontwerper vrij station en administratiegebouw te vereeningen of wel ieder afzonderlijk daar te stellen. Het komt er vooral op aan, dat rekening worde gehouden met de omgeving en in verband daarmede is het aan ontwerpers tevens opgedragen een kunstvolle verdeeling der omgeving te maken. De ruimte voor de verschillende treinen moet 108 M. breed zijn, en overdekt door 3 aan elkaar grenzende ijzeren bekappingen. Het programma geeft duidelijk aan alles wat wordt gevorderd. De gevels moeten van bak- en natuurlijken steen zijn. Er wordt verlangd 1 algemeen plan 1 : 100, grondplan na 1 : 200, gevels 1 : 100. De teekeningen mogen als schetsen behandeld worden, bouwsom is niet bepaald, berekening van kosten niet verlangd. De eerste prijs is ongeveer *f* 5000, de tweede *f* 15.000, de derde *f* 7000. De eerste prijswinner ontvangt een honorarium van 50 mille ongeveer, wanneer hem de uitvoering wordt toevertrouwd, waarom de eerste prijs met het oog daarop zeer laag gesteld is. Jury is nog niet bekend; men schijnt dit in handen te willen laten van den spoorwegdirecteur, dat voor de prijsvraag jammer zou zijn, ten minste hiervan wordt niets naders vermeld. De ontwerpen moeten voor 1 Mei, namiddags 4 uur, nieuwen tijd, ingeleverd worden bij de directie der Rumeensche spoorwegen, afdeeling P, Noordelijk station Bucharest. De programma's kunnen verkregen worden bij de Service des travaux neuf, Hotel Manu, of bij de consuls in de verschillende Europeesche steden.

Bebouwingsplan van Weenen.

Hiervoor is de deelneming internationaal. Voor 100 Oostenrijksche guldens is alles wat hierop betrekking heeft, bij het Weener stedelijk bouwbureau te verkrijgen. De plannen kunnen tot 3 Nov. 1893 ingeleverd worden. Voor de ontwerpen zijn de volgende premien bestemd: 1e 2 prijzen ieder van 10.000 gulden; 2e 3 prijzen ieder van 5.000 gulden en 3e 3 prijzen van 3.000 gulden ieder. Daarenboven is nog een bedrag van 20.000 gulden bestemd om onder verdienstelijke plannen te verdeelen, doch in die verhouding dat men de som van 3.000 gulden voor een ontwerp niet mag te boven gaan. De jury is benoemd en hebben daarin verschillende bouwmeesters van naam zitting genomen.

BEKROOND ONTWERP VOOR EEN VILLA TE GRONINGEN.

LIGHTDRUK EMRIK & BINGER HAARLEM

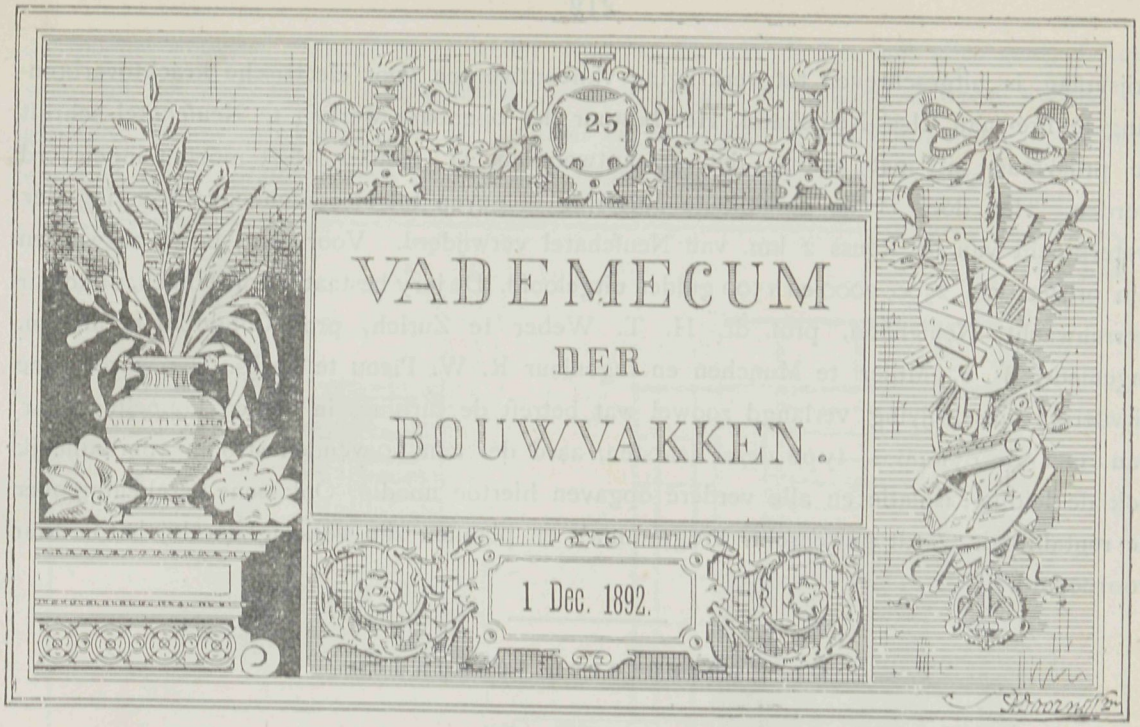

Bij de Platen.

Ontwerp voor een Provinciaal Museum van Oudheden.
door L. SMIT.

De teekeningen zijn zoowel in opstand als doorsneden duidelijk genoeg voorgesteld, om voor ieder deskundigen begrijpelijk te zijn. Alleen de planverdeeling verdient eenige toelichting. Wij laten daartoe het renvooi volgen:

a. vestibule; *b.* garderobe; *c.* portier; *d.* nijverheid en kunst; *e.* fragmenten van bouwwerken; *f.* schilderijen en teekeningen; *g.* goud en zilver; *h.* munten en wapens; *i.* kamer voor den archivaris; *k.* ingang bewaarder; *l.* keuken; *m.* kamer; *n.* achteringang museum; *o.* bergplaats; *p.* poets- en schoonmaakkamer; *r.* zoldertrap.

In het sousterrein bevindt zich verder ruimte voor verwarmingstoestel, brandstoffenbergplaats en kelder, ten dienste van den bewaarder.

Het ontwerp heeft gediend als antwoord op eene prijsvraag te Groningen uitgeschreven.

Uit den Vreemde.

Een prijsvraag op electrisch gebied.

Nu ook in Nederland zoovelen, groote studie hebben gemaakt van alles wat met de electriciteit in verband staat, kan het nuttig zijn er op te wijzen, dat eene internationale

hierbij niet aan concurrentie het Leidsche plein aangedaan, is bestemd tot opvoering van stukken, zooals wij die in Café chantants aantreffen, welke gelegenheden in het buitenland zoo gewild, bij ons echter niet voor een fatsoenlijk publiek te bereiken zijn. — In dat gemis wenscht men door de vorming van dezen schouwburg te voorzien. De zaal die belooft

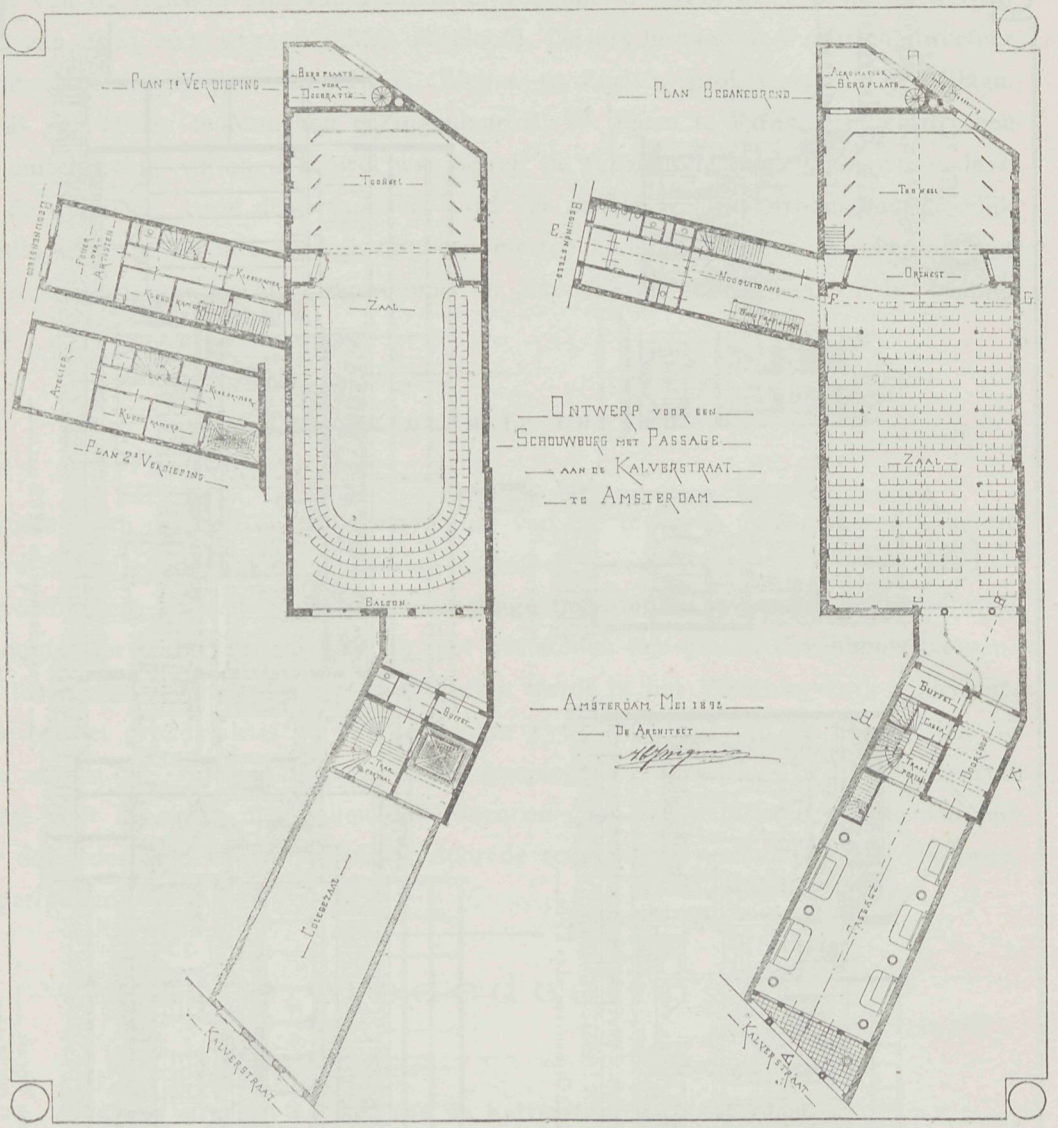

gezellig te zullen worden, alsook het goed gelegen punt in de stad, doet voor de onderneming het beste hopen. Voor brandgevaar is door een nooduitgang voorzien, waarin tevens de retirades. Op de verdiepingen daarboven bevinden zich de kleedkamers, atelier enz. Het gedeelte aan de Kalverstraat boven de passage is tot collegezalen enz. bestemd.

Gaarne maken wij van de ons welwillend aangeboden gelegenheid gebruik onze lezers vooraf met de inrichting te doen kennis maken.

Verontreiniging van den openbaren weg.

In de dagen als de tegenwoordige worden alle mogelijke middelen te baat genomen om verontreiniging van den openbaren weg te voorkomen, en de gemeentebesturen verdienen over het algemeen dankbare erkenning voor het vele dat in acht genomen is om het voortwoekeren der ziekten te voorkomen. Wij willen de aandacht toch nog op enkele punten vestigen. De urinoirs aan den openbaren weg opgesteld, hoe goed ook door steeds spoelend water gezuiverd, blijven immer plaatsen vanwaar verontreiniging mogelijk is. Dikwerf is zelfs op enkele hoofdgrachten de lucht ondragelijk, die zich van daar den weg baant. Bovendien, sints dat de hooge bruggen met hunne daaronder geplaatste geriefelijkheden vertrokken zijn en daarvoor niets in de plaats terug kwam, is het voor velen, die de geheelen dag bij de weg moeten zijn, en dikwerf zonder geld om in kroegen hun intrek te nemen, een groot bezwaar dat die bruggen verdwenen en tevens de openbare privaten vervielen. Het gevolg daarvan is dat natuurlijk de verontreiniging sterk bevorderd wordt. Wij vestigen de aandacht op enkele inrichtingen, zooals die te Londen zijn aangebracht. Daar zijn onder het gewelfde straatvlak, op verschillende punten, retiraden geplaatst, voor het publiek toegankelijk. De wanstaltige gedrochten verdwenen daardoor van den weg, en alles komt onder behoorlijke zorg te staan.

Langs een steenen trap daalt men benedenwaarts en is de inrichting zoo, dat het optrekken van de onaangename atmospheer kan geschieden zonder het op den weg wandelend publiek hinderlijk te zijn. Een flinke luchtkoker die tevens dienst doet als lantaarnpaal en op den weg een passende versiering vormt, brengt die atmospheer op voldoende hoogte en geenerlei last wordt er door veroorzaakt. De inrichtingen munten uit door netheid en vormt dat een wijziging in toestand die in elke stad van eenig aanbelang wenschelijk was, toegepast te zien, gezondheid en schoonheid zouden er gelijkelijk door bevorderd worden.

Bepaling van werkuren in het bouwvak.

Deze kwestie heeft reeds lang de aandacht getrokken onzer werklieden. Men is van meening dat verkorte arbeidsdag ten goede zal komen aan hen die zonder werk zijn. In hoeverre dit juist is zal de ervaring leeren. Opmerkelijk echter is het hoe de besluiten genomen worden, die deze zaak zouden kunnen bevorderen en waarvan de werklieden zich groote verwachtingen gekoesterd hebben. Dit toch is zoo bitter weinig in al de jaren dat men er mede bezig is dat het volkomen gelijk staat wanneer het onderwerp in het geheel niet aan de orde was gebracht. Wij bedoelen hiermede de bespreking van het onderwerp in de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst. De zaak die wij als daar niet te huis

behoorende beschouwen, werd echter wijdklinkend voor het Congres gebezigd en vormde daarvan uit den aard een der meest belangrijke gedeelten. De werklieden kwamen toen tot een zachtzinnige conclusie door de navolgende motie aangenomen te zien *Het congres acht het wenschelijk dat de arbeid wettelijk worden geregeld, en is tevens van oordeel, dat de wettelijke regeling in de arbeidsnijverheid door zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman worden voorbereid.*

Nu zou men veronderstellen dat het bij deze conclusie, die niets zegt, of bevorderd zou gebleven zijn want de Maatschappij vond daardoor de gelegenheid zich van de zaak te kunnen afmaken, die bleek bij haar geen afdoende oplossing te zullen vinden. De onlangs te Groningen gehouden vergadering, bracht echter een haastig vervolg en nu werd een tweede motie even onschuldig als de eerste er aan toegevoegd. *De vergadering is van oordeel, dat het nuttig en plichtmatig is in de bestekken bepalingen op te nemen die den duur van den werkdag en den prijs van het loon bepalen.* Alweder het rijk der wenschen met een vermeerderd en brengt het den werklieden op wier aanvraag het onderwerp voortrad, op deze wijze weinig verder, waardoor zij beter doen in het vervolg met ernst en overleg onderling de zaak te behandelen — of te brengen daar waar de behandeling meer geëigend is. Hun toch was het te doen om de lengte der werkdag vast te stellen. Onzerzijds erkennen wij de hoogst moeielijke positie van de Maatschappij om in deze meer positief op te treden maar daarom ook juist hadden wij de zaak liever geheel buiten haren werkkring gehouden. Het is altijd gevaarlijk verkeerde illusien te kweeken.

Huis- en Straatnummers.

Het is een vaste gewoonte de bordjes die de namen der straten aanduiden op zulk een hoogte aan te brengen, dat wanneer het avonduur is aangebroken zij zoo goed als volkomen onzichtbaar zijn. De lantarens werpen hun licht beneden- en niet opwaarts en al wat zich boven het licht bevindt staat met duister gelijk. De toèkomst zal door het electrisch licht hierin verandering kunnen brengen. De huisnummers zijn veelal, alsook enkele bordjes aan de straten, wit met zwarte letters, ook vele van den laatsten zijn blauw met witte letters. Een nauwkeurig onderzoek te Berlijn in het werk gesteld, leert dat alle letters die zwart zijn op witte grond lang niet zooveel effect doen als witte letters op zwarten grond. De laatsten gelijken veel grooter, bovendien nemen alle witte deelen het licht in zich op, waardoor hunne duidelijkheid wint. Wilt ge dus uw huis goed zichtbaar nummeren, neemt een vak met zwarte ondergrond, waarop de letters wit voorkomen en ge zult daarmede veel beter doel treffen. Geëmailleerde borden zooals aan onze straten velen aanwezig zijn, hebben een groot gebrek; het glanzende aan de borden eigen maakt dat van terzijde gezien, niets zichtbaar is, daarom is een doffen grond en een glanzenden letter aan te raden. Het moet er vooral op ingericht worden om de letter sterk het

licht te doen opnemen, wanneer de letters worden saamgesteld uit bol geslepen stukjes, zoo zal ieder dezer door hun glanzend lichtvlak medewerken om de duidelijkheid te bevorderen en borden op die wijze ingericht verreweg de voorkeur verdienen. De letters moeten steeds verheven en de grond teruggenomen worden als een der beste middelen om het licht op de letters de meeste uitwerking te doen hebben. Deze schijnbaar eenvoudige wijzigingen waren wenschelijk meer algemeen toegepast te worden; het is des avonds vrij wel onmogelijk, huis- of straatnummers op te merken en overdag heeft dikwerf een geoefend oog er groote moeite mede.

De resultaten. door dergelijke onderzoekingen verkregen, wijzen tenminste den weg aan.

Zonderlinge verhoudingen.

Het is onze lezers niet onbekend, hoe wij, toen indertijd besloten werd door de Amsterdamsche gemeenteraad om de voornaamste bruggen op onze hoofdgrachten te verlagen, daartegen bedenkingen inbrachten. Eenig zijn die grachten in hun soort. De wereldsteden mogen kunnen wedijveren met hunne boulevards zonder einde, een bocht zooals de Heerengracht aanbiedt wordt zelden aangetroffen, zoo karakteristiek en in overeenstemming gegroepeerd. Doch niet alleen daar, overal zijn dergelijke punten te vinden, die van af de hoog opgaande bruggen gezien, steeds de aandacht van ieder vreemdeling trekken. Zij vormden een geheel met de omgeving. Een verlagingsbesluit viel; bruggen, *een deel dragend* en *twee deelen hangend*, kwamen er voor in de plaats, en men kan nu voldoen aan de zenuwachtige gejaagdheid, die ons bestaan tegenwoordig kenmerkt en over een vlakken weg zoo spoedig mogelijk heen snellen. Uit is het met een blik op de omgeving te slaan, het tegenwoordige vraagt dat niet, en eene beschouwing van de bruggen zou alleen kunnen dienen om het weinigje schoonheidsgevoel, dat ons nog eigen is, geheel verloren te doen gaan. 't Is waarlijk nog maar het beste gang in den tred te houden en geen studien te maken. Daar blijkt voor onze gemeenteraad dat de bodem van de schatkist in het gezicht komt. Die armoede zal wellicht medewerken tot behoud van datgene wat wij, en velen met ons, hebben gewenscht, als behoorende tot de geschiedenis onzer hoofdstad. Er is aanvraag gekomen van de bewoners der Reguliersgracht, om den moker bij die bruggen machteloos te maken. En ziet, de armoedige verhouding die in staat is om alles, wat voor een tiental jaren gesticht is, maar weder op te ruimen, tot zelfs de akademie, stemt hierin ten gunste, want het doen blijven en geen uitgaven doen, sluit sterk aan elkander. Bij de behandeling der verschillende begrootingsposten lieten zich tenminste vele stemmen hooren om de brugverlagingsmode te wijzigen. 't Is jammer dat nooddruft alleen zoo gezind doet zijn, dat geen waardeering van het eigenaardig schoon mocht hebben kunnen bijdragen tot behoud, maar in ieder geval juichen wij het toe dat er wenteling is, waardoor van het oude karakter, dat wij zoo geheel en

al verliezen, ten minste nog iets over blijft. De bewoners van de Reguliersgracht verdienen hulde, wanneer zij door hun verzoek daartoe den arme het werk gemakkelijk gemaakt en voor ons nog iets van Amsterdams eigenaardigheid behouden hebben.

Reisgeriefelijkheden.

Het op reis gaan wordt hoe langer hoe aangenamer gemaakt. De bezwaren die velen nog tegen het spoorwegvervoer hebben gehad, verminderen gaandeweg, omdat de directiën allerlei geriefelijkheden in de inrichting der rijtuigen toepassen. Zijn wij hier te lande veel verbeterd, er kan nog heel wat gedaan worden alvorens wij in vergelijk kunnen treden met wat het buitenland en vooral Duitschland biedt. Op de lijnen Berlijn—Hildesheim—Keulen en Berlijn—Belzig—Frankfurt a/M. heeft men tegenwoordig waggons die verdeeld in verschillende coupés, bovendien een afzonderlijken corridor hebben. De waggons worden aan het eind beklommen, waardoor tocht wordt buiten gesloten, de ingang vormt een klein portaal en over de geheele lengte loopt een gang aan de eene zijde; waaraan de coupes door glaswand aansluiten. Dat geeft groote afwisseling, die een lang traject moet afleggen, kan zich verzetten door een wandeling in de corridor, terwijl vandaar uit gelegenheid bestaat van de eene waggon in de andere te komen. De coupes zijn met draaibare fauteuils, een kleptafel op het midden en bieden een gerief zooals alleen het tehuis kan verleenen. Ook is aan de waggons eene kleine keuken verbonden, waar genoeg kan aangerecht worden om een hongerige maag te voorzien. Die uren achtereen door Duitschland heeft gereisd en het vervelende kent van zulk een vermoeienden zit, kan zich voorstellen welke verandering dergelijke wijziging brengt. Men is er sterk over uit de waggons, welke zeer voldoen, ook op meerdere lijnen toe te passen. Wellicht rolt er dan ook eens een tot ons over, om als model voor onze waggons te kunnen dienen. Alleen langs dien weg is het mogelijk het spoorwegvervoer te doen toenemen, bij het vermeerderen van de gemakken zullen velen er des te eerder toe overgaan en het reizen geen bezwaar, maar tot de verpozingen gaan behooren.

Verdiepings-plattegrond

1e Etage

Ontwerp voor een Provinciaal Museum van Oudheden

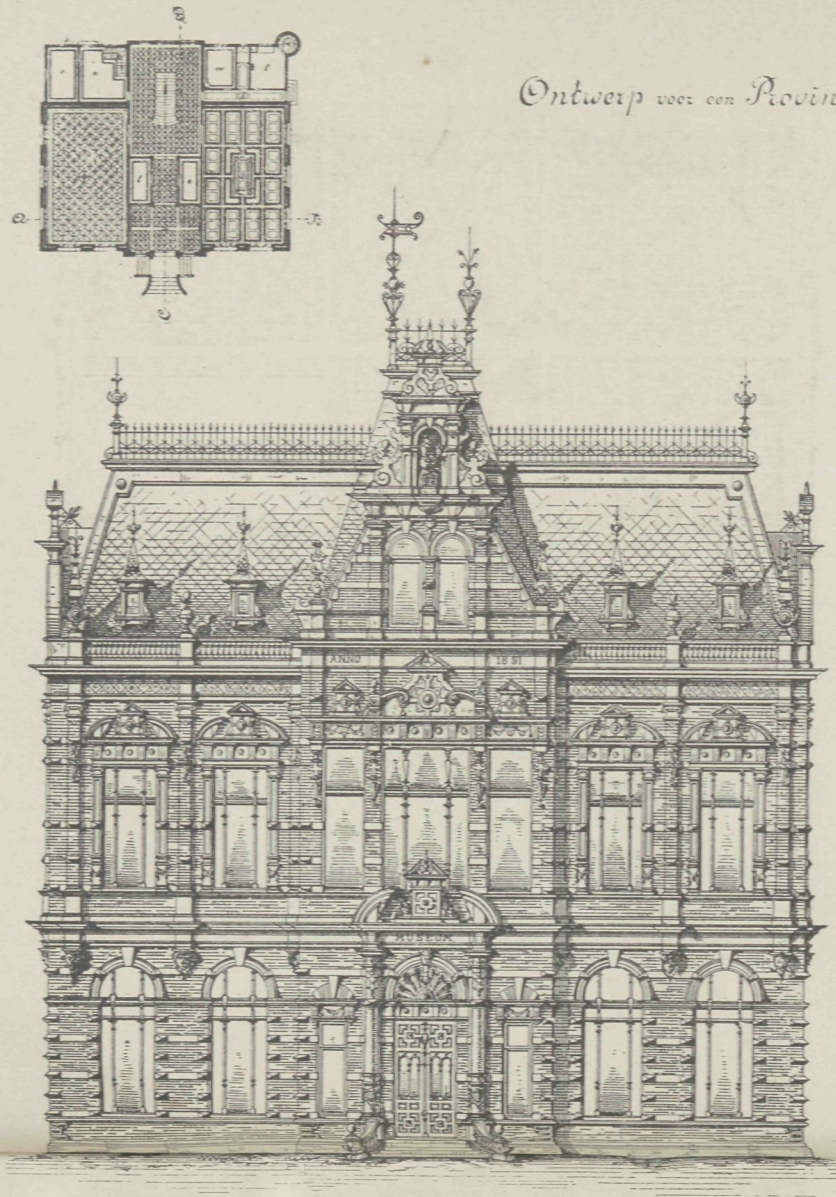

Voorgevel

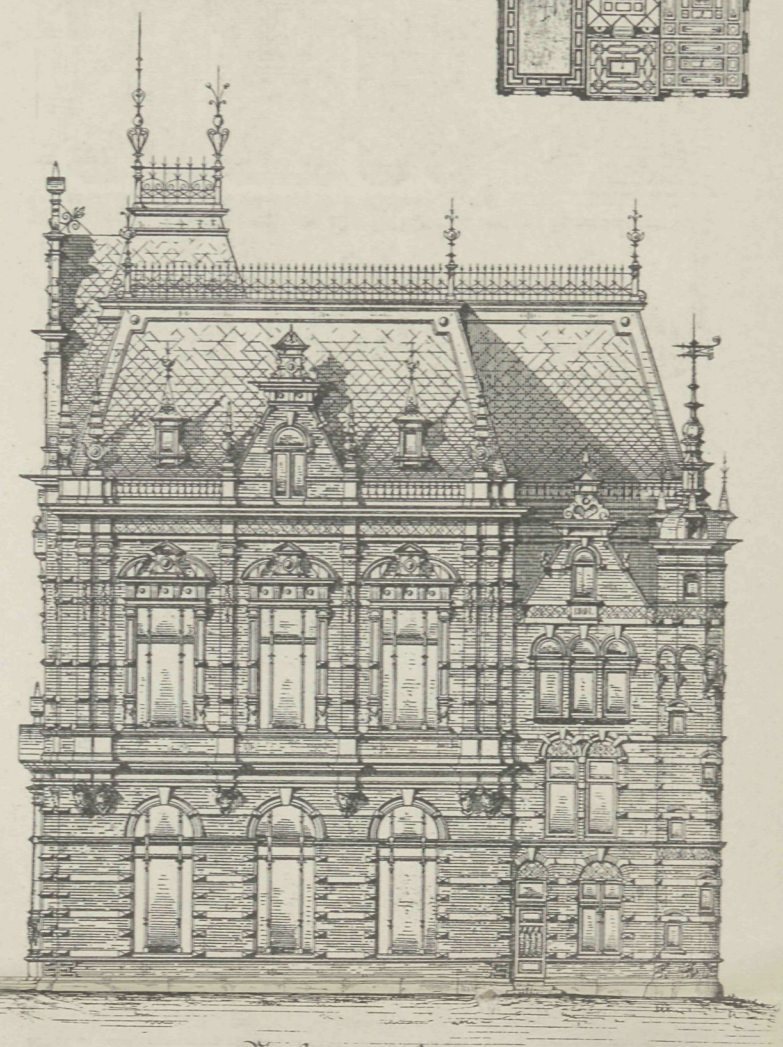

Rechter zijgevel

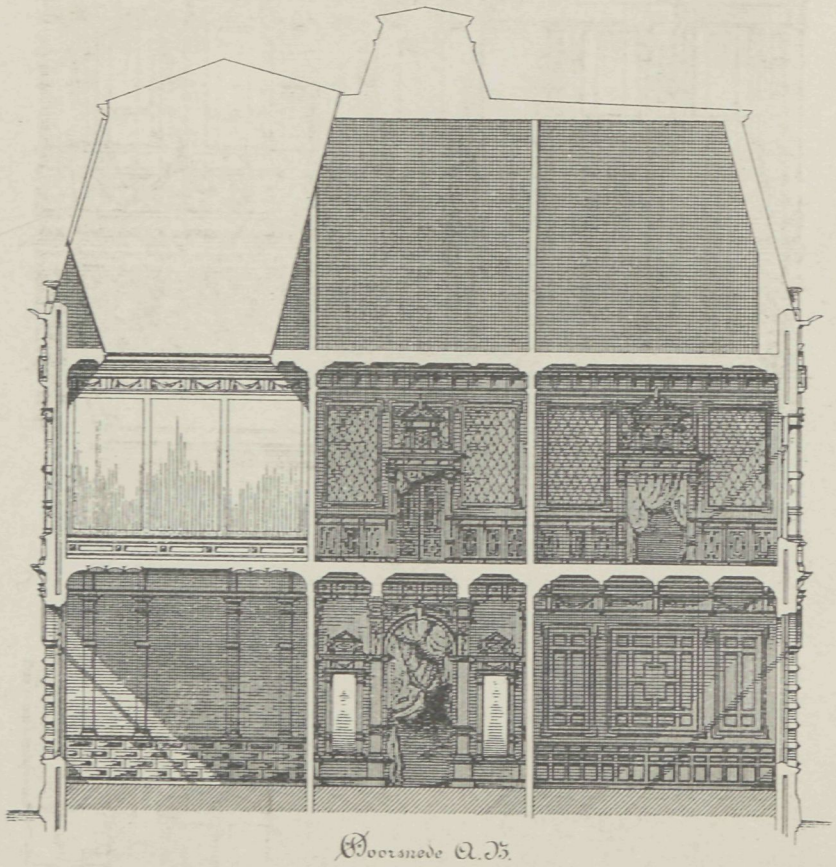

Doorsnede A.B.

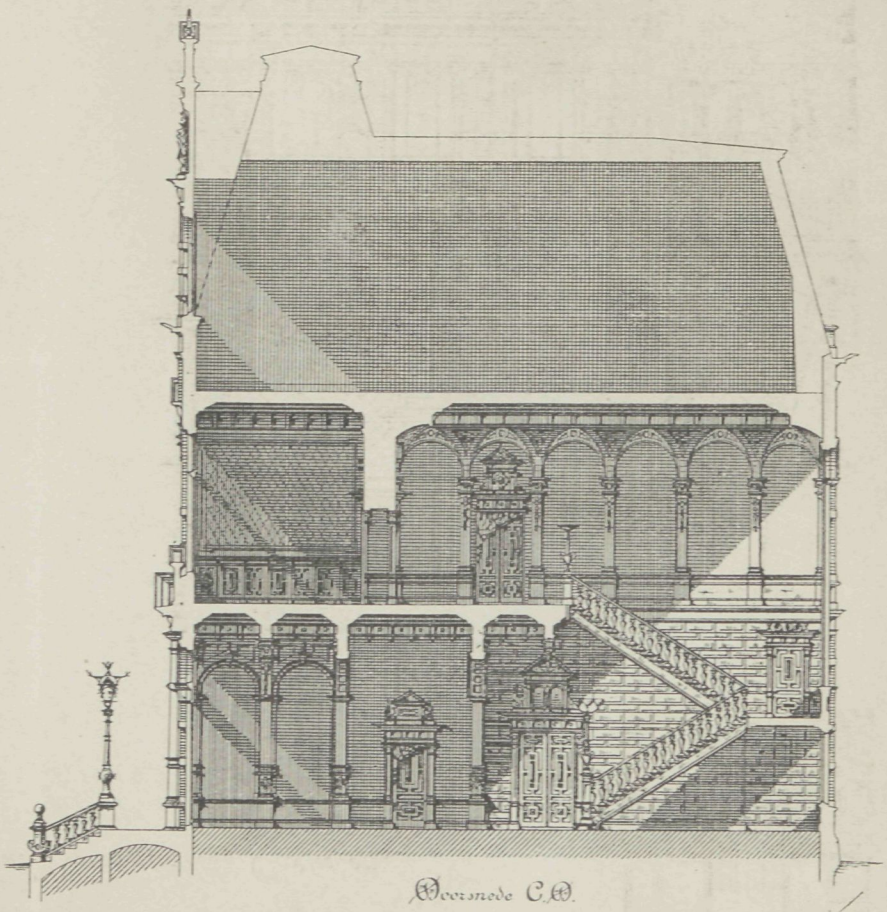

Doorsnede C.D.

Vademecum der Bouwvakken 1892.
7e Jaargang.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Afl. 25. Plaat 32.

Bij de Platen.

Ontwerp eener Eerepoort,

door J. P. BOERMA.

Het decoratieve gedeelte onzer kunst is verreweg het moeielijkste.

Vooral versieringen die moeten dienen om aan den openbaren weg opgesteld te worden bij de feestelijke herdenking van een of ander feit.

Dan zijn de beoordeelaars legio. De ontwerper van de eerepoort heeft naar onze meening getracht iets te leveren wat tot heden nog niet algemeen is toegepast. De eenigsints schrale boogvorm wordt aangenaam gevuld door de draperiën. Ook het denkbeeld om door middel van electrisch licht de vier opgestelde versieringsmasten dienst te laten doen, is zeer eigenaardig en kan een geschikt effect te weeg brengen. Wanneer alles in bonte kleuren is afgezet, zal ongetwijfeld eene dergelijke eerepoort een goede vertooning maken.

Uit den Vreemde.

Spoorwegstation te Dresden.

Eene belangrijke prijsvraag is dit jaar aan de orde geweest en wel die voor een spoorwegstation te Dresden.

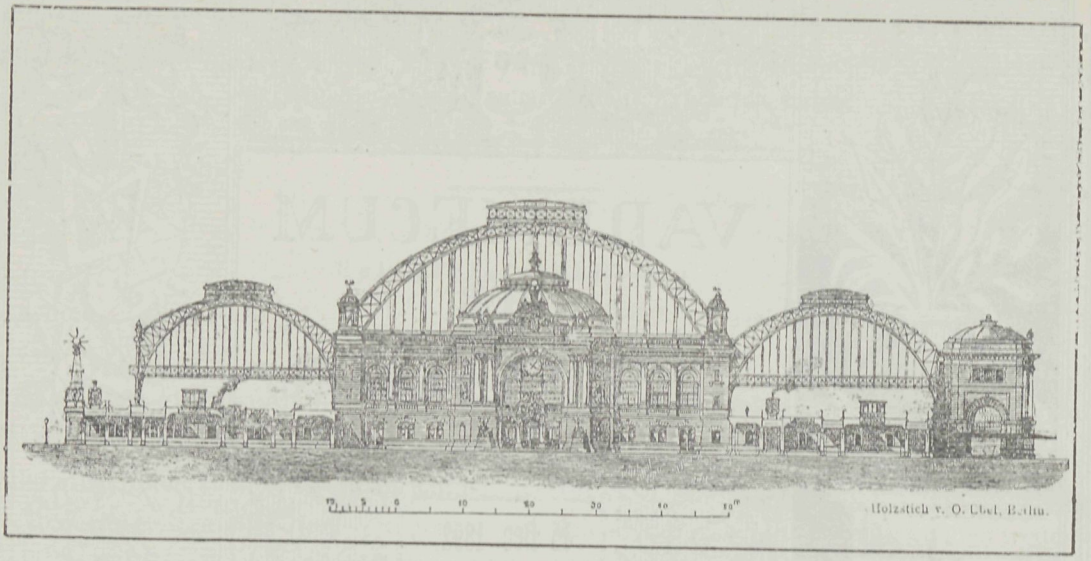

GIESE en WEIDNER, Dresden. 1ste prijs.

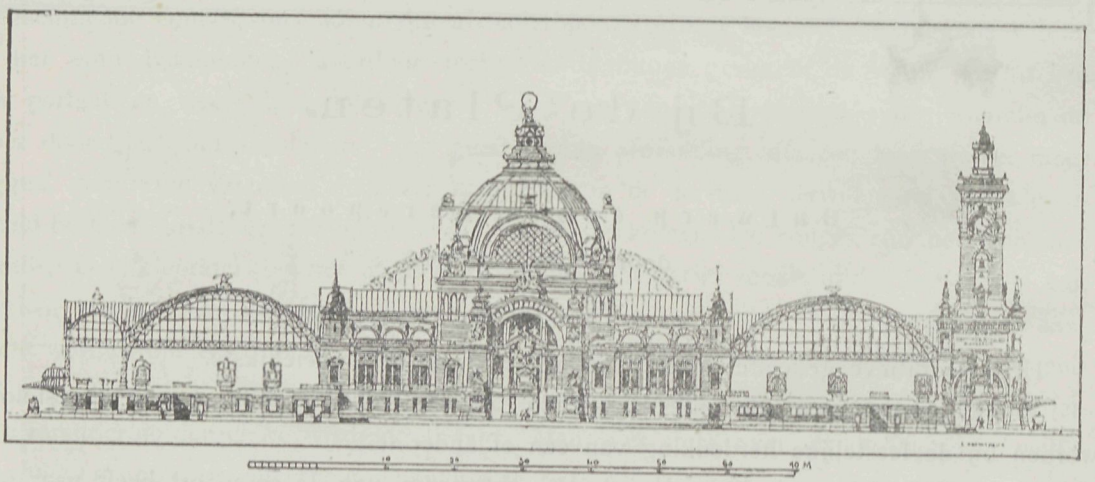

A. ROSSBACH, Leipzig. 1ste prijs.

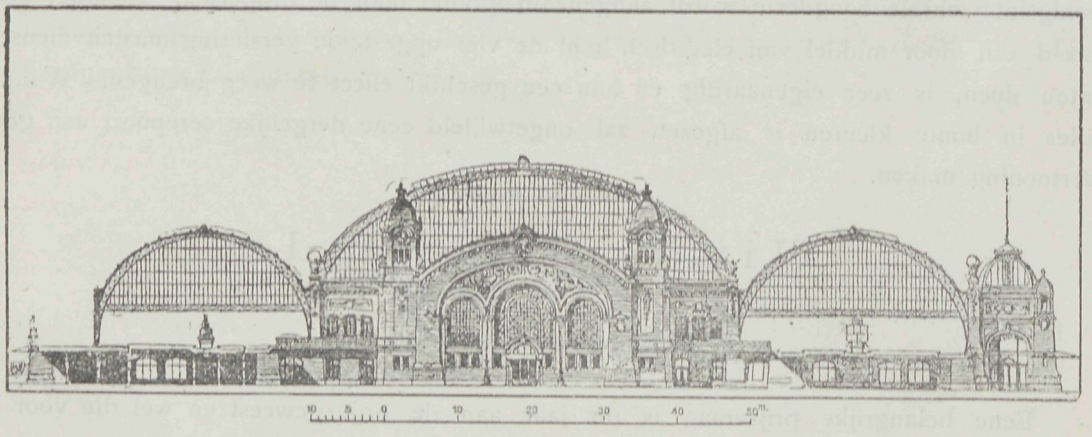

CREMER en WOLFFENSTEIN, Berlijn. 2de prijs.

De belooningen waren rijkelijk en zijn meerendeels toegewezen. Zeer eigenaardig zijn de verschillende opvattingen. Wij nemen hierbij een viertal op als de ontwerpen van de bouwmeesters :

Giese en Weidner, Dresden, 1ste prijs.
A. Rossbach, Leipzig, 1ste prijs.
Cremer en Wolffenstein, Berlijn, 2de prijs.
S. Neckelmann, Stuttgart, 2de prijs.

De ontwerpen van Giese en Weidner en van Cremer en Wolffenstein, vertoonen de meest eenvoudige vormen en heeft vooral het eerste weinig waardoor het bizonder de

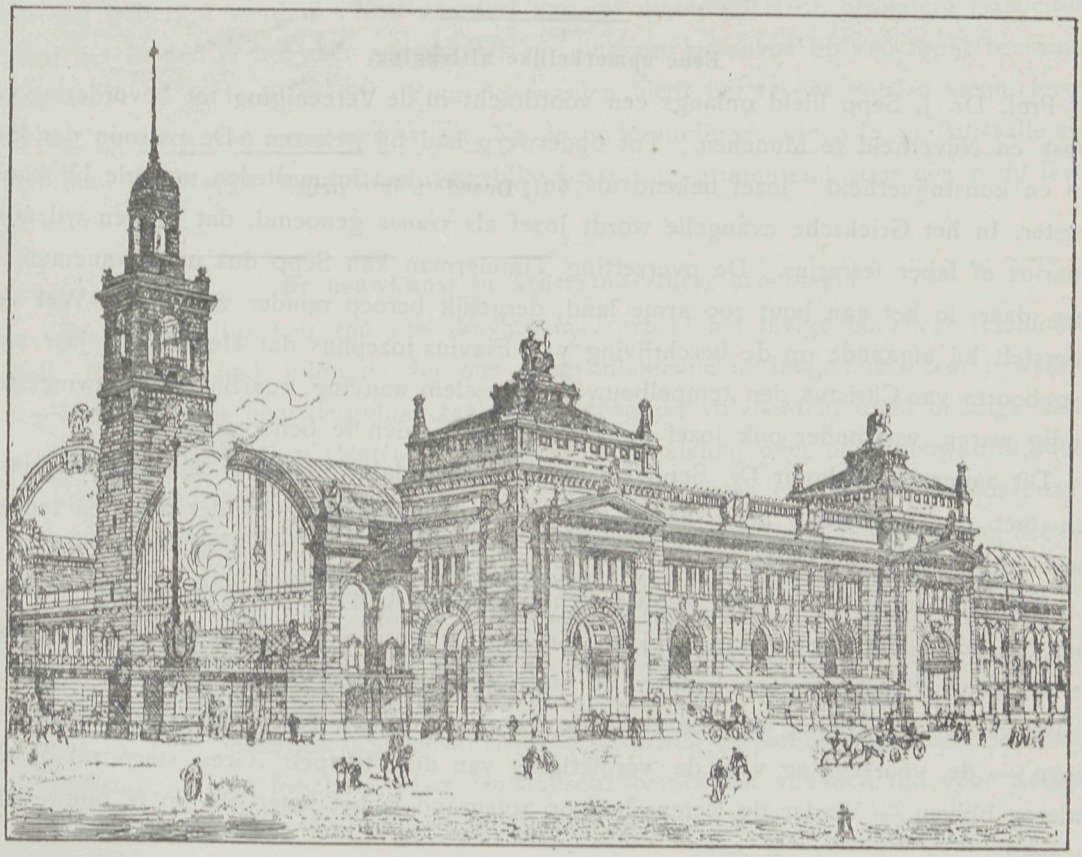

S. NEKKELMANN, Stuttgart. 2de prijs.

aandacht trekt, De waarde moet dan ook meer in de planverdeeling zitten. De beide anderen hebben een forscher en meer monumentaal aanzien waardoor zij ook meer voldoen. Ook in Duitschland zijn tegen de oordeelvelling van de jury bezwaren van dien aard gerezen.

Een middel ter bevordering der akoustiek.

Een opmerkenswaardig feit bij den bouw van vele oude kerken in Engeland en ook in Wes'elijk Europa is, dat in de muren een groot aantal kruiken ingemetseld zijn. De hals van iedere kruik is in het inwendige, zoodat alle openingen op het kerkruim uitmonden. Langen tijd heeft men die openingen beschouwd als gaten gevormd door het loslaten der muurwerken. Een meer nauwkeurige onderzoeking deed echter zien, dat het

ingemetselde kruiken waren. De meeste kerken van de elfde tot de zeventiende eeuw zijn op die wijze geconstrueerd. Een kerk te Leeds in Engeland had 59 kruiken en vele kerken in Frankrijk hadden er nog meer ingemetseld, daaronder noemen wij de Kathedraal van Angouleme, waarin er ruim 200 aanwezig zijn. Van waar dit verschijnsel? Het onderzoek bracht aan het licht, dat dit gedaan werd om de akoustiek te bevorderen, omdat men in die dagen veronderstelde dat de klank in de kruik wordt opgenomen en van daar uit helder weergegeven. Of het doel bereikt is hebben wij nergens kunnen aantreffen, de mededeeling is ons geheel nieuw, het is echter niet onmogelijk, dat dergelijke kleine hulpmiddelen veel tot het doel kunnen hebben bijgebracht.

Eene opmerkelijke uitlegging.

Prof. Dr. J. Sepp hield onlangs een voordracht in de Vereeniging tot bevordering van Kunst en Nijverheid te Munchen. Tot onderwerp had hij gekozen »De patroon der kunsten en kunstnijverheid." Jozef bekend als de patroon der timmerlieden, noemde hij bouwmeester. In het Grieksche evangelie wordt Jozef als τέκτων genoemd, dat zeggen wil faber lignarius of faber ferrarius. De overzetting Timmerman kan Sepp dus niet aannemen, te meer daar in het aan hout zoo arme land, dergelijk beroep minder voorkomt. Wel veronderstelt hij afgaande op de beschrijving van Flavius Jozephus dat Herodus 27 jaar voor de geboorte van Christus den tempelbouw te Jerusalem aanving, waarbij vele bouwmeesters noodig waren, waaronder ook Jozef moet gerekend worden te behooren.

Dit aannemende komt Dr. Sepp tot de conclusie, dat Christus in zijn jongelingsjaren zich met de bouwkunst heeft bezig gehouden en ook in het bizonder aan den tempelbouw verbonden is geweest.

Talrijke gezegden in zijne woorden en gelijkenissen opgenomen, geven tevens grond voor het juiste dier onderstelling. Bij voorbeeld, waar gesproken wordt van den hoeksteen, die de bouwlieden verworpen hadden, de uitdrukking, den tempel weder in drie dagen op te bouwen — de stelling dat die zich een huis wil bouwen, vooraf de kosten moet berekenen — de voorzegging van de vernietiging van den tempel. Geen steen zal op den anderen blijven. — Verder de wetenschap, op rotsgrond is het beter om op te bouwen dan op zand.

Al deze uitdrukkingen die een groote kennis aanduiden, van alles wat in het bouwvak omgaat, maakt het Dr. Sepp mogelijk te verklaren, dat Christus tot een onzer eerste bouwmeesters heeft behoord. Hoe het ook zij de onderzoekingen op dit punt zijn geheel nieuw en hebben veel voor zich dat de waarheid daarvan doet onderstellen. In dat geval heeft de bouwkunst waardiger voorgangers gehad dan ooit veronderstelt is. Alhoewel de meeningen hierover zeer uiteenloopend zullen blijven, achten wij dit aan de Deutsche Bauzeitung ontleende, belangrijk genoeg om ook onzen lezers ter kennis te brengen.

Een zeer oud beeldhouwwerk.

Een der oudste fragmenten daarvan wordt te Konstantinopel bewaard. Het is een relief dat de naam van Naransim draagt. Deze heerschte 3800 jaar voor onze jaartelling

en wel over Noordelijk Chaldea. Evenals zijn vader Sargon I was hij een groot veroveraar. Het relief is veel beschadigd. Het stelt een menschelijk figuur voor, de beenen tegen elkander gesloten en een arm vrij, de stijl komt veel overeen met die aan de Egyptische gedenkteekens eigen. In de Fransche akademie is de aandacht op dit werk gevestigd, waaruit de onderzoekingen zijn gevolgd, die het medegedeelde bevestigen.

Een bestrating van kurk.

Te Londen neemt men tegenwoordig proeven met bestrating zaamgesteld uit blokken asphalt en kurk. — De blokken zijn in den vorm als die welke gewoonlijk voor houtbestrating gebezigd worden Het voordeel van dit materiaal is de bizondere elasticiteit. — Voor het loopen is het zeer gemakkelijk en men zou gelooven op een tapijt te wandelen, zoo zacht is de treed er op. Voor de paarden biedt het tevens goeden steun, terwijl er weinig geruisch van vernomen wordt. Na de ondervindingen die men in Australië van dit materiaal heeft opgedaan, is een dergelijke bestrating uitmuntend voor een recht levendig verkeer.

De bouwkunst in Nederland elders beoordeeld.

Dr. Galland die door zijn veel omvattenden arbeid het lijvige boekdeel Geschichte der Holl Baukunst und Bildnerei bij ons geen onbekende is, integendeel zeer gewaardeerd, daar weinigen voor hem dergelijke taak zoo nauwgezet volvoerden, hield onlangs te Berlijn in de Wissenschaftlichen Central Verein eene verhandeling over onze bouwkunst, waarvan de hoofdinhoud meer algemeen gekend dient te worden en die tevens voor onze oud-Hollandsche architectuur een welverdiende waardeering vormt. Wij ontleenen aan het verslag daarvan door den buitenlandschen berichtgever van het Algemeen Handelsblad gegeven (zie het nummer van 1 December), het volgende: Bij de behandeling van het onderwerp: Is de Hollandsche kunst identiek met de Hollandsche schilderkunst, verduidelijkte Dr. Galland de volgende stellingen:

I. De kunstgeleerden beschouwden en beschouwen de Hollandsche kunst identiek met de Hollandsche schilderschool. Der Hollandsche bouwkunst van den tijd vóór Rembrandt kent men ten onrechte slechts geringe beteekenis toe.

II. Reeds vóór het einde der 16de eeuw hebben de Hollandsche architecten voor den plattegrond en den opstand hunner wereldlijke gebouwen vormen weten te vinden, die overeenstemden met de eigenaardige verhoudingen van hun land zelf. Deze karakteristieke bouwkunst mag nationaal genoemd worden. Hare ontwikkeling, voor zoover zij van belang is voor de kunst, beperkt zich hoofdzakelijk tot de eerste twintig jaren der 17de eeuw.

III. De Hollandsche schilderkunst, daargelaten enkele belangwekkende op zich zelf staande uitingen, bevond zich toenmaals nog in een stadium van manierisme en Italianisme, was dus niet oorspronkelijk. Eerst toen de architecten aan de eischen van tijd en volk op zelfstandige wijze hadden beantwoord, verkreeg de Hollandsche schilderkunst dat nationale kunstkarakter, dat wij in haar bewonderen.

IV. Het is verkeerd de scheppingen der Hollandsche schilderkunst als geheel op zich

De Commissie voor de Tentoonstelling van Nationale Nijverheid : 6)

De Algemeene Tentoonstellingscommissie :

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De deelneming aan deze prijsvragen is voor alle Nederlanders opengesteld.

Voor elk der prijsvragen worden uitgeloofd een eerste prijs van *f* 75, en een tweede prijs van *f* 25.

De met den eersten prijs bekroonde ontwerpen zullen worden uitgevoerd, waartoe de ontwerpers ze zonder verdere vergoeding zullen moeten afstaan. Alle ontwerpen blijven echter het eigendom der vervaardigers.

Het genootschap »Architectura et Amicitia" te Amsterdam behoudt zich het recht voor de bekroonde ontwerpen te doen opnemen in het plaatwerk »De Architect." Voor elk aldus opgenomen ontwerp zal den vervaardiger *f* 15 worden uitgekeerd uit de genootschapskas. Ook andere, door de Redactie van het genootschap daartoe geschikt bevonden ontwerpen, zullen met toestemming der vervaardigers als zoodanig kunnen worden opgenomen.

De beoordeeling der prijsvragen is opgedragen aan eene Jury, bestaande uit de hh. G. VAN ARKEL, H. P. BERLAGE NZN., en JOSEPH TH. J. CUIJPERS, allen te Amsterdam.

Het Jury-rapport zal bij gelegenheid van bovengenoemde tentoonstellingen openbaar gemaakt worden, terwijl de ontwerpen alsdan te Winschoten tentoongesteld zullen zijn. Vóór de terugzending zullen de teekeningen met het Jury rapport in het lokaal van het Genootschap »Architectura et Amicitia", American-Hôtel te Amsterdam, geëxposeerd worden.

De ontwerpen mogen niet met den naam van den vervaardiger gemerkt zijn, maar moeten voorzien zijn van een motto, dat herhaald is op een verzegelden naambrief, waarvan de omslag tevens een geheim teeken bevat, tegen opgave waarvan de ontwerpen later zullen worden teruggegeven.

Aan elk ontwerp moet een correspondentie-adres worden toegevoegd, om zoo noodig indirect met den inzender in briefwisseling te kunnen treden.

Alle ontwerpen moeten vóór of op den 15den April 1893 franco worden toegezonden aan het adres van den 1en secretaris van het genootschap »Architectura et Amicitia", American-Hôtel te Amsterdam.

Namens de Tentoonstellings-commissiën,

De gemachtigde, K. DE GROOTH.

Namens het genootschap Architectura et Amicitia,

De 1e Secretaris, C. W. NIJHOFF.

Amsterdam, Winschoten, } 18 November 1892.

6) Of: Landbouw.

BERICHT.

Het eerstvolgend nummer verschijnt Januari 1893.

De Redactie.

Decoratieve Eerepoort

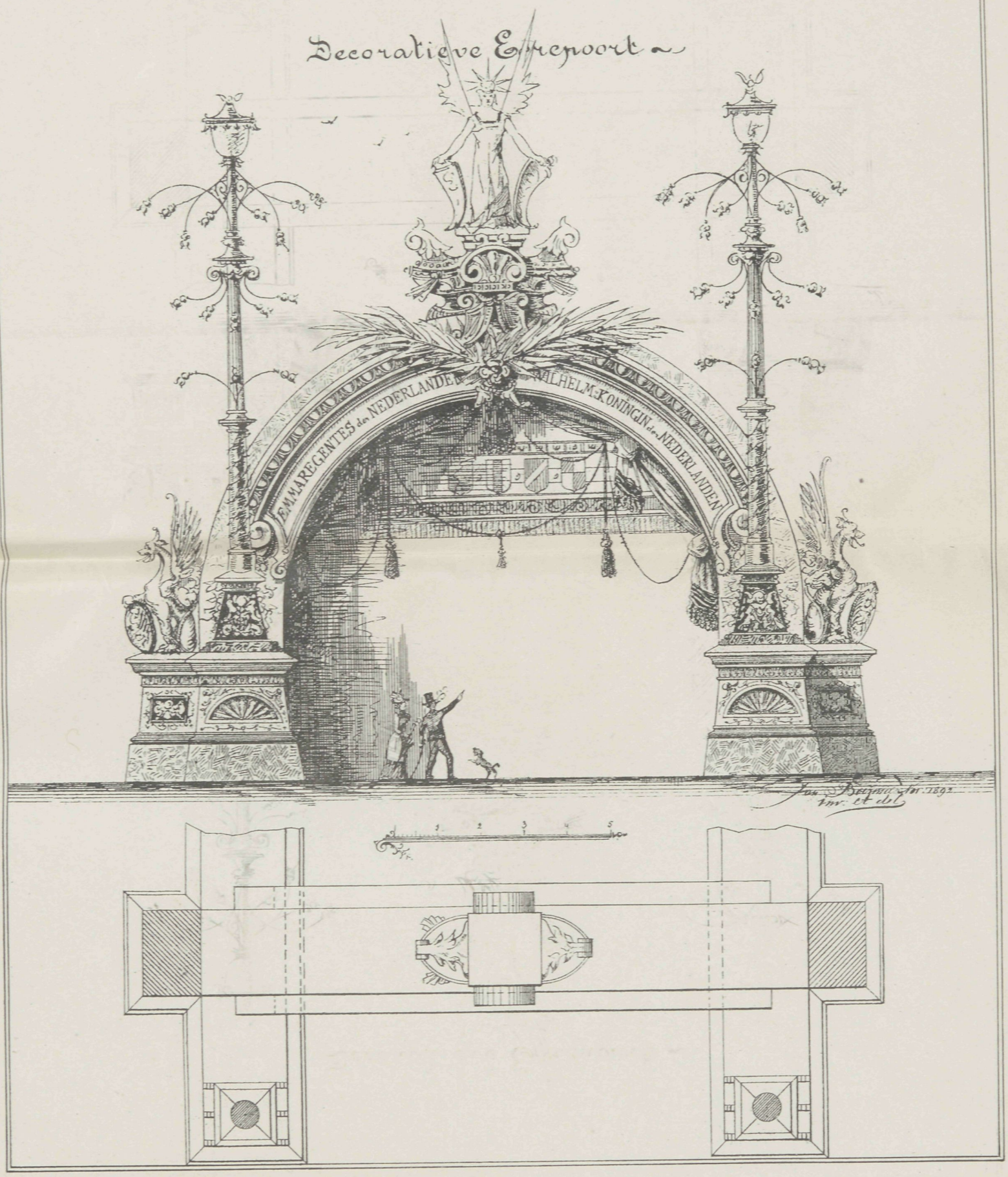

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.